
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

ВИПУСК 103

(ЧАСТИНА І)

КИЇВ – 2011

Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць.
Випуск 103. Частина I (у двох частинах).

К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Інститут міжнародних відносин, 2011. – 261 с.

У збірнику представлені наукові статті за результатами міжнародної конференції «Перспективи відносин України зі США, РФ, ЄС і НАТО в посткризовому світі», яка відбулась 4 березня 2011 року в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка за сприяння Центру інформації та документації НАТО, Інституту євроатлантичного співробітництва та Інституту політичного аналізу та міжнародних досліджень.

Редакційна колегія:

Копійка В.В.,	д-р політ. наук, проф. (головний редактор);
Вергун В. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Дайнеко В. В.,	канд. філол. наук, проф.;
Денисов В. Н.,	д-р юрид. наук, проф.;
Довгерт А. С.,	д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПрН України;
Кисіль В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Коппель О. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Крижанівський В. П.,	д-р істор. наук, проф.;
Крушинський В. Ю.,	д-р політ. наук, проф.;
Макаренко Є. А.,	д-р політ. наук, проф.;
Манжола В. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Матвієнко В. М.,	д-р істор. наук, проф.;
Муравйов В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Пахомов Ю. М.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Перепелиця Г. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Пирожков С. І.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Пузанов І. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Рижков М. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Рогач О. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Скороход Ю. С.,	д-р політ. наук, проф.;
Філіпенко А. С.,	д-р екон. наук, проф.;
Фурса С. Я.,	д-р юрид. наук, проф.;
Шемшученко Ю. С.,	д-р юрид. наук, проф., академік НАН України;
Циганов С. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Шнирков О. І.,	д-р. екон. наук, проф. (заст. головного редактора).

Відповідальний редактор: **Римська Т.Ю.**

Адреса редакційної колегії: 04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1,
Інститут міжнародних відносин; тел. 481-44-14.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних та інших відомостей.

© Інститут міжнародних відносин, 2011.

Макаренко Є.А.*

ВІДНОСИНИ США І ЄВРОПИ У ХХІ СТОЛІТТІ: ПРАГМАТИКА І ПРОГНОСТИКА ТРАНСАТЛАНТИЗМУ

У статті розглядаються проблеми глобального впливу США у нестаціонарній системі міжнародних відносин, роль ЄС як актора міжнародних відносин, формат співробітництва США та Європи у ХХІ столітті.

Ключові слова: стратегічне партнерство, глобальне лідерство, корпорація Stratfor, міжнародна система, трансатлантизм.

В статье рассматриваются проблемы глобального влияния США в нестационарной системе международных отношений, роль ЕС как актора международных отношений, формат сотрудничества США и Европы в ХХІ веке.

Ключевые слова: стратегическое партнерство, глобальное лидерство, корпорация Stratfor, международная система, трансатлантизм.

The problems of U.S. global leadership in non-stationary system of international relations, EU's role as an actor of international relations, the format of U.S. and European cooperation in the ХХІ century.

Key words: strategic partnership, global leadership, the corporation Stratfor, international system, transatlantyzm.

Відносини США та Європи відносять до сфери глобальної політики, яка істотно впливає на трансформацію світового порядку, на ієрархію держав у міжнародній взаємодії, на політичний й економічний розвиток регіонів і субрегіонів, на підтримання загальної стабільності і міжнародного миру. Прагматичний і прогностичний вимір стратегічного партнерства провідних акторів міжнародних відносин розглядався на численних міжнародних конференціях, у дослідженнях науково-політичних центрів, під час дискусій відомих фахівців з питань міжнародних відносин і зовнішньої політики, де було представлено сучасне і майбутнє трансатлантичного співробітництва, визначено ролі США та Європи в ХХІ столітті, проаналізовано політику обох акторів щодо інших країн, зокрема, щодо Росії, України, Польщі, Румунії, Туреччини, держав Балтії. Так, під час міжнародного круглого столу «Америка - Європа: нова стратегія відносин в ХХІ столітті» (Росія, Санкт-Петербург, 2004 р.) за участю О.Вершбоу, на той час посла США в РФ; К.Бертрама, директора Німецького фонду науки і політики в Берліні, наукових експертів СПбДУ йшлося про міжнародну нестабільність, зумовлену воєнними діями в Іраку, які істотно ускладнили взаєморозуміння між США і Європою щодо стратегії і практики міжнародної безпеки. Було констатовано, що відповідний рівень довіри Європи до глобальної політики Сполучених Штатів щодо гарантування міжнародної безпеки сприяв подоланню кризи у відносинах трансатлантичних партнерів, дозволив повернутися до союзницьких взаємин

* доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

передусім у вирішенні конфліктів в Афганістані, Ірані, загалом на Близькому Сході, до спільної політики подолання міжнародного тероризму, тобто світових проблем. Суперечності у відносинах США і Європи стосувалися як різних геополітичних інтересів союзників, так і уявлень про методи й способи розв'язання кризових ситуацій, оскільки країни ЄС не поділяли концепцію військової загрози США і практику силового вирішення міжнародних кризових ситуацій. Проте перспективи поєднання американського і європейського підходів до трансатлантичного співробітництва вважалися позитивними, про що свідчили активність громадянського суспільства Європи і процеси європейської інтеграції, оскільки, на думку фахівців, «у вирішенні глобальних проблем людства і забезпеченні його безпеки інших партнерів у сучасному світі, крім Європи і США, немає». При цьому в контексті міжнародної безпеки «перед країнами Європейського Союзу, як зазначали учасники дискусії, постало завдання навчитися думати стратегічно, бачити світ ширше, за межами ЄС, формулювати загальні (світові) стратегічні платформи» [1].

Щодо найголовнішого питання сучасності, чи будуть США і Європа разом або окремо, «в тандемі або в конкуренції щодо забезпечення власних геополітичних інтересів», О.Вершбоу зазначив, що силовий підхід США до вирішення міжнародних проблем не завжди означає військовий варіант, проте європейські політики акцентували на тому, що, зокрема, боротьба з тероризмом повинна будуватися на переговорному процесі, хоча з конкретних питань антитерористичної взаємодії єдності думок політичних лідерів не було і в Європі. Посол підкреслив, що відносини трансатлантичних партнерів будуть розвиватися, базуючись не тільки на історії, а й на майбутніх спільних політичних цілях та зміцненні загальної стабільності.

Головними сферами співпраці визначено антитерористичну діяльність, боротьбу з організованою злочинністю, вирішення проблем СНІДу, екологічних проблем, нову військову участь в межах формули «Берлін плюс» тощо. Що стосується співробітництва США і Європи у форматі НАТО, то О.Вершбоу зазначав, що вбачає в Північноатлантичному альянсі центральну організуючу силу, яка утримує разом стратегічних партнерів, оскільки майбутнє цього союзу вбачається в гарантуванні безпеки у контексті нових цілей трансатлантизму. НАТО змінюється передусім тому, що змінюється середовище безпеки: нові загрози існують не тільки в Європі, і протидія цим викликам є спільною розробкою США і країн ЄС щодо тактики боротьби з ними. «Глобальні трансформації, підкреслив посол, - це процес тривалий і непростий, для його прогресу необхідно більш потужне партнерство. Час вийти за межі минулого століття, відхилити старі концепції щодо загальних завдань трансатлантичного співробітництва і зміцнення безпеки, оскільки трансатлантичне партнерство є життєвою силою, і роль його буде зростати. Поки США і Європа разом, у них більше можливостей забезпечити загальну безпеку» [1, 4].

У процесі дискусії було з'ясовано, що основна стратегія НАТО полягає у створенні в межах європейського інтеграційного простору зони миру і стабільності, коли війна принципово вважається неможливою, хоча перша реакція США на спроби розширення НАТО була негативною. Згодом США «змінити свою думку і стали посередником» між членами НАТО і тими країнами, які хотіли вступити до Північноатлантичного альянсу. Крім того, акцент трансатлантичного співробітництва на початку XXI століття був спрямований на боротьбу з тероризмом, оскільки США вже не бачать Росію як загрозу для Європи, тому в стратегії НАТО були прийняті нові політичні цілі: партнерство шляхом військового і невійськового співробітництва. Торкаючись суперечливого питання щодо наміченої Вашингтоном нової програми військового освоєння пострадянських територій, О.Вершбоу наголосив: «Ми не бачимо в появі F-16 в країнах Балтії загрози для Росії, хоча розуміємо,

що занепокоєння викликано тим, що біля російських кордонів почалися чергові польоти бойових літаків Альянсу. Проте це пов'язано з синдромом «11 вересня» [1, 6].

Натомість німецький політолог К.Бертрам вказав на дві сфери, де зміни НАТО представлялися недостатніми, зокрема, мало враховувалася активність розвитку європейської інтеграції, що не могло не позначатися на діяльності НАТО, недостатньо була розроблена система превентивних дій, за допомогою яких можна вирішувати проблеми до того, як застосовувати військову силу. «НАТО стало надто деполітизованим: у такому випадку виникає загроза, що Альянс може перетворитися на чисто механічний інструмент вирішення військових проблем» [1]. Фахівець порівняв НАТО з системою Microsoft для комп'ютера в тому сенсі, що на сьогоднішній день, на його погляд, «немає іншого механізму для підтримки миру», і нагадав про те, що у вирішенні проблем Боснії і Косово миротворчі сили ООН були не дуже ефективними, і тому звернення по допомогу до НАТО стало необхідним для врегулювання конфлікту. Що стосується майбутнього трансатлантизму, то тут, на його думку, наявна інша тенденція: «НАТО вже достатньо часто підтримувало миротворчі акції ООН і тому планує подальшу співпрацю з міжнародною організацією щодо підтримання міжнародного миру» [1, 7].

О.Вершбоу також наголошував, що необхідна більш широка інтерпретація договору 1949 року, яка не виключає розширення Північноатлантичного альянсу, і погодився з К.Бертрамом у тому, що НАТО є найбільш ефективним інструментом забезпечення безпеки в регіоні і в світі, і ще раз підкреслив, що передусім для трансатлантичної практики необхідні інструменти «м'якої безпеки», проте іноді не можна обійтися й без військової сили. «У НАТО дещо ширшим став географічний обсяг, але він обмежений необхідністю прийняття рішень за допомогою консенсусу» [1]. Враховуючи ідею гегемонії США, яка може впливати на стратегію трансатлантичної співпраці, фахівці погодилися з тим, що, з одного боку, «можлива вагома Європа в економічних і фінансових сенсах, але не Європа, яка гуртується проти США», а з другого - «...немає причин визначати стратегію трансатлантизму як опозицію, оскільки інтереси різні, проте вони все більше зближуються. Сьогодні одним з головних завдань трансатлантизму є переконати ісламський світ у тому, що необхідно йти шляхом діалогу», тому всі країни Альянсу «щодня у Брюсселі намагаються вирішити спільні проблеми; це розвиває почуття єдності, допомагає досягати консенсусу завдяки повсякденній взаємодії, задіяти потенціал усвідомлення спільних інтересів» [1, 8].

Щодо інших важливих аспектів співробітництва обома представниками трансатлантичного співробітництва було підкреслено, що реформування Ради Безпеки ООН та розширення чисельності її постійних членів залежить від позиції європейських країн, оскільки із сучасних п'яти членів тільки двоє є представниками європейських країн. Проте за прогнозом директора Німецького фонду науки і політики, це відбудеться не дуже швидко, оскільки адміністрація Б.Клінтона була більш відкритою до цієї ідеї, ніж адміністрація Дж.Буша». Крім того, якщо Рада Безпеки діятиме неефективно, то НАТО може обійтися і без її санкцій. Проте К.Бертрам підкреслив важливість і Ради Безпеки, і взагалі ООН: «Це унікальна структура, яку не можна скасувати або знищити. Поки немає світового уряду, ООН відіграватиме свою роль» [1]. О.Вершбоу також зазначив, що будь-яка американська адміністрація залишала за собою право діяти самостійно, якщо виникала загроза для держави. «Я вважаю, сказав, фахівець, це не суперечить нормам міжнародного права. При цьому отримання згоди Ради Безпеки завжди переважає. Питання в іншому: наскільки високою є легітимність ООН, адже там є й недемократичні країни, які можуть блокувати ухвалення необхідних рішень з деяких питань. Але є міжнародні проблеми, які ніхто, крім ООН, не може залагодити так ефективно» [1, 6].

Крім того, на думку фахівців, й позиція НАТО щодо створення Ради ісламських країн як учасника переговорного процесу полягає в тому, щоб ісламський світ самостійно створив такий механізм співробітництва: «Інтеграція необхідна, але будь-яка спроба з боку Європи або США підказати, що і як треба робити, можна вважати приреченою. Ісламські країни повинні до цього дозріти самі, і самі запропонувати НАТО узгоджену переговорну політику» [1]. Ідея союзу ісламських держав розглядається провідними акторами міжнародних відносин широко, оскільки в рамках цього союзу вони отримають великі можливості для модернізації, проте ініціатива створення такого союзу має виходити тільки від ісламських країн: «Завдання Заходу у випадку необхідності цю ініціативу підтримати» [1].

Аналізуючи ситуацію у зонах повзучих збройних конфліктів, зокрема, на території Росії, К.Бертрам зазначав: «Я не дипломат, але те, що відбувається в Чечні, дає привід для глибокого занепокоєння. Мало руху вперед, постійно відбувається порушення прав людини, наявна корупція. Але ми не знаємо, як вирішити цю проблему, треба обмінятися думками». Водночас він заявив, що не бачить можливості й необхідності присутності сил НАТО в Чечні. «Можливо, сюди слід запросити міжнародних спостерігачів» [1]. О.Вершбоу також з песимізмом поставився до ситуації в Чечні і до перспектив її врегулювання. Єдиним можливим рішенням він назвав невійськову перемогу над сепаратистами і терористами. На його думку, США багато чого зробили, щоб якось допомогти вирішити цю ситуацію. «Ми використовували наш вплив на Грузію, щоб очистити Панкінську ущелину, ділилися розвідданими, допомагали зменшити вплив «Аль-Каїди», надавали гуманітарну допомогу біженцям. Ці кроки, з його погляду, повинні були допомогти політичному вирішенню проблеми. «Росія має сама вирішити цю проблему і те, яка допомога їй потрібна з нашого боку. І я теж не бачу ситуацію такою, щоб сили НАТО опинилися в Чечні» [1, 8].

Позиція фахівців з приводу дискусії в США щодо обмеження статусу Росії у межах «Великої вісімки» полягає в тому, що не слід драматизувати відоме рішення Конгресу США, але при цьому не можна й ігнорувати занепокоєння, що лежить в основі прийняття цієї резолюції, яка було викликана внутрішніми політичними проблемами розвитку Росії й порушенням основних прав і свобод людини: «Ми раді, що російська влада постійно говорить про прихильність до демократії, хотілося б переконатися, що це дійсно так» [1]. К.Бертрам, зокрема, підкреслив, що США своїм рішенням не можуть позбавити Росію присутності в групі G-8, бо для цього потрібно отримати згоду інших членів об'єднання, проте занепокоєння США поділяють і в Європі. «Питання в тому, щоб ми якось пристосували нашу політику до розуміння того, що Росія розвивається не зовсім так, як ми думали. Звичайно, добре, що економіка стабілізується, добробут зростає. Однак нас турбують заходи, які вживаються для забезпечення короткострокової стабільності, що може порушити стабільність довгострокову» [1, 7]. Враховуючи результати дискусії, прогнозування відносин США і Європи в межах трансатлантичного партнерства 2004 року мало тією чи іншою мірою реальне втілення у подальшому розвитку світової системи, в еволюції трансатлантичного альянсу, в перебігу глобальних інтеграційних процесів, у подоланні світової фінансової кризи, у спробах реалізації політики «перезавантаження» США щодо Росії, у прагненні перетворення ЄС на самостійного актора міжнародних відносин.

Аналітичні дослідження 2010-2011 років щодо відносин США і Європи у XXI столітті залишаються на рівні з'ясування проблеми подальшого глобального лідерства США, піднесення міжнародно-політичної ролі Європи та просування інтересів трансатлантичного альянсу на Схід. Зокрема, Дж.Фрідман, політолог, засновник відомого дослідницького центру Stratfor і автор відомих публікацій «Секретна війна Америки» і «Наступні сто

років: прогноз на 21-е століття», стверджує, що США на передбачувану політичну перспективу залишаться єдиним глобальним лідером, а такі країни, як Польща та Мексика, будуть відігравати важливу роль у міжнародній політиці. За методиками складання прогнозів на майбутнє Дж.Фрідман виходить з виключення фактору неможливого. Він ставить під сумнів твердження про те, що Росія стане глобальним лідером, оскільки «Росія ніколи не була світовим лідером, за винятком періоду ХХ століття, коли вона стала найбільшою ядерною державою» [2, 5]. Порівняння за економічними показниками також не свідчить на користь глобального лідерства Росії, підкреслює Дж.Фрідман, оскільки ВВП Росії становить приблизно 20% від ВВП США (за даними загальнодоступної бази даних ЦРУ, в 2009 році розміри ВВП Росії склали 2116000000000 доларів, ВВП США - 14260000000000 доларів) [2]. Виходячи з таких об'єктивних порівнянь, фахівець робить неупереджені висновки про те, що з високою часткою ймовірності можна припустити: Росія ніколи не стане глобальним лідером. Що ж стосується політики Росії на пострадянському просторі, то, за прогнозами аналітика, очікується нарощування її впливу в країнах ближнього зарубіжжя в найближчі роки, бо в Росії, на думку Дж.Фрідмана, «стали задаватися питаннями про те, яких цілей США намагаються досягти в Східній Європі». Піком такої політики, зазначає американський політолог, стала війна з Грузією, яка продемонструвала всьому світу, «що якою б слабкою не здавалася Росія, західні країни не змогли зупинити її дії відносно Тбілісі. Саме після війни 2008 року країни ближнього зарубіжжя стали прагнути налагодження відносин з Росією» [2]. Геополітичні амбіції Росії на противагу інтересам США також стосуються й використання кризи в Європі. Враховуючи, що Німеччина переглядає власну роль в Європейському Союзі, оскільки є найбільш стабільною економікою, Росія вбачає в ній потенційного союзника, пропонуючи передусім найбільш прибуткову - енергетичну складову відносин (Росія постачає Німеччині майже половину всіх енергоресурсів, в обох країнах існує багато взаємних інтересів в економічній сфері, свідченням такої політики є й запуск «Північного потоку» через територію ФРН для інших країн Європи в обхід України). Дж.Фрідман наголошує, «якщо Москва зможе залучити Німеччину на свою сторону, то Росія перетвориться на серйозного геополітичного гравця. А погоджуючись підтримати санкції проти Ірану, Росія прагне нейтралізувати вплив США в країнах ближнього зарубіжжя як регіональний лідер». Водночас прогнозується, що США будуть єдиною глобальною силою, яка зможе впливати на Росію. У цьому плані російсько-німецький альянс не вигідний США, тому конкуренція між США і російсько-німецьким альянсом буде одним з домінуючих чинників глобальної політики. Однак, підкреслює американський фахівець, «Росія не зможе витримати таке змагання: Москва прогала Вашингтону в ХХ столітті, коли вона була набагато сильнішою» [2, 9]. Відтак, США залишаться єдиним глобальним лідером, незважаючи на певне послаблення позицій у зв'язку глобальною фінансовою кризою, з соціальними протестними рухами, оскільки економіка США становить 25 відсотків від світової, сукупні розміри ВВП держав БРІК - Бразилії, Росії, Індії і Китаю - складають 8,2 млрд. доларів (різні джерела дають різні оцінки цього показника - від 8,1 трлн до 8500000000000 в 2009 році - ЕМ), що помітно менше 14400000000 ВВП США. Для того щоб усі ці країни наблизилися за своєю економічною потужністю до США, їх економіки повинні вирости на 75 відсотків [2]. Крім того, американська економіка зросла на 5 відсотків, а в останні посткризові місяці темпи її зростання становили 3,5 відсотка. Для порівняння, економіка Німеччини зросла лише на 0,2 відсотка. Тому можна стверджувати, що США вийшли з кризи набагато швидше, ніж Європейський Союз. Якщо порівнювати США і Китай, то потрібно зазначити, що економіці Китаю буде потрібно зростати на 8,25 відсотків на рік,

щоб наздогнати американську економіку, яка в середньому буде збільшуватися на 2,5 відсотка в рік. «Економіка США більше, ніж економіка будь-якої країни світу, ВМФ США контролює світовий океан. Якщо США вважатимуть за потрібне, вони можуть перекрити морські торгові шляхи - і це дає Вашингтону важливий важіль контролю міжнародної політики XXI століття», прогнозує Дж.Фрідман.

Список використаних джерел

1. Америка - Європа: нова стратегія відносин в XXI столітті [Електронний ресурс] / Режим доступу <http://www.narcom.ru/ideas/common/56.html>
2. Фрідман Дж.: США залишаться єдиним світовим лідером [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.voanews.com/russian/news/EM-Feedman-2010-06-28-97343044.html>
3. Фрідман Дж.: Як розподіляться ролі в Європі в XXI столітті? [Електронний ресурс] / Режим доступу <http://www.kyivpost.ua/opinion/op-ed/kak-raspredelyatsya-rol-i-v-evrope-v-xxi-veke-337.html>
4. The National Security Strategy of the United States of America [Електронний ресурс]. – Washington, DC: White House, 2010, May. – 52 р. - Режим доступу: www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf.
5. Глобалізація і сучасний міжнародний процес / [В.Бибик, Б.Гуменюк, І.Горобець та ін.]; за заг. ред. проф. Б.Гуменюка і проф. С.Шергіна. – К.: Університет «Україна», 2009. – 508 с.
6. Столетов О.В. Тренды трансформации властных отношений в мировой политике: smart power? / О.В.Столетов // Полис. 2009. №4. С. 173-178
7. Kagan R. The Need for Power [Електронний ресурс] / Kagan R.// The Wall Street Journal. - 2010. - Режим доступу: <http://online.wsj.com/articleSB10001424052748703652104574652372456526440.html>
8. Нова стратегія безпеки США в баченні Обама [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://otherside.com.ua/news/detail.php?lang=1&id=83241>
9. Макаренко Є.А. Ризики і перспективи політики безпеки адміністрації США в умовах «перезавантаження» міжнародних відносин // Актуальні проблеми міжнародних відносин. (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К., 2010. – Випуск 94. Частина I. – С. 11-16
10. Обама добивається безпеки путем мира и сотрудничества (27 мая 2010 года) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.america.gov/st/>
11. The Power of Europe Affirming the EU as a Global Actor [International Conference Egmont Palace, Brussels, 7-8 May 2009. Report] / [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.cris.unu.edu/fileadmin/user_upload/The_Power_of_Europe_final_-_International_Conference.pdf
12. Ромпей Х.ван. Евросоюз и США в одной связке [Електронний ресурс] / Херман ван Ромпей // Вся Европа.RU. – 2010. - №3 (42). - Режим доступу: http://alleuropa.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1508
13. Internal security strategy for The European Union «Towards a European Security Model» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: register.consilium.europa.eu/pdf/en/10/st05/st05842-re02.en10.pdf
14. Семенюк О. Нова архітектура європейської безпеки: тенденції, виклики, перспективи [Електронний ресурс] / Олександр Семенюк. - Режим доступу: <http://cs.cirs.kiev.ua/uk/news/commentary/102-2010-01-20-15-13-26.html>

Погорська І.І.*

ЄВРОПА У СУЧАСНІЙ ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США: ТРАНСАТЛАНТИЗМ І ПРАГМАТИКА КОНКУРЕНТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Основной целью данной работы является изучение эволюции особенностей диалога США и Европы в контексте глобализации поля международного взаимодействия субъектов мировой политики.

Ключевые слова: Соединенные Штаты Америки, Европа, партнерство.

Основною метою даної роботи є дослідження еволюції особливостей діалогу США і Європи у контексті глобалізації поля міжнародних взаємодій акторів світової політики.

Ключові слова: Сполучені Штати Америки, Європа, партнерство.

The main purpose of this paper is to study the evolution features of the dialogue the U.S. and Europe in the context of globalization the field of international interactions of the actors of world politics.

Key words: United States of America, Europe, partnership.

Хоча тема «взаємного розчарування» у відносинах Америки і Європи вельми часто домінує у пресі щодо аналізу стану трансатлантичних відносин, період розвитку відносин між двома берегами Атлантики на початку ХХІ століття потребує уточнення оцінок та підходів.

Позиції експертів та аналітиків тут є різними. Позиція згідно якої Європа не є центральним питанням сьогодення для американської зовнішньої політики не є ні новою, ні поганою новиною. Тут фахівці акцентують на необхідності чіткого декларування взаємних очікувань та спільних цілей партнерства. Через двадцять років після закінчення холодної війни, з відновленням миру на Балканах і розширенням Європейського Союзу, старий континент більше не бачиться серйозною проблемою для Сполучених Штатів. Проте перегляд позиції Вашингтона спрямований не на залишення свого найближчого та традиційного союзника на світовій арені, але на оцінку його партнерського потенціалу у вирішенні низки глобальних проблем, таких як відносини з Росією і Китаєм, ізраїльсько-палестинський конфлікт, Іран, Афганістан, наслідки економічної та фінансової кризи і зміни клімату. До тих пір, на думку багатьох функціонерів, американських і європейських експертів, твердження щодо ефективності системи трансатлантичної взаємодії виглядають не дуже переконливими. Незважаючи на заяви щодо поглиблення та розширення «трансатлантичного діалогу» і розвиток стратегічного партнерства між Європою та Сполученими Штатами, глави держав та урядів у Європі, більш схильні зосередитися на внутрішніх питаннях, тоді як американське керівництво не поспішає надати європейцям всю повноту повноважень у спільних міжнародних місіях.

* доктор політичних наук, старший науковий співробітник Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України

Немало є й прихильників тієї позиції, що США залишаються єдиним актором, який може допомогти забезпечити ефективну безпеку Європи і який стверджує спільний інтерес у налагодженні більш глибокого партнерства. Розвиток останнього стає тим доцільнішим, що обидва актора працюють в середовищі, яке вже давно не є біполярним, що ускладнює мережу міжнародних взаємозв'язків, а відтак й досягнення необхідних угод. Так, наприклад за оцінкою Ніколаса Бернса, колишнього посла США в НАТО «Європа повинна бути нашим природним союзником, якщо ми могли б погодитися на Близькому Сході, в Росії чи Китаї. Але ми не можемо знайти те, що є стратегічним консенсусом і Сполучені Штати не отримують необхідну їм підтримку. Європейці кажуть про європейський Союз в якості світової держави. Але чи можуть вони розвивати спільний європейський дизайн цієї світової держави? Вони говорять багато, але вони не роблять» [1].

Поряд з тим і в Європі впливовою залишається й позиція скептиків трансатлантичної єдності, які зазначають, що європейська політика США не сприяє європейської інтеграції і, суттєвим чином, гальмує останню. Натомість деякі американські фахівці, зокрема як Чарльз Грант, вважають, що дуже складно побудувати хороші трансатлантичні відносини без Європи, яка не знає, чого вона хоче, резонно натякаючи на варіативність позицій всередині ЄС [1]. Крім того, прихильники даної точки зору наполягають на тому, що президент США в особі Барака Обами, попри той факт, що саме він найбільшим чином сподобався європейцям за останні десятиліття американо-європейських відносин, зовсім не є найбільшим прихильником відносин між двома основними полюсами. Так, зокрема, для зауважується на відсутності особливої спорідненості лідера американських демократів з Європою, лише має позиції, які здаються сумісними з європейців, особливо після Буша. Але йому не вистачає розуміння перетворення Європи.

Таким чином тема даного дослідження константно зберігає свою високу актуальність і новизну, що додає фактор фактичної транспозиції відносин трансатлантичного порядку на глобальний рівень міжнародно-політичних взаємодій в епоху всеохоплюючої глобалізації. У якості методологічної підвалини використані можливості системної, загальноаналітичної та біхейвіористичної методологій.

Зауважимо, насамперед, як змінилася сутність трансатлантичних відносин. Раніше європейські питання складали основну частину порядку денного між європейцями і американцями, починаючи з безпеки Старого континенту проти Радянського Союзу під час холодної війни чи розв'язання конфліктів на Балканах в 1990-ті роки у поєднанні з такими традиційно конкурентними аспектами як двосторонні торговельні війни. У 2000-х роках програма співпраці стала менш двосторонньою і більш зорієнтованою на вирішення глобальних питань і питань, що пов'язані з третіми регіонами. Перш за все мова йде про такі проблеми як глобальне потепління, ядерне нерозповсюдження, боротьба з тероризмом та з піратством, доля Африки, еволюція на Близькому Сході, стабільність в Афганістані. Кожного разу, питання полягає в тому, як Європа і Америка можуть працювати разом у світі глобальних взаємодій і як вони повинні реагувати на внутрішньоєвропейські проблеми. Логічним наслідком цього розвитку є посилення відмінності між Європою і Америкою.

У цілому Вашингтон продовжує ставитися до своїх європейських союзників як найбільш «природних» і близьких з точки зору цінностей, очікуючи на розуміння і конкретний внесок у співпрацю (зокрема, участі у військово-політичних операціях). Сучасна концепція європейської політики США є модернізованою. Зміцнення трансатлантичних відносин суттєво фокусується на тому, що знаходиться поміж ключових міжнародних пріоритетів сьогодення для американської адміністрації (Афганістан, Близький Схід, Росія, боротьба з тероризмом), і для Європи. Можна вважати, що Сполучені Штати при

цьому залишаються «європейською державою», але дане трактування позбавлене свого традиційного сенсу. У цьому сенсі, політика команди Барака Обама продовжуватиме бути складним моментом для Європи.

З іншого боку, не можна сказати, що надії на покращення є необґрунтованими: за більшістю політичних питань і геополітичних уподобань, демократ Б. Обама дійсно набагато ближче до європейців за республіканців Джорджа Буша - мол. і Джона Маккейн. Крім того, світ після глобальної кризи 2009 року став дещо іншим. З підйомом країн, що розвиваються, відносної слабкості США після війни в Іраку, дві сторони Атлантики стають більш залежними одна від одної, якщо вони хочуть ефективно діяти світовим простором, проте практика продовжує демонструвати всю складність цього процесу. Причина не є новою: збереження політичних, структурних відмінностей, що неможливо подолати просто за результатами виборчих перегонів.

Роль Європи у зовнішній політиці Обама

Європа займає особливе місце в американській зовнішній політиці, однак відносини між ЄС та Сполучених Штатів змінюються в залежності від ситуації. Позбавлені статичності, вони приймають різні форми гнучкого співробітництва, взаємного впливу, а іноді і взаємозаміщення: Америка Б. Обама виглядає більш «європеїзованою» за попередників, як у її концептуальному баченні, так й у методах ведення зовнішньої політики: концепція «розумної потуги» визначається як використання всіх елементів американської потужності - дипломатії, військової сили, розвідки, поліції, економіки, культури, дипломатії, декларує ефективність діалогу, переконання і впливу, перевагу багатосторонніх дій, демонструє світогляд, що більш реалістичним чином адаптований до факту зростання багатополярності. Всі ці елементи значною мірою корелюють з європейським підходом до міжнародних проблем і зовнішньої політики. Зокрема було продемонстровано увагу до складних соціальних та місцевих особливостей з метою усунення корінних причин тероризму і стратегії «непрямої дії» (зокрема, підготовка місцевих сил безпеки та зміцнення допомоги з метою розвитку).

Але як вже часто траплялося в історії американо-європейських відносин, члени ЄС зіткнулися з основним американським парадоксом: Сполучені Штати не вітають спроби ЄС діяти абсолютно самостійно у сферах, які вони вважають своєю прерогативою, демонструють сумніви у здібності єдиної Європи до вироблення та дотримання єдиної стратегії. Така ситуація склалася, зокрема в Афганістані, що став пріоритетом для адміністрації Б. Обама, але в той час й джерелом розчаруванням для європейської громадської думки. Зростання «американізації» командування та критика з боку США якості європейського внеску спонукало представників європейської складової Альянсу - Карла Більдта, шведського міністра закордонних справ, і Андерса Фог Расмуссена, генерального секретаря НАТО – нагадати про важливість визнання Америкою дій своїх партнерів [2].

На думку відомого дослідника проблематики Міхаеля Штюрмера, у ЄС немає покровителів на небесах - США перебувають у стані перенапруги і більше не бажають або не можуть рятувати європейців від наслідків їх слабкості. За все доведеться платити по рахунках, і недієздатність з власної вини не буде винятком. Характеризуючи ключову відмінність у діях союзників на міжнародній арені, дослідник зазначає, що Європа змагається в легшій ваговій категорії, ніж могла б. І європейцям нема кого звинувачувати, крім самих себе, в тому, що «все більш тісний союз», заснований на римських домовленостях, перетворився на нездійсненну фантазію, і що навіть німці розучилися мріяти. Розширення здійснювалося за рахунок поглиблення. До 1990 року США захищали європейців від наслідків нерозважливих рішень і дій. Тепер же, коли проблеми та їх вирішення перейшли

в глобальний вимір, господарі ЄС задовольняються загальним зведенням законодавчих актів, надавши іншим займатися питаннями світового порядку денного [3; 1].

Проте, незважаючи на серйозні розбіжності, у доцільності розвитку стратегічного партнерства немає особливих сумнівів. Тут популярною є позиція представлена Джоном Корнблумом, колишнім послом США в Німеччині. Він акцентує на тому, що нова стратегічна програма НАТО існує лише півроку, але вже наражається на небезпеку. Так, зокрема, «спільна акція НАТО і Ліги арабських держав у Лівії показує, що світ, який ми знали, розпадається на наших очах. На його місце приходять глобальний трансатлантизм». На думку експерта, сьогодні має місце зіткнення з новою політичною і економічною географією, яка базується, перш за все, на інноваціях і ресурсах, породжених західним суспільством. Віддаючи належне прагненню таких зростаючих гігантів, якими є Китай та Індія, грати вагому роль, Дж. Корнблум наполягає на тому, що Захід повинен утримати свою перевагу, для чого йому необхідний новий вид трансатлантичної співпраці. Америка володіє величезними ресурсами і вміє використовувати свій вплив, проте їй терміново необхідні упевнені в собі європейські партнери. Автор прогнозує, що у найближчий перспектив тиск світових ринків змусить європейські народи залишити надії на власну політичну роль і все більше шукати захист під крилом США, але новий європейський прагматизм міг би чітко вплинути на американську політику і тим самим стати наріжним каменем нового «атлантизму». При цьому, «найкращою базою для трансатлантичного співробітництва залишаються західні ліберальні цінності, адже інновації найкраще почувують себе в відкритих суспільствах» [4].

Практика конкуренції і партнерства

Незважаючи на періодичну напругу, трансатлантичні відносини залишається однією з головних вісей зовнішніх зв'язків США і Європейського Союзу. Перш за все йдеться про економічний та безпековий виміри.

В умовах глобалізації економіки, вагу економічного чинника важко переоцінити: країни-члени Європейського союзу і Сполучених Штатів разом виробляють 60% світового ВВП, 40% світової торгівлі і 62% акцій прямих інвестицій. Торговельні потоки між ЄС і США склали близько 1,7 млрд. євро в день. Європейський Союз є не лише головною метою прямих інвестицій США, але й великим інвестором в Америці.

Цілком очевидно, що економічні відносини між Європою і Сполученими Штатами, відмічені напруженістю, насамперед у трьох областях:

По-перше, значні суперечки зберігаються по обидві сторони Атлантики щодо проведення економічної політики. Американці критикують фінансово-політичну сферу - дії ЄС в управлінні міжнародними фінансовими потоками. Вплив останніх визначається, перш за все, обсягами міжнародних фінансових транзакцій, які в рази перевищують обсяги транзакцій, пов'язаних з торгівлею товарами та послугами.

По-друге, переговори у сфері торгівлі залишається традиційно складним виміром співпраці та конкуренції, де європейці і американці є двома гігантами, які говорять на рівних. Навіть якщо експертами визнається, що після Сіетла, Доха, і Канкуна, спільними зусиллями вдалося запобігти серйозній кризи. В даний час найбільш аспектами є домовленості щодо генетично модифікованих організмів, переваги для Airbus, США податкові заходи США, що засуджені Всесвітньою торговельною організацією (насамперед, факти прихованих субсидій).

По-третє, дефіцит поточного рахунку США і його потенційні наслідки для «євро» залишається фактором, що створює додаткову напругу в американо-європейських відносинах [5].

Ясно, що оскільки в економічних відносинах зберігається конфліктний потенціал, то трансатлантичних спори не обминуть й судових процесів. Перш за все, через взаємні сумніви у відповідності національних законодавств один одного правилам СОТ, суперечності щодо сфери антидемпінгових заходів та анти-субсидій щодо промислових товарів, продукції сільського господарства. Останні можуть бути використані й у якості аргументації та інструментарію задля досягнення цілей в інших сферах зовнішньої політики (зокрема, побудови зв'язків з країнами, що розвиваються).

Структурні відмінності у географічному розподілі міжнародної відповідальності і ставленні до військової потужності підкреслюють суперечливий характер американо-європейських відносин у сфері безпеки. Сполучені Штати є єдиним по-справжньому глобальним гравцем, тією чи іншою мірою практичним учасником міжнародного процесу у кожному з основних стратегічних регіонах світу, презентуючи себе наріжним каменем міжнародної системи, яка спирається на реальну владу. Європейці, тим часом, також прагнуть брати участь у підтримці світового порядку, але, радше як будівельники, а не як гаранті, що беруть на себе ключову відповідальність за силову частину міжнародних акцій.

Зсув у критеріях відповідальності та ступеня втручання у світовий міжнародний простір призводить до асиметрії інтересів, і, звичайно, до відмінності в пріоритетах. Коли доводиться вибирати між законом і порядком, європейці, як правило, вибирають право, тоді як американці віддають належне порядку. Ці «арбітражні відмінності» можна побачити й в трансатлантичних суперечках щодо багатосторонніх угод, які Америка вважає перешкодою на шляху реалізації здатності грати роль як гаранта порядку, такі, як Римський статут Міжнародного кримінального суду (останній може бути використаний проти американських військ в місцях за кордоном), Оттавська конвенція про заборону протипіхотних мін (збереження якої Пентагон вважає доцільним в умовах ізоляції таких держав як Північна Корея), заборона ядерних випробувань. Останні кілька трансатлантичних структурних дисонансів в міжнародному полі також тісно пов'язане з питанням про відповідальність правоохоронних органів [6].

З даних позицій можна сказати, що стратегічні культури Старого і Нового Світу розійшлися за останні півстоліття. На Америку припадає майже половина світових військових витрат, вона є найбільш технологічно просунутою державою з можливостями швидкого розгортання військ за кордоном. Європа, тим часом, побудувала свою ідентичність на відмові від статусу околиці світового суперництва. Під захистом американського парасольки під час холодної війни, вона скоротила свої витрати на безпеку і відмовилась від культури інтервенціоністської війни зосередившись на інших аспектах потужності.

Ці структурні відмінності допомагають пояснити, чому партнери повинні постійно шукати шляхи до балансу і координації дій, але також полегшують розуміння того, як методи примирення і координації могли сприяти певної ідеологічної і політичної конвергенції, наприклад, що спостерігалось при Б. Клінтоні або Б. Обамі, і як останні не допомогли при Дж. Буші-мол., сприяють поясненню випадків непорозуміння навіть у моменти найбільшого євро-американського зближення. Але саме у такі моменти ЄС має приєднатися до зусиль Білого дому щодо створення більш ефективних багатосторонніх систем, пропонуючи набір норм і принципів, якими слід керуватися у сфері міжнародної безпеки та ініціювати інституційні реформи, необхідні для забезпечення участі всіх відповідних суб'єктів, чи є вони глобальної чи ні.

Глобальні проблеми не знають кордонів, і регіональні виклики все більш виходять за рамки національних кордонів. Саме тому є сенс говорити про взаємозалежність безпеки. Так, наприклад, експерти часто підкреслюють той факт, що почуття безпекової взаємоза-

лежності лежить в основі бачення Б.Обамою зовнішньої політики США. Те ж підтверджує у своїй книзі «Постамериканський світ» Ф. Закарія. [7] Сполучені Штати повинні перейти від гегемоністських стратегії до стратегії лідерства: здійснювати керівництво без нав'язування своєї гегемонії. Вибір адміністрації демократів на користь великої стратегії інтернаціоналізму є прагматичним: Америка має тісно працювати з союзниками і партнерами, щоб спільно долати міжнародні загрози і транснаціональні проблеми (слабкі держави, геноцид, пандемії, бідність, зміна клімату).

Обама-оптимісти стверджують, що зовнішня політика США змінилася за його президентства, і, перш за все, союзникам впадає в око радикальний відхід від конфронтаційного стилю її ведення. Принаймні теоретично даний фактор створює можливості для амбіцій ЄС у вимірі розвитку ефективної багатосторонності. Обама-скептики, в Америці і в Європі стверджують, що сувора реальність влади і односторонні американські інтереси неминуче будуть мати верх, і спадкоємність традиції буде переважати. Важливим аспектом зрушенням в американській політиці є визнання, як стало очевидно, двадцять років тому, з падінням Берлінської стіни, що США є актором європейського процесу, який життєво зацікавлений в єдності ЄС і поглиблення інтеграції держав європейського простору. Є відмінності в акцентах, пріоритетах, розробках прикладної політики, а також відмінності у стратегічному мисленні. У деяких випадках американські цілі виглядають для європейців більш-менш чіткими, в ряді напрямків, таких як Афганістан, європейці бажають подальшого роз'яснення, те ж саме відноситься і пропозицій щодо зміни клімату та торгових переговорів, де також можна очікувати розбіжностей.

Стратегічні пріоритети США і Європи не визначені в абсолютно однаковому порядку. Для Європи це, перш за все, Близький Схід, Росія, Балкани. Для Сполучених Штатів - Афганістан, нерозповсюдження та роззброєння, Китай і Близький Схід. ЄС не може дозволити собі надмірної вибірковості в зовнішніх діях, але діючи у кореляції з головними пріоритетами порядку денного Б.Обами намагається діяти й з користю для себе. Так, Даніель Гамільтон і Ніколас Фостер фіксують, що зусилля ЄС в Афганістані і Пакистані зроблять «багато чого для визначення достовірності Європи в очах Вашингтона як глобального гравця безпеки і його здатність до розгортання «м'якої сили». Процеси реконструкції, а не війна складатимуть основну частину цієї співпраці. Успіх, суттєвим чином, буде залежати від можливості перейти від війни до підтримання миру, що означатиме більше координації дій союзників. Те ж саме можна сказати і про інші амбітні цілі спільного порядку денного, але саме здатність інтегрувати свої дії в даний час зі своїми амбіціями майбутнього [8].

Аналіз сучасного стану двосторонніх відносин доводить, що атмосфера діалогу між ЄС і США за останній період явно покращилася, але вони також показують, що Європа і Америка продовжують відрізнятися по деяких фундаментальних питаннях. Зокрема, США все ще менше піклуються про навколишнє середовище, але більш охоче йдуть на війну, ніж європейці. Друге застереження стосується нерівномірного сприйняття Б. Обама і США в різних частинах Європи. Хоча західні європейці у захваті від Обама, те ж саме не можна сказати про країни Центральної та Східної Європи, які з обережністю ставляться до російської політики демократів і тривожно сприймають зменшення уваги до цього регіону. Проте саме останні зберігають ставлення до США як до держави - головного захисника власної безпеки та безсумнівного світового лідера [9]. Але чи стала Європа провідником єдиних інтересів на світовій арені, втілених у спільних узгоджених діях? Значною мірою Європейський Союз залишається такою ж бюрократичною машиною. Внутрішньоєвропейське поглиблення зв'язків є не менш важливим для європейців за

розширення. Іронія полягає в тому, що відповідь на це питання вельми часто ще більше розділює європейців. Ось чому розширення Євросоюзу продемонструвало вельми швидкі темпи, в той час як більшість європейців, старих і нових, були раді уникнути швидкого поглиблення відносин. Можна погодитись, що у широкому загальному сенсі винні в цьому історія, географія і відсутність справжніх загальноєвропейських лідерів. Ці фактори стали тими «критичними чинниками», які продемонстрували всю важкість долання організації національних держав, кожна з яких рефлексує на власне минуле й досить умовно трактує географічне бачення європейського континенту.

У доповіді ECFR «На шляху до Постамериканської Європи» значимість трансатлантичних відносин характеризується наступним чином: збіги та розбіжності між американською «прагматичністю» в пошуках більш сильної Європи та погодженої в контексті міжнародних потрясінь (економічна криза, Афганістан, тероризм), і «розділенням» Європи, в той час, коли Лісабон показує, що логіка Штатів, як і раніше переважає спільні європейські цілі. Є незаперечним - Лісабонський договір не змінює структурної асиметрії між двома сторонами Атлантики: у Вашингтоні, кабінет Барак Обама здатен визначати американську зовнішню політику, тоді як в Брюсселі, К. Ештон і Х. ван Ромпей повинні координувати загальні позиції з 27 глав держав і урядів [6].

Тут наявність розбіжностей щодо трансатлантичної політики не є виключенням. Президент Б. Обама дещо розчарований відсутністю ініціативи з боку союзників у підтримання міжнародних стабілізаційних місій, що у США іноді сприймається як ухилення від відповідальності деяких держав-членів Європейського союзу. Поряд з тим європейці неодноразово демонстрували бажання діяти з позицій власних інтересів, де снують інші стратегічні цілі і позиції, зокрема як щодо Ірану і Афганістану (прийняття плану дій з зміцнення дій ЄС в Афганістані і Пакистані), а іноді й щодо Росії. З іншого боку, хоча Барак Обама визнає, що жодна країна, незалежно від її потужності, може зіткнутися з глобальними проблемами поодиночки і надає перевагу концепту «комплексної взаємозалежності» між США та світу, його підхід до багатосторонності і практиці трансатлантичних відносин залишається амбівалентним, як і у попередніх адміністрацій.

У цьому світі «кількох партнерів», ЄС не просто зберігає свій статус «традиційного союзника» Сполучених Штатів. Американські політики в меншій мірі зацікавлені в Європі для себе і більше зацікавлені у внесках, військових та невійськових, що Європа може запропонувати для вирішення глобальних проблем. Вашингтон вважає, що трансатлантичні відносини не можуть бути обмежені, і Сполучені Штати, і Європейський Союз повинні тепер працювати разом, щоб побудувати відносини і партнерські зв'язки з іншими суб'єктами міжнародних відносин. Незміною можна вважати позицію США стосовно відношенню до безпеки і оборони ЄС, яка залишається внутрішньо суперечливою і пов'язаною з оцінкою використання потенціалу європейців. Розрив у військовому потенціалі між двома сторонами Атлантики як і раніше перешкоджає здатності союзників разом протистояти проблемам постконфліктного відновлення і військових операцій. Розподіл праці між союзниками також залишається реальністю. Підхід адміністрації Обами до ЄПБО таким чином наближається до адміністрації Дж. Буша-мол. з 2005 року - прагматизм і координації зусиль з Європою - буде продовжувати фокусуватися на спеціальних коаліціях і вирішенні двосторонніх або тресторонніх питань. При цьому НАТО бачиться принциповим безпековим інструментом як для Сполучених Штатів, так і для Європейського Союзу. Проте, в ситуації, коли у Вашингтоні не хочуть втручатися, європейці намагаються продемонструвати свою здатність приймати на себе ініціативи, звертаючись до США за консультативною або технічною допомогою [10].

Таким чином у поступі американо-європейських відносин початку ХХІ століття є сенс констатувати перемогу взаємного прагматизму. Щоб змінити свій статус «традиційних союзників» на статус «необхідних партнерів» дій Сполучених Штатів на глобальному міжнародному просторі, європейцям доцільно чіткіше визначати свої інтереси. Для активізації усього спектру трансатлантичних відносин, відносини між ЄС і США повинні бути засновані на захисті інтересів і пріоритетів кожної зі сторін - на додаток до поняття солідарності, демонструвати мистецтво компромісу. З іншого боку, формат трансатлантичного співробітництва залишається багаторівневим, індивідуальна переговorna основа зовнішньополітичної практики Сполучених Штатів поєднана співпрацею з ЄС 27, ЄС 3 та ЄС +. Цей підхід засвідчив практичний перед до відродження уваги Вашингтона переваг колективних дій, але, значною мірою, вибірково. З іншого боку, збагачення американо-європейських відносин «глобальним контекстом», робить змінює практику трансатлантичного партнерства як його змістом, так й за його формою. Тут США і ЄС залишаються значними важелями світової політики, які, окрім захисту власних конкурентних переваг, отримують завдяки стратегічному партнерству додаткові можливості для формування та реалізації спільної консенсусної позиції з багатьох питань глобальної проблематики.

Список використаних джерел

1. Erlanger S. Europeans Woo U.S., Promising Relevanc /S. Erlanger // NYTimes.- 2010.- March 29. - Режим доступу: <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9E03EEDC153EF93AA15750C0A9669DB6>
2. Bild C., ASMUSSEN A.F. Don't discount Europe's commitment to Afghanistan /C. Bild, A.F.ASMUSSEN // The Washington Post, 8 janvier 2010.
3. Штюрмер М. Старый Свет без опеки/ М. Штюрмер //- Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/number/Staryi-Svet-bez-opeki-14957>
4. Корнблум Дж. Европа останется под крылом США//Handelsblatt/-Режим доступу: <http://www.inopressa.ru/article/15Apr2011/handelsblatt/europa.html>
5. Hamilton, Daniel S. and Joseph P.Quinlan, The Transatlantic Economy 2009: Annual Survey of Jobs, Trade and Investment between the United States and Europe, Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations, 2009.-P. V-XI
6. Witney N., Shapiro J., Towards a Post-American Europe: A Power Audit of EU-US Relations/ N. Witney, J. Shapiro //ECFR, novembre 2009
7. Zakaria F. The Post-American World/ Zakaria F.- New York: W.W. Norton & Company, 2008. - 336p.
8. D. Hamilton D., N. Foster N. The Obama administration and Europe/ D. Hamilton, N. Foster/ /ECFR, novembre 2009.- P. 37-55.
9. Welch M. EObama,» New York Post, April 25, 2010. ASCONCELOS A., ZABOROWSKI (ed.) The Obama Moment/ European and American Perspectives // /ECFR, novembre 2009
10. Howorth J. NATO and ESDP: Institutional Complexities and Political Realities/J. Howorth// Politique etrangere.2009.№-4.-P. 95-106

Рижков М.М.*

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Статья посвящена исследованию одного из направлений работы международных неправительственных организаций на мировой политической арене за последнее десятилетие. Автор изучает особенности развития международной информационной среды при участии МНПО, анализирует эффективность информационно-аналитической деятельности этих организаций и влияние результатов их работы на процесс формирования гражданского общества в разных странах мира.

Ключевые слова: информационно-аналитическая деятельность, международная неправительственная организация, международные отношения.

Стаття присвячена дослідженню одного з напрямків роботи міжнародних неурядових організацій на світовій політичній арені за останнє десятиліття. Автор вивчає особливості розвитку міжнародного інформаційного середовища за участі МНПО, аналізує ефективність інформаційно-аналітичної діяльності цих організацій та вплив результатів їхньої роботи на процес формування громадянського суспільства у різних країнах світу.

Ключові слова: інформаційно-аналітична діяльність, міжнародна неурядова організація, міжнародні відносини.

The article deals with the researching of the international non-governmental organizations on the world political stage and areas they have been working in during the last decade. The author examines INGOs in the development of international information environment, analyses their information and analytical work, its effectiveness and influence on the process of civil society formation in different countries.

Key words: informational and analytical work, international non-governmental organization, international relations.

Все більш активний вихід на світову політичну арену різноманітних неурядових об'єднань є однією з провідних тенденцій сучасних міжнародних відносин. Як показує міжнародного співробітництва, вплив міжнародних неурядових організацій (НУО) стрімко зростає. Глобальні опитування громадської думки свідчать про більшу довіру до НУО, ніж до представників влади або комерційного сектору. Неурядові організації високо цінують довіру суспільства, не просто сприймаючи її як належне, а постійно завойовуючи і зміцнюючи її. Міжнародні неурядові організації підвищують свою активність в період, коли їх діяльність привертає все більше і більше уваги, як з боку їхніх прихильників, так

* доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

і супротивників, що всіляко прагнуть перешкодити НУО здійснювати свою діяльність. Прийняття Хартії відповідальності 2006 р. свідчить про те, що міжнародні НУО прагнуть зберегти прозорість і підзвітність своєї діяльності, а також високо цінують довіру і підтримку з боку громадськості.

Відзначимо, що найважливішою функцією будь-якої міжнародної організації є інформаційно-аналітична. Історично обумовлена необхідність створення міжнародних організацій у першу чергу містила в собі потребу держав в обміні інформацією. З часом інформаційні процеси вийшли на якісно новий рівень. Саме тому особливої актуальності набуває інформаційно-аналітична робота МНУО, для обміну даними в цілях вирішення актуальних міжнародних питань, що відіграють найважливішу роль у встановленні існуючої системи міжнародних відносин.

Тема інформаційно-аналітичної діяльності міжнародних неурядових організацій набуває популярності, особливо в контексті її впливу на розвиток громадянського суспільства, але існує досить незначна кількість робіт, які б висвітлювали теоретичний бік досліджуваної теми. Особливо бракує досліджень, що охоплюють спектр діяльності різноманітних МНУО, їх порівняльні характеристики. Проте, є й праці, в яких автори намагалися систематизувати знання з того чи іншого аспекту діяльності міжнародних неурядових організацій (Н.Косолапов, Дж.Кіртон, М.Шумэйт, Дж.Фалк, Р.Монг та ін.).

Міжнародні відносини сьогодення характеризуються значним зростанням кількості міжнародних неурядових організацій, збільшенням їхнього впливу на сучасний світ і міжнародну співпрацю. Європейська конвенція про визнання прав юридичної особи міжнародних неурядових організацій, прийнята РЄ в 1986 р., виділяє три ознаки міжнародних НУО: а) некомерційний характер діяльності; б) створення відповідно до внутрішнього акту якої-небудь держави; в) здійснення діяльності у двох і більше державах.

Таким чином, міжнародна неурядова організація - це організація некомерційного характеру, створена не на основі міжурядової угоди, однак відповідно до нормативного акту держави-місцез перебування для здійснення діяльності у двох і більше державах відповідно до основних принципів і нормами міжнародного права. Фактично міжнародна НУО являє собою об'єднання національних громадських організацій двох і більше держав для досягнення загальних цілей у міжнародному масштабі. Урядові структури також можуть брати участь у діяльності міжнародних НУО, але вони не грають у них домінуючої ролі [1].

В червні 2006 року ряд провідних міжнародних НУО підписали Хартію відповідальності. Серед них: «ActionAid International», «Міжнародна Амністія», Всесвітній альянс з громадської участі (CIVICUS), Міжнародний альянс «Врятуйте дітей», Міжнародна федерація «Планета людей», «Міжнародна Амністія», Всесвітня організація із захисту прав споживачів, «Оксфам», «Survival International», «Transparency International», Всесвітня організація асоціацій молодих християнських жінок.

Подібна безпрецедентна дія з боку міжнародних організацій громадянського суспільства покликана продемонструвати їхню прихильність до прозорості і підзвітності їхньої діяльності. В основі даної акції лежить ряд особистих, національних і галузевих ініціатив, початих міжнародними НУО з метою встановлення єдиних стандартів підзвітності і розробки загальних етичних норм. Незважаючи на те, що діяльність НУО регулюється правовими нормами тих країн, де вони здійснюють свою діяльність, Хартія відповідальності міжнародних неурядових організацій є першою такого роду ініціативою, покликаною розробити міжнародні міжгалузеві стандарти діяльності в неурядовому секторі.

У Хартії відповідальності викладаються основні цінності і принципи роботи міжнародних НУО, до яких крім іншого відноситься управлінська практика і її ефективність; збір коштів і робота з різними зацікавленими сторонами. Особливе місце в Хартії приділяється повазі загальних принципів (зафіксованих у Загальній декларації прав людини), незалежності, відповідальному відношенню до відстоювання прав, ефективності програм, відсутності дискримінації, відкритості й етичним основам збору коштів [2].

До основних функцій будь-якої міжнародної НУО належить інформаційно-аналітична, яка історично обумовлена і відображає зростання потреби держав в обміні інформацією [3]. Інформаційна функція міжнародних організацій включає в себе три аспекти: 1) збір, обробка й поширення інформації, що відноситься до компетенції організації, публікація звітів, аналітичних доповідей, рейтингових індексів. Наприклад, однією з функцій Глобального альянсу громадської участі є налагодження ефективної комунікації між усіма учасниками громадянського суспільства, через якісні інформаційно-комунікаційні процеси. Організація також видає щорічні звіти про стан громадянського суспільства в різних країнах та регіонах світу; 2) підготовка й поширення інформації про функціонування самої організації, включаючи правові документи; 3) збір і поширення інформації нормативно-правового характеру, що стосується діяльності організації.

Інформаційно-аналітична діяльність міжнародних неурядових організацій часто зводиться до наукової чи дослідницької роботи в різних сферах міжнародного співробітництва. Вироблення спільних засад такої діяльності дало змогу підвищити якість інформаційно-аналітичної роботи, сприяло встановленню певних загальних поглядів щодо її здійснення, тобто призвело до вироблення загальної доктрини діяльності міжнародних неурядових організацій в інформаційно-аналітичній сфері.

Дослідження специфіки інформаційно-аналітичної роботи міжнародних неурядових організацій дає можливість виділити основні положення, на яких вона базується [4]. По-перше, мета інформаційно-аналітичної роботи. Це основний принцип, що охоплює всі моменти пов'язані з виконанням будь-якого інформаційного завдання, адже підхід до його вирішення залежить від того з якою метою будуть використані результати аналізу. Метою може бути як вирішення певної конкретної задачі, так і підготовка інформації для прийняття стратегічно важливих рішень, вироблення політичного курсу тощо. При реалізації мети дослідження необхідно врахувати і критерій корисності інформації. Відомо, що корисність інформації в першу чергу залежить від її своєчасності. Адже з часом корисність інформації неухильно падає.

По-друге, визначення понять, які стосуються предмета та об'єкта дослідження. Чіткі й зрозумілі визначення є надзвичайно необхідними в інформаційно-аналітичній роботі. Практичний досвід роботи МНУО показує наскільки важливим є точне визначення чи тлумачення певних термінів чи понять. Багато своєчасної й достовірної інформації не досягає кінцевої мети свого застосування саме через свою незрозумілість, важке сприйняття. Простота і ясність сприйняття є важливими якісними критеріями інформаційної роботи. Чіткі визначення змушують до чіткого мислення, допомагають уникнути помилок, і саме головне, дозволяють зосередити зусилля на досягненні мети.

По-третє, визначення кола джерел інформації, що використовуються під час здійснення інформаційно-аналітичної роботи. Цей принцип вимагає максимального використання всіх доступних джерел, з яких може бути отримана інформація, яка є потенційно корисною, достовірною, повною та актуальною для досягнення мети роботи. Аналітики в своїй роботі використовують як інформацію взятую з офіційних джерел, так і добувають неофіційно, працюючи «на місцях», в епіцентрі певної ситуації, проблеми. Водночас, необ-

хідно визначити вірогідні можливості та межі використання кожного джерела, ступінь підтвердження чи заперечення ними одне одного. Природно, що чим більше джерел інформації, тим легше здійснити перевірку, тому інформація отримує ширшу основу, глибше досліджуються питання, що розглядаються, і звичайно ж, зменшується вірогідність припущення серйозної помилки.

По-четверте, розкриття змісту фактів. В основі даного принципу лежить виявлення значення так званих сирих фактів. Окремі факти рідко коли говорять самі за себе. Тому задачею аналітика є встановлення точного значення фактів, які є в наявності. В повній мірі зміст факту розкривається лише при співставленні його з іншими фактами, лише в такому випадку набір фактів перетворюється на цілісну інформаційну картину. Саме розкриття змісту факту вказує на ступінь його корисності для вирішення поставленої задачі.

По-п'яте, виявлення причинно-наслідкових зв'язків. Виявлення причинно-наслідкових зв'язків між різноманітними явищами є необхідною умовою для вирішення будь-якої інформаційної задачі. Це дозволяє виявити рушійні сили явища і вберегає аналітика від грубих помилок. Виявлення причин та наслідків явища чи події полегшує й подальше використання даної інформації для прийняття рішень.

По-шосте, врахування специфічних факторів, що стосуються предмету інформаційно-аналітичної діяльності. Будь-яка аналітична оцінка явища чи події вимагає врахування ролі певних специфічних факторів, що в тій чи іншій мірі впливають на ситуацію. Це можуть бути певні специфічні особливості притаманні певній професійній спільноті людей (лікарі, військові, журналісти); специфічні особливості галузей виробництва, сфер суспільного життя тощо.

По-сьоме, визначення перспективних тенденцій розвитку. Цей принцип вимагає оцінки вірогідного розвитку подій в майбутньому. До основних чинників, що впливають на успіх прогнозу слід віднести: 1) повноту, достовірність, точність інформації; врахування специфічних особливостей; 2) виявлення існуючих причинно-наслідкових зв'язків та загальних тенденцій розвитку явища; 3) компетентність аналітика в галузі природничих та гуманітарних наук, що використовуються при аналізі; 4) творче мислення аналітика. Чим більше спеціаліст, який виконує поставлену задачу, відповідає вищезазначеним вимогам, тим вищою є вірогідність правильного визначення тенденцій розвитку досліджуваного явища чи події.

По-восьме, ступінь достовірності даних та фактів, що стосуються досліджуваної проблеми. Згідно цього принципу, фахівець-аналітик повинен точно визначити достовірність отриманих даних, точність цифрового матеріалу та ступінь правильності оцінок та висновків.

По-дев'яте, висновки та рекомендації. Висновки – природний наслідок досягнення поставленої мети. Корисність інформації в першу чергу вимірюється якістю висновків. Вироблення певних висновків робиться на основі всіх вищезгаданих принципів інформаційно-аналітичної роботи. Тобто, інформація в них повинна бути достовірною, критично розглянутою, подаватися своєчасно, коротко і ясно [5-8].

Для здійснення інформаційно-аналітичної діяльності також важливою є техніка інтерпретації даних. Користь від матеріалів зростає, якщо прояснено їхні значення. Істина, звичайно, розкривається не у вихідних даних, а в їхньому точному тлумаченні, тому що конкретний факт можна усвідомити лише в сполученні з іншими фактами. Переробка інформації після попереднього збирання фактури й конкретної постановки проблеми передбачає: систематизацію фактів, які сортуються за ступенем їх відношення до того або іншого питання; виявлення, ґрунтуючись на інтуїції, ключових моментів; побудова при-

пущень, що пояснюють основні факти; одержання, при необхідності, додаткових даних; оформлення висновків й їхня перевірка на відповідність іншим фактам.

Під час інформаційно-аналітичної діяльності МНУО, як й більшість аналітичних центрів та науково-дослідних інституцій, використовують усю сукупність наукових методів для більш ефективного аналізу інформації, що стосується предмету дослідження, зокрема, метод аналогії, методи статистичного та математичного аналізу, математичної статистики, метод вивчення окремих випадків тощо. На практиці в інформаційно-аналітичній діяльності може бути використаний той чи інший науковий метод, залежно від наявних обставин. Але, безсумнівним є той факт, що найбільш повна картина явища чи події, що досліджується, відкривається перед ним лише за умови комплексного застосування методів аналізу інформації.

Результатом інформаційно-аналітичної діяльності МНУО є аналітичні публікації з різних питань міжнародного співробітництва. За допомогою звітів, довідкових та періодичних публікацій, інформаційних бюлетенів, баз даних та інших аналітичних видань, міжнародні неурядові організації мають змогу донести інформацію до світової спільноти, до інших організацій, країн та інших суб'єктів, зацікавлених у вирішенні тих чи інших проблем.

Наприклад, організація Міжнародна Амністія регулярно видає різноманітні тематичні видання, зокрема, 1) доповідь Міжнародної Амністії, міжнародні й національні вісники, брошури, матеріали й брифінги, що описують ситуацію в окремих країнах або глобальні теми, що аналізують, тенденції, проблеми, пов'язані з дотриманням прав людини; 2) аудіо- і відеоматеріали, кіно- і відеофільми, фотографії, слайди, звукові записи, що розповідають про роботу МА; 3) бюлетені, призначені для груп країн і регіонів, з метою підтримати нових членів і груп МА, а також місцеві правозахисні організації й мережі. Такі бюлетені містять новини руху й інформацію про погоджені акції; іноді - подробиці конкретних випадків порушень прав людини й тексти прямих звернень; 4) внутрішні матеріали, призначені тільки для членів організації, у тому числі адміністративні циркуляри, які розсилаються секціям у складі щотижневої розсилки, матеріали обговорень політики руху й рекомендації по проведенню кампаній, акцій [9].

Міжнародна організація «Freedom House» з 1972 року публікує щорічний моніторинг стану свободи у світі. Для даного дослідження користується своїм набором критеріїв щодо рівня політичної та громадянської свободи у різних країнах: 8 запитань щодо політичних прав і 9 – щодо громадянських свобод, кожне з яких ранжується за 7-бальною шкалою, де «1» означає найвищий рівень дотримання відповідної показника, а «7» – найнижчий, повну відсутність [10].

У цілому щорічне моніторингове дослідження дає наочну картину стану свободи у світі, зображуючи «карту свободи», показуючи динаміку процесу демократизації у світі. Але, як кожне великомасштабне дослідження, яке охоплює геть усі країни, є виміром дуже приблизним і викликає чимало зауважень. Головне у тому, що уся процедура вимірювання і виставлення оцінок ґрунтується на оцінках експертів, відбір яких у країнах ніколи і ніде у звітах та публікаціях не конкретизується, так само як і їхня кількість. Тому, очевидно, що оцінки впливають не так із реального стану речей, як з підбору експертів, рівня їх критичної налаштованості щодо оцінок власної країни. По-друге, у запитаннях, що ставляться перед експертами, відчувається захоплення інституціональними критеріями, враховується фактична наявність чи відсутність певних демократичних інститутів та механізмів. Щодо ефективності їх функціонування, чіткі критерії не заявлені, отже, це знов таки залежить від особистої критичності експертів.

Одним із ключових завдань CIVICUS завжди було надання інформації й підтримки для громадян і організацій громадянського суспільства в усьому світі. З цією метою в 2007 році програма CIVICUS по «Розвитку й поширенню знань» залучила зацікавлені сторони через ряд різних механізмів. Щотижневий Інтернет-видання «e-CIVICUS» має на сьогоднішній день більше 85 000 передплатників. Такі масштаби діяльності CIVICUS також підтверджуються тим фактом, що в 2007 році ми зміцнили свою членську базу й урізноманітнили її представниками з 112 країн. CIVICUS цінує підтримку своїх членів, які вже багато років сприяють CIVICUS у його місії посилення громадянського суспільства в усьому світі [11].

«Індекс громадянського суспільства» CIVICUS є найбільшим дослідженням стану громадянського суспільства, в якому взяли участь 7000 безпосередніх учасників з більш ніж 50-ти країн. Найбільш динамічною частиною цієї книги стало дослідження, проведене національними партнерами, які використовуватимуть власні результати для спрямування своєї майбутньої діяльності по посиленню громадянського суспільства у своїх країнах. Крім того що CIVICUS посилено працював над активною розробкою національних оцінок стану громадянського суспільства й підтримкою громадянської участі торік, ми також ініціювали роботу над важливим питанням – «Легітимності, прозорості, звітності» громадянського суспільства. CIVICUS створив Інтернет-колекцію матеріалів по цьому питанню й продовжує залучати до своєї роботи людей і організації громадянського суспільства в усьому світі. Також, після запуску в 2006 році «Міжнародної Хартії звітності НУО», CIVICUS завершив свій перший звіт про відповідність своїх практик цій Хартії; процес, що узагальнив поточний стан CIVICUS, допоміг визначити плани на майбутнє й завершився позитивною фазою коментування й обговорення.

Таким чином, у сучасних міжнародних відносинах НУО мають значний потенціал і як учасники визначення державної політики, агентів артикуляції та трансляції суспільних інтересів, і як складова суспільних зрушень в умовах демократизаційних процесів. Вони є важливим чинником соціального та політичного життя. В залежності від особливостей кожного окремого суспільства відрізняються лише кількість цих організацій та обсяг дій, які вони виконують. В країнах де вони тривалий час мали всі умови для існування, наприклад в США, Канаді, країнах Європи, неурядові організації можна зустріти в усіх сферах суспільного життя, і скрізь вони вносять свій вагомий внесок в справу загального добробуту і стабільності. Важливою складовою діяльності МНУО сьогодні виступає інформаційно-аналітична робота, зорієнтована на якомога якісніший пошук, обробку та аналіз інформації про міжнародні події та процеси. Успішність функціонування неурядових організацій, зокрема, та розвиток демократії і глобального громадянського суспільства, в цілому, залежать від ефективності цієї діяльності міжнародних неурядових організацій.

Наприклад, на основі сильних сторін CIVICUS, таких як наявність глобальної мережі членів, організація діє як «брокер знань», забезпечуючи членів, партнерів, союзників, ЗМІ й інші групи авторитетним аналізом для підтримки кампаній і інших дій. У деяких випадках CIVICUS співпрацює з іншими організаціями в тривалих кампаніях і акціях, що відносяться до конкретних регіонів, країн або питань, з метою захисту прав громадянського суспільства. Міжнародна Амністія володіє командою досвідчених спеціалістів в різних галузях - право, публічні відносини, новітні інформаційні технології, тощо. В рамках організації готуються та публікуються детальні звіти за результатами проведених досліджень, де викриваються порушення прав людини та пропонуються рекомендації щодо покращення ситуації з різними окремими правами у кожній країні. Організація співпра-

цює з засобами масової інформації, щоб привернути увагу громадськості до порушень прав людини. Основний метод роботи АІ - це привернення уваги суспільства до фактів порушення прав людини та тиск на органи влади країн-порушниць, в першу чергу за рахунок великої кількості звернень (листів, телеграм, факсів, листівок, електронних та СМС повідомлень) від членів та активістів з усього світу. Захист законних інтересів бізнесу був і залишається головною метою Міжнародної торгової палати. Національні комітети й групи утворюють глобальну мережу, що робить Міжнародну торгову палату унікальною організацією бізнесу. Організація спеціалізується на формуванні правил і принципів міжнародного бізнесу, виходячи з потреб, проблем і реалій країни походження цієї організації. Співробітництво з МТП відкриває доступ до всієї інформації, знань і досвіду, а також останніх розробок в області міжнародного законодавства.

Список використаних джерел

1. Абашидзе А.Х. Неправительственные организации: международно-правовые аспекты / Абашидзе А.Х., Урсин Д.А. – М.: РУДН, 2002. - 160 с.
2. НПО подают пример: ведущие международные неправительственные организации подписывают Хартию ответственности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://amnesty.org.ru/node/774>
3. Подшибякин С.А. Правовой статус международных неправительственных организаций / С.А.Подшибякин. - М.: Юрлитинформ, 2006. - 128 с.
4. Сурмін Ю. П. Аналітична діяльність: Посібник для аналітика неприбуткової організації / Ю.П.Сурмін. - К. : Центр інновацій та розвитку, 2002. – 96 с.
5. Політична аналітика в системі публічного управління / [Телешун С. О., Сьомін С. В., Титаренко О. Р., Рейтерович І. В., Вировий С. І.]. - К.: НАДУ, 2008. – 284 с.
6. Демидов В.В. Информационно-аналитическая работа в международных отношениях: Учебное пособие / В.В.Демидов. - Новосибирск: НГАЭиУ, 2004. - - 204 с.
7. Леонов Н.С. Информационно-аналитическая работа в загранучреждениях / Н. С. Леонов ; под ред. В.М. Матвеева. – М.: МГИМО, 1996. – 97 с.
8. Аналітика, експертиза, прогнозування: Монографія / [Макаренко Є.А., Рижков М.М., Ожеван М.А. та ін.] – К.: Наша культура і наука, 2003. – 614 с.
9. Офіційний сайт міжнародної неурядової організації Amnesty International [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://amnesty.org.ua>
10. Freedom in the World. Country Reports / [Електронний ресурс]. - Freedom House, 2007. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=22&year=2007 &country=7295>
11. Офіційний сайт Всесвітнього альянсу з громадської участі (CIVICUS) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.civicus.org>

Шпак В.І.*

ВИДАВНИЧА ПРОДУКЦІЯ – СКЛADOVA ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Настоящая статья посвящена анализу проблем современного издательского дела в контексте формирования национального информационного пространства. Анализируется практика решения имеющихся проблем в разных странах.

Ключевые слова: книга, библиотека, государство, национальные интересы.

Ця стаття присвячена аналізу проблем сучасної видавничої справи в контексті формування національного інформаційного простору. Аналізується практика розв'язання наявних проблем в різних країнах.

Ключові слова: книга, бібліотека, держава, національні інтереси.

The real article is sanctified to the analysis of problems of modern publishing business in the context of forming of national informative space. Practice of decision of present problems is analysed in different countries.

Key words: book, library, state, national interests.

Стан розвитку видавничої справи в країні, її пріоритетність багато в чому визначають її престиж у світі. Сьогодні неможливо уявити цивілізовану державу без потужного книговидання.

На жаль, за 19 років існування незалежної України статистика наочно свідчить про фактичну стагнацію національної видавничої справи, її неспроможність виконувати свої чисельні функції, небажання влади сфокусуватися на наявних проблемах галузі, розробити і, найголовніше, реалізувати стратегічний комплекс заходів, які б не тільки зупинили негативні тенденції, а і забезпечили швидке, динамічне, якісне і кількісне зростання випуску вітчизняної видавничої продукції, задоволення культурно-освітніх потреб суспільства, забезпечили захист національного інформаційного простору, конкурентоспроможність української книги, хоча б, на внутрішньому ринку.

Стримуючими розвиток книговидання факторами, зокрема, є недостатній рівень державної підтримки даної галузі, низька конкурентоздатність, низький рівень попиту українців на книжкову продукцію, зумовлений зростанням цін на книжкову продукцію, зменшенням реальних доходів населення. Дані соціологічного дослідження, проведеного компанією GfK Ukraine засвідчують, що головними аргументами низького попиту на книги є брак грошей (19 %) і висока вартість необхідних видань (11 %) [1]. Тільки у 2008 р. діяльність припинили 324 видавництва, а 215 випустили лише одну книжку [2].

Досліджуючи книговидавничу галузь, експерти виділяють французьку, американську та пострадянську моделі її розвитку. Відмінність їх полягає у рівні і методах впливу на га-

* професор кафедри журналістики Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

лузь з боку держави, формах власності видавництв, а також системі розповсюдження видавничої продукції. За пострадянської моделі основними інструментами регулювання залишаються адміністративні методи управління з боку відповідних державних інститутів та зберігається державний орган регулювання. За французької і американської моделей домінують недержавні інститути та мережеве розповсюдження, що виступають важливими ознаками активної ролі суспільства та громадських об'єднань у процесі розвитку даної сфери. Превалюють правові та економічні інструменти управління. Вплив же держави полягає у створенні сприятливих умов для розвитку книговидавництва, зокрема системою податкових заходів.

В різних країнах державні інституції вибудовують протекціоністську політику щодо національного книговидавництва по-різному, але є й узагальнюючі речі. 1996 р. у Варшаві відбулася Конференція Ради Європи «Законодавство у світі книги», яка виробила комплекс рекомендацій, щодо підтримки національних книговидавств. В їх основу було покладено два постулати: книга є передусім мистецьким, духовним витвором, і лише потім предметом продажу, товаром; жодна із країн — членів Ради Європи не може ухвалювати закони, які б погіршували стан національного книговидавництва [3].

Європейські науковці (скажімо, французький культуролог Марк-Олів'є Барюш) указують на чотири головних інструменти державної книжкової політики в умовах демократії та ринку: утримання та розвиток мережі загальнодоступних бібліотек; єдина система контрольованих (і теж доступних) цін на книжки; заходи прямого фінансового втручання (держзамовлення, гранти видавцям і авторам тощо); пільгове оподаткування (чи то самого продажу книжок, чи то цілого ланцюжка операцій, пов'язаних із книговидавництвом і торгівлею) [4].

Варіантів використання різних комбінацій перелічених вище інструментів політики — чимало. Так, у Великій Британії, Ірландії, Італії, Норвегії, Франції та Швейцарії існують пільги з оподаткування видавничих витрат й авторських гонорарів. У цих країнах, а також в Австралії, Бразилії, Данії, Ізраїлі, Іспанії, Фінляндії та Швеції, в існує система знижок податку залежно від термінів зберігання виданих книг. Крім того, Франція використовує механізм фіксованої ціни на книжку і завдяки цьому та зниженим ставкам ПДВ (2 % на газети й журнали, 5,5 % на книжки) має книжки вдвічі-втричі дешевшими, ніж у скандинавських країнах чи Британії (хоч у Британії ПДВ на книжку складає 0 %). У Нідерландах та Мексиці звільняється від оподаткування прибуток видавництва, вкладений у виробництво. Мексиканські автори звільнені від податку з гонорарів, отриманих за власні книги. Протягом 20 років (з 1 січня 1981 р. по 31 грудня 2000 р.) 10 % знижку податку мали видавці Ірландії. Більшість видавництв Республіки Корея сплачують податок у розмірі лише 4 % з обігу. У США певні пільги надаються видавцям залежно від строків окупності: поліграфічних підприємств – 10 років, устаткування – 5 років, транспорту – 3 роки. Від місцевих податків звільняються видавці Японії. А Швеція та Данія не встановлюють податкових пільг, проте щедро фінансують бібліотеки і адресно допомагають своїм видавцям та авторам.

За даними Міжнародної асоціації видавців (2003 року), ПДВ на книги відсутній у Австралії, Бразилії, Великій Британії, Ірландії, Ліхтенштейні, Новій Зеландії, Норвегії, Республіці Корея, Росії, Сінгапурі, Уганді, Україні, Швейцарії. У Швеції, Данії, Південно-Африканській Республіці, Чилі, Ізраїлі, Японії, Філіппінах, Перу він аналогічний, що і на інші товари. Решта країн застосовують зменшену ставку ПДВ на книжки, газети та журнали (її розмір коливається від 3 % у Люксембурзі до 12 % в Угорщині та Фінляндії) [2; 4].

Як бачимо, світ поділився на прибічників і противників пільгового оподаткування книговидавання. Країнам-членам ЄС дозволено зберегти пільгові ставки ПДВ стосовно видання книжок, газет та журналів (окрім тих, що мають відверто рекламний характер). Натомість немає в пільговому переліку друкарських послуг, паперу чи поліграфічного обладнання. Прихильники пільгового оподаткування сподіваються, що завдяки цьому вартість книжок зменшиться, а отже вони ставатимуть доступнішими, що дозволить збільшити їх поширення та читання в широких верствах суспільства. Що ж насправді? Численні дослідження, зокрема, оприлюднені Франсуа Руе в огляді «ПДВ та книжкова політика» показують, що в частині європейських країн, надані пільги здебільшого здебільшують книжки, але не автоматично і не пропорційно до суми скасованого податку. Але далеко не всюди і не завжди. І не тільки через бажання збільшити свої прибутки, а швидше щоб поправити скрутне фінансове становище видавців. Подібне відбувалося останнім часом в Україні, коли скасування ПДВ на книжки 1997 року практично не вплинуло на їхні ціни. Серед основних причин: відсутність обігових коштів, вимитих у видавництв змушених фактично кредитувати кожне видання на весь період його реалізації, необхідність компенсувати втрати по ПДВ поліграфічних підприємств, надвелике інше податкове навантаження, зокрема на фонд заробітної плати тощо. Але якщо видавництво, навіть, знизить ціну, то це не означає, що її знизить книготорговець. Тут в Україні ситуація взагалі парадоксальна. Часто-густо видавнича ціна не складає і половини реалізаційної.

Зменшивши ціну видавництво сподівається на збільшення накладів і, відповідно, читацької аудиторії. І тут теж не все просто. Той, хто раніше купував одну книжку, не купить дві, навіть дешевші. Хто не купував книжок, той і не буде купувати, яка б не була ціна. Залишаються лише дві категорії покупців: одні, для яких ціна не є принциповим питанням і інші, які хотіли б купити, але не мають достатньо коштів. Отже з усіх категорій покупців лише останні чутливі до зміни ціни. Кількість таких регулярних покупців у найкращі роки не перевищувала 100–120 тисяч [4].

Існує ще одна важлива категорія покупців книжок — бібліотеки. У більшості країн вони фінансуються з державних чи місцевих бюджетів. Оскільки ці кошти мають цільове спрямування, то чим менша ціна, тим більше книжок може закупити бібліотека. Питання лише в розмірах і термінах фінансування, а, також, кількості бібліотек в країні.

Наприклад, в США діє 8 946 публічних бібліотек, які закупають щороку книги на суму 1,8 – 2 млрд. доларів, що становить 15 % виданих у США книг, майже на 2,7 млрд. доларів закупають книг університетські бібліотеки. Вузівські бібліотеки Великої Британії держава поповнює в середньому на 35 млн. фунтів стерлінгів (фунт. с.) на рік, бібліотеки інших навчальних закладів — 156 млн. фунт.с.; публічні бібліотеки — 115 млн. фунт. с. Норвезька держава закуповує у видавців 1 500 прим, кожної нової книги норвезького автора й направляє їх у публічні бібліотеки. У Швеції державні субсидії виділяються видавництвам для безоплатного комплектування бібліотек по 1 500 прим., кожного із субсидованих видань. Бібліотеки шведських дослідницьких інститутів одержують за рахунок держави примірник усіх книг, які щорічно друкуються у країні [1; 2].

В Україні ледь понад 20 тисяч бібліотек. Замовлення кожною з них хоча б одної книжки могли б забезпечити пристойний стартовий наклад практично будь-якої української книжки, що в свою чергу вирішило б проблеми і видавців і поліграфістів без усяких пільг, реально знизило б ціни. На думку автора, адресне цільове фінансування державою бібліотек здатне не тільки суттєво покращити ситуацію в книговидавничій галузі, а замість пільг, а отже планованих збитків, отримати прибуткову сферу. Нині ж виділених коштів ледь вистачає на зарплатню, опалення, воду та електрику, що практично не дозволяє їм поповнювати книжкові фонди.

Ще одним інструментом державної політики щодо книговидання є зниження тарифів на пересилання друкованих видань поштою, які щорічно невпинно повзуть в гору. Існує навіть рекомендація Всесвітнього поштового Союзу знизити на 50 % тарифи на пересилання друкованих видань (у тому числі й книг) поштою.

За даними Міжнародної асоціації видавців, знижені тарифи на поштові пересилання друкованої продукції застосовуються у 36 державах — членах Міжнародної асоціації видавців. Певні преференції на пересилання книг поштою передбачені в Канаді, США, Великій Британії, Франції, Бразилії, Чилі, Перу тощо. Пільги в кожній країні свої. Наприклад, в Італії міністерству пошти надано право встановлювати знижку до 50 % у разі перевезення поштою книг безпосередньо видавництвами або книгарнями. У багатьох країнах видання соціального призначення (приміром, для сліпих) пересилаються взагалі безкоштовно. Це має суттєве економічне підґрунтя, оскільки у США, до речі, поштою пересилається понад 100 млн. примірників.

Чимало держав впливають на вартість видавничої продукції використовуючи митні регулюючі інструменти. Практично всі західні держави надають допомогу видавництвам — експортерам книжкової продукції (Австрія, Італія, Іспанія, Нідерланди, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Швейцарія, Бразилія та інші). Приміром, іспанський видавець платить лише 1 % податку, якщо отриманий прибуток вкладає у видання нових експортованих книг. Податкова пільга експортерів книг у Новій Зеландії становить 45 %. Видавці - експортери книг Ізраїлю й Сінгапуру мають право одержувати урядові кредити під низькі відсотки [5].

В окремих країнах отримують пільги і поліграфісти. Витрати на папір, що витрачається на друкування книг, які мають культурний та освітній характер часткового дотується урядом Італії. Не оподаткується папір, ввезений для друкування книг в Колумбії. Знижені митні тарифи на імпортований папір у Мексиці. В Україні звільнено від оподаткування імпортоване поліграфічне обладнання, окремі матеріали, необхідні для книгодрукування.

Існує практика (Канада, Нова Зеландія) захисту внутрішнього книжкового ринку введенням мита на імпортовану книгу.

Проводить книжкову експансію, переважно на ринки пострадянських країн, і Росія. За кількістю виданого вона входить до п'ятірки провідних країн — книговидавців світу і до трійки у Європі, наблизившись до показника понад 100 тисяч назв на рік, який подолали лише три країни — Китай, США та Велика Британія. За 2008 р. обсяг книжкового ринку в Росії виріс до 2,5-3 млрд. доларів.

Показовим і пізнавальним для України є досвід Канади, яка також межує з не менш потужною державою — Сполученими Штатами Америки та ще й витримує непростий вплив з боку Франції та Великої Британії. Ще у 70 – 80-ті рр. ситуація у видавничій справі країни була подібна до української.

Але у держави знайшлася політична воля переломити ситуацію на користь національного книговидання. Спочатку на регіональному рівні були створені спеціальні державні комісії, ради, які виробили заходи з відродження національної видавничої справи. В основному вони полягали в наданні коштів на видання навчальної, культурологічної літератури, творів канадських авторів, рекламу і пропаганду канадської книги, маркетингові дослідження. Згодом була ухвалена федеральна Програма розвитку книговидавничої сфери. Ця програма й до нині є головним інструментом державної політики в книжковій індустрії. Її щорічний бюджет складає близько 30 млн. канадських доларів [2]. Видавничу галузь визначили пріоритетною. Федеральний уряд Канади і провідні банки країни за-

снували низку програм з надання позик і кредитів видавцям, державні гранти для видання художньої літератури канадських авторів. Вже багато років у Канаді діє нульова ставка в частині доданої вартості на книжки, існують пільгові поштові тарифи на перевезення та розповсюдження друкованої продукції канадських видавців.

Важливим кроком стало законодавче обмеження іноземної участі у видавничій сфері. Іноземцям заборонено купувати канадські фірми, що займаються виданням та розповсюдженням книжкової продукції. Політика, спрямована на підтримку національної книговидавничої сфери принесла свої результати. Уже на початку нового тисячоліття канадські суб'єкти видавничої діяльності становили у книговидавничому бізнесі країни вже понад 95 %, у сфері книгорозповсюдження 75 %, що зумовило і левову канадійську частку у структурі доходів галузі — біля 65 % [2].

Отже, завдяки продуманій державній політиці у видавничій сфері, Канада не лише впоралася із могутньою гуманітарною експансією, а зуміла створити один з найпотужніших національних книжкових ринків, перетворити видавничу галузь на провідну в структурі економіки.

Приклад Канади показує, що завдання державної політики кожної країни в галузі книговидання полягає не тільки у сприянні випуску достатньої кількості книг і створенні книготоргової мережі, а й у забезпеченні оптимального функціонування книги, як об'єкту культури і соціальної інформації, що визначає духовний та ідеологічний стан суспільства. Функціональні завдання книги як духовно-мистецького продукту та її вплив на соціальні, суспільні, виробничі процеси є превалюючими над її матеріальною, фінансовою функцією. Саме в напрямку сприйняття книги як мистецького продукту з могутньою суспільною функцією, а вже потім як предмету продажу й заробітку, потрібно перебудувати психологію людей, від яких залежить майбутнє українського книговидання.

Список використаних джерел

1. Чуприй Л. Українське книговидання. Стан і проблеми [Електронний ресурс] // Аналітика: [сайт] / Агенство стратегічних досліджень. — Режим доступу: <http://sd.net.ua/2010/07/16/ukrayinske-knigovidannya-stan-i-problemi.html> (23.05.05). — Назва з екрану.
2. Афонін О. Українська книга в контексті світового книговидання // О. Афонін, М. Сенченко. — К.: Кн. палата України, 2009. — 277 с.
3. Бондар Ю. Підтримка книговидання – умова формування національного інформаційного простору [Електронний ресурс] // Журнал Верховної ради України «Віче». — 05.11.2008. — Режим доступу до журналу: <http://www.viche.info/journal/1000>.
4. Гриценко О. Між глобальним та національним - 2. [Електронний ресурс]. — 23.06.2000. — Режим доступу: <http://kritiki.net/2000/06/23/mizh-globalnim-ta-nacionalnim-2>
5. Бондар В. Видавничий двір // Вісник податкової служби. — 10.06.08. — № 23. — Режим доступу до журналу: <http://www.visnuk.com.ua/article/one/Vydavnychy.html>

Андрєєва О.М. , Мусієнко К.***

КІБЕРЗБРОЯ ТА АНАЛІЗ ЇЇ ДЕСТРУКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПРИКЛАДІ ВПЛИВУ ВІРУСУ НОВОГО ПОКОЛІННЯ STUXNET НА ІРАНСЬКУ ЯДЕРНУ ПРОГРАМУ

Эта статья о ежесдневно возрастающем влиянии информационных технологий на государственные структуры и национальную безопасность. Проблема кибер–безопасности раскрывается путем изучения последствий внедрения вируса нового поколения Stuxnet в компьютерную систему атомной электростанции в Бушере.

Ключевые слова: кибероружие, Stuxnet, кибершпионаж, информационные технологии, кибертерроризм.

У цій статті мова йде про постійно зростаючий вплив інформаційних технологій на державні структури та національну безпеку країни. Проблема кібер–безпеки розкривається шляхом вивчення наслідків впровадження вірусу нового покоління Stuxnet в комп'ютерну систему атомної електростанції в Бушері.

Ключові слова: кіберзброя, Stuxnet, кібершпигунство, інформаційні технології, кібертероризм.

This article is about the daily increasing influence of information technology on government agencies and national security. The problem of cyber security is revealed by studying the effect of introducing a new generation of virus called Stuxnet into the computer system of nuclear power plant in Bushehr.

Keywords: cyber weapons, Stuxnet, cyber espionage, information technology, cyber terrorism.

Актуальність дослідження. В сучасному світі, в якому дедалі більшу роль в житті держави, її економіці та системі безпеки, відіграють кіберпростір та сучасні інформаційні технології, не можна обійти увагою ті загрози, які пов'язані з застосуванням цих високих технологій. У цьому зв'язку все частіше можна почути такі слова, як «кібершпигунство» та «кібервійна».

На сьогоднішній день створення вірусів, троянів і блокування доступу представляються більш простими і дешевими засобами, ніж використання фізичної зброї; в той же час інформаційні атаки можуть завдати справжньої шкоди. Потенційними цілями кібератак можуть ставати системи контролю та комунікацій життєво і стратегічно важливих об'єктів: ядерної і хімічної промисловості, фінансової, продовольчої та енергетичної сис-

* доктор політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

** студентка 3 курсу спеціальності «міжнародна інформація» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

теми, охорони здоров'я, дорожнього руху, транспортних мереж, уряду, поліції і армії. Таким чином, цілком обґрунтовано можна зробити висновок про те, що ми живемо в епоху легалізації кібернетичної зброї на державному рівні.

Отже, забезпечення безпеки інформаційних і комунікаційних систем сьогодні стає складовою частиною оборонної стратегії будь-якої держави, перетворюючись у «п'яту сферу» війни – поряд із сушею, морем, повітрям і космосом

Метою дослідження є з'ясування специфіки структури вірусу нового покоління Stuxnet, а також встановлення реальних наслідків та впливу його діяльності на Іранську ядерну програму.

У статті була зроблена спроба дослідити структуру вірусу Stuxnet, встановити його характерні відмінності та специфіку; проаналізувати збитки ядерної програми Ірану, внаслідок впровадження даного вірусу на АЕС в Бушері та на основі проведеного дослідження, надати прогнози щодо основних тенденції 2011 року.

Наприкінці вересня стало відомо, що вірус Stuxnet завдав серйозної шкоди іранській ядерній програмі. Використовуючи уразливі місця операційної системи і горезвісний «людський фактор», Stuxnet успішно вразив 1368 з 5000 центрифуг на заводі зі збагачення урану в Натанзі, а також зірвав терміни запуску ядерної АЕС в Бушері. Замовник – невідомий. Виконавець – недбайливий співробітник Siemens, який вмонтував інфікований флеш-накопичувач в робочу станцію. Збиток, нанесений ядерним об'єктам Ірану, можна порівняти зі шкодою від атаки ізраїльських ВПС.

Світ заговорив про війни нового покоління. Кібернетичні атаки можуть стати ідеальними інструментами наступних воєн – вони стрімкі, ефективні у своїй руйнівній силі і, як правило, анонімні. Сьогодні держави в терміновому порядку домовляються про спільні стратегії протистояння кібернетичним загрозам.

Над розгадкою Stuxnet – вірусу, що уразив ядерні об'єкти Ірану – б'ються експерти найрізноманітніших напрямів: від IT-безпеки до лінгвістики та антропології. Stuxnet був виявлений антивірусними лабораторіями досить давно, ще понад два роки тому, проте про справжні масштаби зараження світ дізнався в кінці вересня 2010 року, коли стало відомо про затримку запуску першої в Ірані Бушерської АЕС. Цікавим є той факт, що Stuxnet був виявлений не в Америці, Китаї чи Європі, де більше всього користувачів мережі Інтернет, і де нормальним вірусам сама благодать, а в Ірані. 60% заражень відбулося в державі ісламської революції [1].

Незважаючи на те, що Алі Акбар Салехі, глава Організації з атомної енергії Ірану, заявив, що затримка з пуском АЕС ніяк не пов'язана з діяльністю вірусу [2], Марк Фітцпатрік, співробітник Міжнародного інституту стратегічних досліджень, відзначив, що ця заява «не є переконливою», а також, Іран схильний замовчувати реальні проблеми на АЕС. Через деякий час «проговорився» Махмуд Джафарі, менеджер відділу проектів станції в Бушері. За його словами, Stuxnet «вразив кілька комп'ютерів, але не завдав якоїсь шкоди основній операційній системі станції». Ядерні об'єкти Ірану в Натанзі також постраждали досить серйозно: 1368 з 5000 центрифуг були виведені з ладу в результаті дій Stuxnet. Коли Махмуда Ахмадінеджада після сесії Генасамблеї ООН прямо запитали про технологічні проблеми з ядерною програмою, він лише знизав плечима і нічого не відповів. Також слід зазначити, що за даними New York Times, збиток від дій вірусу в Ірані відкинула ядерну програму країни принаймні на два роки назад [1; 3].

З цілком зрозумілих причин розробники Stuxnet воліють триматися в тіні, проте абсолютно очевидно, що складність вірусу можна назвати безпрецедентною. Так що ж саме робить вірус Stuxnet таким особливим та руйнівним за своїми наслідками? Про військові

цілі вірусу говорить Євген Касперський, генеральний директор «Лабораторії Касперського»: «Stuxnet не краде гроші, не шле спам і не краде конфіденційну інформацію. Цей паразит створений, щоб контролювати виробничі процеси, в буквальному сенсі керувати величезними виробничими потужностями. У недалекому минулому ми боролися з кіберзлочинцями та інтернет-хуліганами, тепер, боюся, настає час кібертероризму, кіберзброї і кібервійн» [4].

Щодо ж до самої структури вірусу, *New York Times* відзначає, що Stuxnet складається з двох основних компонентів, перший з яких змушує центрифуги працювати в позаштатному режимі, а другий передає неправдиві дані про нормальну роботу. Але саме «сенсаційне» у роботі цього вірусу є то, що він не розсилає спам, не форматує диск і навіть не краде банківські дані. Він цілеспрямовано займається шкідництвом на виробництві. Точніше, він атакує індустріальні системи контролю та управління, які використовують програмне забезпечення під назвою Simatic WinCC. Stuxnet приховано прописує себе на програмовані чіпи (їх використовують для контролю за виробництвом), маскується і вбиває якийсь важливий, невідомий процес і замість нього повертає певний код. На жаль, що цей код означає, поки невідомо. Також ще однією особливістю цього вірусу є неможливість поширення через мережі. Це, до речі, пояснює спосіб поширення через флеш-накопичувачі – промислові системи рідко підключені до Глобальної Мережі. Експерт з кіберцентру НАТО в Естонії Кеннет Гірс на одній з конференцій про безпеку висловив припущення, що успіх атаки Stuxnet залежав виключно від контактів з потрібними людьми і елементарних USB-накопичувачів [3]. «Можна заплатити комусь, хто запустить трояна в закриту систему, або підмінити флешку, яка призначалася тільки для внутрішнього користування», – розмірковує Гірс. – «Досить вставити в стандартний USB-роз'єм комп'ютера інфіковану флешку, і Stuxnet відразу автоматично перескакує на операційну систему, і ніякі антивірусні програми та інші заходи захисту їй не перешкода» [4; 7].

І дійсно, «слабкою ланкою» виявився людський чинник – Stuxnet був занесений в систему за допомогою звичайного USB-накопичувача, який з необережності вставив в робочу станцію недбайливий працівник. Примітно, що після заяв міністра розвідки Ірану Гейдара Мослехі про затримання «ядерних шпигунів» (ними виявилися абсолютно непричетні російські техніки), керівництво Siemens визнало, що вірус занесли співробітники компанії, підкресливши ненавмисний характер зараження. Слід зазначити, що Stuxnet вражає лише конкретний тип контролерів Siemens, а саме SIMATIC S7, який, за даними МАГАТЕ, використовується Іраном [5].

На цьому етапі вже можна зробити певний висновок, що створення подібного проекту потребує величезних інтелектуальних і фінансових інвестицій, а значить, під силу лише структурам масштабу державних. Всі експерти сходяться на думці, що вірус не є результатом зусиль «групи ентузіастів». Лоран Есло, керівник відділу систем безпеки Symantec припускає, що над створенням Stuxnet працювали, як мінімум, від шести до десяти чоловік протягом шести-дев'яти місяців. Франк Рігер, технічний директор GSMK підтримує свого колегу – за його словами, вірус створювала команда з десяти досвідчених програмістів, а розробка зайняла близько півроку. Рігер називає і орієнтовну суму створення Stuxnet: вона становить не менш \$ 3 млн. Також більшість експертів сходяться на думці, щодо цілеспрямованості створення даного вірусу [6].

У процесі аналізу Stuxnet деякі ЗМІ зробили висновок, що за створенням вірусу стоїть Ізраїль. Першим заговорив про причетність Ізраїлю до атаки сам Іран. Разом з тим слід підкреслити, що ще минулого літа (нагадаємо, поширення Stuxnet почалося в 2009 р.) ресурс WikiLeaks повідомив про серйозну ядерну аварію в Натанзі. Незабаром після цього

стало відомо, що глава Організації з атомної енергії Ірану Голам Реза Агазаде пішов у відставку без пояснення причин [6]. Приблизно в цей же час в ЗМІ з'явилися висловлювання ізраїльських політиків і військових про можливе протистояння з Іраном на технологічному фронті. Крім того, Ізраїль скорегував прогнозовану дату отримання Іраном атомної бомби, відсунувши її на 2014 рік, а повноваження Меїра Дагана, глави «Моссаду», були продовжені заради його участі у неназваних «важливих проектах». Також слід відмітити ще один цікавий факт пов'язаний із ресурсом WikiLeaks. У рамках боротьби з іранськими ядерними розробками провідні експерти з Ірану порадили уряду США віддати перевагу замість військової атаки так званому «прихованому саботажу», яким як раз і є комп'ютерний хробак Stuxnet. Про це свідчить чергова порція викриттів скандального сайту WikiLeaks, що були опубліковані британською газетою The Guardian. У статті цитується телеграма, відправлена в січні 2010 року американським послом у Німеччині Філіпом Мерфі, в якій говорилося: «берлінський Державний інститут безпеки та зовнішніх справ (Stiftung für Wissenschaft und Politik, SWP) рекомендує США застосувати саботаж, який «більш ефективний», ніж військовий удар по ядерних об'єктах.» Крім того, в цій депеші розшифровується поняття «саботаж», що включає, на думку директора SWP Фолькера Пертеса, такі інциденти як «несподівані вибухи, нещасні випадки, хакерство та ін.» Він радить надати перевагу цьому виду підривної діяльності військового удару, який призведе до руйнування всього близькосхідного регіону. Як раніше повідомляла газета The Guardian, американська адміністрація «рішуче відкинула» рекомендації Пертеса [6]. Між тим, в інтерв'ю виданню Пертеса підтвердив свою позицію, заявивши, що головна перевага такого роду дій у тому, що уряд не повинен тримати за них відповідь і буде мати можливість послатися на технічні збої.

Й справді, для передових у промисловому відношенні країн кіберзброя одночасно є і джерелом величезних можливостей, і величезною загрозою. На конференції Virus Bulletin 2010, що проходила у Ванкувері (Канада), увагу публіки привернула коротка доповідь Лаяма О Мерча одного з провідних експертів Symantec з IT-безпеки. Аналітик провів експеримент, що роз'яснив небезпеку кібер-загрози краще сотень формальних звітів. О Мерч встановив на сцені повітряний насос, що працює під управлінням операційної системи виробництва Siemens, інфікував робочу станцію, що керувала насосом, вірусом Stuxnet і запустив процес в дію. Насос швидко надув повітряну кулю, але процес не зупинився – куля надувалася до тих пір, поки не луснула. «Уявіть, що це не повітряна куля, а іранська атомна електростанція», – сказав експерт, поставивши крапку в питанні про «серйозності» кібервійни [8].

Таким чином, ряд держав заявили про необхідність формування спільної політики щодо запобігання кібератак. На даний момент не можливо точно встановити, чи призведе це до бажаного результату, навіть у тому разі, якщо буде вироблений (і підписаний) якийсь документ, що регламентує використання деструктивних технологій. Хоча й сама перспектива підписання подібного документа видається вкрай сумнівною, оскільки спокуси, пропоновані високими технологіями: анонімність, безпека (для атакуючого), безпрецедентне співвідношення «вартість / ефективність» видаються занадто привабливими. А значить, Stuxnet був лише першим прецедентом подібного масштабу на шляху техно-соціальної революції.

Щодо прогнозу на майбутній 2011 рік, то можна констатувати, що протягом останніх років фахівцям доводилося боротися з шкідливим кодом, створеним кіберзлочинцями з метою наживи. Але створення хробака Stuxnet означало, що якийсь моральний і технологічний бар'єр пройдено. Атака хробака показала всьому світу, що можливості кіберзб-

рої дуже вражаючі, а протистояння йому може виявитися вкрай складним завданням. Не виключено, що тепер програми, подібні Stuxnet, візьмуть на озброєння кіберспецслужби і комерційні компанії. Саме такі структури і стануть новими організаторами кібератак, склавши конкуренцію кіберзлочинності [9].

Зрозуміло, що за кількістю атак і вірусних інцидентів такі порушники спокою в інтернеті будуть значно поступатися традиційним кіберзлочинцям. Але при цьому їх атаки можуть бути набагато більш витонченими. Вони не будуть зачіпати звичайного користувача. Це буде невидима боротьба, епізоди якої лише зрідка випадково будуть потрапляти у поле зору ЗМІ. Більшість жертв так ніколи і не дізнається про те, як і хто завдав їм збитків. Мова йде навіть не про кібердиверсії, яким займався Stuxnet. Інформація – от що буде основною метою таких атак.

Можливо, подібні атаки тільки почнуться в 2011 році, а в повній мірі розгорнуться тільки в наступні роки. Проте вже зараз зрозуміло, що внаслідок передбачуваної появи нових атак боротьба з кіберзагрозами значно ускладниться.

Отже, підсумовуючи усе вище зазначене, можна зробити наступні прогнози, щодо основних тенденції 2011 року: у царині створення шкідливих програм та організації кібератак з'являться нові гравці. Крім отримання грошового прибутку, метою створення шкідливих програм і проведення атак стане крадіжка і подальше використання будь-якої можливої інформації. Інформація буде основною метою нових організаторів атак, і вона ж стане додатковим способом заробітку для традиційної кіберзлочинності. Традиційна кіберзлочинність буде все частіше атакувати корпоративних користувачів, поступово відмовляючись від прямих атак на домашніх користувачів. Технічні вразливості комп'ютерних систем залишаться головним шляхом здійснення атак, при цьому різноманітність використовуваних зловмисниками вразливостей і швидкість їх використання значно зростуть.

Список використаних джерел

1. Шадрин И. Червь Stuxnet разработали для глобального шпионажа [Електронний ресурс] \ И. Шадрин \ \ Интернет–портал «infox» – Режим доступу до матеріалу: <http://infox.ru/hi-tech/tech/2010/09/28/stuxnetiran.phtml>
2. МИД Ирана: Запуск АЭС «Бушер» задержали технические неполадки, а не вирус [Електронний ресурс]: Интернет–портал «Росблат» – Режим доступу до матеріалу: <http://www.rosbalt.ru/2010/10/05/777969.html>
3. Западные СМИ: Кибероружие страшнее, чем ядерное [Електронний ресурс]: Интернет–портал «Росблат»– Режим доступу до матеріалу: <http://www.rosbalt.ru/2010/10/05/777929.html>
4. Гостев А. Kaspersky Security Bulletin 2010. Развитие угроз в 2010 году [Електронний ресурс] \ А. Гостев \ \ Интернет–портал «Securelist» – Режим доступу до матеріалу: http://www.securelist.com/ru/analysis/208050677/Kaspersky_Security_Bulletin_2010_Razvitie_ugroz_v_2010_godu#18
5. W32.Stuxnet – Network Information [Електронний ресурс]: Интернет–портал «Symantec» – Режим доступу до матеріалу: <http://www.symantec.com/connect/blogs/w32stuxnet-network-information>
6. Stuxnet: война 2.0 [Електронний ресурс]: Интернет–портал «Росблат» – Режим доступу до матеріалу: <http://habrahabr.ru/blogs/infosecurity/105964/>

7. Stuxnet industrial worm writtwn a year ago [Електронний ресурс]: Інтернет-портал «Security and Risk» – Режим доступу до матеріалу: <http://www.csoonline.com/article/602165/stuxnet-industrial-worm-written-a-year-ago>
8. О'Мерч Л. Last-minute paper: An indepth look into Stuxnet [Електронний ресурс] \ Л. О'Мерч \ \ Інтернет-портал «Virus bulletin» – Режим доступу до матеріалу: <http://www.virusbtn.com/conference/vb2010/abstracts/LastMinute7.xml>
9. Зайцев Ю. Кибервойна. Современные тенденции. [Електронний ресурс] \ Ю. Зайцев \ \ Інтернет-портал «Security Lab» – Режим доступу до матеріалу: <http://www.securitylab.ru/blog/personal/Zuis-blog/14968.php>

Даниленко С.І.*

РЕГУЛЮВАННЯ Й САМОРЕГУЛЮВАННЯ ІНТЕРНЕТУ В СВІТІ: СТІЙКІ ТЕНДЕНЦІЇ УТВЕРДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО ПРАВА НА КОМУНІКАЦІЮ

В статье автор исследует тенденции развития и подходы правительств разных стран, международных организаций и Интернет-сообществ к вопросу регулирования Сети. Доказано, что саморегулирование проблем Интернет-СМИ есть наиболее демократичным его регулированием.

Ключевые слова: Сеть, правовое регулирование, саморегулирование Интернет, новое средство массовой информации, провайдер, контент.

У статті автор досліджує тенденції розвитку та підходи урядів різних країн, міжнародних організацій та Інтернет-спільнот у питанні регулювання Мережі. Доводиться, що саморегулювання проблем Інтернет-ЗМІ є найдемократичнішим його регулюванням.

Ключові слова: Мережа, правове регулювання, саморегулювання Інтернет, новий засіб масової інформації, провайдер, контент.

In the article author explores the trends of development and approaches of different governments, international organizations and Internet communities in the sphere of regulation of the Net. It is shown that self-regulation of the problems of on-line media is the most democratic type of regulation.

Keywords: Network, legal regulation, self-regulating Internet, new media outlet, service provider, content.

Не варто дискутувати із найбільш поширеною думкою, що Інтернет – всесвітня інформаційна система загального доступу, яка логічно зв'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами. Інтернет – унікальне об'єднання міжнародних, національних і локальних комп'ютерних мереж, що організаційно не є чимось єдиним цілим. У нього немає ні власника, ні відособленого майна, він не керується центром. Це не компанія, зареєстрована в якій-небудь країні, і не міжнародна організація. Для правового регулювання Інтернету має істотне значення питання про його юридичну природу. На сьогоднішній день всеосяжного законодавства у сфері Інтернету немає в жодній із країн світу. Існуючі нормативні акти регулюють лише деякі аспекти функціонування Мережі.

Тому метою цієї статті є узагальнення досвіду країн світу, де Інтернет отримав широкій розвиток та став частиною суспільного життя, у питаннях правового регулювання діяльності Мережі як з боку держави, так і силами Інтернет-спільноти.

* доктор політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Одразу зауважимо, що основні правові проблеми регулювання Інтернету можна виокремити в групи:

- а) захист інформації;
- б) захист прав і законних інтересів особистості, суспільства й держави при використанні комп'ютерних мереж;
- в) захист прав на об'єкти інтелектуальної власності;
- г) зловживання правом на отримання IP-адреси.

Рух інформації в Інтернет внаслідок специфіки цієї Мережі не може бути регламентований законодавством однієї з країн, оскільки комп'ютерний простір не має територіальних кордонів. Проте окремі питання можуть бути вирішені й на національному рівні.

Попри відсутність єдиного європейського законодавства щодо регулювання Інтернет уряди країн Європейського Союзу прагнуть посилити його регулювання. Так, член Європейського парламенту Малькольм Харбор запропонував частково обмежити свободу в Інтернеті, оскільки той часто використовується для незаконних дій (тероризм, дитяча порнографія, незаконна міграція тощо). Європейський парламентарій зауважив, що Інтернет має залишатися вільним, але регульованим [1].

Європарламент розглядає пакет законів про телекомунікацію, відповідно до якого має бути внесено низку змін до діючої моделі поширення електронних засобів комунікації в Європі. Ці зміни, на думку парламентаріїв, мають обмежити свободу у Мережі, а саме – закрити доступ до певної категорії сайтів, які можуть нести загрозу суспільству.

Слід зауважити, що сьогодні у деяких країнах Європи уже діють певні обмеження. Зокрема, у Франції заборонений доступ до сайтів, що поширюють нацистську символіку. Раніше повідомлялося, що європейські Інтернет-провайдери будуть зберігати дані про мережеву активність своїх клієнтів: про надіслані листи, відвідувані сайти, телефонні дзвінки через Мережу Інтернет.

Головним законом, що регулює діяльність в Мережі Інтернет Іспанії в рамках розвитку інформаційного суспільства є Закон «Про послуги інформаційного суспільства та Електронної комерції», згідно якого електронна комерція та інші економічні послуги є частиною діяльності економіки країни. Закон містить у собі основні обов'язки щодо викладу інформації про підприємства, поширення реклами, обов'язки тих, хто здійснює соціальні послуги в Мережі, розділ для користувачів Мережі щодо їх гарантій і прав.

Боротьба з піратством – одне з головних питань контролю Мережі Інтернет в Іспанії. Пропозиція уряду прийняти поправку до Закону «Про стійку економіку», що передбачає боротьбу з піратством, має назву «Ley Sinde». Із впровадженням закону з'являється можливість блокувати веб-сторінки, що порушують авторське право [2].

Цей Закон має на меті створити Комісію з інтелектуальної власності незалежно від Міністерства культури Іспанії. Він викликає потік критики з боку Інтернет-користувачів, які вважають його порушенням прав людини, внаслідок чого виникають акції протесту у вигляді розсилки Маніфесту «Захисту основних прав в Інтернеті» та заклику підписати цю петицію. Нижня Палата відхилила цю поправку, оскільки вона дає право владі блокувати і відключати ресурси, які містять піратський контент або навіть посилання на піратський контент.

В іспанській практиці не дуже часто зустрічаються випадки покарання господарів чи користувачів файлообмінниками. Цього року один із судів Іспанії виніс рішення, яке говорить про те, що діяльність файлообмінника не суперечить законам країни, якщо веб-майстер не прагне використовувати свій ресурс у комерційних цілях.

Актуальною проблемою є дотримання нейтрального і відкритого характеру Мережі Інтернет в Іспанії, оскільки нейтральний характер Мережі є основним принципом, який

визначає, що всі дані, які передаються через Інтернет, мають однаковий незалежний статус і контент. Але на законодавчому рівні цього не існує згідно з позицією органу, який керує телекомунікаціями в Іспанії. Особливо важливим це є для тих, хто займається електронною комерцією. Тому багато підприємств об'єдналися в Іспанську Асоціацію електронної економіки.

В Іспанії Інтернет визначають не як новий засіб масової інформації, а як новий канал її поширення, через який вже існуючі ЗМІ передають свої повідомлення (другорядний канал).

У США фактично не існує окремих законів, що регулюють діяльність Інтернет, але останнім часом там все більше прихильників того, що провайдери широкополосних мереж мають реєструватися у Федеральній комісії зв'язку США (FCC), як це роблять телефонні компанії. Хоча FCC свідомо відмовляється регулювати діяльність з надання онлайн-інформаційних послуг за правилами, які існують для телефонних компаній. Це робиться для того, щоб не обмежувати втручанням держави у розвиток Інтернету. Саме фактичною відсутністю державного контролю прихильники Інтернету пояснюють його швидкий розвиток. FCC США веде реєстр телекомунікаційних операторів і провайдерів, виконує деякі інші функції у сфері телекомунікації. Але це не єдиний орган США, що займається цими питаннями. Активно діють також Адміністративний комітет з федеральної реєстрації, Департамент по зв'язкам зі ЗМІ, Департамент політичного планування, Департамент державних інженерних проектів тощо. Але центральну роль відіграє FCC. Саме вона займається ліцензуванням, регулює вихід на зовнішній ринок, створює Мережу безкоштовних чи малокоштовних телекомунікаційних послуг. При цьому FCC витрачає значні суми грошей на просування американської продукції на зовнішні ринки. Рішення FCC носять обов'язковий характер для всіх, хто діє у телекомунікаційній сфері США. Оскаржити їх можна тільки у Верховному суді, але тільки у випадку, якщо компанія чи приватна особа попередньо направляла свої пропозиції до FCC під час попереднього розгляду цього рішення (всі рішення FCC приймаються тільки після громадського обговорення).

Взагалі, США виступають за обмеження втручання держави у справи Інтернет. Але не втручатися зовсім не виходить. Ще в жовтні 1998 р. Конгрес США схвалив три законопроекти щодо регулювання Інтернет. Згідно Акту про податкове звільнення Інтернету державним органам чи органам штатів заборонено оподатковувати доступ до Мережі. Оподатковується тільки прибуток, отриманий внаслідок комерційної Інтернет-діяльності. Крім того, прийнятий Акт про захист дітей в он-лайн Мережах. Ним схвалені заходи покарання тих, хто вільно розповсюджує в Інтернеті шкідливі для неповнолітніх матеріали. Такі особи можуть бути оштрафовані до 50 тис. доларів чи навіть позбавлені волі на термін до 6 місяців. Третій документ, Акт про захист приватного життя дітей в он-лайн Мережах, передбачає, що розповсюджувати приватну інформацію про дітей до 16 років можна тільки за згодою їх батьків. Неповнолітні позбавляються права мати власні інтернет-адреси, виділені лінії тощо.

До речі, в США у 2001 р. Верховний суд країни прийняв рішення, згідно якому всі сайти *визнаються мас-медіа*, а всі, хто розміщує матеріали в Інтернет — журналістами. Для США це має велике значення, бо тоді матеріали Інтернету підпадають під дію Першої поправки. Суть справи полягало в тому, що сайт NarcoNews (www.narconews.com), який спеціалізується на боротьбі з наркоманією у Латинській Америці, розмістив інформацію про можливий зв'язок деяких керівників Національного банку Мексики (Banamex) з наркобаронами. Банк подав до суду за наклеп, але рішення Верховного суду захистило творців сайту, які були визнані журналістами і на яких таким чином розповсюдився Перший пункт Білля про права про захист свободи слова.

Прецедент з *WikiLeaks* засвідчує, що уряд США не прагне прямо виступати проти журналістів, а вибудував стратегію через своїх європейських сателітів (Швецію) притягнути Дж. Ассанджа до кримінальної відповідальності за інші злочини.

У грудні 2010 року Федеральна комісія США зі зв'язку (FCC) затвердила нові правила використання Інтернету, які викликали безліч суперечок. За словами прихильників цих правил, вони забезпечать захист споживачів, провайдерів послуг та інвесторів. Зі свого боку їх супротивники попереджають, що нові правила – приклад того, як хтось намагається вирішувати неіснуючі проблеми. Більше того — ці правила будуть заохочувати інші країни до спроб взяти під контроль Інтернет. Члени Федеральної комісії зі зв'язку розійшлися в думках з приводу цих правил, які були прийняті трьома голосами проти двох. «За» проголосували двоє демократів і голова-демократ Джуліус Геначовські, двоє інших членів комісії, які представляють Республіканську партію, проголосували проти нових правил. За словами Геначовські, ці зміни є спробою розробити норми і керівні принципи, за дотриманням яких можна здійснювати контроль. «Необхідно чітко уявляти собі ситуацію, що склалася. У даний час свобода і відкритість Інтернету не захищені. Немає ніяких правил, що захищають основні цінності Інтернету, немає процедур спостереження за тим, чи дійсно Інтернет залишається відкритим у міру розвитку технологій і вдосконалення бізнес-моделей, не передбачено право винахідників, споживачів або осіб, що публікують інформацію, звертатися за юридичним захистом. Інтернет-провайдери діють в умовах непередбачуваності, що не дозволяє їм ефективно використовувати широкошумові Мережі та інвестувати в них», — сказав Дж. Геначовські [3]. Нові правила забороняють Інтернет-провайдерам, телефонним та кабельним компаніям допускати дискримінацію щодо інших Інтернет-послуг, наприклад, тих, які виявляються їхніми конкурентами. Водночас, вони дозволяють провайдерам послуг із використанням широкошумового зв'язку здійснювати те, що FCC називає «обґрунтованим управлінням» даними, для того, аби вирішувати проблеми, пов'язані з перевантаженням Мережі і небажаним трафіком. Інтернет-компанії отримують право в деяких випадках стягувати вищу плату за високошвидкісний доступ. У тому, що стосується заборони на блокування контенту та послуг, на компанії, які надають послуги бездротового зв'язку, поширюються правила, аналогічні до тих, які встановлені для Інтернет-провайдерів. Однак операторам бездротового зв'язку надана більша свобода дій в управлінні трафіком. Обидва демократи в комісії висловили невдоволення тим, що нові правила не виправдали всіх їхніх очікувань, зазначивши, однак, що хоч якісь правила — це краще, ніж їх відсутність. Майкл Коппс — один із членів комісії, які проголосували за нові правила: «Нам не вдалося розробити правила, які були б настільки ефективними, наскільки мені хотілося б. Проте ми рухаємося в правильному напрямку». Критики стверджують, що FCC не уповноважена встановлювати подібні правила або здійснювати контроль над їх дотриманням. Вони заявляють, що з Інтернетом все нормально, а FCC намагається знайти і вирішити проблему там, де її немає. Нові правила, ймовірно, будуть опротестовані в судовому порядку і членами Конгресу в новому складі. Роберт Макдауелл, один із двох членів комісії, який представляє Республіканську партію, попередив, що подібні правила, прийняті у США, будуть заохочувати інші країни до прийняття аналогічних заходів. «Сьогодні Сполучені Штати діють всупереч давно усталеному консенсусу, який поділяють представники обох партій в цій країні і всі країни, і відповідно до якого Інтернет повинен бути захищений від втручання держави. Вони відмовляються від цього принципу на користь вертикального контролю, що здійснюється політичними призначеннями, яких ніхто не обирає і троє з яких вирішують, що є розумною поведінкою», — підкреслив Р. Макдауелл. Він зазначив, що на засіданні ООН Китай

і Саудівська Аравія — країни, відомі своїм жорстким контролем над Інтернетом, — відновили свої зусилля, прикладені до створення глобальної організації, яка займалася б контролем над кіберпростором [4].

При створенні законодавства щодо Інтернет Росія керується міжнародними актами, в тому числі і досвідом європейського права. На даний час ведуться дискусії з приводу доцільності прийняття в країні окремого закону про Інтернет.

У Російській Федерації правове регулювання відносин у сфері електронного документообігу й електронної комерції здійснюється відповідно до Цивільного кодексу РФ, федеральних законів «Про інформацію, інформатизацію й захист інформації», «Про зв'язок», «Про електронний цифровий підпис», «Про участь у міжнародному інформаційному обміні», «Про правову охорону програм для електронних обчислювальних машин і баз даних», «Про авторське право й суміжні права», «Про державну таємницю» та прийнятими відповідно до них іншими нормативними правовими актами.

Державна Дума й Рада Федерації готують поправки до Закону «Про засоби масової інформації». Зокрема, поряд з газетами, радіо й телебаченням пропонується внести в документ чітке поняття «Інтернет-ЗМІ» і реєструвати - на добровільних засадах – в якості ЗМІ популярні сайти російського сегменту Інтернет. Згідно з нині діючим законодавством, чи відноситься Інтернет до ЗМІ виписано нечітко («киные СМИ»), що дає можливість суддям тлумачити це на свій розсуд. Судові органи фактично мають повне право розглядати будь-який Інтернет-ресурс в Росії як ЗМІ. Частіше це відбувається не на користь журналістів. Розробники закону наголошують на добровільній реєстрації, а відповідно зареєстрованим Інтернет-ресурсам проект передбачає преференції [5].

У грудні 2010 року Президент Росії підписав Федеральний закон «Про захист дітей від інформації, що наносить шкоду їх здоров'ю і розвитку». Новий закон регламентує поширення інформаційної продукції у ЗМІ й інформаційних Мережах, особливо в Інтернеті.

Думки російських спеціалістів у цій сфері розходяться, адже частина вважає Інтернет засобом комунікації, а не ЗМІ, інші переконані, що Інтернет і ЗМІ взаємодоповнюють один одного.

Питання оподаткування комерційних угод, здійснених у Мережі Інтернет, перебувають поки поза зоною законодавчого регулювання й контролю з боку держави. Міністерство РФ з оподаткування не виробило своєї позиції щодо оподаткування в сфері електронної комерції.

Окремий закон, що регулює діяльність Інтернет, було прийнято у липні 2009 року у Казахстані, країні, яка попри всі намагання, зокрема, проведення минулого року наради ОБСЄ, не стала прикладом демократії європейського зразка. Назва Закону – «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів з питань інформаційно-комунікаційних мереж». Згідно з цим документом всі Інтернет-ресурси (веб-сайти, блоги, Інтернет-магазини, електронні бібліотеки тощо) прирівняно до засобів масової інформації. Відповідно вони потрапляють під кримінальну та цивільну відповідальність, хоча й не реєструються уповноваженими органами й не отримують відповідної ліцензії.

Ініціював розробку цього законодавчого акту уряд, а саме – Державне агентство з інформації та зв'язку (АІС). Поява закону викликала гостру дискусію та критику фахового експертного середовища, що не завадило його прийняттю контрольованим владою парламентом. У документі чітко визначено, яка інформація вважається у Казахстані поза законом. Уповноважений орган може звернутися до суду, а той має примусити зняти опротестоване повідомлення. Якщо власник не виконає рішення судового органу, то буде

обмежено доступ користувачів до даної інформації на цьому Інтернет-ресурсі. Після видалення суперечливої інформації відповідно до закону сайт зможе продовжити функціонувати. Якщо Інтернет-ресурс проігнорує рішення суду, буде відкликано доменні ім'я, а сайт припинить роботу на певний термін.

Ця ініціатива казахстанського уряду отримала негативну реакцію з боку європейських організацій. Так, представник ОБСЄ з питань свободи слова Міклош Харасті закликав Президента Казахстану Нурсултана Назарбаєва зупинити набуття чинності цим законом. Єврочиновник переконаний, що даний законодавчий акт обмежує свободу Інтернет-ресурсів та ЗМІ загалом, є кроком назад у процесі демократизації управління ЗМІ в Казахстані.

А саме:

- призводить до невиправданого обмеження свободи висловлення думки в Інтернет, порівнюючи форум, блог, чат та інші ресурси до ЗМІ;
- розширює список підстав для призупинення чи заборони випуску засобів масової інформації;
- обмежує безперешкодний доступ громадян Казахстану до матеріалів зарубіжних медіа та Інтернет-ресурсів [6].

У світовій практиці вже було багато судових справ, де йшлося про відповідальність за зміст Інтернету. Звичайно, у першу чергу ставилося питання про авторів незаконних інформаційних матеріалів. Але дуже часто цих осіб неможливо встановити і *тягар відповідальності переноситься на провайдерів*. Такий підхід викликає невдоволення останніх та не завжди підтримується судами. Звичайно, провайдерам дуже важко встановити характер інформації, що розповсюджується їх мережами. Чи є там матеріали, що порушують авторське право, чи є матеріали, пов'язанні з порнографією, расової дискримінації, чи є інструкції для виготовлення вибухівки, наклепницькі виступи тощо? Деякі суди США, що серед перших зіткнулися з цією проблемою, прийняли рішення вважати провайдерів видавцями. Це означає, що саме вони несуть відповідальність за зміст інформаційного продукту. До цього провайдерів вважали тільки дистриб'юторами, тобто розповсюджувачами інформаційних матеріалів. Але такі рішення були прийняті тільки щодо тих провайдерів, які брали на себе редакційний контроль змісту матеріалів.

У Великій Британії згідно із Білем про дифамацію синонімом редакційного є «ефективний контроль». Якщо провайдер зобов'язується його нести, то він бере відповідальність за зміст інформації, що передається.

У Сингапурі влада зобов'язала провайдерів послуг Інтернету контролювати зміст домашніх сторінок, звертаючи увагу на матеріали про секс, політику та релігію. Причому політичні партії для того, щоб відкрити свою домашню сторінку в Інтернет, мають отримати урядову ліцензію.

Франція через небезпеку тероризму ще у 1996 р. звернулася до уряду США з тим, щоб було притягнуто до відповідальності ісламське угруповання, яке діяло в Каліфорнії і розповсюджувало через Інтернет інструкції по створенню саморобних бомб на зразок тих, що вибухнули у паризькому метро.

До найрадикальніших засобів звернулися у Китаї. Там усі користувачі Інтернету мають бути обов'язково зареєстровані у кантонах та префектурах і повинні повідомляти владу про всі зміни у своїй діяльності.

Треба зауважити, що Інтернет дуже специфічний засіб комунікації і через свій трансграничний характер важко піддається правовому регулюванню. Всі учасники Інтернет підлягають законам своїх країн. Але незаконний зміст може бути виявлений не на тери-

торії тієї країни, де він зберігається на сервері. Тому для врегулювання правових відносин в Інтернет необхідні міжнародні угоди щодо нього. А це в свою чергу ускладнюється різними підходами законодавства країн до тих чи інших порушень (наприклад, різний зміст вкладається у поняття «порнографія»).

Зараз загальний напрямок законодавчих ініціатив у галузі Інтернет спрямований на встановлення відповідальності провайдерів хостових послуг за зміст інформації, що міститься на їх комп'ютерах. Звичайно, це дуже складно з технічного погляду, тому в деяких законодавствах відповідальність провайдерів обумовлюється тим, що вони знали про зміст незаконної інформації. Мережеві оператори, як правило, не притягуються до відповідальності, але у них вимагають припинити доступ до клієнтів, що розповсюджують незаконну інформацію.

Саморегуляція Інтернет-провайдерів та Інтернет-ЗМІ є актуальною проблемою для Інтернет-спільноти. У правовому громадянському суспільстві проекти нових, зміни й доповнення до чинних законів готують не тільки законодавці, а також вчені, громадськість, обговорюють проблеми в ЗМІ, на міжнародних, національних наукових конференціях, Інтернет-форумах, вносячи зміни, доповнення відповідно до європейських і міжнародних рекомендацій: декларацій, принципів, заяв. Для цього створюють незалежні громадські організації.

Саморегулювання проблем Інтернет-ЗМІ є найдемократичнішим регулюванням. Інтернет-спільнота об'єднується в громадські організації для захисту демократичних цінностей, прав журналістів і демократичних свобод Інтернет-ЗМІ. В Україні вже діє «Інтернет Асоціація України» (2000р.), що втілює проекти, котрі сприяють розвитку українського сегменту Мережі Інтернет, захищає законні інтереси своїх членів, надає консультаційну, юридичну підтримку та веде діалог із державними органами. Інша всеукраїнська громадська організація «Українська Інтернет спільнота» (УІС) заснована 15 березня 2002 р. з метою сприяння дотриманню конституційних прав громадян в Інтернеті, формування законодавчих норм для розвитку Інтернету в Україні, а також для формування сприятливої суспільної думки про Інтернет [7].

У Великій Британії вже працюють системи саморегулювання в роботі провайдерів Інтернет. Там прийнятий «Кодекс поведінки» і створений Фонд «Безпечна Мережа», який допомагає провайдерам визначитися чи є та чи інша інформація незаконною.

Канадська асоціація провайдерів послуг Інтернету також розробила Кодекс поведінки в Інтернеті. Його мета – допомогти членам Асоціації у дотриманні правових стандартів у роботі [8].

У Франції існує Хартія Інтернет, у якій визначаються добровільні обов'язки користувачів і провайдерів в Інтернеті.

У Німеччині провайдери Інтернет зорганізувалися у *Freiwillige Selbstkontrolle Multimedia Dienstleistungen (FSMD)* – Спілку добровільного саморегулювання служб мультимедіа. Ця організація створена з метою вживати заходів щодо скарг на зміст он-лайн потоків, але скарги мають стосуватися виключно інформації, що є пропагандою насильства чи іншим чином може зашкодити молодим людям [9]. Ініціативи зі створення таких саморегулюючих організацій створено й в інших країнах, зокрема в Україні.

Деякі неурядові організації у Великій Британії навіть організували тиск на членів парламенту з вимогою забезпечити законодавчу підтримку приватності спілкування у WWW. Члени цього руху «Візьми шефство над депутатом» створили свою веб-сторінку, на якій всі бажаючі можуть взяти шефство над одним з депутатів парламенту і проводити з ним через Інтернет чи пошту роз'яснювальну роботу з цього питання.

У Бельгії був підписаний протокол між Асоціацією провайдерів Інтернет-послуг, Міністерством юстиції та Міністерством у справах телекомунікації. Мета цього протоколу – попередження злочинів у Інтернет: дитячої порнографії, пропаганди расизму, порушення законодавства про ігорний бізнес. У протоколі закріплений обов'язок провайдера інформувати виконавчу владу про порушення, які він помітив. Корисно те, що провайдери не зобов'язані перевіряти Інтернет-ресурси та шукати порушення.

Свій підхід до проблем розповсюдження незаконного змісту через Інтернет виробила робоча група в Міністерстві юстиції Швейцарії. Згідно з ним, якщо провайдер має інформацію, яка дає підстави підозрювати, що конкретний зміст Мережі може бути незаконним, він має відразу ж провести розслідування і у випадку необхідності блокувати доступ до цього фрагмента Мережі. Провайдерам рекомендується створити центр для збору та аналізу інформації від провайдерів, їх клієнтів та інших осіб про незаконний зміст інформації (до цього закликає також досвід Великої Британії, Німеччини, Нідерландів). Провайдери мають укладати угоди на обслуговування тільки з дорослими та дієздатними особами. Причому клієнти повинні мати доступ до Мережі тільки через ідентифікацію і пароль. Провайдери мають право призупинити доступ до джерел інформації, що викликають підозру, для розслідування змісту інформації. Провайдер може в односторонньому порядку розірвати контракт з клієнтом, якщо з'ясується, що клієнт розповсюджує незаконний зміст. Оберегаються в цих рекомендаціях й конфіденційні дані про клієнтів. Їх провайдер має право видавати тільки на вимогу правоохоронних органів чи за згодою своїх клієнтів.

У Росії портали Mail.ru та Jewish.ru за підтримки кількох громадських організацій та діячів почали у 2002 р. акцію під назвою «Інтернет без расової неприязні». Головна увага приділяється зупиненню функціонування фашистських, націоналістичних та шовіністичних сайтів. На спеціальній сторінці www.jewish.ru/nonazi.asp виставлений «чорний» список екстремістських сайтів.

Велику проблему складають анонімні повідомлення. Річ у тому, що за анонімними повідомленнями майже завжди неможливо прослідкувати, хто саме є власником незаконної інформації, і притягти його до відповідальності. Тому експерти багатьох країн пропонують законодавчо закріпити заборону анонімних повідомлень, дозволивши однак повідомлення за псевдонімом, за яким однаково можна у випадку необхідності встановити автора.

Ще однією можливістю регулювання доступу до незаконної інформації в Інтернет є так звані списки: чорні, білі та нейтральне маркування. Чорні списки містять перелік джерел інформації, доступ до яких заблоковано. Білі навпаки – перелік адрес, з ким можна зв'язатися. Ці підходи особливо корисні у школах та громадських місцях. Нейтральне маркування передбачає створення систем індексів для змісту в Інтернет, щоб користувач сам міг вирішити, чи треба йому ознайомлюватися з тим чи іншим змістом. Саме такий підхід підтримується Консорціумом WWW.

Загалом слід зробити висновок: експерти сходяться на думці, що шлях повного законодавчого регламентування діяльності в Інтернет – безперспективний. Загальний висновок такий: створювати спеціальне правове поле для Інтернет немає необхідності. Всі питання так чи інакше *регулюються іншими законами*.

У багатьох Інтернет-ЗМІ існує негативне ставлення до ідеї правого регулювання відносин. Прихильники такої позиції вважають, що Інтернет має залишитися вільним для обміну інформацією, ідеями, думками, без законодавчого нормування. Вони визнають лише етичне саморегулювання. Такі ідеалістичні переконання мали ще перші технократи,

які мріяли про вільне і безперешкодне спілкування в Інтернеті. Страх багатьох інтернетників втратити свободу інформування, незалежність від влади, стати підцензурними за снований на реаліях. 2007 р. Організація з безпеки та співпраці в Європі (ОБСЄ) опублікувала доповідь «Контроль над Інтернетом», присвячену країнам, які вже ввели цензуру в світовій Мережі або всіляко намагаються це зробити. До «чорного списку» увійшли 20 країн: Китай, Іран, Білорусія, Узбекистан, Казахстан та інші.

Прихильники протилежної позиції вважають, що існують вмотивовані потреби правового регулювання Інтернет-ЗМІ: плагіат, кіберзлочинність, інформаційна й психологічна війни, незахищеність людини в Інтернеті. Адже свобода передбачає відповідальність, певні обмеження та заборони для захисту демократичних цінностей, прав, свобод інших людей. Інтернет, Інтернет-ЗМІ не можуть бути абсолютною територією свободи інформування, особливо, коли вони порушують демократичні цінності, свободи й права інших людей. Окрім того, в Інтернет-ЗМІ виникають особисті, майнові відносини, що потребують правового регулювання.

Цивільно-правові відносини Інтернет-ЗМІ України, як і діяльність традиційних ЗМІ, можна врегулювати у суді відповідно до статей глав 35-46 четвертої книги «Право інтелектуальної власності» Цивільного кодексу України. Там йдеться про права інтелектуальної власності на літературний, художній, інший твір, на виконання, фонограму, відеограму та програму (передачу) організації мовлення (суміжні права), наукове відкриття, винахід, корисну модель, промисловий зразок, компонування інтегральної мікросхеми, раціоналізаторську пропозицію, сорт рослин, породу тварин, комерційне найменування, торговельну марку, географічне зазначення, комерційну таємницю, а також розпорядження майновими правами інтелектуальної власності та інші.

Вітчизняний досвід вже має приклади судових справ щодо Інтернет-ЗМІ в Україні. Українські суди найчастіше розглядають справи з проблем інтелектуальної власності, захисту честі, гідності, ділової репутації. Показовою є справа, про яку можна прочитати на сайті patent.net.ua (22.03.08) «Передруки в Україні можуть коштувати дуже дорого, навіть в Мережі Інтернет». Йдеться про те, що Печерський суд у Києві присудив стягнути моральну шкоду у розмірі 50 тисяч гривень на користь компанії «Eural Trans Gas» та особисто громадянина Угорщини, її директора Андраша Кноппа, з журналіста сайту «Україна кримінальна» Олега Єльцова за передрук 18 серпня 2003 року статті Романа Купчинського «Нефтегаз Украины»: исследование финансовой коррупции» з англomовного сайту «RFE/RL Organized Crime and Terrorism Watch», що є підрозділом корпорації «Радіо Свобода – Вільна Європа». Це було зроблено незважаючи на те, що внизу тексту розмістили відповідне посилання. Суд також зобов'язав сплатити 25 тисяч за судові витрати позивача і спростувати передрук не лише на сайті, а й в «Урядовому кур'єрі».

Якби Інтернет-ЗМІ були визнані в законах України як засоби масової інформації, а їх журналісти мали статус журналістів традиційних ЗМІ, можна було б посилатися на п.4 ч.1 ст. 42 Закону «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», де вказано, що журналіст не несе відповідальності за публікацію відомостей, які не відповідають дійсності, принижують честь і гідність громадян і організацій, якщо вони є дослівним відтворенням матеріалів, опублікованих іншим друкованим засобом масової інформації з посиланням на нього.

Варто зазначити, що журналіста Романа Купчинського не притягнули до судової відповідальності, а судили власника Інтернет-ЗМІ Олега Єльцова.

Подібна судова справа була в Одесі. Газета «Правое дело» передрукувала статтю із сайту «Vlasti.net», за що один з героїв публікації – підприємець Геннадій Труханов – ви-

магав 200 тисяч гривень як компенсацію за моральну та матеріальну шкоду. Суд примусив газету опублікувати спростування, але звільнив від сплати компенсації.

Міжнародні правові документи складаються з нормативних, за якими здійснюється судочинство, і рекомендаційних, що є попередниками договорів, актів та інших нормативних документів. Міжнародні правові норми Інтернет-ЗМІ складаються з документів міжнародних організацій, членом яких є Україна: світових (ООН, ЮНЕСКО, СОТ, МФЖ); європейських (Рада Європи, ОБСЄ) та інших.

З огляду на щонайменше декларування новою владою курсу на європейську інтеграцію України важливе значення мають міжнародні норми Ради Європи, що регулюють Інтернет-ЗМІ. Вони містять такі документи як: Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року (Рим, 4.11.1950); Конвенція про захист осіб щодо автоматизованої обробки даних особистого характеру (Страсбург, 28.01.1981 р.); Конвенція про кіберзлочинність (Будапешт, 23.11.2001 р.); Конвенція про інформаційне й правове співробітництво щодо послуг інформаційного суспільства (Москва, 4.10.2001).

Міжнародні правові орієнтири знаходимо у багатьох рішеннях Європейського Суду з прав людини та серед великої кількості рекомендацій згаданих міжнародних організацій. Зокрема, Радою Європи прийнята 28 травня 2003 року «Декларація про свободу комунікації в Інтернет», що встановлює найважливіші умови використання Інтернет в країнах Європи:

- неможливість встановлення обмежень для контенту в Інтернет, більших, ніж обмеження для інших медіа;
- заохочення саморегулювання щодо контенту в Інтернет;
- неможливість заборони доступу (блокування або фільтрації) до будь-яких ресурсів в Інтернет, незалежно від кордонів (за винятком обмежень для дітей та обмежень, що встановлені законними рішеннями компетентних державних органів);
- неможливість ліцензування чи інших обмежень щодо створення веб-сайтів;
- заохочення вільного ринку Інтернет-послуг, неможливість встановлення для Інтернет сервіс-провайдерів спеціальних дозвільних обмежень чи обмежень щодо їхнього доступу до телекомунікаційних мереж;
- неможливість покладення на Інтернет сервіс-провайдерів відповідальності за контент та зобов'язань щодо моніторингу контенту, до якого вони надають доступ, який вони передають або зберігають;
- припустимість збереження анонімності користувачів Інтернет, при наявності прав компетентних державних органів відслідковувати звинувачених у кримінальних злочинах.

13 травня 2005 року Комітет міністрів Ради Європи прийняв Декларацію з прав людини та Мережі Інтернет, яку було підготовлено спеціальним комітетом наукових експертів та представників урядів. Як зазначається у прес-релізі, «декларація є першою міжнародною спробою окреслити рамки з питання та донести принципи Європейської Конвенції з прав людини шляхом оновлення.» Декларація містить підтвердження факту, що «усі права, які надійно охороняє Конвенція з захисту основних прав та свобод людини (ЄКПЛ), залишаються дійсними у повній мірі за інформаційної доби та повинні й надалі охоронятись, незважаючи на новий технологічний розвиток», а також переконливу заяву про те, що «як дані контенту, так і дані трафіку електронних комунікацій підпадають під регулювання положеннями норм ст. 8 ЄКПЛ та не повинні піддаватися іншим обмеженням, окрім тих, що передбачаються цими положеннями». Водночас, ця декларація визнає *пріоритет національних правових норм.*

Вивчення діяльності сучасних Інтернет-ЗМІ України дало можливість визначити актуальні проблеми, що потребують найшвидшого їх правового регулювання:

- визначення правового статусу, принципів діяльності Інтернет-ЗМІ як нового, нетрадиційного мас-медіа;
- визначення прав, обов'язків, відповідальності журналістів, власників, провайдерів, адміністраторів, програмістів, інших учасників інформаційних відносин в Інтернет-ЗМІ;
- неприйнятність попередньої та постфактумної цензури Інтернет-ЗМІ;
- захист авторських, суміжних та інших виключних прав на об'єкти інтелектуальної власності, що розміщені в Інтернет-ЗМІ;
- гарантія інформаційної безпеки в Інтернет-ЗМІ;
- запобігання розповсюдженню інформації, що створює загрозу для прав, законних інтересів фізичних і юридичних осіб;
- відвернення загрози для державної безпеки, економічного й соціального розвитку країни, психічного здоров'я фізичних осіб;
- запобігання розповсюдженню інформації, що має кримінальний, аморальний зміст (порносайти, промислове шпигунство, сексуальні послуги та інше).

Щоб врегулювати ці та інші правові проблеми Інтернет та Інтернет-ЗМІ України, виглядає доцільним внести нові статті до чинних законів держави.

Список використаних джерел

1. Glotix – первый деловой форум: Парламентарии защитят блогеров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glotix.forum-express.com/t162-topic>
2. Government's Ley Sinde Internet download law defeated [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.typicallyspanish.com/news/publish/article_28417.shtml
3. У США затверджено нові правила користування інтернетом [Електронний ресурс]. - Режим доступу. - <http://www.dt.ua/online/articles/71962#article>
4. Цензура в інтернеті медленно, но верно набирает обороты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cybersecurity.ru/net/9431.html>
5. Правовое регулирование СМИ в интернете [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lenta.ru/conf/smi>
6. Интересная статистика о распространенности Интернета в Казахстане [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aktobe.su/2010/12/30/интересная-статистика-о-распростран>
7. Іванов В.Ф. Регулювання діяльності комп'ютерних мас-медіа в сучасному світі // Інформаційне суспільство. Шлях України. – 2004. – С. 196-208.
8. Web-депозитарій як один із способів захисту авторського права в Інтернеті [Електронний ресурс]. – Режим доступу / http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=895
9. Freiwillige Selbstkontrolle Multimedia-Diensteanbieter <http://onlinestreet.de/Freiwillige-Selbstkontrolle-Multimedia-Diensteanbieter-FSM.113759d.html>

Білан Н.І.*

ІНТЕРНЕТ ЯК ПРОСТІР РІЗНИХ ВИДІВ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

В этой статье речь идет о сети Интернет как пространстве, где существуют различные виды социальной коммуникации. Развитие информационно-коммуникационных технологий стало предпосылкой к созданию новых коммуникационных моделей, в частности с помощью Интернет и мобильной связи.

Ключевые слова: Интернет, социальные коммуникации, он-лайн общение, коммуникативное взаимодействие, социальная трансформация.

У цій статті йде мова про Інтернет як простір для існування різних видів соціальної комунікації. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій став передумовою для створення нових комунікаційних моделей, зокрема з допомогою Інтернет та мобільного зв'язку.

Ключові слова: Інтернет, соціальні комунікації, он-лайн спілкування, комунікативна взаємодія, соціальна трансформація.

The article deals with an Internet as an area of various types of social communications. The development of information-communication technologies itself became a precondition for new communication models creation, in particular with the help of Internet and mobile communication.

Key words: Internet, social communications, on-line communication, communicative interaction, social transformation.

Постановка проблеми. Інтернет – глобальна комп'ютерна інформаційна мережа, що стала одним з найбільш важливих і значних факторів розвитку соціального, економічного, культурного, політичного життя суспільства. Широке розповсюдження культури Інтернету, проникнення її в усі сфери життя вимагає детального вивчення цього феномена, а також розуміння його ролі у різних галузях комунікативної взаємодії. З появою Інтернету як нового інформаційного середовища, глобальна мережа спочатку була технологією, а потім способом та формою комунікації. На початку 90-х років ХХ ст. Інтернет переходить у масову соціальну сферу, що дає передумови для зміни суспільного устрою, чим і викликана актуальність дослідження нових комунікативних засобів.

Аналіз досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження глобальної системи та віртуальної комунікації, вивчення ролі інформаційно-комунікаційних технологій в умовах становлення інформаційного суспільства зробили А. Арсеєнко, Г. Батигін, Н. Бойко, В. Брижко, Б. Веллман, В. Гавловський, В. Гвоздев, А. Гирич, О. Голобуцький, Б. Докторов, Д. Иванов, М. Згуровський, В. Кашпур, Г. Рейнгольд, Н. Толстих, Т.Філіпова,

* кандидат філологічних наук, доцент кафедри реклами та зв'язків з громадськістю Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

А. Шадрін, О. Шевчук, М. Лукіна, І. Артамонова, С. Матвєєва, Н. Коритнікова, С. Коноплицький, Ю. Краснокутська та ін.

Зокрема, перші дослідження своєрідності Інтернет-комунікаційних процесів носять переважно соціологічний характер: у них вказується на значні соціальні трансформації, що відбулися в суспільстві й спілкуванні людей з появою Інтернету. Це праці В. Нестєрова, О. Мінакова, Н. Петрової, О. Белінської, О. Войскунського та ін.

Мета статті – визначити роль Інтернету як засобу соціальної комунікації в інформаційному суспільстві. **Завдання статті:** систематизувати вітчизняний і зарубіжний досвід дослідження Інтернету як засобу соціальної комунікації, проаналізувати види Інтернет-комунікацій та виділити їх особливості.

Виклад основного матеріалу. Інтернет є найбільш динамічно прогресуючим засобом комунікації, оскільки новітні засоби зв'язку дозволили об'єднати розрізнені комунікаційні системи у глобальну мережу, завдяки якій здійснюється транскордонний обмін інформацією у межах усєї планети. Саме Інтернет є однією з ознак переходу від індустріальної стадії розвитку цивілізації до інформаційної.

Так, російський дослідник І. Засурський розглядає Інтернет як набір комунікаційних каналів, комунікаційне середовище [1]. А. Соколов зауважує, що Інтернет – це глобальна соціально-комунікаційна мережа, призначена для задоволення особистісних та групових комунікаційних потреб за рахунок використання телекомунікаційних технологій [2].

Інтернет як засіб соціальної комунікації, дозволяє виділити такі характеристики: активність / пасивність соціального суб'єкта інформаційного світу; «розірваність» / гармонійність соціального буття людини інформаційного суспільства; протиріччя / узгодженість змісту соціального впливу в інформаційному світі [3].

Вітчизняна дослідниця Ю. Краснокутська зауважує, що оскільки Інтернет – це не тільки джерело інформації, яке має однолінійний напрям впливу, але й дає можливість доступного та оперативного зворотного зв'язку, варто звернути увагу на парадигму «двоступеневої моделі комунікації» Е. Катца та П. Лазарсфельда. Згідно з цією парадигмою комунікативний процес був структурований на дві стадії: спочатку повідомлення засобів масової інформації сприймаються активною частиною аудиторії – «лідерами думок», а потім від них між особистими каналами транслуються пасивній частині. «Двоступенева модель» ґрунтувалася на гіпотезі про те, що по відношенню до масової комунікації індивіди дотримуються різних соціальних ролей. Деякі з них можуть бути активні у сприйнятті і поширенні знань і цінностей, що продукують мас-медіа. Інші ж досить пасивні з позиції користування продукцією засобів масової інформації, а тому частіше звертаються до неформальних джерел отримання інформації у вигляді повідомлень «лідерів думок» [Цит. за: 4]. Таким чином, Ю. Краснокутська робить висновок, що при дослідженні процесів двоступеневої комунікації у межах Інтернет-простору, можна фіксувати різницю у виконанні соціальних ролей, виділяючи лідерів думок – активних користувачів, та пасивних споживачів інформації [4].

Так, дослідниця С. Матвєєва зазначає, що Інтернет, як суспільне явище, що існує в особливих формах соціальної взаємодії та має такі характеристики, як системність, кумулятивність, знаковий характер, комунікативність, визнається культурою, своєрідністю. Вона зауважує, що сьогодні Інтернет – це простір особистого спілкування, місце побудови співтовариства. У мережі люди шукають і знаходять відкрите товариство, що дозволяє їм дістати доступ до відсутніх форм самовираження, спілкування й розвитку. Спілкування в Інтернеті, доводить автор, впливає на процес взаємодії культур учасників, тобто на процес взаємних змін, впливів, обмін духовними, художніми, науковими досягненнями [5, с.23].

Науковець М. Асмус зауважує, що Інтернет-комунікація – це спілкування в мережі Інтернет, при якому створюється особлива модель реальності, що характеризується ефектом присутності людини в ній і яка дозволяє діяти з уявленими й реальними об'єктами [Цит. за: 5, с.23].

Дослідник В. Нестеров подає таку класифікацію щодо кількості активних учасників, залучених до процесу комунікації: діалогову комунікацію, off-line й on-line (електронна пошта, ICQ); полілогову комунікацію, off-line та on-line (конференції, чати); односпрямовану комунікацію (оголошення, реклама, відгуки тощо) [Цит. за: 5, с.45].

Так, Е. Роджерс виділяє такі ознаки Інтернет-комунікацій: всі нові комунікаційні системи містять певний рівень інтерактивності; нові медіа можуть бути індивідуальними настільки, щоб донести спеціальне повідомлення до кожної особи всередині великої аудиторії; нові комунікаційні технології асинхронні (можливість відправляти чи одержувати повідомлення у зручний час для кожної людини) [6].

На думку Н. Коритнікової Інтернет-комунікації можуть набувати різних форм, починаючи від всесвітньо відомих інформаційних веб-сайтів, що організовані професійними інформантами, і завершуючи особистою перепискою двох людей. Дослідниця виділяє такі форми соціальних комунікацій: web-сторінка, e-mail-сторінка, e-mail (електронна пошта), Інтернет-форум, звернення в on-line режимі [7].

Web-сторінка – сукупність адресованих сторінок, які містять документи, текст, графічну інформацію, багатокольорові зображення та посилання на інші документи. Система посилань утворює гіпертекст, що полегшує інформаційний пошук. Вони можуть належати як приватній особі, так і організації. Порівняно з традиційними ЗМІ, особливостями web-сторінки є те, зазначає автор, що ініціатором створення такої комунікації може бути більша кількість людей завдяки дешевшому тиражуванню та розповсюдженню інформації, з'являються можливості візуалізації тексту та супровід його гіперпосиланнями [9].

E-mail-сторінка – масове розсилання матеріалів інформаційного характеру за списком користувачів, куди вони добровільно підписуються на теми, які їх цікавлять. Ця форма повинна відповідати таким умовам: масова розсилка за допомогою електронної пошти повинна бути добровільною, у випадку незадоволення та скарг з боку одержувачів передбачає відписку; використання списків розсилки припускає первинний спеціальний дозвіл на включення одержувачів до цих списків; відправка повідомлень, статей, вкладених файлів, новин повинна відповідати початковій тематиці. Якщо цих умов не буде дотримано, то тоді розсилка буде вважатися спамом.

E-mail-розсилка дозволяє передавати інформаційні повідомлення за допомогою електронно-комп'ютерного зв'язку відомій цільовій групі, тому інформація готується і розповсюджується за персональними інтересами та запитамі передплатників. На відміну від звичайних форм комунікації, крім індивідуалізації змісту, існують такі переваги електронної розсилки: швидкість, оперативний зворотній зв'язок, можливість супроводження візуальними додатками у вигляді файлів чи інтернет-посилань.

E-mail (електронна пошта) – найбільш розповсюджена форма спілкування між користувачами у віртуальному просторі.

Інтернет-форум (Інтернет-конференції, мережеві дискусії, гостьові книги) – полілогова форма Інтернет-комунікацій, спрямована на одержання зворотного зв'язку від відвідувачів певного сайту.

Спілкування в on-line режимі – це система спілкування в режимі реального часу, у якій люди спілкуються на спеціальних каналах групами або приватно. 1) IM (Instant Mes-

senger) дозволяє одній людині проводити паралельно декілька бесід з різними співбесідниками, прихованими один від одного; 2) Чат (Chat), одночасно дозволяє проводити декілька бесід, що доступні іншим людям, які мають можливість до них приєднатися. Ця форма спілкування найбільш наблизилася до міжособистісної комунікації, яка без комп'ютерів не могла бути опосередкованою. Форма on-line-спілкування має такі якості, як креативність, невидимість та безпека [7].

Таким чином, Н. Коритнікова робить висновки, що у представлених формах Інтернет-комунікацій були виділені технічні характеристики, що призводять до соціальних наслідків (глобальність, мультимедіа, гіпертекстуальність, інтерактивність), та характеристики, що належать до соціальних категорій: спеціалізація (індивідуалізація змісту), анонімність (відсутність посередників), мозаїчність (неієрархічні горизонтальні зв'язки), самопредставлення (самопрезентація) [7].

Варто розглянути класифікацію Інтернет-комунікацій, яку подає Л. Капанадзе: власне веб-сайт (який може містити в собі всі нижченазвані об'єкти); домашня сторінка (має менший масштаб, ніж сайт); електронна бібліотека; електронний журнал; електронний лист; чат (розмови «у прямому ефірі»); гостьова книга; дошка оголошень; колекція програм; каталог (наприклад, віртуального магазину); комерційні оголошення; рекламні банери [Цит. за: 5, с.52].

С. Матвеева зазначає, що найбільш важливі характеристики Інтернету як комунікативного середовища можна звести до таких: очевидна обумовленість соціальними факторами; особлива відкритість; інтерактивність; процесуальність; розширення (порівняно до традиційного уявлення про комунікацію) діапазону каналів зв'язку й особлива їхня комплексна взаємодія [5, с.25].

Таким чином, Інтернет-комунікації – це певний синтез принципів оформлення інформації та реалізації комунікативних цілей традиційних форм, моделей і різновидів комунікації, що виникли в результаті залучення до комунікативного простору нових – екстралінгвістичних (соціальних, культурних тощо) факторів і реалій – комп'ютерів і комп'ютерних мереж.

С. Матвеева зосереджує увагу на сайті, як на одному з найбільш розповсюджених жанрів Інтернет-комунікацій, він є комбінацією мовленнєвих творів, елементів графіки, відео, звуку, динамічного образу тощо, що реалізована в системі веб-сторінок і спрямована на досягнення комунікативно-прагматичних намірів автора сайту.

На думку дослідниці, однією з найбільш характерних особливостей сучасного персонального сайту вченого є комунікативна спрямованість, що забезпечує певну трансформацію інформаційного простору до комунікативно-інформаційної системи. Авторка доводить, що текст сучасного персонального сайту вченого чітко орієнтований на реалізацію комунікативної функції [5, с.164].

С. Матвеева говорить про жанр сайту, який представлений в Інтернет-культурі, як про комунікативну мовленнєву структуру, що репрезентує цю особливість низкою специфічних ознак: наявність комунікативно-значущих композиційних елементів (форум, конференція, гостьова книга, чат, сторінка електронного листування); звертання до різних інструментів, що забезпечують зворотний зв'язок (діалог) автора з адресатом, наявність комунікативних відносин між різними сайтами. Високий рівень публічності поданої на сайті інформації дозволяє говорити про цей жанр Інтернет-комунікацій як про потужний інструмент поширення культури та приєднання до неї [5, с.164].

Найбільш універсальними ознаками сайту, доводить авторка, що дозволяють віднести його до того або іншого внутрішньожанрового різновиду, є: тематична спрямованість (ін-

формація наукового, особистого, рекламного та ін. характеру) і комунікативно-цільові настанови, що реалізуються (реклама, інформування, пропаганда, розвага тощо) [5, с.68].

Отже, особливості соціальної ролі Інтернету як засобу соціальної комунікації визначаються присутніми йому властивостями – горизонтальністю зв'язків та інтерактивністю, які сприяють проникненню у масові комунікації діалогічної моделі взаємовідносин. Великий вибір інформації та комунікації, який представляє Інтернет конкретному користувачеві, сприяє процесу індивідуалізації соціального середовища.

Висновки. Таким чином, новизна Інтернету як комунікаційного середовища полягає у тому, що він дає можливість кожному індивідуальному джерелу інформації – окремій особі, організації, корпорації – сформулювати повідомлення та запропонувати його необмеженій кількості потенційних одержувачів. Об'єднання користувачів у мережі Інтернет призвело до створення якісно нового соціального простору, де різними способами можлива комунікація та інтеракція партнерів, які розділені простором, належать до різних соціальних середовищ та систем, але здатні вступити у стосунки у межах нової комунікативної системи, що склалася.

Інтернет є універсальним каналом комунікацій, акумулюючи можливості всіх засобів масової інформації, створюючи можливості для спілкування у новому середовищі. Інтернет ініціює зміни соціальної структури суспільства, створюючи нові спільноти, об'єднані за новими ознаками.

Соціальна роль Інтернету буде зростати пропорційно до зростання кількості користувачів, що буде потребувати більш значних досліджень у цій галузі. Розвиток нових інформаційно-комунікаційних технологій став передумовою для створення нових моделей комунікації, зокрема з використанням Інтернету та мобільного зв'язку.

Список використаних джерел

1. Засурский И. И. Масс-медиа второй республики / И. И. Засурский. – М.: Изд-во МГУ им. Ломоносова, 1999. – 272 с.
2. Соколов А. В. Метатеория социальной коммуникации / А. В. Соколов. – СПб.: Рос. нац. б-ка, 2001. – 352 с.
3. Бальжирова Т. Ж. Интернет как средство социальной коммуникации в условиях формирующегося в России информационного общества: дисс. на соиск. научн. степени канд. соц. наук.: спец. 22.00.04 «социальная структура, социальные институты и процессы» / Т. Ж. Бальжирова. – Улан-Удэ, 2003. – 162 с.
4. Краснокутська Ю. Internet як засіб комунікації: теоретико-методологічний аналіз [Електронний ресурс] / Ю. Краснокутська. – // Режим доступу: <http://www.bibl.kma.mk.ua/pdf/pidruchuku/23/41.pdf>
5. Матвеева С. А. Сайт як жанр інтернет-комунікації (на матеріалі персональних сайтів учених): дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «загальне мовознавство» / С. А. Матвеева. – Луганськ, 2006. – 212 с.
6. Rogers E. M. Communication technology: The new media in society / E. M. Rogers. – New York: Free Press, 1986.
7. Корытникова Н.В. Интернет-представительство как коммуникативный ресурс государственного управления : дисс. на соиск. научн. степени канд. соц. наук.: спец. 22.00.04 «специальные и отраслевые социологии» / Н. В. Корытникова. – 2008. – 190с.

Белоусова Н.Б. *, Мірошниченко Є.С. **

НОВІТНІ ЗАСОБИ ІНФОРМАЦІЙНО–ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ В ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРОРИСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ (НА ПРИКЛАДІ АНВАР АЛЬ–АВЛАКІ)

Анвар аль–Авлаки – проповідник радикального іслама, котрий в совершенстве владеет искусством убеждения, превратил всемирную сеть Интернет в средство идеологической обработки людей. Он является самым известным англоязычным сторонником идей Джихада против Соединённых Штатов Америки. Правительственные структуры США обеспокоены возможностью распространения радикальных идей средствами Интернет с целью влияния на проживающих в Америке мусульман для выполнения ими террористических атак.

Ключевые слова: международная безопасность, терроризм, угрозы, Анвар аль–Авлаки, Интернет, пропаганда.

Анвар аль–Авлаки – проповідник радикального ісламу, який досконало володіючи мистецтвом переконання, перетворив всесвітню мережу Інтернет у засіб ідеологічної обробки людей. Він є найвидатнішим англомовним прибічником ідей Джихаду проти Сполучених Штатів Америки. Урядові структури США занепокоєні можливістю поширення радикальних ідей засобами Інтернет з метою впливу на мусульман, що проживають в Америці, для здійснення ними терористичних атак.

Ключові слова: міжнародна безпека, тероризм, загрози, Анвар аль–Авлакі, Інтернет, пропаганда.

Anwar al–Awlaki is a Muslim cleric with thorough knowledge of how to persuade masses has turned the Internet into a tool for extremist indoctrination. He is the most prominent English–speaking advocate of Jihad against the United States. U.S. government agencies are concerned about the ability of pro–Jihad ideologues to use the Internet to incite U.S.–based Muslims to conduct terrorist attacks.

Key words: international security, terrorism, threats, Anwar al–Awlaki, Internet, propaganda.

В умовах стрімкого розвитку новітніх технологій людство опинилось на перетині двох актуальних проблем сучасності: перша – використання технологій на благо та розвиток світу, удосконалення техніки, покращення умов життя, друга – використання їх за для згубних цілей, як то нав'язування, пропагування ідей, зомбування людей. Саме тому пи-

* кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

** студентка 4 курсу спеціальності «міжнародна інформація» Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

тання міжнародної інформаційної безпеки постає гостро у зв'язку з використанням терористичними угрупованнями можливостей інформаційно-комунікаційних технологій для поширення радикальних ідей, навернення до свого руху.

Актуальність даного дослідження обумовлена необхідністю вивчення новітніх засобів поширення ідей терористичних угруповань з метою виявлення і передбачення можливих загроз в майбутньому, а також для вироблення основних важелів протидії даним явищам.

Дослідження проблеми тероризму як явища виникло досить давно, але в силу об'єктивних причин розвитку людства засоби терористичної діяльності змінювались від суто технічних (збройні напади, організація вибухів) до якісно нових, що включають у себе ідеологічну обробку, пропаганду ідей, навіювання, при чому головною проблемою тут постало питання кількості людей, що підпадають під вплив, а саме інформаційно-комунікаційні технології дозволяють терористам звертатися до сотень тисяч людей одночасно.

Основною метою будь-якого теракту є частіше за все не сам факт злочинного діяння (як то вбивство, вибух) і, як результат, матеріальні збитки нанесені такими подіями, а насамперед психологічний вплив на широку аудиторію. А в сучасному світі це більш ніж можливо за допомогою як традиційних ЗМІ, які в режимі реального часу ведуть трансляції з місця події, а як засобів Інтернет, де кожен охочий може розмістити відео подій, поділитися своїми враження, думками і переживаннями стосовно побаченого, що створює відчуття страху і паніки серед широкої аудиторії. Так новітніми засобами інформаційно-комунікаційних технологій терористи отримують змогу реалізовувати непрямий вплив на аудиторію – залякування, привертання уваги, провокування до певних дій чи бездіяльності. Так ціллю діяльності терористів у постіндустріальному суспільстві стає перехід від локального впливу на окремі спільноти людей до глобальних меж – підірвання психологічних основ стабільності людської цивілізації.

Дане явище науковець М. Галамба описує наступним чином: «пропаганда своїх ідей і способу діяльності – лише один із аспектів інформаційної війни терористів з існуючим суспільним ладом. Більш небезпечним за наслідками є використання терористичними організаціями «інформаційної зброї» з метою дестабілізації суспільного порядку, державного управління, породження страху, паніки, змушення суспільства піти на поступки терористам, капітулювати перед ними. Для досягнення цього активно використовуються спеціальні інформаційні операції, якими супроводжується вчинення терактів» [1]. Саме цей факт робить терористичну діяльність все менш контрольованою з боку спецслужб і унеможливорює попередження наступних атак без вироблення механізмів протидії.

Відповідно до зміни засобів діяльності терористів змінювались погляди науковців на дану проблематику, так теоретичним та методологічним розробкам у сфері вивчення історії розвитку тероризму, основних тенденцій його еволюції присвячено дослідження О. Будницького, К. Жаринова, В. Замкового, М. Ільчикова, М. Требіна та інших вчених. Варто зазначити, що існує значна кількість наукових досліджень з теми політичного тероризму, та його інформаційного аспекту зокрема, серед яких слід згадати Г. Веймана, П. Вілкінсона, У. Лакера, Ф. Перла, Б. Хофмана, Р. Шафферта, А. Шміда та ін.

Значна кількість досліджень розглядає розвиток тероризму в умовах зростання ролі інформаційно-комунікативних технологій у житті людської спільноти, серед напрацьованих з даної проблематики варто назвати роботи вчених, які розглядали проблеми тероризму в контексті загально цивілізаційних тенденцій розвитку: Д. Белла, Ж. Бодрійара, Е. Гіденса, М. Кастельса, Дж. Лалла, К. Поппера, Е. Тоффлера, Ф. Фукуяму, С. Хантінгтона та ін. Серед вітчизняних авторів, які досліджують інформаційні процеси в умовах

глобалізації, слід назвати О. Зернецьку, О. Гриценко, В. Іванова, Є. Макаренко, М. Ожевана, Г. Почепцова, В. Шкляра та ін.

Саме завдяки значному прогресу інформаційних технологій людство отримало багато надбань, переваг, але так само дані явища відкрили двері терористам у глобальну мережу Інтернет, що робить кожного із нас вразливим до діяльності радикально налаштованих угруповань. Дослідник «комп'ютерного тероризму» С.Гавриш визначає саме його інформаційний аспект, а саме «здійсненням за допомогою комп'ютерної інформації впливу на психіку та свідомість людей з метою формування потрібних думок та суджень, що певним чином направляють поведінку людей у потрібному для терористів напрямі. При цьому комп'ютери, комп'ютерні системи та мережі виконують роль засобу доставки такої інформації до споживачів – користувачів глобальних мереж» [2]. Так можна виокремити наступні цілі використання мережі Інтернет терористичними організаціями:

- збір коштів для проведення терористичних актів;
- розповсюдження агітаційної та пропагандистської інформації;
- звернення до масової аудиторії;
- повідомлення про визнання своєї причетності до вчинених діянь;
- організація самих терактів (розміщення інструкцій, планів, домовленостей про зустрічі);
- залучення до своєї діяльності співучасників і здійснення інформаційно–психологічного впливу на населення в результаті поширення відповідної інформації.

На думку сучасних фахівців з комп'ютерного тероризму, сьогодні основною метою терористів, перш за все, є здійснення масового деструкційного впливу на психіку та свідомість людей у потрібному для них напрямі, з використанням інформаційних систем і систем зв'язку. Можна припустити, що головним напрямом кібертерористів у майбутньому буде створення систем дистанційного маніпулювання свідомістю як конкретної людини, так і суспільства в цілому [3].

Важливо відмітити роль у цих процесах єменського терориста Анвар аль–Авлакі, якого голова Національного контр–терористичного центру США Майкл Лейтер 9 лютого 2011 року оголосив терористом номер один – на сьогодні саме він становить найбільшу загрозу для США. Причиною цьому є його здатність вербувати людей, в тому числі, на території США. Так аль–Авлакі є найбільш відомим англійським ідеологом радикального ісламу і найуспішнішим пропагандистом екстремізму в сучасному світі.

Анвар аль–Авлакі, громадянин США єменського походження, народився 22 квітня 1971 року у місті Нью Мехіко. Має ступінь бакалавра з архітектури Університету штату Колорадо та ступінь магістра з менеджменту Університету Сан–Дієго у Каліфорнії, володіє такими якостями як здатність до переконання, розуміється на інформаційних технологіях, а також вільно володіє англійською мовою. Саме 2 останні факти з біографії цієї людини роблять його небезпечним для світу і американського суспільства зокрема, адже саме ці свої вміння він вдало використовує у своїй діяльності – за допомогою можливостей Інтернет пропагує свої терористичні ідеї англійською мовою.

Проживаючи в Америці терорист в якості імама проводив пропаганду радикального ісламу у мечетях Денвера і Сан–Дієго. При цьому йому приписують причетність до багатьох закидів терористів, так американська розвідка стверджує, що проповіді аль–Авлакі відвідували терористи, які 11 вересня 2001 року взяли під контроль літаки, а також саме він ідеологічно підготував нігерійського студента Умара Фарука Абдулмуталлаба, який намагався 25 грудня 2009 року підірвати авіалайнер, що прямував із Амстердама до Детройда, був наставником майора Нідала Хасана, військового психіатра, котрий розстріляв 13 військових на військовій базі у Техасі у листопаді 2009 року.

Особливістю його діяльності є перш за все досконале знання англійської мови, що надає йому багато можливостей для навернення до своєї ідеології сотні англомовних мусульман по всьому світу. Перш за все він надає їм можливість читати рідною мовою літературу про Джихад, про ідеологію такої терористичної організації як аль-Каїда, так як дана інформація раніше була доступна лише арабською та мовою урду. Лекції Авлакі поширювались в Інтернеті, компакт-диски з його працями продавались у магазинах, функціонував його Інтернет-блог, він активно використовував соціальні мережі для поширення своїх ідей. Його прибічники створювали групи у Facebook і Myspace аби обмінюватись між собою і обговорювати ідеї, запропоновані Анвар аль-Авлакі. Його прибічники знаходяться по всьому світу, але вагомий відсоток їх перебуває на території Сполучених Штатів Америки, при чому більшість його наступників це студенти вищих навчальних закладів [4].

За активне використання віртуального простору, зокрема соціальних мереж, блогів і відео сервісу Youtube (де нині вже розміщено близько 2 тис. відео звернень терориста [5]), аль-Авлакі отримав прізвисько «Бін-Ладен Інтернету». Час від часу в мережі з'являються відео, в яких імам проповідує. Так, наприклад, в одному із своїх відео-звернень, яке він розмістив на одному з ісламістських веб-сайтів імам називає американців «дияволами», і пояснює, що з цієї причини їхнє вбивство не вимагає особливого релігійного розпорядження – фетви. У своєму 23-хвилинному зверненні він аргументує свою позицію словами «або ми їх, або вони нас» [6].

Окрім цього, аль-Авлакі виступив ініціатором створення англомовного онлайн-журналу Аль-Каїди «Inspire» – видавництво передбачено в першу чергу для мусульман Сполучених Штатів та Європи і містить багато практичних порад (як то, як створити саморобну бомбу). З вересня 2010 аль-Каїда на Аравійському півострові випустила три номери журналу Inspire, он-лайн версія якого англійською мовою є в Інтернеті. У листопаді в спеціальному випуску «оспівувалася хвала» учасникам змови, які в жовтні планували підірвати вантажні літаки США. У березні 2010 року Авлакі заявив, що саме він очолює джихад проти Сполучених Штатів.

Ще однією резонансною подією пов'язаною з проповідуваннями Авлакі стало те, що 18 березня 2009 року американська телекорпорація CNN передала в ефірі аудіозапис виступу ісламського проповідника, в якому він закликав до Джихаду проти США. При цьому невідомо, яким чином цей запис потрапив до рук CNN.

В результаті зростаючого занепокоєння американських властей щодо поширення ідей проповідника було вжито ряд заходів з метою видалити вже наявний контент у мережі Інтернет і попередити появу нових статей, відео- чи аудіо-звернень Авлакі.

Так Інтернет-ресурс Youtube зобов'язався перед британськими та американськими можновладцями видалити контент, в якому містяться радикальні заклики імама [5]. Але на сьогоднішній день можна на даному веб-ресурсі знайти вищевказані файли. Крім того є доступ до даних відео на інших веб-ресурсах, окремих форумах та блогах, наприклад, портал «Сеть Аль-Муджахидин» [7], портал «исламский блог» під назвою «Победоносная община» містить багато статей, проповідей імама. Але, наприклад, персональна сторінка ісламіста в Інтернеті (<http://www.anwar-alawlaki.com>) є недоступною, його акаунт у соціальній мережі Facebook є також заблокованим.

Також адміністрація президента Барака Обами дала санкцію на проведення операції по захопленню або знищенню радикального єменського проповідника, але так як він є громадянином США виникає ряд протиріч, зокрема, група громадських організацій з захисту громадянських свобод подала позов до суду від імені батька Авлакі в якому засуджують рішення адміністрації Президента, ЦРУ та Міністерства оборони США,

мотивуючи це тим, що американський громадянин не може бути ліквідованим з ініціативи американського уряду, так як це протирічить Конституції США.

Для ефективної боротьби з медіа–інформаційним тероризмом необхідна розробка фундаментальних наукових методів, які дадуть можливість у кількох режимах моніторингу (постійних, перманентних, локальних, прогностичних, сценарних, тощо) вивчати мережеву активність та відстежувати відфільтровані з супервеликих масивів інформації нові знання оперативного, тактичного й стратегічного значення про вірогідні засоби здійснення терористичних намірів та їх технологічне забезпечення і аналізувати безліч електронних послань [8].

Так характерною рисою сучасного тероризму є, насамперед, публічність, забезпечення якої покладають на традиційні мас–медіа (преса, радіо, телебачення) і Internet–медіа. Технологічний прогрес і розвиток засобів масової комунікації вимагають переосмислення значення ролі ЗМІ в суспільстві, усвідомлення значимості характеру, форм і методів подачі інформації в управлінні суспільною свідомістю. Сучасний тероризм, повністю прийнявши нову філософію, з настанням епохи інформаційного суспільства перейшов у якісно нову стадію – ведення інформаційно–психологічних війн, створюючи інформаційний привид жаху й хаосу [9].

Підсумовуючи можна сказати, що новітні технології як несуть позитивні зміни у життя суспільства, так і створюють нові загрози безпеці людей – у руках терористів це чудовий засіб поширення своїх ідей і спосіб навернення нових учасників до свого руху. Так відео та аудіо записи терориста Анвар аль–Авлакі майже вільно подорожують мережею Інтернет, у яких він розмірковує про Джихад. Звичайно, деякі сайти намагаються відслідковувати появу подібних виступів і видаляти їх, але вони швидко розмножуються на інших ресурсах. При цьому Вашингтон визнає, що використання англійської мови для такої пропаганди створює новий рівень небезпеки для громадян США, адже вони стають цільовою аудиторією подібних закидів. В даному випадку можна говорити, про новий, вищий рівень поширення ідей тероризму, саме за допомогою засобів інформаційно–комунікаційних технологій (Усама бін–Ладен мав лише поодинокі відеозаписи арабською мовою). Таке поширення ідей тероризму чинить серйозний дестабілізуючий вплив на людську цивілізацію та ставить під загрозу прогресивний розвиток людства.

Список використаних джерел

1. Галамба М. Інформаційно–психологічна складова терористичної діяльності. Інтернет–портал «Юридичний журнал» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2464>
2. Гавриш С. Комп’ютерний тероризм: сучасний стан, прогнози розвитку та шляхи протидії. Науково–практичний журнал «Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/bozk/2009_20/20text/g20_01.htm
3. Клепов А. Кибертероризм и свобода личности. Журнал «Проза.ру» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.proza.ru/2009/04/10/500>
4. Портал «Nefafoundation». Anwar al Awlaki: Pro Al–Qaida Ideologue with Influence in the West. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.nefafoundation.org/newsite/file/FeaturedDocs/nefabackgrounder_alawlaki.pdf
5. Портал «FoxNews». YouTube Drops Radical Cleric Awlaki's Videos. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.foxnews.com/scitech/2010/11/04/youtube-removes-awlaki-holy-war-videos/>

6. Портал «npr». U.S. Turns Up Heat On Internet Imam Awlaki [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=128831726>
7. Шейх Анвар аль-Авлаки: Распространение Ислама. «Сеть Аль-Муджахидин» [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://al-ansar.info/showthread.php?731-Шейх-Анвар-аль-Авлаки-Распространение-Ислама&p=1631#post1631>
8. Кіслов Д.В. Медіа-інформаційний тероризм: принципи, заходи протидії та нейтралізації. Портал Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Stpa/2009_4/19.pdf
9. Лисенко В. «Оскома агресії», або Необхідність неінституційного трактування ролі засобів масової комунікації у протистоянні тероризму. Інтернет-портал «Народна правда» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/politics/46c3196a672a6/>

Валевська І.А.*

ІНФОРМАЦІЙНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОГО АНАЛІЗУ В ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ

Анализируются методологические принципы политического анализа, в частности его информационные составляющие. Исследуется специфика информационных процедур в ситуационном и стратегическом видах политического анализа. Рассматривается особенность информационно-аналитического обеспечения реализации политики государственными органами власти.

Ключевые слова: политический анализ, ситуационный анализ, контент-анализ, стратегический анализ, государственная политика.

Аналізуються методологічні засади політичного аналізу, зокрема, його інформаційні складові. Досліджуються специфіка інформаційних процедур в ситуаційному і стратегічному видах політичного аналізу. Розглядається особливість інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації політики державними органами влади.

Ключові слова: політичний аналіз, ситуаційний аналіз, контент-аналіз, стратегічний аналіз, державна політика.

Examines the methodological principles of political analysis, in particular its information components. Investigates the specificity of information procedures in the situational and strategic forms of political analysis. The features of information-analytical support of policy implementation by public authorities.

Keywords: policy analysis, situational analysis, content analysis, strategic analysis, public policy.

Головне у здійсненні політики - це визначення суті проблеми, вирішення якої потребує втручання державних органів влади. Прийняттю політичних рішень передують обговорення всіх обставин існування проблеми, причин її виникнення, оптимальних варіантів розв'язання, можливих позитивних і негативних наслідків прийняття того чи іншого рішення. Важливим чинником ефективного впровадження політики є так званий «зворотний зв'язок», тобто наявність інформаційно-аналітичної інфраструктури, яка відстежує хід реалізації прийнятого рішення.

Аналіз передуює і супроводжує здійснення політики. Сам термін «аналіз» означає використання наукових методик збирання й узагальнення фактів, статистичних даних, результатів соціологічних опитувань, застосування методів гуманітарних наук для вивчення політичних процесів і закономірностей.

* кандидат філософських наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Можна погодитися з точкою зору тих, хто вважає, що в сучасній політичній науці неможливе існування методологічної монополії. Як і будь-якому іншому гуманітарному знанню, політичній науці властивий методологічний плюралізм. Також заслуговує на увагу точка зору, відповідно до якої, крім традиційних предметів дослідження, які «закріплюються» за політичною наукою, - держава і влада - у сферу її компетенції входить вивчення всього комплексу проблем, пов'язаних з ними: політичні поведінка, цінності, культура, прогнозування, громадська думка, управління тощо.

Політичний аналіз має суттєву особливість - він пов'язаний із прикладним (інструментальним) аспектом політичного знання. Політичний аналіз - насамперед інструментальне знання, спрямоване на розв'язання конкретної проблеми в конкретній ситуації.

«Аналіз політики - це спосіб синтезу інформації сукупно з результатами досліджень з метою створення основи для політичних рішень (з'ясування можливих альтернатив) і визначення майбутніх потреб в інформації, що стосується політики» (В.Вільямс); «Аналіз політики - це прикладна суспільно-наукова дисципліна, яка користується різноманітними методами соціологічного дослідження і добору аргументів для нагромадження й переробки пов'язаної з політикою інформації, що може використовуватися для розв'язання політичних проблем» (В.Данн) [1].

Жодна державна установа, де приймаються політичні рішення, не може обходитися без рутинних, скрупульозних зусиль професійного аналітика. Через специфіку роботи вони залишаються «у тіні», громадськість, як правило, ознайомиться з їхньою роботою через виступи «перших осіб» або публічних політиків.

Для цієї форми аналітичної практики характерно деперсоніфіковане авторство. Аналітичне резюме щодо поточної ситуації потрібно дати в максимально короткий термін (як кажуть, «на вчора»), що неможливо без узгодженої роботи цілої групи експертів. Тому якісний аналіз політичної ситуації завжди здійснюється у жорстко інституалізованому професійному середовищі.

Для цієї аналітичної практики також характерна міждисциплінарність. Мистецтво аналізу політичної ситуації полягає в умінні представити суто конкретну проблему в системному вигляді, визначити головні причини її виникнення, зазначити коло інтересів замовника і потенціал його ресурсів в їхньому здійсненні. Досягається це за рахунок обробки максимально більшої кількості джерел інформації про проблему - статистичних і соціологічних даних, психологічних характеристик учасників подій, історичних, економічних та інших складових. Якщо врахувати, що, як правило, доводиться працювати в умовах хронічного цейтноту, то уміння сконструювати загальну картину для осмислення всього обсягу інформації, використовуючи методологічні підходи різних наук, є ознакою майстерності аналітика.

Аналітику доводиться мати справу з явищем, яке у філософії науки визначається як методологічна несумісність. Так, якщо ситуація описується в термінах однієї науки, то існує небезпека того, що отримані висновки можуть бути несумісними з результатами опису, отриманими в термінах іншої дисципліни. Наприклад, економічне становище населення певного регіону зовсім не обов'язково строго детермінує його електоральні орієнтації. Долається ця методологічна несумісність за допомогою так званих непрямих припущень. У роботах німецького філософа Е.Гуссерля ця процедура визначається як «феноменологічна редукція», яка вказує на необхідність при науковому пізнанні зводити багатоманітні і суперечливі явища до очевидних і простих тверджень.

Особливості ситуативного аналізу політики. За жанром продукт цієї аналітичної практики має форму записки або довідки. Переважно це стислий (скажімо, обсягом 4-5 сторі-

нок) виклад суті проблеми (мистецтво експерта - уміння залишити у своїй творчій лабораторії так зване «інформаційне сміття»), визначення можливих альтернатив розвитку ситуації з визначенням позитивних і негативних наслідків, рекомендації щодо подальших дій. Орієнтирами осмислення проблеми та оцінки альтернатив є інтереси замовника, його ресурси і потенціал впливу на розвиток подій.

Реципієнт («замовник») аналізу ситуації завжди індивідуальний. Ним може бути окремий політик, політична організація, державна установа. При написанні тексту автор завжди повинен виходити зі звичних для реципієнта схем розуміння подібного роду документів. Для аналітика тут необхідно не тільки дійти до суті проблеми, свій варіант рішення слід викласти такою мовою, щоб матеріал був зрозумілий без додаткових коментарів. Твердження, нібито високим посадовцям немає часу читати трактати, оскільки вони здатні сприймати лише 5-7 сторінок тексту, є аксіомою для аналітика. На практиці такі специфічні письменницькі навички розвиваються не одним роком роботи.

Як правило, такий аналітичний продукт має конфіденційний характер і розрахований на вузьке коло осіб. Тому важко навести зразок аналізу ситуації. Хоча в засобах масової інформації часто з'являються документи під рубрикою «витік інформації», «не для друку», «джерело побажало залишитися невідомим» з метою обнародувати результати експертної роботи, які недосяжні для критики громадськості, і продемонструвати «таємні плани» суб'єктів політичної дії.

Рівень автентичності публікації службових аналітичних документів потребує з'ясування в кожному окремому випадку. Але необхідно брати до уваги, що організація цілеспрямованого витоку конфіденційної аналітичної інформації в засоби масової інформації є поширеним прийомом. Тому, намагаючись оцінити який-небудь документ як зразок аналізу політичної ситуації, можна стати жертвою ретельно продуманої інформаційної провокації. Реально уявити собі рівень такого типу аналітики можливо лише через тривалий час, коли стають доступними архіви.

Як зазначалося, особливістю цієї аналітичної практики є орієнтація на прийняття рішень у просторово-часовому діапазоні «тут і тепер». «Завтра» для аналізу ситуації завжди пізно. З таких установок формується й оціночна шкала достовірності цього виду аналізу - його рекомендації повинні дати ефект відразу і мати одно-значне трактування. Це, наприклад, може бути перемога на виборах, позитивний результат голосування в парламенті, зниження цін на ринку, збільшення продаж, зростання рейтингу і т.ін. У цьому полягає вразливість цієї практики: автори ситуаційних аналітичних записок ризикують втратити бачення перспективи розвитку політичної ситуації. Саме тому практика аналізу ситуації мусить підкріплюватися стратегічним аналізом політичного процесу.

Інформаційно-аналітичні процедури аналізу політичної ситуації. Аналіз політичної ситуації ґрунтується на специфічних інформаційно-аналітичних процедурах. Розглянемо узагальнений алгоритм інформаційно-аналітичного забезпечення, який, зрозуміло, видозмінюється залежно від специфіки предмета аналізу. Цей алгоритм можна розділити на кілька етапів.

1 етап - збирання первинної інформації. Першим важливим кроком є визначення предмета і мети аналізу ситуації, що дає змогу почати формувати первісний інформаційний масив. Залежно від мети аналізу підбираються відповідні джерела інформації - періодичні видання, інтернет-ресурси, статистичні дані й т. ін.

2 етап - нагромадження конкретної інформації з теми аналізу. Цей етап включає збирання фактів і оцінок щодо теми аналітичного дослідження. Інформаційний масив повинен відповідати вимогам вірогідності й надійності, що є необхідною умовою адекватності кінцевих висновків.

3 етап полягає в аналітичній інтерпретації отриманої інформації. На цьому етапі здійснюється систематизація первісної інформації. Якщо це передбачається цілями дослідження, то можливо перетворення отриманої інформації в статистичні дані. На цьому етапі дослідникові необхідно залежно від цілей аналізу інтерпретувати і оцінити отримані дані. Результати цього етапу інформаційно-аналітичної роботи повинні відрізнятися новизною і корисністю для замовника. Вони стають основою для підготовки підсумкових документів аналітичних проектів.

Це - загальний алгоритм інформаційно-аналітичних процедур. Однак необхідно відзначити, що різні типи дослідження припускають свою типологію критеріїв оцінки істинності, новизни й корисності інформації, а також методів аналітичної обробки. Значний вплив на ці фактори справляють індивідуальні вимоги замовника.

Як ілюстрацію використання інформаційно-аналітичних процедур приведемо техніку застосування контент-аналізу.

Нині контент-аналіз сформувався як міждисциплінарна методика, що існує в кількох десятках варіантів. Розрізняється кількісний (частотний) і якісний контент-аналіз [2].

Кількісний контент-аналіз включає стандартизовані процедури підрахунку певних категорій. Для формулювання підсумкових висновків вирішальне значення мають кількісні величини, які характеризують ті або інші параметри політичної ситуації. Наприклад, за частотою вживання якого-небудь поняття або згадування окремого суб'єкта політики (або певної політичної проблеми) можна зробити висновок про існуючі тенденції в контексті поточної політичної ситуації.

Якісний контент-аналіз спрямований на змістовне вивчення текстового матеріалу. Підсумкові висновки формуються тут з урахуванням взаємозв'язків змістовних елементів і їхньої значимості в структурі тексту. Так, використовуючи ціннісну шкалу за схемою «позитив - нейтрал - негатив», можна скласти уявлення про імідж того або іншого суб'єкта політичного процесу, оцінити ставлення громадськості до нього, зробити висновки щодо ефективності інформаційної роботи, які проводить у ЗМІ цей учасник політичних подій і т. ін. Дані, отримані за допомогою якісного контент-аналізу, підкріплені іншими дослідженнями, наприклад опитуваннями громадської думки, дають змогу більш якісно оцінити місце й роль того або іншого суб'єкта політики в контексті політичної ситуації.

Як стверджує К.Боришполец, до контент-аналітичних методик пред'являється ряд загальних методичних вимог: обґрунтованості, надійності, об'єктивності й системності. Так, обґрунтованість встановлюється шляхом відповідності визначених категорій або понять дійсним реаліям політичної ситуації, що досліджується. Надійність здійснюється завдяки одержанню подібних (із припустимою розбіжністю не більше п'яти відсотків) результатів різними кодифікаторами при кодуванні одних і тих документів за єдиною інструкцією. Об'єктивність визначається відповідністю вибору категорій і одиниць аналізу всебічному дослідженню політичної ситуації. І, нарешті, системність досягається на основі досить широкого кола матеріалів, що включаються в інформаційну базу дослідження. Зазначені вимоги не тільки повинні неухильно дотримуватися при проведенні прикладного дослідження, але й аргументовано підтверджуватися в спеціальних методичних розділах відповідних проектів [3].

Специфіка стратегічного аналізу політики. Якщо ситуаційна аналітика зосереджена на пошуку відповіді, як треба робити «тут і тепер», то до компетенції стратегічної аналітики входить завдання знаходження відповіді на запитання: «що повинно бути» в майбутньому. Категорія майбутнього суттєво впливає на стиль мислення й аргументацію

стратегічного аналізу. Майбутнє невідоме, його неможливо визначити, використовуючи об'єктивні системи вимірювання. Майбутнє конструюється як певна модель на реаліях та поняттях, що беруться з розуміння теперішнього. Відтак базові поняття і методологічні установки стратегічного моделювання повинні бути знайомі аналітичній спільноті і сприйматися нею, інакше те, що автор буде вважати стратегічним аналізом, може бути оцінено як напівнаукова фантастика.

Стратегія - це спроба зазирнути «за горизонт» поточної політичної ситуації. Неможливо «побачити», що знаходиться за горизонтом, можна лише сконструювати модель, яка б допомогла «зрозуміти», на що чекати в майбутньому. Таке конструювання можливе як пошук пов'язаних констант між «минулим» і «теперішнім». Воно здійснюється через їхню екстраполяцію на майбутнє. Як стверджує О.Панарін, «Глобальне політичне прогнозування є процедурою відкриття якісно нових становищ сучасного взаємопов'язаного світу в цілому», його предметом є «якісно інше майбутнє людства» [4]. Зокрема, він пропонує такі методологічні засади глобального політичного прогнозування: принцип невизначеності, похідний з картини світу нового часу, що базується на критиці класичного детермінізму; поняття біфуркації, яке вказує на роздвоєність історичних процесів після набуття певної критичної величини, після чого втрачається однозначна залежність між минулим і майбутнім; принцип дискретності простору-часу, який вказує, що в момент біфуркації виникають якісно нові системи, які є імпульсом розвитку майбутнього [5].

Якщо ситуаційна аналітична практика спрямована на проблеми сьогодення, то стратегічна - на досвід конструювати майбутнє, тобто на проблеми, які чекають у майбутньому. Стратегічний аналітик мусить переконувати, що дана проблема обов'язково стане предметом турботи суспільства або держави в майбутньому. Тому проблемним полем стратегічного аналізу є не саме по собі «майбутнє», а досвід конструювання моделей майбутнього розвитку. Наприклад, з факту, що в якийсь рік було зібрано поганий врожай не можна робити висновок щодо необхідності реформування відносин власності у сільському господарстві. Необхідність розробки такої стратегії стає очевидною після тривалих спостережень щодо поширення кризових явищ в аграрному секторі економіки. Низький рівень підготовки фахівців і недоступність отримання якісних знань з певної спеціальності ще не є обґрунтуванням стратегії реформування системи освіти. Це завдання буде сприйматися як політичне тільки тоді, коли наявною стане загроза деінтелектуалізації суспільства.

Практика стратегічного аналізу не має жорсткої інституалізації. Так, в Україні існують десятки аналітичних установ, у назві яких присутнє слово «стратегічний», але це не означає, що вони монополізують цей тип аналітичної практики.

На відміну від ситуаційної стратегічна практика менше прив'язана до інтересів замовника. Для стратегічного аналізу важливо реконструювати загальні закономірності макрополітичного характеру, які не залежать від інтересів індивідуальних акторів політичного процесу. Це зумовлює зовсім інше наповнення креативу стратегії. Для експерта, що займається перспективами розвитку, більш значущим є ставлення професійної спільноти до результатів його роботи, оскільки саме вона може дати належну критику якості конструкції майбутнього.

Для стратегічної практики характерні установки на цінності науковості й монодисциплінарності. Потенціал стратегічного аналізу повною мірою розкривається при використанні евристичних можливостей однієї гуманітарної дисципліни (історії, економіки, соціології). Мабуть, саме тому практика аналізу ситуації в літературі визначається як прикладний аналіз, а стратегічний як теоретичний.

Текстуальне оформлення стратегічного знання здійснюється за допомогою регламентації, яка мусить відповідати прийнятим нормам, наприклад вимогам, які встановлюються до наукових праць. За жанром це бувають стаття, монографія або наукова доповідь. Як приклад практики стратегічного аналізу можна навести роботи Національного інституту стратегічних досліджень [6]. Вимога конфіденційності для цього типу аналітичної практики зустрічається рідко, оскільки тут важливі, передусім, оцінки й узагальнення загальноновизнаних фактів.

Для стратегічного аналізу в ролі реципієнта може виступати як індивідуальний учасник політичного процесу (політична партія, уряд), так і колективний, наприклад, це може бути аналітичне (наукове) середовище. Ось як З.Бжезинський розуміє адресата своєї книги «Велика шахівниця»: «Моїм студентам, щоб допомогти їм формувати контури світу прийдешнього дня» [7].

Предметом стратегічної практики є аналіз політичного, історичного і культурного досвіду суспільства. Звідси суттєві складнощі при визначенні достовірності проведеного аналізу. Макрорівень проблем, з якими має справу стратегія, провокує використання ідеологічних оцінок. Наприклад, визнати корисними для українського суспільства доповіді Світового банку [8] щодо стратегії впровадження реформ в Україні, багатьом представникам політичного класу заважають суто ідеологічні забобони.

Висновки стратегічної аналітики не вимагають негайних дій від того суб'єкта політики, якому він адресований. Цей тип аналітичної практики лише стимулює прийняття рішень, результати яких будуть відчуватися, як правило, у віддаленому майбутньому, що створює ілюзію відстрочки відповідального рішення. Спостереження свідчать, що в Україні «практикуючі політики» ставляться до стратегічного аналізу переважно як до цікавої, але некорисної справи. Причина цього дуже проста, як правило, час «життя» українських політиків обмежується періодами каденцій між виборчими кампаніями. Все, що лишається поза цим часовим проміжком, їх, як правило, мало цікавить. Тут доречно навести коментар подібної ситуації авторами Меморандуму Світового банку: «При здійсненні змін за будь-якої політичної системи доводиться долати інерцію, але перед Україною стоїть завдання особливої складності. Україна, щедро наділена природними ресурсами, зокрема вугіллям, газом, лісом, надзвичайно родючими ґрунтами, відносно сприятливим кліматом, з добре розвиненою технічною інфраструктурою, змогла уникнути реальної кризи з голодом і холодом і вимагає змін будь-якою ціною. Ця здатність відтягувати глибокі економічні реформи або уникати їх також відображає її надзвичайно сприятливе геополітичне положення. Завдяки тому, що Україна розташована на кордоні між Сходом і Заходом, основні сили обох сторін активно прагнуть знайти способи зберегти або залучити Україну як свого союзника. У результаті Україна має значні надходження ресурсів, переважно енергоносіїв, на концесійних умовах зі Сходу та фінансову підтримку, також на концесійних умовах, із Заходу. За таких умов Україна не опинилася у кризовому стані, що примусило б здійснити глибокі реформи» [9].

Інформаційно-аналітичне забезпечення державної політики. Проблеми якісного інформаційно-аналітичного забезпечення роботи органів влади стають усе більш актуальними в сучасних умовах динамічного політичного і соціального життя. Здається, пішли в минуле дискусії щодо необхідності функціонування спеціалізованих інформаційно-аналітичних підрозділів у структурах влади. Тепер на порядок денний виходять питання методології їхньої діяльності й оптимальної організації.

Неповнота інформації зумовлює запізніле реагування на проблемні, кризові ситуації, і тому серед заходів, які унеможливали б у майбутньому аналогічні кризові явища ек-

перти підкреслюють необхідність розвитку інфраструктури та збільшенні прозорості інформації [10].

Проблеми, з якими стикаються аналітичні підрозділи в органах влади, мають як суб'єктивний, так і об'єктивний характер.

До числа суб'єктивних, насамперед, варто віднести дублювання аналітичних функцій з іншими підрозділами. Також часто доводиться констатувати, що керівництво органів влади аналітичну роботу не сприймає як пріоритетну, мовляв, ця робота зайнята продукуванням відірваних від життя порад, коли треба «просто робити справу». Деякі керівники створюють інформаційно-аналітичні підрозділи виходячи із перекручених уявлень про їхнє функціонування. Тому інформаційно-аналітичні підрозділи іноді займаються секретарськими справами, під їх «вивіскою» часто приховуються прес-служби, служби помічників та ін. Звідси недостатня матеріально-технічна забезпеченість інформаційно-аналітичних підрозділів, коли обмежені ресурси використовуються для облаштування інших структурних підрозділів.

Серед об'єктивних проблем підвищення якості роботи аналітичних структур найбільш серйозною є відсутність загально-прийнятої методології їх функціонування. У повсякденній практиці органів влади аналіз і прогноз складних соціальних, економічних і політичних процесів часто здійснюється на основі інтуїтивних уявлень та припущень. Як правило, рішення приймаються на основі методу аналогій, відсилок до «закордонного досвіду», зміст якого мало співвідноситься з українською специфікою.

Відсутнє примірне положення про організаційну структуру інформаційно-аналітичних підрозділів в органах влади. Часто в їх організації досить непросто побачити загальну логіку. Непоодинокі випадки, коли організаційна структура аналітичних підрозділів формується або за прикладом аналогії (якщо, умовно кажучи, у «сусідньому міністерстві створено такий підрозділ, то чому б і в нас таке ж не зробити»), або виходячи з наявності кадрового потенціалу (якщо є співробітник, здатний «закрити» якийсь напрямок аналітичної роботи, як говориться, «під нього» створюється підрозділ).

Особливо актуальними ці проблеми є у відносинах центральних і територіальних органах влади, коли відсутність єдиної методології негативно позначається на якості аналітичної роботи.

У сукупності ці обставини зумовлюють незадовільний рівень аналітичного забезпечення роботи органів влади. Аналітичний продукт, що готується в умовах нераціональної організаційної структури, до того ж підготовлений за допомогою інтуїтивної методології, не в змозі адекватно відобразити стан справ у певній соціальній сфері, що належить до компетенції органу влади, що підтверджується багатьма прикладами, зокрема «світовою кризою» зразка 2008-2009 років.

Організаційні засади інформаційно-аналітичної діяльності. У системі державного управління інформаційно-аналітична діяльність - це робота зі збирання, обробки й аналізу інформації щодо соціальних, політичних і економічних процесів. До компонентів інформаційно-аналітичної діяльності належать: аналіз, моделювання, експертиза, прогнозування, діагностика, інформаційно-аналітичний моніторинг, а також організація процесу прийняття рішень [11].

Організаційні засади інформаційно-аналітичних структур мають структуруватися таким чином, щоб забезпечити органам влади повну картину щодо становища в певній суспільній або економічній сфері. Це - умовні рівні інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічних, тактичних і оперативних завдань.

Очевидно, що ці рівні є взаємозалежними, і тому система інформаційно-аналітичного забезпечення має являти собою зв'язну структуру інформаційних, аналітичних, прогноз-

них та експертних підрозділів. До компетенції цих підрозділів мають належати збирання інформації для забезпечення аналітичної роботи, середньо- і довгострокових прогнозів, забезпечення інформаційної безпеки, підтримка діяльності інформаційних ресурсів (технічні підрозділи) тощо.

Відповідно до зазначеного вище розподілу управлінських завдань необхідно враховувати специфіку інформаційно-аналітичної роботи на кожному з рівнів. Йдеться про формування ієрархії знання, тобто організації цілісної системи інформації від нижніх ланок, де здійснюється інформаційно-аналітичне забезпечення вирішення оперативних завдань, до верхніх, де приймаються рішення щодо завдань стратегічного порядку.

Таким чином, обґрунтованим буде поділ усіх інформаційно-аналітичних підрозділів в органах влади по горизонталі - коли функціонують підрозділи різного напрямку, що не підпорядковані один одному, наприклад у регіональних органах влади, і по вертикалі - коли функціонування підрозділів відбувається в системі керівництва і підпорядкуванні. Такого роду відносини являють собою цілісну систему забезпечення інформацією процес прийняття рішень і управління. Інформація, таким чином, існує одночасно на всіх рівнях влади, але розрізняється за параметрами використання. Такий підхід дає змогу систематизувати наявні знання про об'єкти управління і дає можливість сформулювати динамічні моделі, які відображають розвиток за багатьма параметрами.

У сучасній практиці державної політики найпоширенішими функціями аналітичних служб є:

- комплексний аналіз розвитку політичних і соціально-економічних процесів у суспільстві;
- аналіз поточної кон'юнктури політичних сил у центрі і регіонах; підготовка інформаційних і аналітичних матеріалів щодо стратегії і тактики ведення передвиборних кампаній, проведення референдумів, обговоренню законопроектів і нормативних актів;
- соціально-політична експертиза проектів нормативних документів, оцінка політичних, соціально-економічних, культурних і міжнародних наслідків рішень, прийнятих органами влади;
- проведення моніторингових досліджень соціальної і політичної ситуації на основі аналізу матеріалів ЗМІ та соціологічних опитувань громадської думки;
- проведення цілеспрямованих досліджень, у тому числі з підготовки аналітичних матеріалів щодо окремих проблем державного управління й міжнародного життя [12].

Аналітична робота в органах влади підпорядкована загальним завданням діяльності певного органу влади, тому аналітичні дослідження мають строго функціональний характер. Умовно розрізняють моніторингові й оперативні аналітичні дослідження.

Моніторингові дослідження призначені для тривалого аналітичного відстеження розвитку певних процесів з метою виявлення загальних закономірностей у визначеній сфері громадського життя.

Оперативні дослідження характеризуються високими вимогами до часових параметрів їхнього проведення (один день-тиждень), застосуванням спеціалізованих методів обробки експертної інформації. Як правило, оперативні дослідження проводяться аналітичними службами за незапланованими раніше дорученнями керівництва в результаті виявлення проблем при проведенні моніторингових досліджень або непередбачуваного розвитку поточної ситуації, що вимагають оперативного втручання органу влади.

Вимоги до роботи інформаційно-аналітичних служб є очевидними - надати інформацію для ухвалення рішення в необхідному обсязі й у необхідний час. Але одночасно ці вимоги є суть - основні завдання їх функціонування. Позаяк кожна з перерахованих вище

вимог може бути реалізована за наявності певних умов. Так, наприклад, вимога надання інформації стикається з проблемою нестачі наявної в розпорядженні інформації, обсягом баз даних, доступом до необхідної інформації, рівнем технічного забезпечення, характеристиками засобів зв'язку і т.ін. Виконанню вимоги повноти інформації може перешкоджати незадовільна кваліфікація персоналу і рівень кадрового забезпечення. Вимога своєчасного надання інформації може бути обмежена обсягом обробки інформації, рівнем технічного забезпечення.

Єдиним шляхом подолання цих обмежень є посилення інформаційно-аналітичної служби через зміцнення кадрового складу, матеріального забезпечення (оснащення більш сучасним устаткуванням, системами зв'язку і т.ін.).

Досвід роботи інформаційно-аналітичних структур показує, що їм постійно доводиться функціонувати в умовах хронічної нестачі інформації і часу. Виходом з цієї ситуації може стати належна організація інформаційно-аналітичного забезпечення, до яких належать наступні принципи: можливість обходитися «малими силами» (залежно від потреби організації) на кожному конкретному місці; можливість заощаджувати ресурси (тобто спиратися на дійсні потреби конкретної організації); можливість об'єднання ресурсів різних підрозділів, підприємств (установ, об'єднань) [13].

Органи державної влади функціонують в умовах надзвичайно високого рівня соціальної і політичної динаміки. Тому складнощі одержання інформації про ці процеси викликані, по-перше, її фрагментарністю та якісною неоднорідністю. Фрагментарність означає, що необхідна інформація перебуває, як прийнято казати, у «різних місцях». Неоднорідність інформації означає, що доводиться обробляти значні масиви інформації з різних сфер знань.

Підсумовуючи можна сказати, що фрагментарність і неоднорідність первинної інформації зумовлюють те, що робота щодо її збирання, узагальнення, аналізу й оцінки завжди буде виходити з неповноти (відкритості) інформації і, отже, перебували під впливом суб'єктивного фактора компетентності аналітика. Обробка й оцінка такого неповного блоку інформації завжди залежить від уподобань і переваг у виборі методики, що неминуче робить її суб'єктивно акцентованою.

З метою подолання згаданого суб'єктивного фактора в інформаційно-аналітичній діяльності можна вказати кілька способів, що доцільно застосовувати з метою його нейтралізації. Зокрема, до вирішення складних завдань залучають різні за спеціалізацією інформаційно-аналітичні підрозділи, що дає змогу використовувати максимально різнохарактерну інформацію; користуватися інформацією різного рівня узагальнення, що дозволяє визначати загальні закономірності і тенденції розвитку; нарешті, необхідно використовувати можливості перевірки інформації на відповідність реальним процесам у певній сфері ухвалення рішення.

Список використаних джерел

1. Веймер Д.Л., Вайнінг Е.Р. Аналіз політики: концепції, практика / Д.Л. Веймер, Е.Р. Вайнінг - Пер. з англ. І.Дзюб, А.Олійник; Наук. ред. О.Кілієвич. - К.: Основи, 1998. - 654 с., С. 11-12.
2. Боришполец К.П. Методы политических исследований: Учеб. пособие для студ. вузов. / К.П. Боришполец - М.: Аспект-Пресс, 2005. - 221 с., С. 54-56.
3. Там само, С. 55.
4. Панарин А.С. Глобальное политическое прогнозирование в условиях стратегической нестабильности. / А.С. Панарин - М.: Алгоритм, 2000. - 272 с., С. 6,9.

5. Там само, С. 9-10.
6. Див.: Стратегії розвитку України: виклики часу та вибір / С.І.Пирожков, О.П.Янішевський, В.А.Поповкін та ін. - К., 1994. - 177 с. - (Препр. / Нац. ін-т стратег. дослідж.; Сер. «Наук. доп.»; Вип. 22). Національна безпека України: сучасний стан, проблеми та напрямки їх вирішення: Наук. доп. НІСД / С.І.Пирожков, О.П.Янішевський, І.Ф.Бінько та ін. - К., 1996. - 136 с. Національна безпека України, 1994-1996 рр.: Наук. доп. НІСД / Редкол.: О.Ф.Белов (голова), О.П.Янішевський, І.Ф.Бінько та ін. - К.: НІСД, 1997. - 197 с.
7. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и её геостратегические императивы. / З. Бжезинский - М.: Междунар. отношения, 1999. - 256 с.
8. Див.: Економічне зростання на засадах справедливості. Український погляд [Ел. ресурс] // Режим доступу: www.worldbank.org [Світовий банк: документи для обговорення]. - Б. р. - № 407. Економічне зростання на засадах справедливості. Вибір стратегії для України [Ел. ресурс] // Режим доступу: www.worldbank.org [Світовий банк: документи для обговорення]. - Б. р. - № 408. Україна. Відновлення зростання на засадах справедливості: Меморандум про економічний розвиток України [Ел. ресурс] // Режим доступу: www.worldbank.org [Світовий банк: документи для обговорення]. - Б. р.
9. Україна. Відновлення зростання на засадах справедливості: Меморандум про економічний розвиток України [Ел. ресурс] // Режим доступу: www.worldbank.org [Світовий банк: документи для обговорення]. - Б. р.
10. Див.: Зернової кризи можна було б уникнути: Інформ. бюл. Міжнар. центру персп. дослідж. - 2003. - № 196. - 14 лип. [Ел. ресурс] // Режим доступу: www.icps.kiev.ua
11. Государственное управление: основы теории и организации: Учебник: В 2 т. - Т. 1 / Под ред. В.А.Козбаненко. - 2-е изд. - М.: Статут, 2005. - 366 с. С.307.
12. Там само, С. 305-315.
13. Там само

Годлюк А.М.*

АМЕРИКАНСЬКЕ ЛІДЕРСТВО В ХХІ СТОЛІТТІ

В статті йде про проблему Американського глобального лідерства. Автор аналізує, які саме умови зовнішньої політики, забезпечили можливість того, що США стали світовим лідером, та намагається передбачити перспективи Американського глобального лідерства.

Ключевые слова: Американское глобальное лидерство, «Pax – Americana», «Стратегия Национальной Безопасности».

В статті йдеться про проблему Американського глобального лідерства. Автор аналізує, які саме умови зовнішньої політики, забезпечили можливість того, що США стали світовим лідером, та намагається передбачити перспективи Американського глобального лідерства.

Ключові слова: Американське глобальне лідерство, «Pax – Americana», «Стратегія Національної Безпеки».

This article deals with the problem of American global leadership. The author analyzes the foreign policy conditions, that provide an opportunity for the USA to become a world leader, and tries to forecast the prospects of American global leadership.

Key words: American global leadership, «Pax – Americana», National Security Strategy.

Сполучені Штати Америки, після розпаду Радянського Союзу стали єдиним полюсом сили на міжнародній арені. Сьогодні США тримають першість світового лідерства за економічним потенціалом, за досягненнями у галузі науково-технічного прогресу, з фінансовою могутністю і світового впливу в цих та інших галузях. Америці ще в минулому столітті вдалося замінити Європу, як провідну морську потугу.

Проте на початку ХХІ століття постають нові виклики американській могутності, які спонукали Вашингтон до визначення принципових завдань, серед яких визначаємо наступне:

- не допущення можливості домінування іншої ідеології, іншого способу існування, крім свого власного;
- суспільство в Америці не буде миритись з існуванням інших соціо-політичних культур, крім своєї власної;
- американське суспільство, як і завжди буде зберігати спрямування на американське глобальне лідерство та відповідний «ідеальний» спосіб буття. У тому числі з позицій геополітики зокрема, контроль морських шляхів та регулювання міжнародної торгової

* кандидат політичних наук, молодший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

системи, для забезпечення цілковитої безпеки для себе, ось що прагне розвивати Америка і надалі.

З цього всього виникає питання: яким чином і за допомогою яких зовнішньополітичних чинників цій країні вдалося за такий невеликий проміжок часу, стати світовим лідером і якими є перспективи американського глобального лідерства?

Варто зазначити, що «всього шість десятиліть тому США перебували в стані ізоляції і грали більш ніж другорядну роль у світовій політиці»[1].

Ще за часів створення держави Америка в середині якої існувала ідеологія «явного призначення Америки» як «майбутнього центру світу» і її безпосереднє втілення в зовнішньополітичному курсі країни зробили США провідною державою сучасного світу [2, с.15].

Про спадкоємність американського курсу свідчить також розсекречений в 1998 р. документ «Стратегія національної безпеки для нового століття», в якому затверджувалися принципи, аналогічні тим, що затверджувалися і в кінці 1940-х рр.: «Ми повинні розширювати нашу зовнішню торгівлю для підтримки економічного зростання. Світ повинен відкритися нашому експорту, інвестиціям, ідеям» [3, с.43].

Сьогодні ми бачимо, що США дотримуються своєї ідеології і по цей час, що проявляється у формі глобального просування в економічну, політичну і культурну трансформацію світу [4, с.52].

Саме друга половина ХХ століття стала для Америки часом поштовху до світового лідерства. Після Другої Світової війни США почали, інтенсивно нарощувати свій військовий, економічний, політичний та технологічний потенціал. Так, президент США Г. Трумен заявив у своєму зверненні до конгресу 19 грудня 1945 р. про «тягар постійної відповідальності за управління світом», який ліг на США, і «необхідність довести, що США сповнені рішучості зберегти свою роль керівника всіх націй» [5].

Біполярна конфронтація з СРСР, в той час, як відбувалося формування нової структури міжнародних відносин, зіграло для американського лідерства величезну роль. В той час в США створюються міжнародні інститути та організації по безпеці, до складу яких увійшли і інші країни. Вартий уваги той факт, що саме «холодна війна», стала тим об'єднуючим чинником, який сприяв інтеграції Заходу і глобалізаційному процесу загалом. Саме тому, досліджувана проблема є вельми актуальною і сьогодні.

Незгода США з євроцентристським світом, виявила прагнення його трансформувати і зменшити відносну вагу Європи, створити міжнародно-політичну ситуацію, в якій би була можливість зайняти нову роль, відповідну їх збільшеною потужністю і впливом і проголосили курс на світове лідерство. Колишній міністр оборони США У. Коуен заявив: «Для Америки було необхідно стати головним гравцем на світовій арені, і не тільки тому, що світ потребував Америки, а тому, що Америці та її національним інтересам був необхідний навколишній світ» [6].

Навіть після зникнення з міжнародної арени СРСР – єдиного об'єкта американської стратегії і головного геополітичного суперника, «холодна війна» – як стратегія встановлення нового світового порядку США не закінчилась. Закінчилась вона тільки в формі біполярної конфронтації з СРСР в результаті його розпаду. Дана стратегія тільки змінилась, згідно сучасних умов, і її першочерговим завданням є утримання і збереження лідируючого становища в світі.

На думку автора, вирішальним чинником у встановленні і втіленні зовнішньополітичної стратегії США, в деякій мірі, зумовив план Маршала – як допомога відновлення Європі, після Другої світової війни і являлася важливим атрибутом, конкретним проявом і

невід'ємною частиною стратегії «холодної війни». Який, чимало дослідників вважають головною початковою ланкою у створенні західного блоку держав на чолі з США.

Відомий дослідник, професор Техаського університету С.Перріш підкреслює, що «США використовували план Маршала в якості системоутворюючого механізму західного альянсу, відомого США» [7].

Зовнішня політика США і тепер ґрунтується перш за все на захисті економічних інтересів. Тому саме економічна дипломатія сьогодні – являється одним з найважливіших інструментів Вашингтона, який забезпечує реалізацію американських інтересів за кордоном, в умовах коли економіка США пов'язана з іноземними ринками більше ніж раніше. Тому дуже важливо пам'ятати минуле і використовувати його уроки в сучасній зовнішньополітичній стратегії держав.

З вище згаданого виходить, що формування нового світового устрою здійснюється в умовах глобалізації, тобто створення взаємозалежного і одночасно залежного від Америки світу. Також, глобалізація постає як продукт розширення американського світового устрою і нова стадія формування «Рах – Амерікана», що являє собою глобальну американізацію світу [8, с.17]. Тому на даний час, завданням США є утримання статусу єдиної глобальної наддержави. Безумовно на міжнародній арені існують реальні загрози і суперники для «Рах – Амерікана» (Китай, об'єднана Європа, Росія, Індія), тому проведення відповідної зовнішньої політики буде ускладнено. Особливо Китай, Росія, Індія, можуть претендувати на власну вагому роль в світовій політиці. Так як це ядерні країни, діалог з якими за допомогою зброї – виключається.

Автор припускає, якщо ці країни набудуть самостійного центру сили, то циклічність історичного процесу знову себе проявить. Зокрема, історичний досвід показує, що в основі розпаду існуючих систем міжнародних відносин був конфлікт, який руйнував цю систему, на місці якої обов'язково з'являлася нова. Сполучені Штати вже досить давно провокують світову спільноту своїми лідерськими і гегемонськими амбіціями. Доказом слугує потужна хвиля антиамериканізму у формі терористичних атак 2001 року. Гегемоністична політика США підвищує вірогідність війни, або навіть війн, а також сприяє прискоренню деградації міжнародної стабільності.

Сполученим Штатам слід обережніше використовувати військову силу, ширше співпрацювати із союзниками, зміцнювати міжнародний престиж країни. Після прийняття в 2002 році в США «Стратегії національної безпеки», глобальна стратегія Вашингтона викликала жорстку критику у світі. Зокрема, військова операція в Іраку, під час якої в Багдаді було зруйновано майже всі громадські будівлі, ліквідовані всі інститути старої держави, розпущена армія, тим самим «США перетворили 450 тисяч його жителів у своїх ворогів» [9].

Світова спільнота та перш за все її лідери повинні зрозуміти необхідність пошуку компромісу для забезпечення стабільності у світі. В іншому випадку, подальше наростання протиріч, може призвести до неминучих фатальних наслідків.

Одна з найважливіших галузей міжнародної економічної взаємодії, в якій вплив США традиційно дуже великий, це світова валютна система. В останні роки в системі її організації та повсякденного функціонування відбуваються великі зміни, які істотно впливають на зовнішньоекономічні інтереси не лише Сполучених Штатів, але і всіх її учасників. У цій галузі США доводиться рахуватися із зростаючою силою ЄС і з інтересами інших партнерів. Одна із нагальних проблем американської економіки в останні роки полягає в значному зниженні курсу долара проти євро та інших світових валют, яке сильно впливає на економіку, ринок цінних паперів і кредитно-грошову сферу.

Головним імперативом Америки є запобігання виникненню будь-якого нового центру сили (а в деяких випадках і ізоляції існуючих суб'єктів міжнародних відносин), здатного перешкодити здійсненню американської стратегії «світового перетворення». Америка і досі являється країною, яка проповідує, переслідує і відстоює глобальні інтереси. Масштабність впливу наслідків світової фінансової кризи суттєво вплинула на параметри глобальної потужності США. Зросли лідерські амбіції інших великих держав, зокрема, Росія впевнена, що вона може стати світовим лідером, але її впевненість може похитнути те, що свій новий геополітичний курс Сполучені Штати продовжують в рамках своєї встановленої стратегії «глобального лідерства» тільки підлаштованої під сучасні умови, а конкретніше, реалізованої все ближче до кордонів Росії, підтвердженням чого є дії щодо розширення Північно-Атлантичного альянсу. В даному контексті, Вашингтон сьогодні продовжує робити все, для того, щоб завершити формування американо-центричної системи, яка сформувалась ще в 1990-х роках, а головною метою для нього є продовження відігравати роль голови в глобальному суспільстві, що може загострити питання про відносини з Росією.

Варто зазначити, що історично в багатополлярному світі Росія і США ніколи не були ворогами. Отже, конфронтаційна модель двосторонніх взаємин не буде відповідати їх інтересам і в умовах поліцентризму у XXI столітті. Без російсько-американської взаємодії з питань контролю над озброєннями, нерозповсюдження ЗМУ, боротьби з міжнародним тероризмом, навряд чи вдасться створити ефективний механізм забезпечення безпеки, формування нової багатополлярної системи міжнародних відносин і запобігти катастрофічній сценарії розвитку подій.

В стратегії йшлося проте, що США залишаються єдиною державою, яка володіє дійсно глобальною силою і впливом в усіх сферах – політичній, економічній та військовій, і що не існує заміни лідерству США, яке здійснювалося протягом більшої частини ХХ століття. Відразу ж слід зауважити, що всі наступні стратегії національної безпеки США лише інтерпретували цю заяву.

Підхід США до Росії, як до ракетно-ядерного опонента і джерела природних та інтелектуальних ресурсів, знаходить своє відображення у всіх стратегіях безпеки США. Росія офіційно вже не противник, але поки що навіть не кандидат в союзники по глобальних справах (стратегічна стабільність стає сьогодні предметом політичного торгу), а всього лише часом регіональний партнер по необхідності. Такий підхід США вимагає постійної уваги з боку Росії.

Таким чином, є сенс констатувати, що історичний досвід участі США в колишніх етапах глобалізації надає серйозний вплив на формування загальної стратегії держави.

Нинішні американські керівники, вважаючи, США перемогли в третій («холодній») світовій війні, розраховують, що їм вдасться повторити досягнення колишніх американських президентів, які зуміли створити механізми глобального регулювання після Першої і Другої світових війн.

Після краху комунізму і розпаду СРСР з'явилися нові загрози і виклики Сполученим Штатам: зростаюча економічна і військова міць Китаю, міжнародний тероризм, країни-ізгої з ядерною та іншою зброєю (КНДР, Ірак, Лівія). Все це, так само як і посилення процесів глобалізації, на думку американських політичних дослідників, є достатньою підставою для того, щоб США і в 1990-ті роки і в новому столітті несли «тягар лідерства». Зникнення такого супротивника, як СРСР – не змінило сутності американського підходу до світу. Мова йде про світову перевагу над будь-якими силами.

Трансформація системи світопорядку на рубежі 1980-90-х років викликала гостру необхідність пошуку нової моделі взаємовідносин основних і другорядних суб'єктів міжна-

родних відносин. Колишня конфронтаційна модель, неминуча в умовах двополюсного світу, так само як і американська політика «стримування комунізму», спрямована проти СРСР і його союзників, не відповідала новій ситуації. З крахом біполярного світу США ще більше усвідомили своє становище єдиної наддержави і світового лідера. Прикладом гегемоністської схильності США є позиція відомого американського політолога З. Бжезинського у його праці «Велика шахівниця»: «Америка займає домінуючі позиції в чотирьох областях світової влади, які мають вирішальне значення: у військовій галузі Америка має такі можливості, які не мають собі рівних глобальними можливостями розгортання; в галузі економіки залишається основною рушійною силою світового розвитку, навіть незважаючи на конкуренцію в окремих галузях з боку Японії та Німеччини; в технологічному відношенні вона зберігає абсолютне лідерство в передових галузях науки і техніки; в галузі культури, незважаючи на її певну примітивність, Америка користується, особливою привабливістю, зазвичай серед молоді всього світу. Все це забезпечує Сполученим Штатам політичний вплив, близького якому не має жодна держава світу. Саме поєднання всіх цих чинників робить Америку єдиною світовою наддержавою у повному розумінні цього слова».

І все-таки, Сполучені Штати сьогодні являються єдиною світовою супердержавою. Її політична, військова, культурна, фінансова та економічна гегемонія безсумнівна, у них функціонують найбільші транснаціональні корпорації, що володіють новітніми технологіями і надають високоякісні послуги.

США своїми діями демонструють своє право на глобальне лідерство, але чи вийде це в них на практиці, покаже час.

Список використаних джерел

1. Brzezinski Z. The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives – New York: Basic books, October 1997. – 240 p. / Пер. с англ. О. Ю. Уральской. – М.: Международные отношения, 1998. – 255 с.
2. Уткин А. И. Дипломатия Вудро Вильсона. М.: Международные отношения, 1989. С. 15
3. Уткин А. И. Мировой порядок XXI века. М.: Издатель Соловьёв, Алгоритм, 2001. – 480 с.
4. Brzezinski Z. A geostrategy for Eurasia // Foreign Affairs. –September/October, 1997. №5 P. 52.
5. История дипломатии / Под ред. А. А. Громько, И. Н. Земскова, В. А. Зорина, В. С. Семенова, М. А. Харламова/ М.: Политиздат, 1974. Т. 5. С. 242.
6. Cohen W. S. Marshall's Legacy: a Guide for Tomorrow. Prepared Remarks for Virginia Military Institute, Marshall ROTC Seminar, Lexington, Va, // Speech file service. – April 16, 1997. № 2. P. 1– 2.
7. Parish S. D. The Turn Toward Confrontation: The Soviet Reaction to the Marshall Plan, 1947. Working Paper № 9. New Evidence on the Soviet Rejection of the Marshall Plan, 1947. – Report № 1. – P. 28.
8. Уткин А. И. Американская стратегия для XXI века // США – Канада: экономика, политика, культура. – 1999. – № 7. – С. 17.
9. D. Rieff. Blueprint for a Mess // The New York Times Magazine. – November 2, 2003. – P. 72.

Ковальова О. І.*

«ВІЙНА З НАРКОТОРГІВЛЕЮ» В МЕКСИЦІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ

В центре внимания исследования – внутренняя нестабильность последних трех лет в Мексике, связанная с «Войной против наркотиков», что проявляется в значительной эскалации насилия. Дана общая характеристика ситуации в стране, выделены ее особенности и противоречия, показана связь между ней – и реализацией «Инициативы Мериды», а также неоднозначная роль США.

Ключевые слова: «Война против наркотиков», «Инициатива Мериды», Мексика, наркокартели, США.

В центрі уваги дослідження – внутрішня нестабільність, яка має місце в Мексиці протягом останніх трьох років, пов'язана з «Війною з наркоторгівлею», що проявляється у значній ескаляції насильства. Автор намагається дати загальну характеристику ситуації в країні, виявити її особливості та суперечності, простежити зв'язок між ними та реалізацією «Ініціативи Мериди», в тому числі продемонструвати неоднозначну роль США.

Ключові слова: «Війна з наркоторгівлею», «Ініціатива Мериди», Мексика, наркокартели, США.

The article studies the violence escalation in Mexico during the last three years. The author describes the general situation in the country, points out its peculiarities and contradictions, its interconnection with the Merida Initiative's implementation, and the U.S. ambiguous role.

Key words: drug cartels, War on drugs, Merida Initiative, Mexico, the U.S.A.

Безпрецедентне зростання насильства в Мексиці протягом 2008 – 2010 рр., пов'язане з «Війною з наркоторгівлею», розв'язаною урядом країни, набуло широкого розголосу в світових ЗМІ. Протягом цього періоду з'явилося багато аналітичних праць, в яких досліджується означена проблема. Проте поза увагою багатьох з них залишаються окремі особливості та суперечності ситуації, що склалась в країні, в тому числі неоднозначна роль США.

Дана наукова розвідка не претендує на детальне висвітлення всіх аспектів ситуації в Мексиці, вона має за мету виокремлення і аналіз згаданих суперечностей, та окреслення «хибного кола»: залежності між зубожінням – нелегальною торгівлею наркотиками – та війною з нею.

Не викликає сумніву, що зараз Мексика переживає найкритичніший період у своїй історії за останні півстоліття. Одна з найбільших економік Західної півкулі, яка протягом

* кандидат політичних наук, науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

кількох десятиліть мала найвищі темпи розвитку в регіоні та одні з найвищих у світі, претендувала на лідерство в регіональних і міжнародних організаціях, в тому числі, на місце постійного члена Ради Безпеки ООН, протягом останніх декількох років знаходиться у глибокій кризі та стрімко втрачає свої позиції в регіоні та світі. Кілька десятиліть стабільного зростання економіки в ХХ ст. – так званого «Мексиканського дива» – змінились поступовим зменшенням темпів зростання, а в останні роки – різким падінням економіки, пік якого припав на 2009 р.: за оцінками ЕКЛАК, ВВП країни у порівнянні з попереднім роком знизився на 6,7% [1, с.77]. В значному ступені падіння ВВП було результатом зменшення експорту, спрямованого, переважно, до США. До цього додалось суттєве зменшення надходження інвестицій, відповідно до звіту Секретаріату Міністерства Економіки Мексики, прямі іноземні інвестиції в економіку країни у 2009 р. склали 11417 млн. дол., тобто, вполовину менше, ніж у 2008 р. (23170 млн. дол.) [2]. Крім того, зменшились – від 12% до 16,1% – надходження до економіки у формі грошових переказів мексиканців, які мешкають чи працюють за кордоном, що також складають значну частку в прибутках держави. Також негативно вплинуло зменшення туристських потоків до країни, і, відповідно, зниження прибутків туристичної галузі – однієї з головних бюджетоутворюючих галузей мексиканської економіки.

Все це призвело до значного скорочення прибутків населення. Крім того, через банкрутство або зменшення прибутків підприємств та перенесення багатьма іноземними компаніями потужностей до інших країн, надзвичайно зросла кількість безробітних, склавши майже третину економічно активного населення країни.

Дана ситуація стала результатом дії багатьох чинників. Мексиканська економіка більше за інші економіки регіону постраждала через «світову економічну кризу» 2008 – 2009 рр. Це було пов'язано з кризою економіки головного партнера Мексики – США, які зазвичай споживають 80% мексиканського експорту і генерують значну кількість робочих місць в країні. Найбільше серед галузей мексиканської економіки, щільно пов'язаних з ринком США, постраждало автомобілебудування – одна з основних експортних галузей країни (її частка в експорті сягає 24%): лише за період з січня до жовтня падіння виробництва і експорту цієї галузі склали, відповідно, 35 і 33% [3]. Значними були також втрати економіки внаслідок епідемії грипу А/Н1N1 (за різними підрахунками падіння ВВП склало від 0,7 до 2,0%). Для подолання епідемії уряд був змушений вдатися до такого заходу як введення загального карантину терміном на 5 днів, протягом яких було зупинено роботу практично усіх підприємств і установ країни. Також, безумовно, негативно відбилися на стані економіки наслідки стихійних лих – повеней, буревіїв тощо.

Проте найбільшою загрозою розвитку Мексики стала значна внутрішня нестабільність в країні, проявом якої є безпрецедентне зростання насильства, пов'язаного з нелегальною торгівлею наркотиками та «війною» з нею, розв'язаною урядом країни.

Нелегальний наркобізнес є головним джерелом прибутків значної кількості населення країни, і надприбутків – окремих осіб. Сусідське положення та значна довжина спільного кордону зі США – найбільшого у світі ринку споживання наркотиків – обумовили долю Мексики як основного їх постачальника (фактично з 1940-х – а, головним чином, з 1960-х рр.). За оцінками журналу Форбс, щороку 8 млрд. з 24 млрд. доларів, отриманих від нелегальної торгівлі наркотиками у США, контрабандно переправляється до Мексики [4].

Хоча з початку ХХ ст. американські уряди послідовно робили одним з основних аспектів своєї політики боротьбу з нелегальним розповсюдженням наркотиків, їхня кількість на території держави з того часу не лише не зменшилась, але кардинально зросла. Є очевидним, що у Сполучених Штатах так само, як і у Мексиці, нелегальна торгівля на-

ркотиками перетворилась на серйозне джерело надприбутків як для окремих осіб, так і для самої держави. Це визначає ту неоднозначну роль, яку відіграють США у боротьбі з наркаторгівлею.

Зараз Мексика є найбільшим у світі виробником марихуани та одним з найбільших – героїну. Крім того, мексиканською територією проходять транзитні шляхи, якими на американський ринок нелегально потрапляють наркотичні речовини з інших країн регіону та з інших континентів (90% кокаїну [5] та 1/3 марихуани, які імпортуються Сполученими Штатами). За оцінками Держдепартаменту, основна частина кокаїну надходить до США через Мексику з Колумбії. Проте впродовж останніх років значно розширилось виробництво кокаїну в Перу і Болівії. Зокрема, в останній виробники коки – «кокалерос» – здобули підтримку держави завдяки обранню президентом колишнього голови їхньої профспілки Ево Моралеса. Останнім часом безпекові організації США, в тому числі ЦРУ та Управління з боротьби з наркотиками наголошують на тому, що значна частина перуанського і, передовсім, болівійського кокаїну також надходить до Мексики і США через Венесуелу, проте ці заяви не підтверджуються серйозними доказами і носять в більшому ступені політичний характер. Водночас наявні докази того, що в Колумбії, яка залишається основним постачальником кокаїну, виробництвом його та інших наркотичних речовин займаються, головним чином, так звані «парамілітарес» – фактично підпорядковані американським спецслужбам збройні угруповання, створені свого часу з метою «цивільної оборони» проти лівих повстанців.

В якості основної причини, яка обумовлює розвиток нелегальної торгівлі наркотиками в Мексиці, прийнято визначати структурні проблеми мексиканського суспільства та економіки, зокрема: глибоку соціальну диференціацію за майновими і расовими ознаками, значне зuboжіння основної частини населення, хронічне безробіття, низький загальний культурний і освітній рівень тощо. Крім того, велику роль відіграє високий рівень корумпованості на всіх рівнях: від місцевої поліції та чиновників – до найвищих посадовців; цьому сприяє значна централізованість влади в країні, недостатня розвиненість мережі місцевих органів управління і правопорядку та їх недостатнє фінансування.

Нелегальну торгівлю наркотиками в Мексиці координують так звані «наркокартелі» – організовані злочинні угруповання, які спеціалізуються на нелегальному виробництві наркотиків і торгівлі ними; вони фактично розподілили між собою територію країни. Мексиканські наркокартелі почали формуватись у 1980-ті рр., але особливої ваги набули в 1990-ті рр. – після ослаблення колумбійських наркокартелів «Калі» та «Медельїн». За деякими оцінками, зараз наркокартелі постачають приблизно 70% наркотиків, що нелегально ввозяться до Сполучених Штатів.

У 2005 р. Генеральна Прокуратура Мексики визначила як найбільші й найвпливовіші сім наркокартелів [6]. З них на сьогоднішній день діють наступні. Три з них на півночі країни: «Сіналоа» – контролює велику територію центральної частини Мексики від кордону зі США на південь, в тому числі, значну частину Тихоокеанського узбережжя; «Тіхуана» – західну частину прикордонної території до тихоокеанського узбережжя (штат Нижня Каліфорнія); третій – опозиційний до них картель «Хуарес» (зараз за деякими даними називається «Альянсом Золотого Трикутника»), або за іменем лідера – «Групою Карільо-Фуентеса») контролює територією основного наркокоридору Ель-Пасо – Сьюдад-Хуарес. Вздовж карибського узбережжя – сфера впливу «Картелю Затоки» (зараз йому фактично підпорядковується картель «Тіхуана»), яка останнім часом значно зменшилась через діяльність колишнього збройного загону цього картелю, що виокремилась у окремий картель – групи «Лос Зетас», про яку йтиметься нижче. На південному заході

країни – в центральній частині Тихоокеанського узбережжя – картель «Родина Мічоакана».

Що стосується пов'язаного з наркаторгівлею насильства, протягом останніх трьох десятиліть мало місце декілька піків його зростання – через боротьбу за вплив в країні між окремими наркокартелями. Проте ніколи раніше насильство не сягало такого надзвичайно високого рівня, як зараз. Суттєва ескалація насильства почалась з кінця 2000 р. – з початку президентства Вісенте Фокса Кесади – і досягла значного рівня у 2005 р., склавши, в середньому за десятиліття, 10 – 12 осіб на 100 тис. чол. Уряд країни вживав окремі заходи з запобігання зростанню насильства, зокрема, надсилав війська у найбільш нестабільні міста на кордоні зі США (Нуево Ларедо, Тамауліпас).

У 2006 р. новий президент Мексики Феліпе Кальдерон розпочав «війну з наркаторгівлею». У березні 2007 р. він проголосив Інтегральну Стратегію з запобігання злочинам і боротьби зі злочинністю [7]. Вона полягала у використанні збройних сил держави і загонів державної та федеральної поліції у боротьбі з наркокартелями. На даний момент у війні задіяні близько 45 тис. військових.

У жовтні 2007 р. за ініціативи президента США Дж. Буша-молодшого було ухвалено спільну американо-мексиканську програму «Ініціатива Мерида» зі співробітництва у боротьбі з нелегальною торгівлею наркотиками і пов'язаною з нею злочинністю на території Мексики. Згідно з угодою США зобов'язувались надати Мексиці протягом наступних 4 років фінансову (1600 млн. доларів), технічну (гелікоптери, зброя, комп'ютерне обладнання тощо) та військову (зокрема, інструктори для тренувань військового персоналу) допомогу. Пізніше угода також була поширена на держави Центральної Америки. Угода була ратифікована Конгресом США і набула чинності з 30 червня 2008 р.

Підписання даної Ініціативи породило як в самій Мексиці так і в інших країнах півкулі побоювання стосовно реальних планів США щодо країни та її майбутнього. Слід зазначити, що в першому варіанті програма, запропонована американським урядом, називалась «Планом Мексика» – тобто, аналогічно реалізованому в Колумбії з 1999 р. «Плану Колумбія». Проте ця назва одразу викликала заперечення мексиканського уряду, оскільки містила натяк на обов'язковість присутності американських військових на території країни. Почались дискусії про імовірність «колумбізації» Мексики: розміщення на її території численних військових баз і обернення країни на постійну «гарячу точку». Варто підкреслити, що сама ідея американської військової присутності негативно сприймається мексиканцями через негативний досвід в історії країни, пов'язаний зі США (свого часу Мексика поступилась останнім майже половиною національної території).

З початку «Війни з наркаторгівлею» протягом 2006 – 2009 рр. у Мексиці було заарештовано близько 80 тис. осіб, пов'язаних з нелегальною торгівлею наркотиками та з викраденням осіб з метою отримання викупу [8]. Близько 200 членів картелів були екстрадовані до США [9]. Крім того, в межах «Війни з наркаторгівлею» Ф. Кальдерон звільнив 284 голови федеральних поліцейських підрозділів у 31 штаті та у федеральному окрузі; були затримані 1500 поліцейських службовців різних рівнів; в результаті «Операції Чистки» в 2008 р. через співробітництво з наркокартелями були звільнені та заарештовані 35 співробітників Управління боротьби з організованою злочинністю а також колишній голова цього органу та деякі високопосадовці. У 2009 р. через звинувачення у корумпованості були частково розформовані відділ розслідувань Генеральної прокуратури Республіки та Федеральне Агентство з Розслідувань [10] тощо.

Попри все це, хоча вже минуло більше трьох років з початку «Війни з наркаторгівлею», в тому, що стосується її безпосередніх цілей, не було досягнуто істотних результа-

тів, що дозволяє багатьом експертам і політикам наголошувати на її провалі. Так, згідно з оціночними даними, наведеними в звіті за 2010 р. «Національна оцінка небезпеки наркотиків» Національного Центру Антинаркотичної Розвідки, у Мексиці почало розширюватись нелегальне виробництво наркотичних речовин: у 2008 р. – через рік після підписання «Ініціативи Мериди» – виробництво героїну збільшилось з 18 до 38 тон, а марихуани – з 15,800 до 21,500 тон.

Крім того, втручання збройних сил призвело не до зменшення, а до зростання насильства в країні, яке переросло фактично у громадянську війну «всіх проти всіх» з безпрецедентно великою кількістю жертв. Як наголошують деякі експерти, своїм втручанням Феліпе Кальдерон обернув «внутрішні сутички за партії наркотовару» на багатосторонню війну між самими наркокартелями та з військовими і поліцією [11], в якій найбільше страждає цивільне населення. Загальна кількість жертв у Мексиці з 2001 р. до сьогоднішнього дня за офіційними оцінками перевищує 22 тис. осіб, проте деякі джерела наголошують, що вона вже практично сягнула 30 тис. осіб. До цього додалась також проблема збільшення кількості викрадення осіб з метою отримання викупу: згідно з річним звітом мексиканського уряду, з грудня 2006 до липня 2010 р. жертвами викрадення стали 3746 осіб [8].

Крім того, самі збройні сили країни теж стикаються зі значними проблемами. У червні 2003 р. Секретаріат з Національної Оборони оприлюднив дані про те, що з початку правління адміністрації Вісенте Фокса і до зазначеного часу 48,407 тис. військовослужбовців дезертирували зі Збройних Сил країни. Через півроку – у грудні 2003 р. – ця кількість сягнула вже 61,200 тис. осіб. Проте, Секретаріат з Національної Оборони визнав, що протягом 2002 – 2003 рр. було віддано усього 22 тис. наказів про арешт дезертирів. При цьому до жовтня 2003 р. було здійснено лише 18 арештів. У березні 2004 р. Секретаріат з Національної Оборони у відповідь на офіційний запит відповів, що лише з елітного підрозділу – Аеромобільної Групи Спеціальних Сил, яка на той момент налічувала 5500 військовослужбовців, з 1995 р. дезертирувало 1382 особи [12]. Головною проблемою є те, що багато дезертирів приєднується до наркокартелів.

Як згадано вище, безпрецедентне збільшення кількості злочинів, пов'язаних з наркоторгівлею, почалось після впровадження «Ініціативи Мериди». Це підтверджують результати дослідження, здійсненого Транскордонним інститутом Університету Сан-Дієго: протягом 2001 – 2007 рр. рівень насильства був відносно низьким (в середньому 1 – 2,2 вбивства на 100 тис. населення щороку), проте він значно зріс у наступні роки: в середньому, 4,8 та 6,1 жертв на 100 тис. чол., відповідно, в 2008 та 2009 рр. [13] Перший «пік», коли кількість жертв перевищила 400 осіб за місяць, мав місце у березні 2008 р. А в 2010 р. лише протягом перших чотирьох місяців у країні було вбито понад 3 тис. осіб.

Експерти вважають, що таке надзвичайне зростання насильства в країні пов'язано з декількома основними причинами: з посиленням боротьби між наркокартелями за вплив, боротьби уряду з ними, а також з арештами лідерів наркокартелів і пов'язаних з ними посадовців. Крім того визначають ще такі чинники, як зростання попиту на наркотики у США, збільшення перехоплень наркотиків на кордоні, економічна криза у Мексиці тощо.

Однак, хоча офіційні джерела наголошують, що більшість загиблих в країні є членами наркокартелів, представники громадських і міжнародних організацій з захисту прав людини запевняють, що майже 90% жертв (як і значна кількість затриманих поліцією осіб) жодним чином не пов'язані з торгівлею наркотиками (серед них багато дітей, підлітків і молодих жінок; крім того, часто жертвами стають випадкові перехожі).

Особливо варто підкреслити, що після укладення «Ініціативи Мериди» змінився сам характер злочинів, пов'язаних з наркоторгівлею: вони стали більш жорстокими, за ви-

значенням Сема Кінонеса – аналітика газети «Лос-Анджелес Таймс» – більш «видовищними»: тіла жертв, яких знаходять нерідко з прикріпленими «повідомленнями» або обезголовлені, або розчленовані, або розчинені у кислоті тощо. Не викликає сумніву, що головною метою цього (як і самого по собі безпрецедентного зростання насильства) є залякування – і не лише членів інших наркокартелів чи збройних сил і поліції, але простих громадян як самої Мексики, так і прилеглих американських територій.

Останнє підтверджується тим, що протягом усього періоду «Війни з наркоторгівлею» найбільша кількість подібних злочинів відбувається на американсько-мексиканському кордоні. Так, не можна не відзначити, що насильство не охоплює всю територію країни: найбільша кількість злочинів сконцентрована в декількох штатах, переважно, прилеглих до США. Крім того, привертає увагу зміни в географії злочинів після укладення «Ініціативи Мериди». Так, якщо в 2006 р. насильство охоплювало, переважно, три штати Тихоокеанського узбережжя – Мічоакан, Сіналоа та Герреро, де розташовані важливі для наркоторгівлі порти, з найбільшою кількістю жертв у першому (25% загальнонаціональної кількості жертв), то у 2007 р. після підписання «Ініціативи Мериди» рівень насильства зріс у північних прикордонних штатах. У 2008 р. понад 50% всіх вбивств у країні відбувалась у трьох штатах: у прикордонному Чіуахуа, яким проходить згаданий наркокоридор Сьюдад-Хуарес – Ель-Пасо, кількість жертв була найвищою (понад 49 жертв на 100 тис. осіб); також високою була злочинність у Сіналоа та у західному прикордонному штаті Нижня Каліфорнія. У 2009 р. відбулось значне зростання насильства на загальнонаціональному рівні: частково – через збільшення кількості вбивств у штаті Чіуахуа, а також у розташованих на південь від нього штатах Дуранго і Сіналоа – так званому «Золотому Трикутнику» [13].

Зараз місто Сьюдад-Хуарес продовжує утримувати першість за кількістю злочинів, хоча в ньому локалізована збільшена кількість військових загонів і сил поліції. При цьому видається особливо дивним, що більшою є кількість жертв сутичок не між військовими та наркокартелями, а між самими наркокартелями, а також, що кількість жертв серед мирного населення залишається значною. Такою самою є ситуація і в інших нестабільних містах. Це викликає сумніви щодо сумлінності виконання військовими свого обов'язку захисту населення, а також підозри щодо певного ступеня злочинної лояльності по відношенню до окремих наркокартелів. Крім того, значна кількість злочинів у країні пов'язується з діяльністю самих збройних сил. За період президентства Ф. Кальдерона з 1 грудня 2006 р. Національна Комісія з Прав Людини задокументувала 983 скарги від мирного населення на дії збройних сил [14].

Проте не можна пов'язувати ескалацію насильства лише з присутністю військових, як це намагаються показати деякі громадські організації країни.

На нашу думку, як вказувалось вище, у випадку міст з найвищим рівнем насильства головну роль відіграє саме їхнє розташування на кордоні зі США. Це в першу чергу стосується згаданого Сьюдад-Хуареса, відділеного лише водами ріки Ріо-Гранде від американського міста Ель-Пасо (штат Техас). В останньому мешкає велика мексиканська громада, яка не може спокійно споглядати жахливу ситуацію по той бік кордону. Тому не викликають подиву неодноразові звернення до уряду США губернаторів американських прикордонних штатів з проханням надати додаткову військову допомогу для запобігання «поширенню» («spill over») насильства через кордон, а також з боку американського населення – ввести американські війська до мексиканської території й покінчити з насильством.

Що стосується, власне, імовірності поширення насильства на територію США, наявність реальних підстав для подібних побоювань важко визначити, оскільки офіційні дані

про конкретні випадки не наводяться, і, більше того, заперечуються американською владою. А публікації, присвячені цій темі, переважно, у американській пресі, роблять головний акцент не на кількості вбивств та їхній пов'язаності з мексиканською війною, але на їхній жорстокості.

Як свідчать деякі американські аналітики, в тому числі, згаданий вище С. Кінонес, на відміну від більш ранніх ситуацій боротьби між різними наркокартелями, зокрема, між колумбійськими в 1980-ті рр., коли насильство зростало також і на території США, зараз те, що за південним кордоном триває війна з величезною кількістю жертв, не відчувається на американських вулицях. Він наголошує на тому, що за тих умов, які склались на сьогоднішній день, є мало вірогідним, що мексиканські наркоторгівці спроможуться стати реальною загрозою національній безпеці США [15]. Він наводить в якості прикладу наступні факти: коли протягом двадцяти місяців у згаданому вище Сьюдад-Хуаресі відбулось близько 3 тис. вбивств, то в його другій половині – Ель-Пасо (одному з «найбезпечніших міст Америки») лише 30; у 2008 р. у місті Ногалес, штат Сонора, було здійснено 126 вбивств – то в другій половині цього міста по інший бік кордону (штат Аризона) лише 3. Також експерти відзначають, що діяльність наркоторгівців у США є непомітною, в той час як у Мексиці – відрізняється зухвалістю й надзвичайною жорстокістю. Безумовно, американській владі допомагає контролювати ситуацію певне посилення військ у прикордонних територіях США, проте воно є далеко не настільки масштабним, як у Мексиці.

Загалом можна наголошувати на роздмухуванні американськими ЗМІ зазначеної проблеми «поширення» насильства, в тому числі, слід відзначити наявність в американській пресі публікацій з неправдивими даними про випадки вторгнення мексиканських злочинних груп на територію США, які не підтверджуються владою.

Також в цьому контексті слід окремо відзначити заяви американського керівництва, зокрема, держсекретаря Х. Клінтон, стосовно того, що на території Мексики виникли «повстанські» угруповання, які намагаються захопити владу в країні, через що уряд неспроможний утримувати контроль над усією територією. Підґрунтям для подібних тверджень є діяльність згаданого вище картелю «Лос Зетас», який Управління з боротьби з наркотиками США вважає найнебезпечнішим мексиканським наркокартелем.

Група «Лос Зетас» утворилась у 1998 – 1999 рр. у складі щонайменше 40 офіцерів військових – десантників і морських піхотинців, які дезертирували з елітних підрозділів Збройних сил (Аеромобільної та Амфібійної Груп) після того, як пройшли навчання у Військовій Школі Америк США і спеціальне тренування в спеціалістів ЦРУ та в ізраїльських військових. Згадана Школа Америк znana тим, що латиноамериканські військові, які здобували в ній освіту, виходили з неї відданими США офіцерами; найвідомішими випускниками були диктатори Леопольд Гальтері, Мануель Нор'єга і Омар Торріхос, Уго Бансер та інші. До 2008 рр. «Лос Зетас» утворювали збройний загін «Картелю Затоки», а після його ослаблення (внаслідок арешту і екстрадиції до США його лідера О. Карденаса Гульєна) об'єднались з наркокартелем братів Белтран Лейва. У лютому 2010 р. суперечності між «Лос Зетас» і «Картелем Затоки» переросли у масштабну війну, в якій останній виступив як член «Нової Федерації» зі своїми колишніми ворогами – картелями «Сіналоа» і «Родина Мічоакана». В результаті «Лос Зетас» виокремились у самостійний наркокартель, який зараз, за даними американської розвідки, поширив свій вплив практично на всю територію Мексики: зокрема, контролює майже все карибське узбережжя (слід особливо підкреслити, що тут розташовані основні центри видобутку нафти і газу), значну частину кордону зі США, кордон з Гватемалою, а також активно претендує на велику

центральну частину території країни (на півночі якої знаходяться значні поклади залізної руди). Крім того, «Лос Зетас» фактично контролюють Гватемалу (що також є однією з основних країн, територією яких наркотики транспортуються до США) разом з пов'язаними з ними бандитами «кайбілес» – колишніми членами гватемальських особливих військових підрозділів, які також свого часу пройшли тренування в американських та ізраїльських військових [16].

Слід наголосити, що діяльність «Лос Зетас» дуже відрізняється від тієї, яку зазвичай реалізують решта наркокартелів країни і є нетиповою для останніх. Крім виробництва і транспортування наркотиків, а також участі в боротьбі за вплив з іншими наркокартелями та у протистоянні з поліцією і збройними силами країни, члени цього картеля протягом останніх трьох років – з кінця 2007 р. (фактично, з часу підписання «Ініціативи Мериди») займаються рекетом, грабують казино, викрадають автомобілі, осіб (зокрема, громадян інших держав регіону) з метою отримання викупу, організують теракти (поки що нечисленні) тощо. Варто окремо відзначити, що також «Лос Зетас» перешкоджають нелегальній еміграції до США, перехоплюючи групи нелегальних мігрантів та примушуючи працювати на себе в нелюдських умовах. Ця група вважається відповідальною за більшу частину надзвичайно жорстоких вбивств у країні, в тому числі, за скоєне 22 – 23 серпня 2010 р. масове вбивство 72 громадян різних держав Центральної та Південної Америки, які намагались нелегально потрапити до США.

«Лос Зетас», як би дивно це не звучало, на відміну від інших наркокартелів країни, не мають підтримки населення. З цього приводу варто зазначити, що, оскільки значна частина населення країни, особливо, у прикордонних штатах, через злиденність змушена займатись нелегальною торгівлею наркотиками, то до картелів нерідко ставляться як до покровителів, свого роду «Робін Гудів», що забирають в багатіїв зайве і «мстяться» «янкі», продаючи їм наркотики; відомі випадки неформальної канонізації деяких лідерів наркомафії. Проте «Лос Зетас», які поведуться інакше, ніж звичайні наркоторгівці, не користуються довірою навіть на тих територіях, на яких починали свою діяльність.

Окремі деталі діяльності цього наркокартелю дозволяють підозрювати наявність щільних зв'язків між ним – та спецслужбами США. Загалом співпраця з наркоторгівцями американських органів безпеки, в тому числі, Управління з боротьби з наркотиками та ЦРУ, має тривалу історію. Варто відзначити оприлюднену в березні 2010 р. Національним архівом з безпеки США серію документів, які вказують на зв'язки ФБР та ЦРУ з мексиканськими наркокартелями, а також надання ЦРУ особливого захисту окремим членам цих картелів [17].

Як згадувалось вище, боротьба з наркотиками була розпочата урядами Сполучених Штатів ще на початку ХХ ст. Основними підходами до боротьби від початку і дотепер є контроль за виробництвом наркотиків «біля джерела» – тобто, на території країни-виробника, а також перехоплення нелегальних партій на кордоні США. Попри неефективність даних підходів, результатом чого є значне зростання обсягів наркоторгівлі протягом століття, вони досі залишаються основними в американській політиці, оскільки дають можливість – передовсім, перший підхід – контролювати країни регіону. Проте лише в останні роки офіційний Вашингтон почав визнавати необхідність боротьби з незаконним обігом наркотиків всередині власної країни. В тому числі, ним була визнана часткова провина за ту ситуацію, яка склалась в Мексиці.

Безумовно, «Війна з наркоторгівлею» є не лише внутрішньою справою Мексики. Не викликає сумніву, що мексиканська наркоторгівля не була б успішною протягом усіх цих років, як би вона не спиралась на потужну організаційну базу в Сполучених Штатах – як

би не існувало високого попиту, розгалуженої мережі продажу, транспортування і зберігання, та надійної системи відмивання грошей [10]. Так, за словами мексиканського президента Ф. Кальдерона, 90% зброї, якою користуються наркозлочинці у Мексиці, надходить зі США, при чому більшість цієї зброї (ультрасучасної високотехнічної армійської) купується там легально [18].

Тому запропонована американським урядом допомога в межах «Ініціативи Мериди» мала стати суттєвою підтримкою мексиканській боротьбі. Проте насправді, попри те що згадана Ініціатива набула чинності в 2008 р., з того часу і дотепер війна здійснюється практично за кошти самої Мексики: протягом 2007 – 2010 рр. на «Війну з наркоторгівлею» мексиканським урядом було витрачено понад 306,5 млрд. песо – що дорівнює приблизно 24,5 млрд. дол. [8]. Згідно з висновками звіту від 21 липня 2010 р. щодо «Ініціативи Мериди» Рахункової Палати США, з усієї обіцяної американської допомоги на потреби Ініціативи досі було витрачено лише 9% [19], при чому більша частина цих грошей пішла на організаційні й адміністративні потреби. В цілому з усіх коштів, які передбачались для проведення тренувань і купівлі обладнання, протягом 2009 – 2010 рр. було витрачено всього 159,2 млн. дол., в тому числі, на обладнання – 118,7 млн. дол. Обладнання – як військове, так і офісне потроху почало надходити до Мексики лише з середини 2009 р. – переважно, з осені, в тому числі, п'ять (з дев'яти обіцяних) бувших у використанні в американській армії гелікоптерів Bell 412 – у грудні 2009 р.; хоча комп'ютери та інше офісне обладнання почало надходити з літа 2009 р., програмне забезпечення до нього – лише в 2010 р. Основну частину виділеного обладнання Мексика отримала в 2010 р. [10], проте із запланованих на цей рік витрат загальною сумою 266,5 млн. дол., на обладнання було витрачено лише 35,5 млн. дол.

В певному сенсі це було одним з чинників, який спонукав до перегляду характеру співробітництва між США та Мексикою у боротьбі з наркоторгівлею. В результаті проведення серії консультаційних нарад в межах планування бюджету США на 2011 р. уряди двох держав ухвалили нову стратегію, названу «Після Мериди» або «Мерида 2.0» і оголошену Б. Обамою 23 березня 2010 р. у Мехіко. Вона має сконцентруватись на формуванні інституційної бази в більшому ступені, ніж на трансферах зброї і обладнання. Для цієї ініціативи в американському бюджеті буде передбачено 310 млн. дол. [10].

Проте недофінансування «Ініціативи Мериди» є не єдиною проблемою у відносинах між Мексикою і США. Так, слід згадати неодноразові звинувачення мексиканським урядом Сполучених Штатів у неперешкоджанні ними нелегальному постачанню зброї на територію країни та нереалізації необхідних зусиль з боротьби з попитом на наркотики на американській території. З іншого боку, з часу підписання Ініціативи мало місце декілька випадків виникнення значної напруженості між двома урядами, причиною яких були заяви різних високопосадовців США, які, на нашу думку, фактично були проявом тиску на уряд Мексики з метою збройного американського втручання.

Один з подібних випадків, коли напруженість сягнула такого рівня, що під загрозою опинились дипломатичні відносини між державами, мав місце на початку 2009 р. В перших числах лютого 2009 р. Командування об'єднаних збройних сил США опублікувало звіт, в якому нестабільність у Мексиці була визначена як одна з головних загроз національній безпеці Сполучених Штатів [20], прогнозувався розвиток «хаотичного» сценарію, пов'язаного з ескалацією наркозлочинності. Сама Мексика в цьому звіті була визначена як «невдала держава» («failed state») через «...зростаючий натиск, який наркокартелі та їхні члени здійснюють на мексиканський уряд протягом декількох останніх років». Особливе занепокоєння уряду Мексики викликала загроза американського вій-

ськового втручання, яка містилась в тексті в якості висновку: «Будь яка вірогідність перетворення Мексики на хаос вимагатиме американської відповіді, заснованої на серйозних наслідках для національної безпеки» [21, с.34]. Про готовність Збройних Сил США увійти на територію Мексики згодом заявили Секретар з Оборони США Роберт Гейтс та головнокомандувач Об'єднаними Збройними Силами США адмірал Майкл Г. Муллен. Крім цього, Центральне Розвідувальне Управління США внесло Мексику до свого списку кризових держав, за якими воно збирається встановити особливий нагляд, як за проблемою на кшталт Аль-Каїди [22]. 11 березня 2009 р. голова ЦРУ Деніс Блер наголосив, що мексиканський уряд Феліпе Кальдерона через діяльність наркокартелів неспроможний здійснювати владу на всій території країни [23]. В результаті Департамент з Національної Безпеки США передислокував на південний кордон США значну кількість збройних сил [24]. Напруження у відносинах між урядами США і Мексики вдалось дещо зменшити після візитів держсекретаря США Хіларі Клінтон, Міністра з національної безпеки Джанет Наполітано, Міністра юстиції Еріка Холдера, а також президента США Б. Обами 16 квітня 2009 р. [25]. Варто особливо відзначити, що одним з результатів візиту останнього стало призначення (20 квітня 2009 р.) нового посла до Мексики, яким став Карлос Паскуаль, що був послом в Україні з січня 2000 р. до серпня 2003 р. – в період підготовки української політичної опозиції до так званої «Помаранчевої революції», коли він надавав їй членам численні «консультації» й отримав догану за надто активне відкрите втручання до внутрішніх справ нашої держави.

Останній випадок ускладнення відносин між урядами Мексики і США мав місце на початку вересня 2010 р. – після того, як держсекретар Х. Клінтон у своїй промові 8 вересня 2010 р. на засіданні Ради з зовнішніх відносин порівняла сучасну ситуацію в Мексиці з тією, що мала місце в Колумбії у 1980-ті рр., визначивши наркокартелі як «повстанські» рухи, чим, фактично, прирівняла їх до терористичних організацій, з якими Сполучені Штати ведуть війну [26]. Варто зауважити, що одним з приводів для подібного висновку Х. Клінтон було вбивство у місті Сьюдад-Хуарес декількох осіб, пов'язаних з американським консульством, напередодні приїзду очолюваної нею урядової делегації. Заява держсекретаря викликала офіційні заперечення з боку мексиканського уряду і Конгресу, які стали проявом занепокоєння через натяк на імовірність збройного втручання з боку супердержави, який містився в словах Х. Клінтон. Хоча наступного дня президент США Б. Обама висловив свою незгоду з держсекретарем у інтерв'ю лос-анджелеській газеті «Ла Опіньон», тим не менше, напруженість у відносинах між урядами двох держав залишилась, а з'ясування справедливості тверджень Х. Клінтон стало об'єктом широкої міжнародної дискусії.

Є підстави стверджувати, що Сполученими Штатами реалізується інформаційна війна проти Мексики – цілеспрямований підриг економіки цієї країни шляхом створення її негативного іміджу на міжнародній арені, свідомого підбурювання антимексиканських настроїв у світі та всередині самих США. Останнє здійснюється, як зазначалось вище, за допомогою широкої інформаційної кампанії у мас-медіа шляхом перебільшення ступеня криміналізованості й корумпованості мексиканського суспільства й некерованості ситуації в країні. Сам мексиканський уряд неодноразово звинувачував США, що вони навмисно псують імідж країни на міжнародному рівні. Так, суттєво послабила позиції Мексики ситуація з поширенням на її території грипу А/Н1N1, що було використано США для несправедливого звинувачення країни у провокуванні світової пандемії. Результатом стала тимчасова міжнародна ізоляція Мексики, дискримінація її громадян й осіб мексиканського походження в різних країнах світу, а наслідком цього – згадане вище значне падіння економіки.

На основі аналізу широкого спектру джерел, в тому числі, конкретних подій, офіційних документів та заяв високопосадовців США, можемо стверджувати, що має місце безпосередня зацікавленість Сполучених Штатів саме в такому розвитку подій в Мексиці. Більше того, на нашу думку, існують очевидні свідчення участі США у дестабілізації внутрішньої ситуації в Мексиці. Не викликає сумніву, що потужні американські лобі, пов'язані не лише з наркоторгівлею, а й з військовою і нафтовою промисловістю тощо, перешкоджають отриманню реальних результатів у боротьбі з нелегальним поширенням наркотиків. Також є підстави наголошувати на тому, що офіційний Вашингтон використовує ситуацію в Мексиці з метою розміщення постійного численного збройного контингенту на її території для здобуття монопольного контролю як над виробництвом і торгівлею наркотиками, так і над запасами стратегічних ресурсів країни (передовсім, нафти і газу). Імовірність подібних плануваль засвідчує випадок Колумбії, яка протягом останніх років перетворилась, фактично, на неоколоніальне володіння США, які контролюють її територію і ресурси під приводом боротьби з повстанцями і – так само, як і в Мексиці – з нелегальним виробництвом наркотиків.

Список використаних джерел

1. Anuario estadístico de América Latina y el Caribe 2009/ CEPAL, la División de Estadística y Proyecciones Económicas. – Santiago de Chile: Publicaciones de las Naciones Unidas, 2010. – 316 págs. – Режим доступа: <http://www.cepal.cl/cgi-bin/getProd.asp?xml=/publicaciones/xml/6/38406/P38406.xml&xsl=/deype/tpl/p9f.xsl&base=/tpl/top-bottom.xslt>
2. Informe Estadístico Trimestral Sobre el Comportamiento de la Inversión Extranjera Directa en México [Електронний ресурс]/ Secretaría de Economía Dirección General de Inversión Extranjera. – 26 de febrero de 2010. – Режим доступа: http://www.economia.gob.mx/pics/pages/1175_base/dicE09.pdf
3. Balance preliminar de las economías de América Latina y el Caribe 2009 / CEPAL, la División de Estadística y Proyecciones Económicas. – Santiago de Chile: Publicación de las Naciones Unidas. – 2009. – 106 págs. – Режим доступа: <http://www.cepal.cl/cgi-bin/getProd.asp?xml=/publicaciones/xml/2/38062/P38062.xml&xsl=/de/tpl/p9f.xsl&base=/tpl/top-bottom.xslt>
4. Bogan J., Dolan A.K., Helman C., Vardi N. The Drug War [Електронний ресурс] / Jesse Bogan, Kerry A. Dolan, Christopher Helman, Nathan Vardi // Forbes Magazine – December 22, 2008. – Режим доступа: <http://www.forbes.com/global/2008/1222/058a.html>
5. O'Neil Sh.K. Moving Beyond Merida in U.S. – Mexico Security Cooperation [Електронний ресурс]/ Shannon K. O'Neil // Council on Foreign Relations. – May 27, 2010. – Режим доступа: <http://www.cfr.org/content/publications/attachments/ShannonONeil52710testimony.pdf>
6. Reséndiz Fr. Siete grandes cárteles de la droga operan en México: PGR [Електронний ресурс]/ Francisco Reséndiz// La Crónica de Hoy. – 28 de Diciembre 2005. – Режим доступа: http://www.cronica.com.mx/nota.php?id_notas=218320
7. El Presidente Calderón en el Anuncio de la Estrategia Integral para la Prevención del Delito y Combate a la Delincuencia [Електронний ресурс] // Presidencia de la República – México. – 7 de Marzo de 2007. – Режим доступа: <http://www.presidencia.gob.mx/prensa/?contenido=29337>
8. Cuarto Informe de Gobierno. Resumen Ejecutivo. Estado de Derecho y Seguridad [Електронний ресурс]/. – Presidencia de la República Mexico. – 2010. – Режим доступа: <http://www.informe.gob.mx/resumen-ejecutivo/estado-de-derecho-y-seguridad/>

9. Booth W., Fainaru S. New Strategy Urged in Mexico. Calderón's U.S.-Backed War Against Drug Cartels Losing Political Support [Електронний ресурс]/ William Booth, Steve Fainaru // The Washington Post. – July 28, 2009. – Режим доступу: http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/07/27/AR2009072703074_pf.html
10. Common Enemy, Common Struggle: Progress in U.S.-Mexican Efforts to Defeat Organized Crime and Drug Trafficking [A report to the members of the Committee on Foreign Relations U.S. Senate, 111th Congress, 2d session]. – Washington: U.S. Government Printing Office, 2010. – VI, 38 pgs.
11. Smith Ph. Failed Drug War Policies in Mexico? Let's Try More of the Same [Електронний ресурс]/ Philip Smith // Drug War Chronicle. – March 27, 2009. – Issue № 578. – Режим доступу: http://stopthedrugwar.org/chronicle/578/mexico_drug_war_assistance_border_clinton
12. Medellín J. Desertan 1,382 militares de elite [Електронний ресурс]/ Jorge Medellín // El Universal. – 28 de marzo de 2004. – Режим доступу: http://www2.eluniversal.com.mx/pls/impreso/noticia.html?id_nota=109186&tabla=nacion
13. Drug Violence in Mexico: Data and Analysis from 2001-2009 [Report for the Justice in Mexico Project] / Ed. by D.A. Shrink. – San Diego: Trans-Border Institute, University of San Diego, 2010. – 20 pgs.
14. México: acusan al Ejército de tortura [Електронний ресурс]/ BBC Mundo. – 12 de julio de 2008. – Режим доступу: http://news.bbc.co.uk/hi/spanish/latin_america/newsid_7503000/7503072.stm
15. Киннонес С. Так близко и все же так далеко [Електронний ресурс]/ Сэм Киннонес // Вестник НАТО. – 2009. – Вып. 5. – Режим доступу: http://www.nato.int/docu/review/2009/Organized_Crime/SoNear_SoFar/RU/index.htm
16. Cook C.W. Mexico's Drug Cartels [CRS Report to Congress, Order Code RL34215] [Електронний ресурс]/ Colleen W. Cook// Federation of American Scientists. – October 16, 2007. – Режим доступу: <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RL34215.pdf>
17. Doyle K., Franzblau J. Archival Evidence of Mexico's Human Rights Crimes: The Case of Aleida Gallangos [Електронний ресурс]/ Kate Doyle, Jesse Franzblau// National Security Archive Electronic Briefing Book. – March 9, 2010. – № 307. – Режим доступу: <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB307/index.htm>
18. Simao P. U.S. lobbies a hurdle in Mexico drug war: Calderon [Електронний ресурс]/ Paul Simao// REUTERS. – March 28, 2010. – Режим доступу: <http://www.reuters.com/article/idUSTRE62R13320100328>
19. Merida Initiative: The United States Has Provided Counternarcotics and Anticrime Support but Needs Better Performance Measures [GAO-10-837] [Електронний ресурс]/ Government Accountability Office. – July 21, 2010. – Режим доступу: <http://www.gao.gov/products/GAO-10-837>
20. Debusmann B. Among top U.S. fears: A failed Mexican state [Електронний ресурс]/ Bernd Debusmann// The New York Times. – January 9, 2009. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2009/01/09/world/americas/09iht-letter.1.19217792.html>
21. The Joint Operating Environment 2008/ [Електронний ресурс]/ U.S. Joint Forces Command. – 2008 – IV, 52 pgs. – Режим доступу: <http://www.jfcom.mil/newslink/storyarchive/2008/JOE2008.pdf>
22. Bowman T. CIA And Pentagon Wonder: Could Mexico Implode? [Електронний ресурс]/ Tom Bowman// National Public Radio (NPR). – February 27. – 2009. – Режим доступу: <http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=101215537>

23. México: critican declaraciones de director de Inteligencia de EE.UU. [Електронний ресурс]// Prensa Latina. – 11 de Mayo de 2009. – Режим доступа: <http://www.prensa-latina.cu/article.asp?ID={DAF74F43-C05D-4512-B272-DF13BEC6AB27}&language=ES>
24. Press Briefing by Secretary of Homeland Security Janet Napolitano, Deputy Secretary of State Jim Steinberg and Deputy Attorney General David Ogden on U.S.-Mexico Border Security Policy/ [Електронний ресурс]// U.S. Department of Homeland Security – March 24, 2009. – Режим доступа: http://www.dhs.gov/ynews/releases/pr_1237930080517.shtm
25. EE.UU. es «insaciable» / [Електронний ресурс]// BBC Mundo. – 25 de marzo de 2009. – Режим доступа: http://news.bbc.co.uk/hi/spanish/latin_america/newsid_7963000/7963817.stm
26. Hillary Rodham Clinton Remarks on United States Foreign Policy / [Електронний ресурс]// Secretary of State, Council on Foreign Relations – September 8, 2010. – Режим доступа: <http://www.state.gov/secretary/rm/2010/09/146917.htm>

Кучмій О.П.*

СТРАТЕГІЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ КНР

Статья посвящена политическому анализу государственной политики Китайской Народной Республики в сфере информационной экономики; определению идеологической специфики внутренней политики Китая в сфере информации и коммуникации. В статье показано, что ключевая роль в реализации государственной информационной политики КНР принадлежит политическому руководству и государственным ведомствам наряду с элементами рыночной экономики. Выполнение государством своих функций как потенциальным лидером в глобальном и региональном масштабе обеспечивает формирование китайского информационного общества, основная цель которого заключается в политических реформах и открытости, демократизации правительственных учреждений в условиях современной политической системы.

Ключевые слова: информационная экономика, информационное общество, «мягкая» демократизация, информационные и телекоммуникационные технологии, КНР.

Стаття присвячена політичному аналізу державної політики Китайської Народної Республіки в сфері інформаційної економіки; визначенню ідеологічної специфіки внутрішньої політики Китаю в сфері інформації та комунікації. У статті показано, що ключова роль у реалізації державної інформаційної політики КНР належить політичному керівництву та державним установам поряд із елементами ринкової економіки. Виконання державою своїх функцій як потенційним лідером в глобальному та регіональному масштабі забезпечує формування китайського інформаційного суспільства, основна мета якого полягає у політичних реформах та відкритості, демократизації урядових установ сучасної політичної системи.

Ключові слова: інформаційна економіка, інформаційне суспільство, «м'яка» демократизація, інформаційні та телекомунікаційні технології, КНР.

The article is devoted to the political analysis of the state information economy policy of the Chinese National Republic; to definition of ideological specificity of the internal policy of China in sphere of the information and the communications. In the article it is shown, that the key role in realization of the state information policy of the Peoples Republic of China belongs to political authority and the state institutions alongside with elements of market economy. Performance by the state of functions of the potential leader at global and regional levels provides formation of such Chinese information society, which basic purpose is the politician of reforms

* кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

and opennesses, democratization of the governmental institutes in conditions of modern political system.

Key words: information economics, information society, «soft» democratization, information and telecommunication technologies, PRC.

Китайська Народна Республіка як потужний регіональний лідер стрімко нарощує свій потенціал у різних сферах життєдіяльності спільноти з метою стати не тільки провідною країною АТР, а й світу в цілому. Чинники включення КНР в процеси міжнародної та регіональної інтеграції формують стратегію політичного і соціального розвитку держави, зумовлюють взаємодію в інформаційно-економічній сфері, впливають на інформаційні бізнесові концепції, розвиток інфраструктури, інформаційного потенціалу та інформаційної індустрії. Регіональні тенденції та національний досвід показують, що політичні та соціально-економічні зміни залежать від політичної орієнтації влади, зміни масової свідомості, впровадження нових технологій у державне та місцеве управління. Міжнародні прагнення КНР реалізуються за державної підтримки на рівні політичних рішень, виконавчих структур, законодавчого забезпечення і спрямованого впливу на усвідомлення суспільством нових можливостей інформаційної цивілізації [1].

Однією з головних передумов такого динамічного зростання стала ефективна державна інформаційна політика нового політичного керівництва країни, спрямована на розвиток інформаційного суспільства та інформаційної економіки. Ще у 1970-х-1980-х рр. Ден Сяопін підкреслював особливе значення розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та їх активного впровадження в усі сфери життєдіяльності суспільства, що було покладено в основу реформування планової економіки КНР та послідовної реалізації стратегії «підйому країни на базі науки та освіти» [2]. В основі модернізації економіки було закладено принцип поєднання інноваційних наукових досліджень, впровадження високотехнологічних технологій і створення високотехнологічних індустрій, розвиток фундаментальних досліджень із зростанням обсягів зарубіжних інвестицій та імпорту технологій, а також із підтримкою системи планової економіки, що істотно вплинуло на формування унікальної національної моделі інформаційної економіки КНР [3].

Політичне керівництво Китаю на чолі з Цзян Цземінем продовжило політику модернізації економіки з метою впровадження принципів ринкової економіки та відкритості країни для зовнішнього світу. Цей процес супроводжувався зрушеннями в самій політичній системі КНР, яка відтепер проголосила наміри частково демократизуватися, але тільки в тій мірі, яка дозволяє адекватно відповідати на нові виклики цивілізаційного розвитку. Пошук найбільш гнучкого, адекватного й неруйнівного для системи в цілому шляху політичного реформування став важливим напрямком діяльності уряду КНР. Таким чином збереглися як традиційні атрибути колишньої політичної системи (монополія на владу в руках однієї партії, тенденція до зосередження повноважень у руках одного лідера, ідеологічний контроль над ЗМІ, відсутність незалежних від влади механізмів громадського контролю за діями партійних і державних органів), так й було ініційовано конституційну реформу переважно щодо гарантій економічних прав на індивідуальну та приватну господарську діяльність, законодавчого захисту приватної власності і підтримки розвитку приватного бізнесу [2].

Зміст завдань державної політики у сфері інформаційної економіки нового керівництва Китаю обумовлений специфікою політичного та соціально-економічного розвитку країни і використання досвіду трансформації економічної політики в інформаційно розвинених державах. На механізми реалізації та вибір пріоритетів політики також вплинули

швидкі темпи розвитку високотехнологічних галузей промисловості. Цей факт є показовим для аналізу специфіки розбудови інформаційної економіки, оскільки уряд КНР особливу роль у процесі становлення інформаційного суспільства відводить саме факторам інформатизації. Як наслідок – державна політика становлення інформаційної економіки часто ототожнюється як на рівні урядових ініціатив, так і багатьма китайськими дослідниками з процесом інформатизації виробництва та економічної діяльності.

На основі аналізу стратегій національної інформаційної економіки Китаю можна виділити такі пріоритетні напрями: розвиток технологічної бази побудови інформаційного суспільства, формування і розвиток національної інформаційної економічної інфраструктури, політика стандартизації, трансформація законодавства, сприяння розвитку інформаційної індустрії і ринку інформаційних продуктів і послуг, підготовка фахівців; формування позитивного інвестиційного клімату, міжнародне співробітництво в рамках побудови глобального інформаційного суспільства [3]. Характерною рисою стратегії інформаційної економіки КНР є поєднання двох процесів модернізації промислового сектора - індустріалізації та інформатизації, збалансованість державного контролю та ринкового регулювання економічної діяльності, зокрема, розвиток інформаційної індустрії і національного інформаційного ринку.

Важливим кроком уряду КНР на шляху до побудови інформаційної економіки стало утворення у березні 1998 р. задля просування інформатизації народного господарства та суспільного розвитку Міністерства інформаційної індустрії [4]. Для дослідження процесів інформатизації та планування розвитку народного господарства в контексті побудови інформаційного суспільства в Китаї в структурі Міністерства було сформовано Відділ з питань просування політики інформатизації (Кабінет національної інформатизації), до компетенції якого увійшло управління процесами інформатизації в різних сферах у всіх регіонах країни, організація і координація розвитку індустрії ІКТ та програмного забезпечення, розробка плану дій щодо розвитку інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури.

Міністерство інформаційної індустрії розробило реформу системи електрозв'язку, в рамках якої передбачалося відділення урядового сектора від приватного підприємництва, поділ поштових і телеграфних послуг, реорганізація систем електрозв'язку і реформа державних підприємств. По суті почалося формування нової інформаційної економіки, орієнтованої на ринок, за участю таких телекомунікаційних компаній, як China Telecom, China Mobile, Chinaunic, CNC International. Одночасно активно просувалася робота із впровадження програм електронного уряду та електронного бізнесу [5].

Важливою складовою реалізації стратегії побудови інформаційної економіки стала програма розвитку електронного уряду, яка передбачає суттєву модернізацію інформаційного сектору КНР, в цілому, та бізнесових структур, зокрема. Електронний уряд у Китаї було побудовано за принципом «одна станція, дві мережі, чотири бази даних і дванадцять золотих проєктів». «Одна станція» - це створення та підтримка урядового веб-сайту, відкриття для громадськості каналу урядової інформації; «дві мережі» - створення локальної адміністративної мережі для передачі внутрішньої урядової інформації та адміністративної зовнішньої мережі (екстрамережі) для надання послуг у мережі загального користування, інтеграції та уніфікації електронної адміністративної мережі, із забезпеченням при цьому підключення всіх мереж та обміну всією інформацією; «чотири бази даних» - організація бази даних населення, бази даних юридичних осіб, бази даних космічної геології та природних ресурсів і макроекономічної бази даних, кожна з цих баз даних є обов'язковою.

«Дванадцять золотих проектів» - проекти інформатизації дванадцяти основних галузей народного господарства, включаючи державні фінанси, аудит, митницю, оподаткування, фінансовий контроль, соціальне забезпечення, підтримку якості, сільське господарство тощо. Дванадцять проектів надзвичайно важливі для зміцнення контрольних функцій уряду, зростання державних доходів, підвищення ефективності праці, підтримки комунальних послуг та гарантії державного замовлення [6; 7]. Основними цілями проектів були визначені: побудова національної інформаційної супермагістралі як основи для інформатизації та економічного розвитку, створення ефективного механізму управління розвитком інформаційних технологій в Китаї, об'єднання країни за допомогою створення інформаційних мереж, зв'язавши центр з провінціями, національні і місцеві органи влади, міністерства і відомства, різні сфери життєдіяльності.

Спочатку було запропоновано три основні проекти для реалізації - «Золотий міст», «Золота картка» і «Золота митниця». Проект «Золотий міст» спрямований на побудову інформаційної інфраструктури для надання широкого спектру послуг через мережу Інтернет і електронну пошту, електронний обмін даними, створення спеціальних баз і банків даних, системи інформаційних послуг он-лайн, прикладних систем обслуговування, з використанням оптично-волоконних і супутникових системи. «Золотий міст» став основою для створення ChinaGBN - головної мережі і постачальника Інтернет-послуг [6].

Другий проект - «Золота картка» передбачав три етапи реалізації:

1) експериментальна стадія, в рамках якої було обрано 10 областей з найбільш розвиненою інформаційною інфраструктурою, підключено до проекту 30 млн. чоловік, що дало можливість створити мережу з 30 млн. «золотих карток» користувачів Інтернет-послуг;

2) стадія поширення мережі передбачала збільшення задіяних в проекті громадян до 60 млн. з близько 50 міст країни;

3) стадії популяризації, на якій в проекті були задіяні вже 400 міст, 14 найбільших банків, 300 млн. учасників і використовувалося понад 200 млн. карток.

Реалізація проекту «Золота картка» розпочалася в 1995 р. і спочатку була спрямована на створення єдиної платіжної системи та подолання фрагментованості банківської системи. У результаті реалізації проекту була створена інформаційна банківська мережа, ефективна система банкоматів та електронних касових терміналів, розроблена ефективна система електронних платежів і переказів. До середини 2000 р. обсяги прибутку становили вже 240 млрд. юанів [6].

Третій базовий проект - «Золота митниця» був запущений в червні 1993 р. з метою створення інтегрованої системи передачі даних, яка б з'єднала компанії, що займаються зовнішньою торгівлею, банки, митниці та податкові інстанції. Система повинна була прискорити процедуру спрощення митних зборів і оптимізувати систему збору податків та різноманітних платежів. Проект дозволив компаніям також прискорити процес подачі декларацій на імпорт і експорт товарів до митного управління, розрахунків обов'язкових платежів, перевірки статистичних даних з імпорту та експорту. Електронна система контролю за імпортно-експортними операціями не лише дала можливість перевірки широкого діапазону даних через мережу, а й сприяла боротьбі з корупцією [6].

Успіх реалізації трьох перших «золотих проектів» стимулював подальшу діяльність уряду у цьому напрямі і став основою для створення ще дев'яти проектів, спрямованих на модернізацію різних сфер життєдіяльності китайського суспільства - «Золоте море», «Золота макро-економіка», «Золоте оподаткування», «Золотий інтелект», «Золоте підприємство», «Золоте сільське господарство», «Золота охорона здоров'я», «Золота інформація», «Золоте житло», «Золотий комутатор» «Золоті мобільні технології» [6].

Успішна реалізація «золотих проєктів» продемонструвала можливості, що відкриваються перед Китаєм завдяки інформатизації та застосуванню додатків на базі ІКТ (електронний уряд, електронна комерція, електронне сільське господарство, електронна охорона здоров'я тощо). Тому Центральний уряд КНР виробило нову стратегію модернізації економіки на базі ІКТ - проєкт «Підприємство он-лайн» [7], яким було передбачено розширення можливостей використання широкодоступних Інтернет-технологій з метою забезпечення більшої прозорості діяльності підприємств Китаю. Важливу роль не тільки у реалізації проєкту «Підприємство он-лайн», а й у процесі формування інформаційної економіки та розбудови інформаційної індустрії в цілому відіграв вступ Китаю до СОТ, що поставило перед урядом проблему технічної модернізації процесу обміну інформацією, в тому числі, економічною [8].

Завдяки суттєвим технологічним досягненням країни в рамках проєкту «Підприємство онлайн» вдалося залучити до співпраці не тільки великі державні підприємства, а й малі та середні підприємства задля створення низки веб-сайтів для обміну інформацією між підприємствами (B2B) та між підприємствами та споживачами (B2C). Уряду відводилася наглядова роль задля сприяння реформуванню підприємств та системи їх менеджменту через допомогу у використанні нових переваг у новому середовищі. Результатом перших років реалізації проєктів стала реєстрація у мережі Інтернет близько 1 мільйону малих, 10 тисяч середніх та 100 великих підприємств. Проєкт також передбачав на початковій стадії он-лайнової діяльності, окрім створення веб-сайтів підприємств та активного використання електронної пошти у своїй діяльності, участь в онлайн виставках, активний обмін усією важливою комерційною та виробничою інформацією через мережу, проведення електронних торгів та впровадження електронного управління на підприємствах. Але, як показала практика реалізації, у проєкті було закладено певні хибні кроки, які не дозволили відразу отримати очікуваний результат. По-перше, головна фінансова відповідальність покладалась на державний бюджет, що не дало можливості більшості підприємствам піти далі створення веб-сторінок (близько 70% підприємств все ж створили свої веб-сайти), на підтримку та розвиток яких коштів вже не вистачало, а отже тільки 13,8% підприємств змогли взяти участь в онлайн-закупівлях, і тільки 27% отримали онланові замовлення. Другою проблемою стала недосконалість мереж і недостатній розвиток інформаційної інфраструктури, що не дозволило охопити географічно усю територію Китаю. Третьою проблемою виявилася безпека діяльності у мережі та захист підприємств та користувачів від несанкціонованого доступу до комерційної та персональної інформації, а також проблема безпеки онлайн-платежів. Четвертою проблемою стала законодавча невідповідність, адже он-лайнові угоди та електронні підписи повинні бути юридично підкріплені і вважатися тотожними традиційним угодам. Водночас, вже на першому етапі стало зрозумілим, що подальша реалізація проєкту за умови вирішення поточних проблем має колосальний позитивний потенціал, оскільки переваги від онлайнової діяльності давали суттєве скорочення витрат на закупівельні операції, покращували управління та контроль за ланцюгом поставок тощо [4].

Упродовж виконання Восьмого і Дев'ятого п'ятирічних планів було продовжено формування унікальної моделі інформатизації економіки країни та побудови інформаційного суспільства Китаю, характерними рисами якої стали: співвідношення індустріалізації та інформатизації суспільства; баланс між урядовим контролем і ринковим регулюванням економічної діяльності; пріоритет стратегій національної економічної інформатизації та інформатизації народного господарства. Із зростанням та розширенням сфер застосування ІКТ, особливо мережевих технологій, інформатизація економіки призвела до трансфор-

мації структури промислового виробництва, створенню унікальної економічної моделі і глибоким соціальним змінам. Інформатизація економіки змінила способи виробництва, спосіб життя і мислення людей, концепцію цінностей у суспільстві, стала стратегічним засобом зміцнення державної могутності, міжнародної конкурентоспроможності та положення країни на світовій арені. Таким чином, економічна інформатизація стала новою рушійною силою виробництва, прискорити процес модернізації в усіх сферах суспільства та здійснила індустріалізацію інформаційної епохи [3].

В цей же час перед урядом КНР постала важлива і складна проблема – пошук балансу між урядовим контролем і ринковим регулюванням економічної діяльності. Реалізація програми інформатизації Китаю почалася під керівництвом уряду і пройшла складний шлях від системи планової економіки до системи регулювання економічної діяльності. Уряд Китаю здійснює розробку загальнокитайських стратегій в області інформатизації, побудови інформаційного суспільства та централізованого планування розвитку інформаційної сфери, державний контроль за виконанням програм і рішень органів влади, за дотриманням норм і принципів, зафіксованих в інформаційному законодавстві, розробляє єдині стандарти в сфері ІКТ. Тому, для подальшого розвитку інформаційної економіки необхідно об'єднання систем урядового макроконтролю і повномасштабного використання ринкових механізмів регулювання економічної діяльності. У той же час, на думку фахівців, відмовитися від державного контролю в сучасних умовах розвитку китайського суспільства на даний момент неможливо, тому що саме централізовані і сплановані дії влади можуть допомогти подолати внутрішні суперечності: скоротити «цифровий розрив» між різними регіонами країни, допомогти слаборозвиненим районам, гарантувати інформаційну безпеку і захист національних інтересів держави [2].

У період Десятого п'ятирічного плану економічного і соціального розвитку країни (2001-2005 рр.) Китай розгорнув великі і важливі науково-технічні дослідження та доклав зусиль для здійснення великих проривів у галузі мікроелектроніки, інформаційної безпеки, нових технологій та інших областях дослідницької роботи з інформатизації економічного потенціалу. В реалізації політики інформатизації Китаю пріоритетними стали такі сфери:

1) побудова базисної мережі нового покоління для високошвидкісної передачі даних, широкої мережі зв'язку на основі комп'ютерів підвищеної продуктивності, а також конструювання установок введення інформації, що становить базу інформатизації, що задовольняє потреби економічного і соціального розвитку країни;

2) створення мережі електронного обслуговування політичних органів влади, конструювання установок зв'язку для введення урядової інформації, формування системи інформації, що зв'язує та обслуговуючої ділові відносини урядових органів від центральних до місцевих, здійснення обміну інформацією по каналах урядового зв'язку, оприлюднення інформації та обслуговування інформаційної служби ;

3) розробка та визначення рамок політики електронного комерційного обслуговування Китаю, вдосконалення системи фінансової підтримки та розрахунків, побудова системи обміну та розсилання товарів у масштабі всієї країни і між містами, всебічний розвиток електронної комерційної служби;

4) просування вперед будівництва міст, які перейшли на обслуговування системи цифрового зв'язку, прискорення будівництва міст, в яких три мережі зв'язку поєднані в одну і здійснено перехід на цифровий зв'язок; прискорене введення мережі мобільних засобів зв'язку, особливо наукова розробка й освоєння виробництва третього покоління мобільних засобів зв'язку, формування досить досконалої системи виробництва і масштабної мережі

зв'язку; пріоритетний розвиток виробництва програмного забезпечення, проектування і виробництва інтегральних схем підвищеної продуктивності, підвищення рівня технічного забезпечення інформатизації;

5) посилення роботи з наукової розроблення і освоєння виробництва продукції для мереж зв'язку та засобів безпеки інформації, побудова системи безпеки інформаційної мережі з допомогою обчислювальної техніки; розвиток цифрових аудіовізуальних технологій, що представляються цифровим телебаченням, для прискороного переходу від аналогового до цифрового телебачення і радіомовлення;

6) всебічний розвиток компонентів нових моделей демонстраційної техніки, нових моделей електросилових та електронних деталей, електронних плат, фотоелектроніки, сенсорів та інших нових моделей елементів і нових видів електронних матеріалів;

7) посилення ведення наукових розробок та впровадження у виробництво продукції оптоелектронної зв'язку наступного покоління.

Пріоритетним напрям державної інформаційної політики став розвиток бази інформаційних мереж, перш за все системи електронного обслуговування політичних органів влади, тобто розвиток системи електронного уряду та електронної комерції.

Новий етап інформатизації китайського суспільства почався з прийняття в травні 2006 р. нової «Державної стратегії розвитку інформатизації» (2006-2020 рр.) [3], в якій було визначено мету і завдання політики інформатизації, сприяють розвитку в Китаї більш досконалого суспільства шляхом використання інформаційних технологій в найближчі 15 років. Основними цілями стратегії були виділені: забезпечення подальшого розвитку національної інформаційної інфраструктури; розширення можливостей незалежних новацій у сфері ІКТ; оптимізація структури інформаційної індустрії; удосконалення механізмів забезпечення інформаційної безпеки; досягнення прогресу в побудові більш інформаційно-орієнтованих економіки і суспільства; використання нової моделі індустріалізації на основі ІКТ; розробка та реалізація ефективної національної інформаційної політики і системи регулювання процесу інформатизації китайського суспільства; розширення можливостей широкого застосування інформаційних технологій в усіх сферах життєдіяльності.

Продовження технологічної модернізації інформаційної інфраструктури КНР також вплинуло на успішність проекту та забезпечила необхідну для розвитку електронного бізнесу безпекову складову. За останніми даними кількість користувачів Інтернет в Китаї перевищила показник у 420 млн., серед них користувачів широкопasmового доступу – майже 364 млн. (рівень проникнення досягнуло 98,1%), кількість адрес Pv4 - 250 млн., доменних імен - 11 млн. 210 тис., WWW-сайтів – 2 млн. 790 тис. При цьому суттєво змінився соціальний, професійний та віковий склад користувачів новітніх технологій та мережі, а також географія користування. Пришвидшення темпів інформатизації країни та розвитку інформаційної інфраструктури призвели до суттєвих зрушень і в сфері електронної комерції та електронного бізнесу. Так, за даними Китайського інформаційного центру мережі Інтернет, майже 34 млн. китайців тільки за перші півріччя 2010 р. скористалися послугами електронної комерції загальною сумою понад 142 млн.дол.США. Тобто, кожен третій китаєць має доступ до мережі Інтернет, і кожен 10 здійснює купівлю через мережу. За даними дослідницького центру Alibaba Group, обсяги електронної торгівлі зросли майже на 117% за період з 2007 р. до 2009 р. і становили близько 450 млрд. юаней за рік. В оприлюдненій Міністерством комерції КНР «Доповіді про електронну комерцію Китаю за 2008-2009 рр.» зазначається, що упродовж року 108 млн. Інтернет-користувачів здійснювали покупки через мережу (зростання показників склало 45,9%, коефіцієнт використання Інтернет-купівлі збільшився до 28,1%). Це свідчить про те, що із поширенням концепції

здійснення покупок в мережі серед простих людей, купівля онлайн вже став звичним явищем для Інтернет-користувачів, кажуть експерти. У 2009 р. об'єм Інтернет-торгівлі в Китаї збільшився до 258 млрд. 600 млн. юанів (\$ 38 млрд.), склавши 2,06% від загальної суми роздрібних продажів товарів громадського споживання. У Доповіді, зокрема, прогнозується, що протягом наступних трьох-п'яти років цей показник зросте до 5% [8].

Водночас, таке зростання було б суттєвішим, якщо китайський уряд спромігся б розв'язати проблеми, що продовжують стримувати темпи інформаційного розвитку держави загалом – проблеми «цифрового розриву». Переважна кількість користувачів продовжує припадати на міське населення, натомість сільські мешканці мають суттєвий відрив у показниках проникнення технологій і мереж та послуг на їх основі: на початку 2008 р. кількість сільських користувачів становила близько 40 тисяч осіб (з 737 млн. загальної кількості сільських мешканців), а рівень проникнення – 5,1%; кількість міських користувачів становила 125 млн. осіб, а рівень проникнення – близько 22% [5].

Китайський телекомунікаційний ринок є найбільшим у світі. Саме в цьому сегменті інформаційного ринку КНР найбільш вдалою виявилася унікальна китайська модель оптимального поєднання політичного управління та ринкового саморегулювання, розподіл адміністративних та корпоративних функцій, ліквідація монополій та впровадження конкуренції в телекомунікаційній галузі. Станом на кінець 2010 - початок 2011 року у Китаї було зареєстровано 853 млн. абонентів мобільного зв'язку. Найбільшим оператором в країні (та й в світі) виступає China Mobile, на долю якого припадає 589,3 млн. абонентів, з яких 22,6 млн. користуються зв'язком 3G; друге місце посідає оператор China Unicom, послугами якого користуються 169,7 млн.чол. (15,5 млн. обрали зв'язок 3G); третє місце посів оператор China Telecom, кількість користувачів якого досягнула позначки 94,1 млн. (з яких 13,6 млн. – користувачі зв'язку 3G). За даними дослідницької компанії Wireless Intelligence, якщо темпи зростання кількості абонентів мобільного зв'язку збережуться, то вже на початку 2012 р. кількість зареєстрованих абонентів сягне позначки 1 млрд. [5].

Важливу роль у зростанні інформаційної індустрії КНР відіграє співробітництво з провідними компаніями у сфері ІКТ. На розвиток, наприклад, китайського мобільного ринку величезний вплив спричинив статус Китаю, як світового цеху збирання всіляких високотехнологічних продуктів. Перенесення провідними світовими телекомунікаційними компаніями (Motorola, Siemens, Ericsson) своїх виробництв в Китай призвів до досить ранньому розвитку мобільного зв'язку в країні. Сьогодні частка іноземних компаній на внутрішньому мобільному ринку залишається високою. Лідерами ринку є - як і в усьому світі - фінська Nokia, американська Motorola і Sony Ericsson. Однак і китайські компанії займають провідні позиції, зокрема, компанії Shenzhen Zhonxing Telecom (ZTE), Huawei Technologies, Atoi, Bird та десятки дрібніших виробників. Водночас на китайському ринку мобільних телефонів, незважаючи на високі темпи розвитку, сьогодні спостерігається надлишок виробників, що призводить до консолідації і стагнації китайського ринку мобільних телефонів, зумовлених зниженням рентабельності випуску телефонів (хоча поки це суттєво не позначається на обсягах продажів телефонів). Суттєву проблему також становить неякісна піратська («клонована») продукція, яка часто дискредитує китайських виробників і не знаходить ринку збуту за межами країни.

Підсумовуючи, слід зазначити, що КНР на сучасному етапі розвитку демонструє високі темпи економічного зростання і важливою складовою цього процесу виступають високі інформаційні та телекомунікаційні технології. Саме ефективне поєднання існуючої системи жорсткого планування економіки, з одного боку, та вибіркового, прагматичного підходу до політичної модернізації, зокрема, «м'якої» демократизації під контролем уряду

але за участю потужних компаній, з другого, дозволяє говорити про особливу, унікальну модель розвитку інформаційної економіки, що відбивається у статистичних даних зростання не тільки інформаційної індустрії, а й економіки Китаю в цілому. Важливу роль в цьому процесі також від самого початку було відведено інноваційним науковим дослідженням та трансформації системи освіти, а також створенню та функціонуванню інноваційних центрів при університетах та технопарків. Китай сьогодні переконливо доводить, що ефективне використання знання стає найважливішим чинником не тільки міжнародної конкуренції, а й політики соціального зростання суспільства.

Список використаних джерел

1. Китай: угрозы, риски, вызовы развитию / Под ред. В. Михеева. – М.: Московский центр Карнеги, 2005. – 647 с.
2. Ткачева Н.В. Информационные стратегии стран Восточной Азии в условиях рыночных реформ / Н.В.Ткачева. – М.: РИП-холдинг, 2003. – 152 с.
3. Муромцева З.А. Китайская Народная Республика: путь к индустриализации нового типа / З.А.Муромцева. – М.: ИДВ РАН, 2009. – 264 с.
4. Satola D. Benchmarking Regional e-Commerce in Asia and the Pacific and Assessment of Related Regional Activities / Satola D., Sreenivasan R., Pavlasova L. // Harmonization of Legal and Regulatory Systems for Ecommerce in Asia and the Pacific: Current Challenges and Capacity Building Needs. – New York: United Nations Publishing, 2004. – 280 p.
5. China Internet Network Information Center – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cnnic.net.cn/>
6. Under The «Golden Shine»: China’s Efforts to Bridge Government and Citizens [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apdip.net/projects/e-government/capblg/casestudies/China-Guo.pdf>.
7. Lovelock P. E-Government In China / Peter Lovelock, John Ure1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.trp.trpc.com.hk/publications/e_gov_china.pdf.
8. 2009-2010 Annual Report on China’s Golden Projects Market [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.ccidconsulting.com/en/io/mr/rr/ten/Informatization/webinfo/2010/05/1273454129746167.htm>.

Панченко Ж.О.*

ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Стаття посвячена проблеме развития электронной демократии в Украине. Автор рассматривает нормативно-правовую базу обеспечения развития электронной демократии и анализирует особенности функционирования электронного правительства в Украине. Особое внимание уделяется рассмотрению Концепции развития электронного правления в Украине и исследованию места Украины в рейтингах ООН, относящихся к электронному правительству.

Ключевые слова: электронная демократия, электронное правление, электронное правительство, индекс готовности стран к электронному правлению ООН, индекс развития электронного правительства ООН.

Статтю присвячено проблемі розвитку електронної демократії в Україні. Автор розглядає нормативно-правову базу забезпечення розвитку електронної демократії та аналізує особливості впровадження електронного урядування в Україні. Особлива увага приділяється розгляду Концепції розвитку електронного урядування в Україні та дослідженню місця України в рейтингах ООН, що стосуються електронного уряду.

Ключові слова: електронна демократія, електронне урядування, електронний уряд, індекс готовності країн до електронного правління ООН, індекс розвитку електронного уряду ООН.

The article is devoted to the problem of e-democracy development in Ukraine. The author examines regulatory and legal base of e-democracy development and analyses the peculiarities of e-government functioning in Ukraine. Special attention is paid to the Conception of e-governing development in Ukraine and examination of Ukraine's place in different UN's ratings relating to e-government.

Key words: e-democracy, e-governing, e-government, e-government readiness index, e-government development index.

Електронна демократія - це інструмент зміцнення демократії, демократичних інститутів та демократичних процесів за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Першочерговим завданням е-демократії є електронна підтримка традиційної демократії. Електронна демократія охоплює всі електронні засоби, що уможливають для громадян контроль над діяльністю політичних лідерів та процесом прийняття політичних рішень. Залежно від сфери, в якій демократичні начала потребують розвитку, е-демократія може використовувати різні методи для забезпечення відкритості політичного

* кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

процесу, для збільшення прямого залучення й участі громадян, для поліпшення якості формування громадської думки шляхом створення нового простору інформації та її осмислення [1].

Необхідність розширення форм прямої демократії в Україні зумовлюється недостатньою ефективністю функціонування інститутів представницької демократії. Потенціал е-демократії в забезпеченні підтримки демократичності політичного процесу та функціонування інститутів представницької демократії є досить значним, про що свідчать і Рекомендації Ради Європи 2009 р. [2]. Незважаючи на відносно обмежені часові межі, досвід використання інструментів е-демократії у практиці урядування насамперед в європейських країнах дає можливість сформулювати переваги та можливості запровадження інструментарію електронної демократії в Україні. Таким чином, е-демократія:

- сприяє підвищенню прозорості діяльності органів влади завдяки використанню сучасних технологій надання громадянам доступу до інформації;
- є інструментом підтримки політичної діяльності та забезпечення більшої відкритості та відповідальності публічних політиків перед електоратом;
- є своєрідною «школою» демократії і сприяє формуванню у громадян таких навичок, як компетентність і відповідальність, необхідних для забезпечення життєздатності демократії;
- надає додаткових можливостей для побудови та підтримки соціальної солідарності в суспільстві шляхом розвитку соціальних зв'язків між громадянами та групами громадян [3].

Разом із тим слід підкреслити: попри те, що е-демократія не може вважатися альтернативою представницькій демократії, її можливості повинні активно використовуватись для прискорення процесів демократизації в українському суспільстві, насамперед для розширення видів взаємодії громадян, громадян та владних інститутів, прискорення реакції влади на звернення громадян (формування зворотного зв'язку), роз'яснення громадянам процесу прийняття політичних рішень владою тощо.

Теоретико-методологічні засади електронної демократії розглядалися такими відомими західними вченими, як М.Кастельс, Е.Тоффлер, Д.Тапскотт, Й.Масуда, Т.Стоуньєр, С.Кліффт, Е.Брек, Р.Аткінсон, Ф.Нобл, П.Норіс, Р.Аллок, Т.Райлі, К.Райлі та ін. Розвиток електронного урядування в Україні досліджували такі вітчизняні дослідники, як О. Баранов, О. Голобуцький, О.Шевчук, С.Чукут, І.Сало, А.Пазюк, В.Ковалевський, А.Асанова, І.Клименко, К.Линьов, І.Коліушко, М.Демкова, О.Ємельянова тощо.

Надання послуг у державному секторі з часом розвинулося від традиційної моделі врядування, що розподіляє послуги традиційними шляхами, до електронного управління й електронних послуг і, врешті-решт, інтегрованого підходу наголосом на цінності послуг для кожного окремого громадянина (див. Рис.1.):

Рис.1. Еволюційний підхід до надання державних послуг [4].

Розвиток інформаційного суспільства в Україні передбачає цілеспрямовану узгоджену діяльність всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

У статті пропонується розглянути нормативно-правову базу забезпечення розвитку електронної демократії в Україні та проаналізувати особливості впровадження електронного урядування в Україні.

В Україні функціонування власне електронних форм демократії практично не внормоване, однак існує чимала нормативно-правова база, що регламентує розвиток інформаційного суспільства й уможливорює реалізацію певних принципів та інструментів е-демократії. У формуванні державної політики розвитку інформаційного суспільства виділяють два етапи [5]. З першим етапом (1998-2006 рр.) зв'язують прийняття законів України «Про інформацію» [6], «Про Національну програму інформатизації» [7], «Про електронні документи та електронний документообіг» [8], «Про електронний цифровий підпис» [9], «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [10] тощо. У той же час окремої державної політики з впровадження електронного урядування не було, точніше була невдала спроба її формування в рамках програми «Електронна Україна» [5]. На другому етапі (з 2007 р.) були прийняті закони України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» [11], «Про захист персональних даних» [12], «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» (2010 р.) [13] а також сукупність інших нормативно-правових актів, спрямованих на конкретизацію та деталізацію вищевказаних законів.

Гарантії громадянам на право доступу до інформації та звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування надаються Законом України «Про звернення громадян» (прийнятим на першому етапі) [14] та Законом України «Про доступ до публічної інформації» [15]. Однак існує потреба вдосконалення правових гарантій одержання громадянами відповідей на запити, надіслані до органів влади в електронній формі, оскільки Закон України «Про звернення громадян» не передбачає електронної форми звернення як такої, що тягне певні юридичні наслідки, тобто чиновники не зобов'язані реагувати на звернення громадян, отримані електронною поштою. На врегулювання цієї проблеми Президентом України видано Указ «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» (прийнятий на другому етапі) [16]. Однак Закон України про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян», проект якого підготовлено Кабінетом Міністрів на виконання згаданого указу, донині не ухвалено [17].

Основні завдання з визначення засад та створення умов в Україні для досягнення європейських стандартів якості послуг, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також виконання основних положень Програми економічних реформ на 2010—2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна влада» покладено на Концепцію розвитку електронного урядування в Україні, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р. [13].

У Концепції зазначається, що одним із пріоритетних напрямів розвитку сучасної України є «розвиток інформаційного суспільства, яке можна визначити як орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на формування інноваційної моделі розвитку високотехнологічне суспільство, в якому кожен громадянин має можливість створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися та обмінюватися ними, щоб дати змогу кожній людині повною мірою реалізувати свій потен-

ціал для забезпечення особистого і суспільного розвитку та підвищення якості життя» [13]. Концепція визначає, що «електронне урядування є одним з інструментів розвитку інформаційного суспільства, впровадження якого сприятиме створенню умов для відкритого і прозорого державного управління. Електронне урядування — форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян. Головною складовою електронного урядування є електронний уряд — єдина інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування між собою, з громадянами і суб'єктами господарювання» [13]. Основними принципами електронного урядування визначено: прозорість і відкритість; конфіденційність та інформаційна безпека; єдині технічні стандарти і взаємна сумісність; орієнтованість на інтереси і потреби споживачів послуг. Важливим є визначення у Концепції завдань із забезпечення розвитку електронного урядування в Україні в контексті переваг технологій електронного урядування. Концепція також визначає шляхи і засоби розв'язання проблеми в сфері е-урядування. Реалізація Концепції передбачена на період до 2015 року та складається з трьох основних етапів: 2011—2012 роки; 2013—2014 роки; 2014—2015 роки.

Таким чином, можемо зробити висновок, що Україна володіє досить розгалуженою нормативно-правовою системою у сфері електронної демократії, яка проте не знімає великої кількості проблем у цій сфері особливо в контексті відповідності європейському законодавству та міжнародним правовим актам.

З метою визначення сучасного стану впровадження технологій е-урядування в Україні, виявлення основних проблем, що перешкоджають досягненню позитивних результатів у цій сфері, а також підготування рекомендацій для ефективного впровадження і функціонування е-урядування у 2007 році, за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», було проведено Дослідження «Електронне урядування в Україні: аналіз та рекомендації» [18], в якому серед першочергових заходів щодо розвитку е-урядування в Україні було запропоновано створити провідну державну установу (центр) з метою забезпечення координаційно-організаційної, дослідницької, експертної, технологічної, навчально-методичної, консультативної, просвітницької підтримки органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, бізнесу і громадських організацій із впровадження та застосування технологій електронного урядування. Реалізація цієї задачі стала можливою після підписання Меморандуму про співпрацю між Державним комітетом інформатизації України та Міжнародним фондом «Відродження» щодо впровадження електронного урядування в Україні [19, с. 26]. Відповідно Меморандуму на базі державного підприємства «Державний центр інформаційних ресурсів України» було передбачено створення Українського центру підтримки електронного урядування. Однією з першочергових задач, які постали перед Центром було створення національного порталу підтримки технологій е-урядування — www.e-gov.ua (Порталу) [19, с.27]. 1 березня 2010 р. Розпорядженням Кабінету міністрів України №360 «Питання реалізації пілотного проекту впровадження технологій електронного урядування» створення національного центру підтримки електронного урядування визначено одним з ключових завдань проекту [20]. Участь у проекті бере більш ніж 10 центральних органів виконавчої влади, дві області, громадські організації, бізнес структури, розробники програмного забезпечення. Особливістю цього проекту є його підтримка з боку міжнародних організацій: Міжнародного фонду «Від-

родження», координатора ОБСЄ в Україні та Міжнародного фонду «Східна Європа». 27 квітня 2010 р. відбулося урочисте відкриття Національного центру підтримки електронного урядування [21]. Відкриття Центра стало можливим завдяки розумінню влади необхідності наближення до громадян та плідній роботі як представників органів державної влади так і недержавних громадських об'єднань. Розпорядженням Кабінету Міністрів України Центр створено на базі Державного підприємства «Державний центр інформаційних ресурсів України», фінансування проекту виконував Міжнародний фонд «Відродження».

На сьогоднішній день Національний центр підтримки електронного урядування бере участь у більшості державних проєктів у своїй сфері компетенції, проводить консультації з впровадження регіональних проєктів, виконує власні проєкти: творення та відкриття Українського центру розвитку електронного урядування; розробка типового програмно-технічного рішення щодо організації звернення фізичних та юридичних осіб в органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в електронній формі; введення в промислову експлуатацію розробленого за проєктом № 42350 типового програмно-технічного рішення для організації звернення фізичних та юридичних осіб в електронній формі [22]. Національний центр підтримки електронного урядування має стати ефективним механізмом концентрації та розповсюдження досвіду, технологій та методології впровадження елементів е-урядування в Україні.

На думку вітчизняних фахівців, розвиток електронної демократії в Україні пройшов три основних етапи [23, с.97-499]:

I етап (2000-2001 р.) носив підготовчий характер, визначалися найбільш загальні аспекти використання сучасних ІКТ, формувалося необхідне підґрунтя для подальших дій держави в цьому напрямі [3].

II етап (2002-2003 р.) безпосередньо пов'язаний із формуванням механізмів електронного уряду в Україні, що мало на меті підвищення ефективності та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, поліпшення поінформованості громадян щодо діяльності цих органів та активізації зворотного зв'язку між владою та суспільством за допомогою мережі Інтернет. Відлік цього етапу умовно можна вести від Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів законодавчої влади» (від 4 січня 2002 р. 3-2002-п), якою затверджено «Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» [24]. За цей період часу були ухвалені Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» [25] та Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади» [26], які також були спрямовані на забезпечення: обов'язковості створення органами державної влади та органами місцевого самоврядування власних веб-сайтів, оперативного розміщення на них офіційної інформації про діяльність, чітких вимог щодо змістовного наповнення веб-сайтів органів влади; створення урядового порталу з метою формування та реалізації стабільної та зрозумілої громадянам економічної та соціальної політики держави.

III етап розпочався у 2003 . прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний уряд» (від 24 лютого 2003 р. № 208) і триває досі [3]. Цілями пропонованих заходів щодо розвитку інформаційного суспільства визначалися надання громадянам та юридичним особам інформаційних та інших послуг шляхом використання електронної інформаційної системи «Електронний Уряд», яка забезпечує інформаційну взаємодію органів виконавчої влади

між собою і з громадянами, надає інформацію та інші послуги на основі сучасних інформаційних технологій.

Упродовж 2004 - 2010 рр. порядок взаємодії органів державної влади та громадян було доповнено ще кількома постановами Кабінету Міністрів, спрямованими на упорядкування взаємодії виконавчої влади та інститутів громадянського суспільства [27; 28]. Спрямована на розроблення та впровадження ефективного механізму комунікації між органами виконавчої влади та інститутами громадянського суспільства і «Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства», схвалена КМУ 21 листопада 2007 р. У Концепції визначено мету, основні завдання та принципи взаємодії органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, зміцнення демократії [29]. У 2009 р. до Концепції було внесено зміни, які стосувалися передусім обов'язкового висвітлення у засобах масової інформації результатів своєї діяльності та їх громадське обговорення [30].

Проаналізуємо поточний стан розвитку окремих елементів е-демократії в Україні. Суб'єктами запровадження та розвитку е-демократії є передусім органи державної влади. Аналіз їх діяльності в зазначеній сфері дозволяє стверджувати, що в Україні функціонують певні елементи е-демократії. Інструментарій е-демократії відкриває додаткові канали комунікації між громадянами, громадянами і органами влади, між органами влади та іншими учасниками політичного процесу. В Україні цей процес забезпечується передусім електронними інформаційними ресурсами органів влади, представленими досить повно: є веб-сайти Президента України, Верховної Ради України, Конституційного Суду України, Вищого Господарського Суду України, Єдиний веб-портал Кабінету Міністрів України тощо. На Єдиному веб-порталі Кабінету Міністрів України представлено 73 веб-сайти центральних органів виконавчої влади та 27 веб-сайтів обласних державних адміністрацій, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій [31].

Відповідно до норм чинного законодавства на веб-сайтах органів державної влади досить повно та оперативно надається інформація: новини, поточна діяльність, перелік нормативно-правових актів, що регламентують діяльність або є результатом діяльності відповідного органу, оприлюднюються плани та певні форми звітності з їх виконання, надається інформація щодо графіків прийому громадян посадовцями, номери «телефонів довіри» або «гарячих ліній» тощо.

У межах реалізації принципу прозорості в діяльності органів державної влади нині найбільш повно реалізована така форма е-демократії, як інформування громадян, що, втім, передбачає лише односторонні відносини між органами влади і громадянами, коли органи влади виробляють і надають інформацію громадянам. Адже становлення електронного уряду відбувається через декілька стадій (див. Рис. 2.):

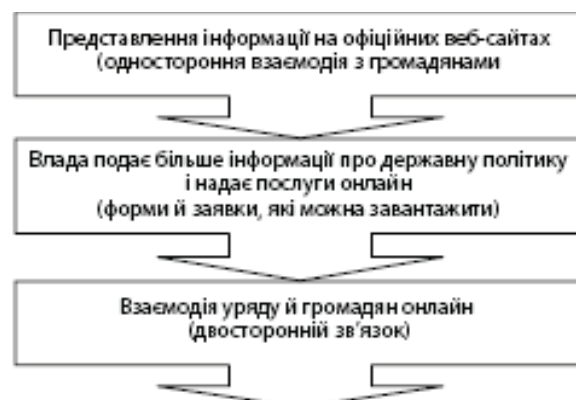

Рис. 2. Стадії розвитку електронного уряду [4]

Перша стадія передбачає як «пасивний» доступ до інформації (за бажанням/на вимогу громадян), так і «активні» заходи уряду з поширення даної інформації серед громадян.

Кабінетом Міністрів України запропоновано також е-інструментарій налагодження діалогу з громадянами та їх організаціями. Задля цієї мети створено веб-сайт «Уряд і громадськість» на єдиному веб-порталі органів виконавчої влади України. З цього веб-сайту є посилання на інтерактивну інформаційно-аналітичну систему (ІАС) Кабінету Міністрів України «Громадянське суспільство і влада», яка має сприяти розвитку інститутів громадянського суспільства та їх взаємодії з органами державної влади в он-лайн режимі [32]. Однак, як свідчить інформація, вміщена у зазначеній ІАС, рівень залучення громадян до обговорення проектів НПА, які готуються окремими міністерствами, є досить низьким. Так, станом на 28.12.2009 р. більшість міністерств не пропонувало до публічного обговорення у мережі Інтернет жодного проекту нормативно-правового акту [33]. Така ж ситуація і щодо окремих міністерств: інформування громадян забезпечено на належному рівні, зворотний зв'язок – навпаки. Так, за результатами аналізу веб-сайтів міністерств можна констатувати, що лише Міністерство юстиції пропонує на своєму веб-сайті результати обговорення нормативно-правових актів. Дискусійні тематичні е-форуми підтримують Міністерство вугільної промисловості України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство оборони України, Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерство економіки. На сайтах цих міністерств пропонується зв'язок за допомогою електронної пошти. Однак, наприклад, не передбачено будь-якого е-інструментарію зворотного зв'язку на веб-сайтах Міністерства аграрної політики, Міністерства з питань житлово-комунального господарства України, Міністерства закордонних справ. На веб-сайті Міністерства культури і туризму України рубрика «Інтернет-приймальня» не заповнена так само, як і рубрика «Консультаційний центр».

За даними моніторингу, здійсненого Державним комітетом телебачення і радіомовлення України, на всіх веб-сайтах органів виконавчої влади застосовано режими рівня інформування. Однак лише 42,6 % центральних органів виконавчої влади та 40,7 % обласних державних адміністрацій практикували режим двосторонньої взаємодії на своїх веб-сайтах [34].

Розвиток е-парламенту так само відрізняється домінуванням односторонніх інформаційних сервісів. Зокрема, відсутні такі поширені в європейській практиці інструменти, як: доступ всіх зацікавлених осіб до пов'язаної із законодавчим процесом документації, можливість висловитися щодо того чи іншого законопроекту, електронний документообіг, Інтернет-трансляції парламентських засідань тощо.

Позитивним кроком у напрямі розвитку електронної демократії слід вважати підвищення ступеня оперативності надання інформації щодо пленарних засідань Верховної Ради, публікацію в Інтернеті стенограм парламентських засідань, запровадження в тестовому режимі рубрики «Форум». Результати Інтернет-опитування, яке з 27.04.2009 р. проводиться на сайті Верховної Ради, підтверджують недостатність розвитку е-парламенту: на запитання «Чи є відкритою (прозорою) діяльність Верховної Ради України в суспільстві?» станом на 28.12.2009 р. 76 % Інтернет-користувачів, що взяли участь у голосуванні, відповіли «Ні» [3].

Одним з останніх здобутків у сфері реалізації е-демократії є запровадження окремих аспектів такої важливої складової е-демократії, як е-суд. Наприклад, на сайті Вищого господарського суду в он-лайн режимі доступна інформація про рух конкретної справи в господарських судах України. Як позитивний приклад забезпечення відкритості та прозорості

влади можна відзначити розміщення на веб-сайтах Конституційного Суду України [35] та Вищого Господарського Суду України [36] інформації про декларацію прибутків суддів, звіт про використання бюджетних коштів тощо. На сайті Верховного Суду України пропонуються переліки справ, призначених до розгляду Верховним Судом України [37].

Розглянемо присутність в Інтернеті політичних партій України. Політичні партії України досить широко представлені в мережі Інтернет. Із 172 партій, вказаних на сайті ЦВК, веб-сайти мають 77 [3]. Практично всі партії розміщують на своїх сайтах інформаційний блок документів з інформацією про партію, майже на всіх веб-сайтах політичних партій України передбачено різні формати налагодження діалогу з виборцями: форуми, обговорення, ініціативи, адреси електронної пошти. Однак будь-яка інформація про результати спілкування з власними прихильниками або виконання настанов виборців відсутня. Слід зазначити також, що у мережі Інтернет часто представлені не лише політичні партії України, а й окремо їхні лідери. Причому використовується не лише традиційний формат персональних веб-сайтів, а й більш нові Інтернет-інструменти, такі, як блоги, живі журнали, представництва в електронних соціальних мережах, трансляції на YouTube тощо.

У цілому перспективи розвитку е-демократії безпосередньо визначаються рівнем розвиненості інформаційного суспільства в країні: рівнем комп'ютеризації населення, доступом до мережі Інтернет, рівнем міждержавної та міжрегіональної (всередині країни) «цифрової нерівності» [3] тощо. Зазначені показники засвідчують недостатній розвиток в Україні відповідної інфраструктури. Так, за підсумками 5-річного дослідження рівня розвитку ІКТ у 154 країнах світу, проведеного Міжнародним телекомунікаційним союзом (International Telecommunication Union) за період з 2002 по 2007 р., Україна перебуває лише на 51 місці [3]. Україна досі зберігає один із найнижчих у Європі показників доступу населення до Інтернет – нині він становить 17,8 користувачів на 100 жителів. Для порівняння, найменше серед країн Євросоюзу охоплення населення мережею Інтернет має Греція – 20 користувачів на 100 жителів [3]. Зберігається також регіональна нерівність користування Інтернетом. Якщо в Київському регіоні мешкають 58,89 % від загальноукраїнської кількості користувачів, то в Одесі – 6,85 %, Дніпропетровську – 5,32 %, Донецьку – 5,02 %, Харкові – 4,70 %, Львові – 3,12 %. На решту регіонів припадає 10,28 % користувачів. Найменше користувачів Інтернет зафіксовано у Житомирській області – 0,25 %, Чернівецькій області – 0,22 %, а також у Волинській області – 0,11 % [3]. Забезпечення загальноосвітніх середніх шкіл комп'ютерною технікою та доступом до мережі Інтернет також свідчить про збереження міжрегіональної «цифрової нерівності». Наприклад, якщо показник рівня забезпечення шкіл комп'ютерними класами загалом по країні становить 93 %, то в Тернопільській області – 54 %, Хмельницькій – 57,9 %, Львівській – 75 %. Лише 42,7 % загальної кількості загальноосвітніх середніх шкіл мають підключення до мережі Інтернет [39].

Таким чином, аналіз досвіду запровадження інструментів електронної демократії в Україні показує, що завдяки застосуванню Інтернет-технологій у громадян з'являються нові можливості участі у політичному процесі, зокрема, підвищення рівня їх інформованості щодо актуальних політичних проблем, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. У питаннях інформування громадян щодо діяльності центральних органів державної влади стан справ у цілому відповідає вимогам, визначеним чинними нормативно-правовими актами України. Разом із цим досить низьким є рівень зворотного зв'язку органів влади з громадянами, звітності щодо результатів застосування консультативних форм е-демократії у процесі роботи над нормативно-правовими актами, формуванні напрямів державної політики. Визначено, що в Україні набули певного розвитку

окремі елементи таких складових електронної демократії, електронний парламент, електронний суд. Водночас стан розвитку кожної з цих складових не відповідає поточній практиці розвинених демократичних країн. Визначено, що потребує дальшого розвитку галузева нормативно-правова база, що регламентує розвиток інформаційного суспільства в Україні у напрямі врахування вимог розвитку електронної демократії. Зокрема актуальною є потреба визначення правових гарантій одержання громадянами відповідей на їхні запити до державних органів, здійснені в електронній формі. Суттєвою перепорою для реалізації форм е-демократії є загальний рівень розвитку інформаційного суспільства в Україні, який не забезпечує рівного доступу громадян до отримання інформації, доступності для громадян різних форм електронної демократії. Гострою проблемою розвитку електронної демократії в Україні залишається помітна міжрегіональна «цифрова нерівність», відсутність дієвих кроків з її подолання.

За відсутністю власної системи індикаторів оцінки ефективності впровадження та реалізації концепції е-уряду в Україні використаємо – індекс готовності країн до електронного правління та індекс розвитку електронного уряду ООН. Згідно з E-Government Readiness Report 2008 (індекс ООН готовності до е-урядування країн Східної Європи за 2005 та 2008 рр.) [40] та Огляду е-урядування 2010 під назвою «Використання е-урядування під час фінансової та економічної кризи» (індекс розвитку електронного уряду) [41] ситуація у Східній Європі виглядала наступним чином:

- Україна у 2005 р. посідала 7 місце серед країн Східної Європи та 48 в загальному світовому рейтингу.
- У 2008 Україна посіла 5 місце після Чеської Республіки, Угорщини, Польщі та Словаччини – країн-членів ЄС та 41 місце у загальному світовому рейтингу.
- У 2010 р. Україна погіршила свої позиції, повернувшись до результату 2005 р. – 7 місце серед країн-членів ЄС та 54 місце в загальному світовому рейтингу.

У 2010 р. майже всі країни Східної Європи показали значно нижчий результат порівняно з 2008 р., що свідчить про необхідність приділяти більше уваги процесам розвитку е-урядування та їх поглибленню і розширенню, а також тим проблем, що існують в цій сфері.

Для більш детального дослідження та оцінки процесів впровадження та розвитку е-урядування в країнах-членах ЄС використовується загальноприйнята внутрішня система індикаторів. В Україні подібна система відсутня. Враховуючи той факт, що Україна знаходиться на 1 стадії розвитку е-урядування – представлення інформації на офіційних веб-сайтах або інформування громадян, що передбачає лише односторонні відносини між органами влади і громадянами, коли органи влади виробляють і надають інформацію громадянам, доцільно проаналізувати інформаційне наповнення веб-сайтів органів виконавчої влади за 2010 р. Використовуючи узагальнені дані Державного комітету телебачення та радіомовлення України щодо рівня інформаційного наповнення веб-сайтів міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади [42] визначимо агрегований показник (див. Табл.1) та аналітичний рейтинг рангового типу органів виконавчої влади України – перші 8 місць (див. Табл.1. на стор.103).

Серед видів інформації, представлених на цих сайтах найбільш поширеними є (див. Табл.2. на стор.103).

У цілому, 3 види інформації представлено на всіх веб-сайтах центральних органів виконавчої влади; 5 видів інформації представлено на веб-сайтах в повному об'ємі, забезпечено актуальність та високий рівень доступу; високий показник якості наповнення мають 10 видів інформації; види інформації «Відомості про взаємодію з громадською

радою при органі виконавчої влади», «Інформування громадськості про результати роботи в сфері протидії корупції» мають найнижчий показник якості наповнення [42].

Таблиця 1.
Рейтинг органів виконавчої влади щодо інформаційного наповнення веб-сайтів

Орган виконавчої влади	Агрегований показник	Рейтинг
Національний комітет регулювання електроенергетики	1,96	1
Міністерство охорони здоров'я	1,95	2
Міністерство фінансів	1,95	2
Міністерство економічного розвитку і торгівлі	1,94	3
Міністерство надзвичайних ситуацій	1,94	3
Головне управління державної служби	1,94	3
Державний комітет телебачення і радіомовлення	1,92	4
Міністерство юстиції	1,9	5
Державна архівна служба	1,9	5
Державна служба статистики	1,89	6
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту	1,89	6
Міністерство оборони	1,88	7
Державна митна служба	1,88	7
Міністерство інфраструктури	1,87	8
Державна податкова служба	1,87	8

Таблиця 2.
Рейтинг видів інформації, представлених на сайтах органів виконавчої влади

Вид інформації	Агрегований показник	Рейтинг
Назва органу влади	2	1
Надання громадянам і юридичним особам інформаційних послуг загального призначення	2	1
ПІБ керівників	1,98	2
Структура та керівництво органу	1,97	3
Основні завдання та нормативно-правові засади	1,95	4
Розпорядок роботи та час прийому керівництва	1,95	4
Поточні та заплановані заходи і події у відповідній сфері	1,95	4
Нормативно-правові акти, що належать до компетенції органу	1,89	5

Таким чином, в результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Визначено, що е-демократія доповнює традиційні інструменти демократії і є взаємопов'язаною з ними. Незважаючи на те, що е-демократія не може вважатися альтернативою представницькій демократії, її можливості повинні активно використовуватись для прискорення процесів демократизації в українському суспільстві. З'ясовано, що надання послуг у державному секторі з часом розвинулося від традиційної моделі врядування, що розподіляє послуги традиційними шляхами, до електронного управління й електронних послуг і, врешті-решт, інтегрованого підходу з наголосом на цінності послуг для кожного окремого громадянина

Визначено, що в Україні функціонування електронних форм демократії практично не внормоване, однак існує чимала нормативно-правова база, що регламентує розвиток інформаційного суспільства й уможливує реалізацію певних принципів та інструментів е-демократії. Визначено, що основні завдання з впровадження е-урядування покладено на Концепцію розвитку електронного урядування в Україні, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р., яка ключові проблеми сфери е-урядування,

основні принципи електронного урядування, завдання із забезпечення розвитку електронного урядування в Україні, шляхи і засоби розв'язання вищезгаданих проблеми в сфері е-урядування.

Доведено, що Україна володіє досить розгалуженою нормативно-правовою системою у сфері електронної демократії, яка проте не знімає великої кількості проблем у цій сфері особливо в контексті відповідності європейському законодавству та міжнародним правовим актам.

Визначено, що у питаннях інформування громадян щодо діяльності центральних органів державної влади стан справ у цілому відповідає вимогам, визначеним чинними нормативно-правовими актами України. Разом із цим досить низьким є рівень зворотного зв'язку органів влади з громадянами, звітності щодо результатів застосування консультативних форм е-демократії у процесі роботи над нормативно-правовими актами, формуванні напрямів державної політики. Визначено, що в Україні набули певного розвитку окремі елементи таких складових електронної демократії, електронний парламент, електронний суд. Водночас стан розвитку кожної з цих складових не відповідає поточній практиці розвинених демократичних країн. Визначено, що потребує дальшого розвитку галузева нормативно-правова база, що регламентує розвиток інформаційного суспільства в Україні у напрямі врахування вимог розвитку електронної демократії. Зокрема актуальною є потреба визначення правових гарантій одержання громадянами відповідей на їхні запити до державних органів, здійснені в електронній формі. Доведено, що суттєвою перешкодою для реалізації форм е-демократії є загальний рівень розвитку інформаційного суспільства в Україні, який не забезпечує рівного доступу громадян до отримання інформації, доступності для громадян різних форм електронної демократії. Гострою проблемою розвитку електронної демократії в Україні залишається помітна міжрегіональна «цифрова нерівність», відсутність дієвих кроків з її подолання. За відсутністю власної системи індикаторів оцінки ефективності впровадження та реалізації концепції е-уряду в Україні було використано індекс готовності країн до електронного правління та індекс розвитку електронного уряду ООН для аналізу ефективності е-урядування в Україні. Визначено, що у 2010 р. Україна показала значно нижчий результат порівняно з 2008 і 2005 рр., що свідчить про необхідність приділяти більше уваги процесам розвитку е-урядування та їх поглибленню і розширенню, а також тим проблемам, що існують в цій сфері.

Враховуючи той факт, що Україна знаходиться на 1 стадії розвитку е-урядування проаналізовано інформаційне наповнення веб-сайтів органів виконавчої влади за 2010 р. і побудовано аналітичні рейтинги органів виконавчої влади та видів інформації, що присутні на їх веб-сайтах.

Список використаних джерел

1. Understanding e-democracy developments in Europe. Scoping paper prepared for the CAHDE [Електронний ресурс] // Project «Good Governance in the Information Society». - Strasbourg, 2006. - Режим доступу: http://www.coe.int/t/dgapdemocracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp
2. Recommendation CM/Rec (2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies) [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Ради Європи // Режим доступу: http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/Default_en.asp

3. Сало І. Розвиток електронної демократії в Україні. Аналітична записка [Електронний ресурс]/ І. Сало. // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. – січень 2010. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/267/>
4. Тищенко М. Проблеми й перспективи електронного уряду на місцевому рівні в Україні [Електронний ресурс]/ Тищенко М. - 2008. – Режим доступу: http://www.icps.com.ua/files/articles/50/5/Zapyska_Tyshchenko.pdf
5. Проект навчального посібника «Концептуальні засади розвитку електронного урядування в Україні» [Електронний ресурс]/ [Баранов О. А. та ін.]; под. ред. А.І. Семенченко. – К., 2009. – 82 с. – Режим доступу: <http://www.nc.gov.ua/publication/>
6. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>
7. Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 04.02.1998 № 74/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=74%2F98-%E2%F>
8. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 № 851-ІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=851-15>
9. Закон України «Про електронний цифровий підпис» від 22.05.2003 № 852-ІV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=852-15>
10. Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 05.07.1994 № 80/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=80%2F94-%E2%F0>
11. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 09.01.2007 № 537-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16>
12. Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2297-17>
13. Розпорядження КМУ Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні 2250-р редакція від 13.12.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2250-2010-%F0>
14. Закон України «Про звернення громадян» від 02.10.1996 № 393/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=393%2F96-%E2%F0>
15. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2939-17>
16. Указ Президента України № 109/2008 «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/7417.html>
17. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» (щодо звернення, що подається у формі електронного документа) // Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=33149
18. Електронне урядування в Україні: аналіз та рекомендації [Електронний ресурс]. — К., 2007. - Режим доступу: http://www.irf.ua/files/ukr/activities_egov_1392_ua_rec.pdf

19. Досвід впровадження е-демократії та е-урядування в Україні / Відповідальний редактор: С.В. Дзюба // Національний центр підтримки електронного урядування – К., 2010. – 90 с.
20. Розпорядження від 1 березня 2010 р. N 360-р «Питання реалізації пілотного проекту впровадження технологій електронного урядування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=360-2010-%F0>
21. Національний центр електронного урядування. Історія створення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nc.gov.ua/about-us/index.php?ELEMENT_ID=363
22. Національний центр електронного урядування. Історія створення. Проекти Центру. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nc.gov.ua/project/index.php?ELEMENT_ID=380
23. Почепцов Г. Г. Інформаційна політика : навч. посіб. / Почепцов Г. Г., Чукут С. А. – К.: Знання, 2006. – 580 с.
24. Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» від 4 січня 2003 р. №3–2002-п // Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3-2002-%EF&test=4/UMfPEGznhhjNb.Zimvoth3HI44ss80msh8Ie6#Find>
25. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» від 1 серпня 2002 року № 683/2002 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=683%2F2002>
26. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» від 1 серпня 2002 року № 683/2002 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=683%2F2002>
27. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 р. № 1378-2004-п «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» // Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1378-2004-%EF>
28. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2009 р. № 1302–2009-п «Про додаткові заходи щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» // Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1302-2009-%EF>
29. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035-2007-р. «Концепція сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1035-2007%F0&test=dC-SMfOm7xBWMjNbEZimvoth3HI44ss80msh8Ie6>
30. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 липня 2009 р. № 858-2009 р. «Про внесення змін до Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства» [Електронний ресурс] // Офіц. веб-сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
31. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://kmu.gov.ua/kmu/control/>
32. Інтерактивна інформаційно-аналітична система Кабінету Міністрів України «Громадянське суспільство і влада» // Офіційний сайт Кабінету Міністрів України [Елек-

- тронний ресурс]. - Режим доступу: http://civic.kmu.gov.ua/civic/control/uk/publish/article?art_id=85604&cat_id=82503
33. Інформаційно-аналітична система «Громадянське суспільство і влада». – Консультації з громадськістю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://civic.kmu.gov.ua/civic/control/uk/discussion/ovv/>
 34. Проект доповіді Кабінету Міністрів України Верховній Раді України про стан та перспективи розвитку інформатизації та інформаційного суспільства в Україні за 2009 рік [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Державного комітету інформатизації України. – Режим доступу: <http://www.dki.gov.ua>
 35. Конституційний Суд України. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/index>.
 36. Вищий Господарський Суд України. Офіційний веб-сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://arbitr.gov.ua/tmp/tmp_nameko/php/search.php.
 37. Верховний Суд України. Офіційний веб-сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>
 38. Центральна виборча комісія України. Офіційний веб-сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/paty/>
 39. Проект доповіді Кабінету Міністрів України Верховній Раді України про стан та перспективи розвитку інформатизації та інформаційного суспільства в Україні за 2009 рік // Офіційний веб-сайт Державного комітету інформатизації України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dki.gov.ua>
 40. UN E-Government Survey 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unpan1.un.org/intradoc/groups/public/.../un/unpan028607.pdf>
 41. United Nations E-Government Survey 2010. Leveraging e-government at a time of financial and economic crisis [Електронний ресурс]. - New York, 2010. – Режим доступу: <http://egovernments.wordpress.com/2010/04/15/united-nations-global-e-government-survey-2010>
 42. Аналітична довідка за результатами проведення моніторингу інформаційного наповнення веб-сайтів органів виконавчої влади у 2010 році // Державний комітет телебачення і радіомовлення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article ?art_id=79522&cat_id=79518

Фесенко М.В.*

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ

В статье «Структурно-функциональные особенности и закономерности развития международной системы» рассмотрено современное государство, перспективы и теоретические аспекты трансформации системы международных отношений. Проанализированы достижения теории международных отношений. Определены и тщательно исследованы структурно-функциональные особенности и закономерности трансформации в условиях глобализации и регионализации.

Ключевые слова: международная система, трансформация, международные отношения, глобализация, регионализация.

У статті «Структурно-функціональні особливості та закономірності розвитку міжнародної системи» розглянуто сучасну державу, перспективи та теоретичні аспекти трансформації системи міжнародних відносин. Проаналізовано досягнення теорії міжнародних відносин. Визначено та сумлінно досліджено структурно-функціональні особливості та закономірності трансформації в умовах глобалізації та регіоналізації.

Ключові слова: міжнародна система, трансформація, міжнародні відносини, глобалізація, регіоналізація.

In the article «Structural and Functional Peculiarities with International's System Conformity to Natural Laws» a modern state, perspectives and theoretical aspects of the system of international relations transformation are examined. Theory of international relations achievements are analyzed. Structural and functional peculiarities as well as transformation's conformity to natural laws under conditions of globalization and regionalization are defined and thoroughly scrutinized.

Key words: international system, transformation, international relations, globalization, regionalization.

Розвиток міжнародної системи визначається багатьма факторами і тенденціями, взаємодією різноманітних її учасників, державами, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями, індивідами тощо. Це дає можливість говорити про неї як про складну соціальну систему, що характеризується неоднорідністю, різнорівневістю та функціональною неоднозначністю.

Використовуючи системний підхід в аналізі міжнародних систем, слід пам'ятати слова американського політолога С. Хоффмана, який підкреслював, що «ідея систем дає найбільш плідну концептуальну основу, оскільки дає змогу чітко відрізнити теорію між-

* кандидат політичних наук, старший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин

народних відносин від теорії зовнішньої політики, а також сприяє успішному розвитку як тієї, так і іншої» [1, с.529].

Основними властивостями будь-якої системи, як відомо, є взаємозв'язок середовища та системи (зовнішня характеристика системи), цілісність, що визначає її внутрішні характеристики, динамічна рівновага, інформаційність, а також безпека. Консенсусною парадигмою визначено, що міжнародні відносини є соціальними відносинами, а це означає, що міжнародні системи та підсистеми (регіональні) належать до типу соціальних систем. Таким чином, вони повинні розглядатися як складні, відкриті та слабко організовані системи, що адаптуються, та аналіз яких неможливий за аналогією з аналізом фізичних і біологічних систем. Крім того, просторові межі міжнародних систем мають умовний характер.

Перша особливість міжнародних систем акцентує увагу на тому, що вони є не просто аналітичними об'єктами, а виступають як конкретні зв'язки між реальними соціальними спільнотами, взаємодія яких має певні ознаки системної організації. Друга особливість в тому, що їх основні елементи представлені соціальними спільнотами, тобто вони евентуально мають слабкий ступінь інтегрованості своїх елементів і, отже, значну їх автономію. Третя особливість пов'язана з тим, що міжнародні відносини є переважно політичними, головною ланкою яких є міждержавні відносини [2, с.5-6].

На думку українського вченого в галузі теорії міжнародних відносин В. Хоніна, міжнародна система - це деяке утворення реального світу, що має відносну цілісність та причинний зв'язок між його складовими елементами, які можуть бути представлені як одиничні частини цілого, що займає певний життєвий простір даної системи у визначений період часу і має чимало індивідуальних властивостей, що надають їм відокремленості. Система має інваріантну структуру, що обумовлює цілісність явища та непорушність законів її існування. Набір елементів створює низку об'єднаних інваріантною структурою систем. Система міжнародних відносин є підсистемою системи суспільних відносин – соціальних процесів, що відбуваються у людському суспільстві. Саме людське суспільство існує у зовнішньому середовищі, разом з яким складає нову систему, яка є елементом світобудови [3, с.33].

Основні елементи міжнародної системи презентуються соціальними спільнотами, групами й окремими індивідами, які тісно взаємодіють між собою та повинні робити вибір у своїх діях, керуючись власною мотивацією.

Оскільки держави залишаються головними елементами в системі міжнародних відносин, міждержавні відносини займають центральне місце у глобальній міжнародній системі. Міжнародним системам властивий плюралізм суверенітетів та низький рівень зовнішньої і внутрішньої централізації. Здійснюючи свої зовнішньополітичні функції, держави вступають у різноманітні стосунки з різними учасниками взаємодії, що визначають зміст і структуру системи міжнародних відносин.

Трансформуючись та ускладнюючись, міжнародні відносини, з одного боку, поглиблюють протиріччя, що роз'єднують народи, але з іншого, інтенсифікуючись та розширюючись, переходячи від кількісного приросту до якісних змін, об'єктивно сприяють їх вирішенню, об'єднуючи людське суспільство в єдину структурно-функціональну систему [4, с.32].

Основні положення системної теорії були викладені в дослідженнях Л. фон Берталанфі «Загальна теорія систем» [5]. Одними з перших, хто почали використовувати системний підхід були американський соціолог Т.Парсонс [6] та знавець політичної історії Д. Істон [7]. Широке використання системного підходу пов'язується з проникненням у со-

ціальні дисципліни з середини 50-х років ХХ ст. досягнень науково-технічної революції. Поняття «система» є спільним для кібернетики, теорій систем, міжнародних відносин, синергетики. Автор загальної теорії систем Л. фон Берталанфі визначив систему як сукупність елементів, які перебувають у тісній взаємодії, ієрархічно структуровані і можуть бути уявлені у вигляді єдиного цілого. Вчений дійшов висновку, що, незалежно від різновиду та природи елементів, для всіх систем характерні одні й ті ж закони функціонування й розвитку. Кожен з елементів є найпростішою складовою частиною системи й одночасно може виступати як підсистема зі своєю сукупністю елементів.

Міжнародні відносини складаються з багатьох явищ, процесів, неоднорідних компонентів і мають багаторівневу структуру, що обумовлює їх надзвичайну складність та непередбачуваність. Системний підхід до міжнародних відносин припускає складну систему взаємозалежності її елементів. Він дає змогу розглядати міжнародні відносини як складну цілісну систему, для якої характерна наявність об'єктивно обумовлених зв'язків з іншими системами, із зовнішнім середовищем; внутрішніх структур-інваріантів, які є відображенням як законів життя всього суспільства, так і власне міжнародних відносин; особливої єдності елементів її складників і, як наслідок, існування відносної відокремленості цих елементів; функціональної значущості варіативних структур, що розвиваються в рамках окремих підсистем [3, с.45].

Використання системного підходу дає можливість вивчати міжнародну систему як комплекс відносин між основними суб'єктами, якими є держави, міжнародні організації і транснаціональні актори.

Для нас вельми важливим є синергетичний підхід, котрий при дослідженні міжнародних відносин припускає, що багато їх проявів зовсім не обов'язково є результатом лише об'єктивної обумовленості. Навпаки, вони пов'язані з ланцюгом непередбачуваних подій та випадковостей і, таким чином, система володіє певною синергійністю. Флуктуації, що, акумулюючись, руйнують декотрі з структур системи і навіть серйозно трансформують її окремі підсистеми, не руйнують систему міжнародних відносин як таку, а лише приводять до появи якісно нового стану. Будучи самоорганізованою системою, міжнародні відносини перебувають у постійному розвитку [3, с.40].

На думку українського дослідника С. Удовіка, світ у своєму різноманітті - це стрункий організм, де окремі форми розташовані за ієрархічним законом синтезу, що нескінченно поглиблюється. «Синергетика – це новий світогляд, - переконаний С. Удовік. – Вона досліджує механізми глобальної еволюції, ієрархічної організації світу, феномени самоорганізації та саморозвитку, нелінійності та нерівноважності, становлення «порядку крізь хаос» та нестійкості як вказівної характеристики процесів еволюції» [8, с.369, 374].

Пріоритет системного методу в сучасних наукових дослідженнях пояснюється його загальноновизнаними перевагами, які пов'язані з можливістю розглядати об'єкт дослідження в його єдності та цілісності. Він застосовується з метою аналізу «детермінант», «чинників» і «змінних», які визначають особливості кожного з рівнів міжнародної системи [9, с.71].

Застосування поряд із системним структурно-функціонального аналізу дає можливість визначити основні структури-інваріанти, а також необхідні для визначення підсистем міжнародних відносин варіативні структури, функціональну визначеність їх зв'язків та опосередкувань.

Усі елементи великої багаторівневої системи міжнародних відносин характеризуються взаємозв'язаністю, взаємообумовленістю та взаємозалежністю. Це ускладнює аналіз явищ та процесів, які постійно відбуваються в ній. Крім того, в постійному процесі тісних ба-

гаторівневих інтеракцій між елементами міжнародної системи виникають нові явища, які обумовлюють трансформацію системи та можуть бути названі факторами.

На думку В. Хоніна, фактор - це явище або сторона явища, що суттєво впливає на розвиток відповідних процесів інших явищ та у складних великих системах визначається як певна функція взаємозалежності одного явища від іншого, їх взаємопроникнення. Незважаючи на завжди суб'єктивне відображення складного існування об'єктивної основи життя явища, формат фактора все ж дає можливість дослідникам формулювати достатньо чіткі образи якісних, суттєвих сторін досліджуваного явища – параметризувати цей фактор і, відповідно, вимірювати стан його параметрів у розвитку [3, с.46].

З визначенням поняття «фактор» пов'язується процес, який може бути зображений у вигляді послідовної, закономірної зміни явищ у міжнародному житті, що зумовлено конкретно-історичними причинами (факторами), які також змінні та мають досить різноманітний характер: політичний, економічний, військовий, соціально-культурний тощо. Процес є рухом від однієї ситуації у міжнародному середовищі до іншої, від простіших форм і видів міжнародних відносин до складніших, від меншої кількості суб'єктів до більшої, який не має прямолінійного характеру, а нагадує, радше, цикли спірального характеру [9, с.80].

Таким чином, використання факторного аналізу дає можливість нам досліджувати якості факторів, вимірювати їх параметри та визначати динаміку їх розвитку з метою кращого розуміння трансформації сучасної міжнародної системи та передбачення її наслідків для загальної системи людства.

На думку російської дослідниці К. Боришполець, «Факторний аналіз застосовується у тих випадках, коли є підстави для обмеження кількості індикаторів (змінних). Основна ідея методу полягає в тому, що індикатори, тісно скорельовані один з одним, вказують на одну й ту ж причину. Серед наявних індикаторів знаходять такі їх групи, які мають високий рівень кореляції, і на їх базі створюються так звані комплексні змінні, які об'єднані єдиним коефіцієнтом кореляції» [158, с.180-181].

Методика однофакторного аналізу дає можливість ґрунтовно дослідити специфічні риси та закономірності розвитку кожного з факторів, визначити взаємозалежність одних факторів від інших. Однак, недоліком однофакторного аналізу є те, що в ньому не враховуються взаємодії, взаємопроникнення явищ, що складають соціальний об'єкт, коли розвиток одного фактору впливає на розвиток більшості інших, а зміна рівнів інтенсивності їх взаємодії визначає закономірності трансформації міжнародної системи.

Більше переваг має багатфакторний аналіз. Його використання обумовлюється взаємозв'язаністю всіх факторів, які впливають на сучасні трансформаційні процеси. Тільки цілісний аналіз факторів може наблизити нас до чіткішого розуміння явищ та процесів у міжнародному середовищі.

Для узагальнення відомостей про особливі риси елементів міжнародної системи та взаємодій між ними, а також з метою визначення загальних ознак і властивостей явищ та процесів використовується синтетичний метод з такими методичними прийомами, як узагальнення та екстраполяція.

З метою конструювання явищ та процесів у сучасній системі міжнародних відносин на високому рівні абстракції, а також з метою уявлення майбутніх варіантів трансформації міжнародної системи використовуються такі методи, як моделювання та побудова сценаріїв.

Основоположну роль у пізнанні законів функціонування міжнародної системи відіграє її структура. Російський дослідник В.Гантман [11] зробив багато для розвитку теорії

міжнародних відносин на пострадянському просторі. Важливість його праці полягає в запропонованій класифікації теорій та концепцій, а також в дослідженні структури міжнародної системи, яку він уявляв як специфічний спосіб взаємозв'язків, взаємодії різних її елементів, таких, як держави, міждержавні об'єднання, міжурядові організації.

Аналіз структури міжнародної політичної системи відіграє значну роль у пізнанні законів функціонування й трансформації регіональних і трансрегіональних систем, дає можливість визначити особливості й закономірності їхньої еволюції, зрозуміти й передбачати поведінку головних акторів на сучасній політичній арені світу, які мають неоднакову вагу в системі характеристик міжнародних відносин. Міжнародно-політична структура визначається конфігурацією сил між могутніми державами, зміни у співвідношенні яких можуть обумовлювати зміни структури міжнародної системи та визначати напрямки її трансформації.

Структура відображає різний ступінь складності системи, яка містить: співвідношення елементів системи; спосіб організації елементів у систему; сукупність примусів і обмежень, які випливають із існування системи для її елементів. Дослідження структури дає можливість знайти відповіді на фундаментальні питання пошуку рушійних сил у міжнародних відносинах та розкриття їх найголовніших закономірностей.

У цьому контексті слід погодитися з думкою С. Шергіна, який зазначає: «Науково обґрунтована і прагматична оцінка перспектив розвитку міжнародних відносин у XXI столітті вимагає глибокого проникнення в сутність епохальних змін, що відбуваються на наших очах. Аналіз процесів міжнародного життя минулого й теперішнього дає ключ до осмислення характеру і спрямованості тенденцій формування нового світового порядку, в якому належить жити, знаходити своє місце і діяти кожній державі, зокрема й Україні» [12, с.653].

В аналізі внутрішньосистемної трансформації міжнародних відносин значну увагу слід звернути на проблеми глобального структуроутворення, яке проходить певні стадії самоорганізації під впливом зовнішнього середовища. Трансформація глобальної структури міжнародних відносин може бути розглянута з позиції змін полюсів могутності, хоча «полюсне» вимірювання міжнародних зв'язків не повною мірою відображає їх різнохарактерність та різноманітність. Воно достатньо ефективне для виявлення основних параметрів глобального структуроутворення. Такий аналітичний метод дає можливість скласти адекватне уявлення про послідовність зміни структурних конфігурацій міжнародних відносин та перспектив формування майбутнього світоустрою.

Міждержавні політичні відносини є центральною ланкою структуроутворення всередині глобальної системи. Відповідно глобальна структура відображає відносини та розташування сил провідних суб'єктів міжнародних відносин, конфігурацію їх військово-політичних, економічних, ресурсних, соціокультурних, ідеологічних та інших потенцій.

Система міжнародних відносин як інваріантна глобальна цілісність може змінювати характер та конфігурацію своєї структури, видозмінювати організацію своїх внутрішніх взаємозв'язків залежно від зрушень у світовому розвитку на усіх її рівнях. Тому питання про генезу та еволюцію глобальної структури є найважливішим при аналізі трансформації міжнародних відносин. Погляд з вищого глобального структурного рівня дає можливість проаналізувати кардинальні трансформаційні процеси минулого і знайти відповіді на актуальні питання щодо майбутніх трансформацій міжнародної системи. Дослідження глобальної структури відіграє ключову роль у пізнанні закономірностей функціонування системи міжнародних відносин.

Як вважає О. Биков, на відміну від незначних зрушень на нижчих ярусах міжнародного життя, на глобальному рівні відбуваються зміни принципового значення, які зумовлюють встановлення «стрижневого» міжнародно-політичного устрою, що діє упродовж певного періоду та закріплюється на відносно стабільній основі. У цьому розумінні пропонується відповідна типологія глобального структуроутворення, яка прямо залежить від корінних змін у світових обставинах: багатополісний тип глобальної структури, дво полюсний та одно полюсний. Внаслідок мінливості та багатоярусності внутрішньої організації системи міжнародних відносин жоден з названих складників «структурної тріади» не може з'явитися у чистому вигляді. Кожен з них містить у собі елементи двох інших. Тип «полісності» визначається змінами у співвідношенні та розташуванні сил на світовій арені. Полісність структури міжнародних відносин – перехідна, конкретно-історична категорія. Дисертант згоден з тим, що вона досягла справді глобальних вимірів і найвищої стадії розвитку в ХХ столітті, а зараз почався її поступовий занепад [13, с.22, 23].

Протягом ХХ ст. трансформація глобальної структури міжнародних відносин здійснила повний цикл. Від багатополісності, яка склалася до кінця ХІХ ст., вона пройшла через дві дво полюсності (період Першої да Другої світових війн), які загрожували завершитися одно полюсністю, і з кінця ХХ ст. повертається до багатополісності. Втім, новий етап трансформації ще не набув змісту та чітко вираженої форми і перебуває на стадії формування.

З розпадом дво полюсності зникли головні силові імпульси відштовхування і тяжіння як у багатополісних взаємовідносинах, так і у світовому розвитку загалом. Відновлюються неконфронтаційні фактори структуроутворення. Глобалізація зближує держави й народи, створює єдиний простір для реалізації гігантського сукупного потенціалу цивілізаційного прогресу. На думку американських політологів неореалістичної школи, «можливість глобалізації вимірюється тими способами, якими вона стискує світ завдяки ринкам і комунікаційним технологіям» [14, с.68].

Система міжнародних відносин передбачає наявність елементів з тісною взаємодією між ними, структуру, а також середовище, яке оточує систему і постійно впливає на суб'єктів міжнародних відносин як факторів, що впливають на зовнішню політику держав та на глобальну міжнародну систему. Поняття «середовище міжнародних відносин» одне з фундаментальних понять системного аналізу, згідно з яким система перебуває у постійній взаємодії зі своїм зовнішнім середовищем через механізми «входів» і «виходів». До зовнішнього середовища міжнародних відносин відноситься і природне середовище мешкання людства, і вся система світобудови.

У найзагальнішому розумінні під середовищем системи слід розуміти те, що її оточує. Існує не лише зовнішнє, а й внутрішнє середовище. Розрізняють також соціальне середовище - сукупність впливів, походження яких пов'язано з існуванням людини і суспільних відносин, та позасоціальне середовище - багатоманітність природного оточення, географічних особливостей, розподілу природних ресурсів, кордонів. Зовнішнє середовище – це оточення системи, яке потребує від неї певних примусів і обмежень: клімат, ландшафт місцевості, конфігурація кордонів, корисні копалини тощо. Вони справляють безперечний вплив на взаємодію між державами та іншими акторами. Внутрішнє середовище – це сукупність примусів, які чинять на систему її елементи.

Зважимо на те, що до сьогодні відсутня єдина загальноприйнята типологія міжнародних систем. Натомість учені, залежно від критеріїв і свого розуміння системного підходу, виокремлюють низку типів міжнародних систем. На особливу увагу заслуговує типологія, яку запропонували американські дослідники М. Каплан, О. Янг і британський професор М. Ніколсон.

М. Каплан зробив найбільш значний внесок у розвиток теоретичних поглядів модерністів та висунув ідею про відповідність типів міжнародних систем глобальному розподілові сили. В його концепції відносини у системі пов'язані з кількістю полюсів і співвідношенням сили між ними, стосунками між полюсами та нейтральними державами й універсальними акторами. Грунтуючись на загальній теорії систем і системному аналізі, М. Каплан у своїй праці «Системний підхід в міжнародній політиці» [15, с.208-212] сконструював шість абстрактних теоретичних моделей, здатних сприяти кращому розумінню міжнародної реальності: (1) «система балансу сил» (характеризується багатоплюсністю, а в її складі повинно бути не менше п'яти держав); (2) «гнучка біполярна система» (складається з акторів-держав, союзів і блоків держав та універсальних акторів в особі міжнародних організацій, може бути сильно ієрархізованою, авторитарною і неієрархізованою); (3) «жорстка біполярна система» (на відміну від попереднього типу, обидва блоки організовані за чітко ієрархізованим принципом. На обох полюсах здійснюється ефективно врегулювання конфліктів, формування напрямів дипломатичної поведінки, застосування сукупної сили); (4) «універсальна система» (фактично відповідає федерації і передбачає домінуючу роль універсального актора, тобто міжнародних організацій на кшталт ООН); (5) «ієрархічна система» (являє собою світову державу, в якій національні держави втрачають свою роль і перетворюються на звичайні території); (6) «система одиничного вето» (кожен актор здатний блокувати систему за допомогою шантажу і водночас чинити опір подібному шантажу, захистити себе від будь-якого противника).

Така концептуальна типологія М. Каплана хоча й була уможливленою, але водночас ще в 50-х рр. стала однією з перших спроб серйозного дослідження, присвяченого проблемам міжнародних систем з метою виявлення законів їх функціонування та зміни. М. Каплан зауважив, що лише перші три типи з визначених ним систем реально існували, а всі інші ніколи не траплялися.

Професор Принстонського університету О. Янг [16, с.18-20] у своїй критиці М. Каплана зазначав, що не існує абсолютно гомогенної глобальної системи, а натомість функціонує значна кількість регіональних підсистем, які безпосередньо не пов'язані між собою, оскільки мають свій географічний масштаб, певний рівень проблем та специфіку. Для подолання недоліків методологічної дихотомії - «бімультіполярного» підходу щодо оцінки позитивних змін, що відбувалися у період «холодної війни», він запропонував модель «конгруентності (відповідності) і різких змін (розривів)», яка, на його думку, уможливила розв'язання проблеми різноманітності типів складного взаємопроникнення регіональних підсистем у контексті існування гетерогенної глобальної системи. Запропонована модель значно прислужилася розумінню та аналізу процесів інтеграції та дезинтеграції, які стали реальністю міжнародної системи 80-90 рр. ХХ ст.

Майже через сорок років близьку до неї теоретичну конструкцію з урахуванням сучасних реалій міжнародного життя створив британський політолог М. Ніколсон. Він виходить з того, що за типологією міжнародна система загалом належить до локально структурованих соціальних систем, ступені стабільності чи нестабільності яких визначаються конфігурацією та інтенсивністю взаємодії їх учасників. На основі такого підходу М. Ніколсон виокремив п'ять типів міжнародних систем: (1) чистий ієрархічний тип (існує один центр влади, з яким взаємодіють усі інші члени системи); (2) тип повної взаємодії (кожний учасник взаємодіє з рештою на паритетних засадах: жоден з них не користується будь-яким пріоритетом); (3) проста реалістична система (два центральних учасники, якими є панівні держави, безпосередньо взаємодіють між собою. При кожній з них існує

ють держави-сателіти, які можуть контактувати один з одним лише через свою державу-патрона, оскільки не мають прямих зв'язків ні між собою, ні з іншим центральним учасником, ні з сателітами цього іншого центрального учасника); (4) змішана реалістична система (поєднує в собі домінування і взаємодію, коли існують чотири і більше домінуючих учасників, кожен з яких має своїх сателітів. Відносини між центральними учасниками та їх сателітами у цьому випадку співпадають з простою моделлю реалізму, однак відносини між самими головними учасниками є типом чистої взаємодії); (5) комплексна система (учасниками-домінантами є держави, а другорядними - складові елементи держав: підприємства, організації, індивіди тощо) [17, с.130-133].

Сучасна система міжнародних відносин найбільш відповідає двом останнім типам, особливо враховуючи той факт, що дедалі більша кількість взаємодій між індивідами і групами на міжнародній арені здійснюється без участі держав. Однак слід враховувати, що система міжнародних відносин у сучасному світі має досить складну структуру і будь-яка типологія тільки умовно відображає міжнародні реалії.

Складність аналізу міжнародно-політичної ситуації і передбачення подальшої трансформації системи міжнародних відносин зумовила пріоритет використання декількох підходів, серед яких можна виокремити наступні: традиційно-історичний, історико-соціологічний, евристичний, змішаний та емпіричний.

У розвиток сучасної теорії міжнародних систем значний внесок зробили американські дослідники А. Рапопорт і Ст. Гофман. Перший з них розробив принципи загальної теорії систем і застосовував їх у дослідженні конфліктних ситуацій та проблем міжнародної безпеки. Він був першим, хто спробував застосувати математичні моделі для дослідження проблем війни і миру, міжнародної безпеки. Досліджуючи разом зі своїми колегами сучасні міжнародні системи, Ст. Гофман створив концепцію «мультиполярних відносин», в якій запропонував такі поняття, як «поліцентризм», «кодекс міжнародної законності», «вимір міжнародного порядку» тощо.

Р. Арон виокремлює дві найтипівіші моделі систем: багатопольярна та біпольярної рівноваги. Функціонування міжнародної системи ґрунтуються на прагненні держав отримати контроль над поведінкою інших акторів, розподілі сил та ресурсів між ними на чітких ієрархічних принципах. Залежно від просторово-географічних характеристик, виокремлюють загальнопланетарну міжнародну систему, регіональні підсистеми, субрегіональні підсистеми. Упродовж існування всіх міжнародних систем були характерні три типи контролю: імперський, біпольярний та баланс сил. Поняття рівноваги застосовується до всіх міжнародних систем [18].

Аналіз циклічності світових процесів здійснюється у працях Дж.Модельські та У. Томпсона. Вагомий внесок у розвиток науки про міжнародні відносини зробив А.Тойнбі, який намагався переосмислити тенденції суспільно-історичного процесу розвитку людства в дусі теорії локальних цивілізацій [19]. На початку 60-х років американський дослідник геополітичних конструкцій Дж. Модельські [20, с.672] формулює теорію цивілізаційних систем, яка започаткувала новий напрям в дослідженні міжнародних систем. Її основою стала ідея про те, що держави групуються в підсистеми, з огляду на подібність внутрішніх систем. Ці подібності визначають собою тип цивілізаційної міжнародної системи. Дж. Модельські виокремив два типи міжнародних цивілізаційних систем: Аграрію та Індустрію. На його думку, Аграрія є агресивною і постійно порушує стабільність системи, а Індустрія - уникає конфронтації і домагається підтримання status-quo.

Модель міжнародної системи Дж. Модельські критично опрацював та розвинув у своїх працях його колега Ф. Рігс, який зазначав, що існують міжнародні системи, які

мають риси двох типів - як аграрних, так і індустріальних цивілізацій. На думку відомого теоретика в галузі світових систем і транснаціональних відносин Й. Галтунга [21, с.188], існує два типи міжнародних систем: центральні та периферійні, а міжнародні відносини визначаються специфікою взаємовідносин між ними.

Системні теорії біхевіоризму, за своїми принципами та логікою, досить близькі до неореалістичних концепцій, що дає підстави підтримати тезу про зближення парадигм теорії міжнародних відносин та можливість її перетворення у синтетичну науку. Розвиток загальних теорій міжнародних систем зумовив виникнення низки вужчих наукових напрямів дослідження: теорії стабільності, оточення систем, внутрішніх взаємозв'язків між елементами систем та інших, що конкретизували загальні теорії систем, джерельною базою яких стали праці К. Дейча [22], Р. Роузкранца [23], Д. Сінгера [24], Г. і М. Спрутів [25], Б. Броуді та багатьох інших.

Проблема закономірностей і законів міжнародних відносин залишається дискусійною в теорії міжнародних відносин, що пов'язано з її відставанням в осмисленні глобальних міжнародних політичних тенденцій, специфікою сфери суспільних відносин, де особливо важко виявити повторюваність тих або інших подій і процесів. Тому основні ознаки як законів, так і закономірностей міжнародних відносин виявляються у їх відносному та імовірнісному характері.

Стан структури впливає на формування законів функціонування й трансформації системи міжнародних відносин. Залежність поведінки гравців від структурних характеристик системи є найбільш загальним її законом. Закон балансу сил стосується порівняльних переваг біполярної та мультиполярних систем і дає можливість зберегти їх відносну стабільність. Р. Арон та М. Каплан вважали, що біполярна система, яка ґрунтується на протилежності інтересів головних акторів у вигляді могутніх держав на міжнародній арені, містить у собі тенденцію до нестабільності. Хоча мультиполярна система приховує в собі також певні ризики (поширення ядерної зброї, розповсюдження конфліктів між дрібними акторами), вона все ж таки менш небезпечна. Д. Сінгер і К. Дейч дійшли висновку, що біполярна і мультиполярна системи мають тенденцію до саморуйнування, хоча нестабільність жорстких біполярних систем більша в порівнянні з мультиполярними системами.

Законом трансформації міжнародної системи вважається закон кореляції між їх полярністю та стабільністю. Р. Арон відокремлював три структурні виміри міжнародних систем: конфігурацію співвідношення сил; ієрархію акторів; гомогенність або гетерогенність їх складу. Головним виміром він визначав конфігурацію співвідношення сил у міжнародній системі між суверенними державами. Два основні типи конфігурації співвідношення сил – біполярність і мультиполярність, залежать від кількості головних акторів і характеру відносин між ними. На думку російського вченого М. Хрустальова, ієрархія акторів відображає їхню фактичну нерівність, з погляду військово-політичних, економічних, ресурсних, соціокультурних, ідеологічних та інших можливостей впливу на міжнародну систему [26].

Однак крах глобальної біполярної системи поставив питання, які не можуть бути вирішені в рамках традиційних термінів. Світ вступив у смугу невпевненості та зростання ризиків. Як наслідок, глобальна міжнародна система переживає глибокі потрясіння, пов'язані з трансформацією своєї структури, змінами її взаємодії з середовищем.

Зі зміною кількісних параметрів учасників міжнародних відносин відбувається еволюція їх системи. Змінюючись, міжнародна система постійно переходить зі стану в стан, від одного типу до іншого. Руйнування однієї міжнародної системи неминуче приводить

до виникнення іншої, котра, у свою чергу, з часом руйнується й дає початок формуванню нової.

У процесі еволюції міжнародні системи проходять кілька стадій свого розвитку, які включають виникнення, зміцнення, розквіт, занепад та руйнування, після чого виникає нова, як правило, складніша система з іншою специфікою відносин між державами та іншими учасниками міжнародних відносин. Закономірність циклічності глобальних міжнародних процесів обґрунтовується у працях Джамбатісто Віко, О. Шпенглера [27], М. Данилевського, К. Леонтєва, А. Дж. Тойнбі [28], П. Сорокіна [29] і Л. Гумільова [30].

Значне посилення могутності однієї з держав обумовлює формування нової ієрархії між елементами міжнародної системи. Розвиваючись, вона змінюється переважно завдяки появі нових потужних акторів, які й формують полюс сили, спрямовуючи діяльність слабких держав у власних інтересах. З часом конфігурація співвідношення сили змінюється, що врешті приводить до занепаду старого центру сили та появи нового.

Таким чином, розвиток системи від її появи до занепаду та виникнення нової системи можна вважати циклом еволюції міжнародної системи, існування якої ґрунтується на динамічній рівновазі й дисбалансі могутності його центрів. Темпи зміни співвідношення могутності полюсів не пов'язані з певними часовими періодами. У процесі еволюції система послідовно переходить зі стану в стан, тобто в кожний з конкретних відрізків часу вона характеризується оновленням порядку відносин між державами, певними або невизначеними орієнтаціями й сферами впливу.

Серед станів, в яких перебуває міжнародна система у власному розвитку, виокремлюються: статичний (зміни параметрів відбуваються повільно); трансформаційний (швидкі якісні зміни, призводять до змін в ієрархії й створення якісно іншої міжнародної системи); турбулентний стан (настає у випадку одночасного занепаду всіх або одного найсильнішого центру, що призводить до хаосу у відносинах між державами).

Очевидно, що кожна міжнародна система постійно перебуває в процесі еволюції, який характеризується безперервною зміною її кількісних і якісних характеристик. Міжнародні системи в процесі розвитку поступово збільшували просторову сферу свого впливу. У ХХІ ст. міжнародна система набуває ознаки планетарної завдяки сучасним глобалізаційним процесам, які перетворюють її на єдину структурно-функціональну систему та стимулюють подальше зростання залежності між впливовими акторами на сучасній політичній арені світу, серед яких дедалі більшого значення набувають недержавні її учасники. Їхня кількість постійно зростає, що призводить до ускладнення структури та функціональних параметрів системи.

Таким чином, поведінка держав залежить від сформованої ними міжнародної системи і визначається закономірностями її трансформації. З цього погляду, кожна міжнародна система формується в результаті співвідношення сил між державами у відповідному просторово-часовому континуумі. Еволюція міжнародних систем є закономірною, незважаючи на те, що кожній з них властиві свої особливості. Кожній системі властиві хвилюва динаміка та певна циклічність, тобто виникнення, розквіт, занепад та поява нової системи.

Список використаних джерел

1. Hoffman S. Theorie et relations internationales // Revue francaise de science politique. - 1961. - Vol. XI. – P. 502-530.

2. Восток / Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений / Под ред. А.Д. Воскресенского. - М., 2002. - 528 с.
3. Хонин В.Н. Теория международных отношений. Общая часть. - К.: Академ-Пресс, 2005. - 456 с.
4. Там само.
5. Bertalanffy Ludwig von. An outline of General Systems theory // British Journal of the Philosophy of Science. - 1950. - № 1. - P. 139-164.
6. Parsons T. On theory and metatheory // Humboldt journal of social relations.- 1979/80.- Fall/Winter.- Vol. 7. - № 1. - P. 5-16.
7. Easton David. The New Revolution in Political Science // American Political Science Review. - 1969. - № 4 (63). - P. 1051-1061.
8. Удовік С.Л. Глобалізація. Семіотичні підходи. – К., 2002. - С. 369, 374. / Цит. за: Хонин В.Н Теория международных отношений. Общая часть. - К.: Академ-Пресс, 2005. - С. 40.
9. Мальський М. З., Мацях М.М. Теорія міжнародних відносин: Підручник. 2-е вид., перероблене і доп. - К.: Кобза, 2003. - 528 с.
10. Боришполець К. Міжнародні відносини: соціологічні підходи. – М., 1998. /Цит. за: Мальський М.З., Мацях М.М. Теорія міжнародних відносин: Підручник. 2-е вид., перероблене і доп. - К.: Кобза, 2003. – 528 с.
11. Гантман В.И. Система, структура и процесс развития современных международных отношений / Отв. ред. В.И. Гантман - М.: Наука, 1984. – 422 с.
12. Шергін С.О. Світова політика і наукова спільнота // Україна дипломатична. - 2005. Науковий щорічник. Випуск шостий. - К., 2005. — С. 653-663.
13. Быков О.Н. Международные отношения: Трансформация глобальной структуры / Ин-т мировой экономики и международ. отношений. - М.: Наука, 2003. - 573 с.
14. Многоликая глобализация / Под ред. П. Бергера и С. Хантингтона: Пер. с англ. В.В. Сапова под ред. М.М. Лебедевой. - М.: Аспект Прес, 2004. - С. 366.-379.
15. The System Approach to International Politics // New Approach to International Politics / Ed. by M.Kaplan. New York: Sharpe, 1968. - 421 p.
16. Young O. Political Discontinuities in the International System // World Politics. – 1968. - April. - Vol. 12. № 3. - P. 16-27.
17. Николсон М. Влияние индивида на международную систему // Индивиды в международной политике. - М., 1996. - С. 126 – 147.
18. Арон Р. Мир і війна між націями. - К.: Юніверс, 2000. – 688 с.
19. Тойнби А. Дж. Постыжение истории: Пер. с англ. Е.Д. Жаркова. - М.: Айрис-пресс, 2004. - 640 с.
20. Modelsky George. Comparative International Systems // World Politics. - 1962. -№ 4 (14). - P. 662-674.
21. Galtung Johan. A Structural Theory of Imperialism: Ten Years Later // Millenium. - 1980. - № 3 (9). - P.183-196.
22. Singer J. David. Reconstructing the Correlates of War Data Set on Material Capabilities of States, 1816-1985 // International Interactions.- 1988.- №.4.- P. 115-132.
23. Rosecrance, R. The Rise of the Virtual State // Foreign Affairs. - 1996. - Vol. 75 № 4. – P. 45-62.
24. Singer J. David. The Level of Anaysis in International Relations // World Politics –1961.- Vol.14.-№.1. - P. 89-92.
25. Sprout H and M. Environmental Factors in the Study of International Politics // International Politis and Foreign Policy / James N. Rosenau(Ed)-N.Y., 1969. - P. 41-56.

26. Хрусталеv М.А. Системное моделирование международных отношений. - М.: Международные отношения, 1987. - 115 с.
27. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории: В 2-х тт.: Т. 1: Образ и действительность. Пер. с нем. Механькова И.И. – М.: Айрис-Пресс, 2003. - 528 с.
28. Тойнби А. Дж. Постижение истории: Пер. с англ. Е.Д. Жаркова. - М.: Айрис-пресс, 2004. - 640 с.
29. Сорокин П.А. Обзор циклических концепций социально-исторического процесса // Социс. - 1998. - № 12. – С. 3-14.
30. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Сост. и общ. ред. А.И. Куркчи. - М.: «Институт ДИ-ДИК», 1997. – 640 с.

Шевченко О.В.* , Шевченко Г.В.**

КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ БІЗНЕСУ І ВЛАДИ: СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Показано, что так называемые «белые» и «теневые» лобби-технологии являются отдельным аспектом взаимодействия между органами власти и бизнес структурами. Также показано особенности прямых и опосредствованных видов лобби-деятельности. Доказано закономерность стремления разных групп влиять на поведение государственных служащих с целью переориентации политики в свою пользу.

Ключевые слова: лоббизм, лоббирование, виды лоббизма, прямое и опосредствованное лоббирование.

В статті розглядаються особливості лобіювання, наведено підходи до визначення типології лобіювання. Показано, що так-звані «білі» та «тіньові» лобі-технології є окремим аспектом взаємодії між органами влади та бізнесовими структурами. Також показано особливості прямих та опосередкованих видів лобі-діяльності. Доведено закономірність прагнення різних груп впливати на поведінку державних посадовців з метою переорієнтації політики на свою користь.

Ключові слова: лобізм, лобіювання, види лобізму, пряме та опосередковане лобіювання.

There are considered in the article the essential characteristics of lobbyism, provided the approaches of the types of lobbyism. There is shown in that so-called «white» and «shadow» lobbyism are separate aspects of co-operation between authorities and business structures. It's also shown the peculiarities of direct and indirect types of lobbying. It's proved the logic mind of different pressure groups to affect on the authorities with purpose to emphasis the policy on their side.

Key words: lobby, lobbying, types of lobbying, direct and indirect lobbying.

Актуальність теми роботи зумовлена тим, що лобізм, тобто взаємодія бізнесу і влади, у сучасних політичних теоріях розглядається як особлива система та практика реалізації інтересів окремих організацій і різноманітних груп громадянськості шляхом цілеспрямованого впливу на законодавчі та виконавчі органи державної влади, як невід'ємна складова політичного процесу демократичного суспільства та специфічний вид зв'язків з громадянськістю. Як політичне явище, лобізм, незалежно від ступеня й рівня своєї легітимності, заснований на прагненні представників політичних, корпоративних та суспільних інтересів забезпечити легітимну взаємодію у процесах ухвалення рішень.

* кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

** кандидат політичних наук, політолог

Особливий внесок в осмислення теорій цивілізованого лобізму як політичної категорії належить таким відомим науковцям, як Б.Вулп, Дж. Олзевські, Ф.Штольц, та ін., окремі аспекти плюралістичної теорії груп висвітлено в працях російських фахівців – О.Бінецького, Е.Галумова, М.Зяблюка, І.Мінтусова, С.Перегудова, П.Толстих, та ін.; вітчизняні розробки з окремих аспектів лобізму як системи фундаментальних цінностей суспільства представлено у дослідженнях В. Бебика, Д. Богуша, Ф.Кирилюка, В.Королька, Є.Макаренко, М.Ожевана, Г.Почепцова, Є.Тихомирової, М.Хилька, О.Салтовського та ін.

Термін «лобізм» походить від англійського слова «lobby», що означає вестибюль, кулуари. Політичного відтінку це слово набуло у XIX столітті в США. Проте, як і будь яке політичне явище, термін лобізм має своє тлумачення. Так, наприклад, в радянському словнику іноземних слів лобізм визначається як «система агентств крупних монополій при законодавчих органах США, що здійснюють в інтересах цих монополій вплив на законодавців та державних службовців на користь того чи іншого рішення при прийнятті законів та розміщенні урядових замовлень» [1].

Незважаючи на те, що професіонали цієї галузі не люблять називати себе лобістами, а більш прийнятно для них називатися «консультантами» або «юристами», це досить стара професія. Можна відрахувати її історію з 1215 року, коли король Джон в Англії гарантував своїм баронам право протестувати проти порушення їх прав. З одних джерел відомо, що термін «лобіст» походить від журналістів, які збиралися в «lobbies» – вестибюлях Палати общин. З інших джерел - «lobbies» - закриті приміщення для прогулянок, коридор, вестибюль, кулуари, де зі своєю командою мав за звичай відпочивати прославлений генерал Громадянської війни в США, президент Уїлліс Грант. В тих приміщеннях його міністри і сенатори вели переговори та були учасниками громадських слухань.

Але особливий політичний відтінок термін лобізм одержав в середині XIX століття. Цікавий факт з історії лобізму – коли відомий збройний промисловець - Самуель Кольт за проходження необхідного йому закону заплатив конгресменові десять тисяч доларів, а його лобіст Олександр Хей одарив конгресменів одекорованими револьверами. Таким чином, термін «лобіювання» став позначати процес купівлі голосів.

Отже, в сучасному розумінні лобізм - специфічний інститут політичної системи, що є механізмом діяльності приватних і суспільних організацій, політичних партій, профспілок, корпорацій, підприємницьких союзів і тому подібне (так званих груп тиску) на процес ухвалення рішень парламентом. Також в деяких роботах зустрічається термін «цивілізований лобізм», що часто розглядається як синонім терміну «лобіювання». З іншого боку, можна погодитися з тими, хто вважає, що цивілізоване лобіювання - процес відстоювання своїх інтересів політичними і корпоративними структурами в державних кругах, заснований на взаємній пошані і визнанні інтересів сторін. Цивілізоване лобіювання є однією з форм соціального діалогу. Існують й інші трактування терміну. Так, лобіювання – це:

- встановлення відносин з членами парламенту, посадовими особами, службовцями виконавчого відомства з наміром вплинути на ухвалення вигідних офіційних рішень;
- дії представників законодавчих або інших органів державної влади, направлені на користь певних інтересів.

Лобізм може виявлятися в різних сферах і відповідно мати різні види. Наприклад, залежно від того, у якій галузі влади «вирішується питання», можна виділити законодавче, виконавче і судове лобіювання. Умовно можна говорити, що лобізм існує і в засобах масової інформації, які у зв'язку з їхнім могутнім впливом на свідомість і поведінку людей

у сфері політики обґрунтовано вважаються «четвертою гілкою влади». Оскільки сам лобізм є дуже престижним видом діяльності в США та на Заході, його називають «п'ятою гілкою влади» [2].

Існують декілька підходів стосовно типології видів лобізму. Залежно від того, в якому управлінському рішенні досягаються цілі лобіювання, воно може поділятися на правотворче (лобізм у законодавчих органах через нормативні акти), правозастосовне (лобізм через акти застосування права) і правоінтерпретаційне (лобізм через акти тлумачення права). Залежно від характеру інтересу, що переслідується, можна виділити політичне, соціальне, економічне, фінансове, правове й інше лобіювання. Залежно від часу дії виділяють «одноразовий» і постійний лобізм. Залежно від того, на якому рівні влади відбувається лобіювання, воно може класифікуватися на національне або федеральне (здійснюється в системі вищих органів державної влади і управління) і місцеве (здійснюється в земельних або республіканських, крайових, обласних, районних органах). Залежно від того, у чию користь «вирішується питання», лобіювання може підрозділятися на такі різновиди:

- лобіювання різних соціальних структур: громадських організацій, рухів, партій, груп, прошарків (профспілки, антивійськові і екологічні рухи, підприємницькі союзи і т.д.). Наприклад, у США літні громадяни об'єднуються в асоціації, які захищають їхні права, здійснюють лобістську діяльність у Конгресі, організують кампанії на користь чи проти тих чи інших заходів, що стосуються їхніх інтересів;

- відомче лобіювання - це лобізм у міністерствах, відомствах, державних органах;
- регіональне лобіювання - це вплив на владу з боку представників земель, республік, країв, областей, районів і інших місцевих утворень;
- іноземне лобіювання - це вплив закордонних «груп тиску» або національних громад на ті чи інші державні органи з метою домогтися від них певних рішень. Так, значне місце в структурах американського суспільства займають єврейське, польське, арабське і інші лобі. Всі вони, в силу своїх можливостей, намагаються «проштовхувати» інтереси національних громад і країн, вихідцями з яких вони є.

Існує окремий різновид лобіювання, а саме «біле» та «тіньове» лобіювання. Так, білі лобісти – це підрозділи по зв'язках з органами державної влади, чиє завдання створювати в держструктурах режим найбільшого сприяння для організації. Офіційно займаються просуванням інтересів організації. Ще одна форма «білого» лобізму – професійні асоціації конкретних секторів ринку. У Росії це, наприклад, Російський союз промисловців і підприємців, Асоціація російських банків, НАУФОР, Всеросійський союз страховиків, Торговельно-промислова палата.

«Тіньових» лобістів умовно можна розділити на галузевих та приватних лобістів. Перші представляють інтереси цілої галузі: нафтової, енергетичної, газової і т.д. Інші захищають інтереси конкретних банків, промисловців, компаній.

Лобізм як повноцінна інституція з'являється тоді, коли вже наявні дві необхідні умови: по-перше, виникає велике різноманіття інтересів у суспільстві унаслідок його соціальної диференціації, розшарування, «спеціалізації»; по-друге, розширюється доступ до влади на основі політичного плюралізму, що характерно насамперед для демократичних режимів.

Лобіювання проявляється у безпосередній та опосередкованій формах. Безпосереднє лобіювання є першою центральною складовою діяльності лобіста. Він контактує з законодавцями, які здатні підтримати чи відхилити законопроект або запропоновану постанову. Безпосереднє лобіювання є процесом прямого захисту інтересів зацікавленої організації, тиску, на законодавців. Таке спілкування з законодавцями передбачає надання

їм офіційних даних про організацію-клієнта, її інтереси та про наслідки, які можуть виникнути в тій сфері, де вона функціонує, якщо буде прийнято або не прийнято певний закон або постанову.

Серед законодавців, з якими безпосередньо контактує лобіст, особливої уваги заслуговує представник виборчого округу, де розташована організація, інтереси якої захищає лобіст. Адже це саме та територія, де проживають і працюють виборці, які обрали даного сенатора, конгресмена чи депутата. Захищаючи інтереси організації, лобіст захищає й інтереси виборців. Лобіст повинен особисто знати представника своїх виборців, постійно з ним спілкуватися, допомагати йому, надавати додаткову інформацію про справи компанії. Чим більше їх кількість він буде знати особисто, тим більше шансів на успіх в процесі лобіювання. Не слід забувати, що серед цих законодавців можуть бути досить впливові люди, скажімо, голови постійних комісій або підкомісій законодавчого органу, які за профілем повинні розглядати законопроект, який цікавить лобіста. У процесі безпосереднього спілкування з законодавцями лобіст повинен досягти їх доброзичливого ставлення, з одного боку, до своєї організації-клієнта як до важливої та соціально відповідальної інституції, а з іншого, - і до себе особисто як авторитетного і повноважного її представника. З цією метою багато лобістів і тих, кого вони представляють, використовують межсесійний період для організації різноманітних заходів, коли законодавці менш завантажені. До участі запрошуються сенатори, конгресмени, які висвітлюють ці заходи засобів інформації та можуть дістати сприятливе для себе публіситі.

Крім того, в процесі безпосереднього контактування з законодавцями лобіст прагне не тільки зацікавити їх позицією, що відстоює його організація, але й продемонструвати соціальну значущість такої позиції, потенційний інтерес до неї виборців або наслідки, які можуть мати пропозиції законодавчого характеру. Це також важлива обставина, адже законодавцю надається шанс отримати гарну пресу, якщо він стане на бік інтересів організації, яка займається корпоративною соціальною відповідальністю. Саме ці два аспекти - дістати сприятливе публіситі і відгукнутися на нагальні потреби виборців - швидше за все цікавлять кожного законодавця, особливо тоді, коли він планує бути переобраним на наступний термін.

Мотивація законодавців завжди повинна бути в центрі уваги лобіста під час представлення їм справи свого клієнта. Але, крім подання матеріалів, які зачіпають інтереси як законодавців, так і виборців, лобіст, як правило, повинен запропонувати члену законодавчого органу ще й підготовлений текст проекту закону або постанови, де б враховувалася точка зору організації-клієнта. Нарешті, лобіст може передати законодавцю авторитетні заяви чи свідчення, які звично додаються до запропонованого законопроекту і зачитуються під час слухань у парламенті. Лобіст як досвідчений фахівець часто сам готує такі документи на основі матеріалів, наданих йому керівництвом організації-клієнта та інших установ, які професійно володіють колом обговорюваних питань.

Саме повнота та надійність інформації, якою, як правило, володіють лобісти, високо цінуються американськими законодавцями. Сенатор-республіканець від штату Айдахо Джеймс Мак-Клур з цього приводу зазначив: «Я особисто переконаний, що лобісти виконують надзвичайно корисну роль. Якщо вам потрібно дістати достовірну інформацію, якщо ви бажаєте дізнатися про дихання громадської думки, телефонуйте лобістам, які підтримують певний питання, і лобістам, які виступають проти нього. Вони нададуть вам найбільш переконливі аргументи з обох сторін. На мою думку, ця система спрацьовує» [3].

Безпосереднє лобіювання часто набуває більш приховану форму в порівнянні з обміном інформацією в офіційній обстановці. Також законодавці та державні чиновники часто

відгукуються на запрошення відвідати громадські заходи, спонсорські впливовими корпораціями, громадськими організаціями та різного сорту фондами. Такі збори мають хорошу пресу, утворюють невимушену атмосферу, сприятливу для обговорення громадських і ділових справ.

Опосередковане лобіювання ще називають місцевим впливом (на рівні технології «грассрутс»), - є другою серцевиною складовою діяльності лобістів. Ця технологія лобіювання відбувається знизу за допомогою організації різних масових кампаній, мобілізації громадськості, за межами столиці на підтримку певного акту органів державної влади або протидії йому. Мета полягає в тому, щоб за допомогою різних маніпулятивних технік вплинути на громадську думку та, активізувавши тиск на виборців, посилити тиск на законодавців. У багатьох випадках лобіювання знизу поєднує безпосередні форми лобіювання з силою масових політичних рухів [4].

Отже, діяльність лобіста на місцевому рівні включає, зокрема, роботу з центральними і місцевими засобами інформації; особисте спілкування і роботу з місцевими організаціями громадськості; направлення листів та іншої пошти до законодавців, державних чиновників з метою здійснення маніпулятивного впливу на них.

Проводячи роботу із засобами інформації різного рівня, лобіст поширює за їх допомогою точку зору організації-клієнта. Використовуючи всі можливі канали масової інформації, лобіст звертає увагу громадськості на дії обраного законодавця, інформує її про те, як він голосує в парламенті з конкретного кола питань і як така його позиція може зашкодити інтересам населення виборчого округу. У деяких випадках атакований таким способом законодавці теж можуть скористатися засобами інформації і з успіхом піднести себе жертвами лобістів.

Ефективним напрямком активності лобізму знизу є використання різноманітних форм особистого спілкування на місцевому рівні. До таких форм належать запрошення законодавців на зустрічі із ключовими лідерами громадської думки на місцях і на конференції або збори громадськості, які організуються у виборчому окрузі, де з експертними повідомленнями виступають авторитетні представники населення. Під час таких заходів запрошеним законодавцям надається можливість особисто звернутися до присутніх, поділитися думками, обґрунтувати свою позицію.

На додачу до цього особисте спілкування може протікати і у вигляді неформальних зустрічей з невеликими групами людей і розмовами віч-на-віч. Організуючи їх, лобіст дає можливість керівництву організації-клієнта зустрітися з ключовими посадовими особами. Це можуть бути спільні сніданки, зустрічі з видавцями газет, невеликими групами лідерів місцевого суспільства, куди запрошуються і законодавці, і керівники зацікавлених організацій. Розмови між ними віч-на-віч можуть бути доповнені інтерв'ю, зустрічами з ключовими суспільними діячами, керівниками партійних організацій, профспілок та інших громадських формувань [5].

Одним словом, організація лобістом міжособистісного спілкування у вигляді зустрічей з невеликими групами людей або розмов віч-на-віч, як правило, стає надзвичайно важливою формою активності лобізму на місцевому рівні. Перелік способів лобіювання можна продовжити, але об'єднує їх те, що це діяльність з метою впливу на певний об'єкт. З огляду на це, наприклад, усний контакт працівника ЗМІ з представником влади з метою такого збору і розповсюдження інформації для публічних цілей не вважатиметься лобістським.

Отже, визначені способи впливу на органи влади не вичерпними, в будь-якому випадку, це діяльність, яка пов'язана: із здійсненням впливу на певний об'єкт та здійсню-

ється методами не забороненими законодавством України (як-от: підкуп, залякування, погрози тощо). У зв'язку з тим, що влада об'єктивно не може задовольнити одночасно і в повному обсязі всі інтереси, виникає проблема черговості, пріоритету задоволення тих чи інших інтересів. Звідси закономірним є прагнення різних груп і прошарків суспільства впливати на поведінку державних службовців з метою переорієнтації політики на свою користь, стимулювати її приймати вигідні для них управлінські рішення.

Список використаних джерел

1. Словарь иностранных слов / упорядник Комлев Н.Г. - Эксмо-Пресс, 2000. – С.191. // <http://www.profi.ua/dictionary/let-132/>
2. Толстых П.А. Лоббизм, Government Relations (GR) и Public Affairs (PA): к истокам понятий [Электронный ресурс] / П.А.Толстых. – Режим доступа: http://www.lobbying.ru/content/sections/articleid_1451_linkid_64.html.
3. Королько В.Г. Основы публик рилейшнз / В.Г.Королько. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2000. – 528 с.
4. Войнич О.М. Теоретичні аспекти PR-лобіювання / О.М.Войнич // Актуальні проблеми міжнародних відносин. (Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка). – К., 2008. – Випуск 79. Частина I. – С. 86-90.
5. Круш П. Лоббирование экономических интересов в государстве / Круш П. // Экономика Украины. – 2005. – № 4. – С. 75-80.

Ялі М.Х.*

КИТАЙ ПІСЛЯ КРИЗИ: НОВИЙ ПОЛЮС ЧИ ЦЕНТР СИЛИ?

В статті на тему «Китай после кризиса: новый полюс или центр силы?» автором проанализированы шансы Китая стать сверхдержавой в недалеком будущем.

Ключевые слова: национальные интересы, уровень экономического развития, сверхдержава, политическое доминирование, Китай.

У статті на тему «Китай після кризи: новий полюс чи центр сили?» автором проаналізовано шанси Китаю стати наддержавою у найближчому майбутньому.

Ключові слова: національні інтереси, рівень економічного розвитку, наддержави, політичне домінування, Китай.

In the article, titled «China after crisis: new pole or power center?» presented by Maxim Iali – a senior research fellow of the Institute of World economy and international relations, the chances of China to become a superpower in the nearest future have been analyzed.

Key words: national interests, economic development level, superpower, political dominance, China.

Якщо після перемоги у Холодній війні та ейфорії «кінця історії» 1990-х більшість західних політологів були впевнені що світ став «уніполярним», то після військових невдач США в Іраку та Афганістані, і особливо після початку глобальної економічної кризи та її жахливих наслідків для американської економіки все більше серйозних аналітиків по всьому світу починають розглядати Китай як державу, спроможну стати серйозним конкурентом Сполучених Штатів у боротьбі за світову гегемонію.

В цьому контексті важливо розглянути наскільки реальними є шанси Китаю вже у найближчій перспективі стати справжнім «полюсом» міжнародної системи, - першою новою наддержавою, окрім США, після руйнації біполярного світоустрою. Для цього необхідно провести комплексний аналіз потенціалу могутності Піднебесної та з'ясувати, чи є він достатнім для того, щоб претендувати на подібну роль у посткризовому світі.

Як зазначає провідний український теоретик-міжнародник В.М. Хонін, «глобальним полюсом міжнародної сили» можуть бути як окремі держави, так і коаліції держав «які завдяки встановленню ними в багатьох секторах світового геополітичного простору структур силової переваги досягли статусу міжнародної супермогутності» [1, с.311]

Нагадаємо, що до ключових характеристик та показників потенціалу могутності будь-якої держави належать, насамперед, наступні:

1) військова сила, необхідна для використання з метою встановлення контролю над поведінкою інших держав;

* кандидат політичних наук, старший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

2) економічна міць як спроможність підтримувати свою військову силу і поширювати власний вплив у світі;

3) науково-технічний потенціал, від якого, зокрема, залежить спроможність тієї чи іншої держави виходити на сприятливі позиції в міжнародному розподілі праці, а також на вищій щаблі «технологічної піраміди» і, головне – утримувати їх.

4) організаційний ресурс (термін запропонований у 1990-х японським політологом А. Танакою), за допомогою якого країна може значно підвищити свій статус в міжнародній ієрархії або навпаки зійти на нижчі щаблі. Цей ресурс характеризує спроможність країни безпосередньо впливати на процес прийняття важливих міжнародних рішень без участі в їх розробці, а також через висунування ідей, що можуть слугувати основою майбутніх рішень. Для «поліусів» та центрів міжнародної сили цей ресурс визначається їх участю в Раді безпеки ООН з правом вето, членством у «Великій вісімці» та «G-20», у НАТО, для всіх інших країн – в провідних міжнародних економічних, культурних організаціях, спеціалізованих інститутах ООН, регіональних організаціях тощо.

Останнім, п'ятим показником є сукупний креативний ресурс – потенціал виробництва життєво необхідних інновацій, при чому не лише науково-технічних, але й філософсько-політичної, загальнокультурної природи. Іншими словами, мова йде про так звану «м'яку силу» - неологізм, запропонований у 1990 р. відомим американським теоретиком-міжнародником Дж. Наєм – молодшим, яка за природою є антиподом «жорсткій силі» - і стосується здатності актора міжнародних відносин опосередковано впливати на інтереси і, відповідно, на поведінку інших акторів за допомогою культурних та ідеологічних засобів [2].

Крім того, аналізуючи потенціал вірогідності перетворення Китаю із країни, що розвивається, у справжню наддержаву в умовах постійного перерозподілу міжнародного ринку праці слід враховувати його демографічний ресурс, адже КНР посідає перше місце в світі за кількістю населення. В 2006 р. за оцінками західних експертів населення Китаю складало 1314 млн. чоловік [3].

Отже, маючи необхідні критерії аналізу потенціалу могутності Китаю, можемо перейти до практичної реалізації поставленої мети.

Для початку розглянемо динаміку економічного розвитку Китаю протягом останніх декількох десятиліть, коли у всьому світі заговорили про «китайське економічне диво», і з'ясуємо чого воно варте у співставленні з аналогічними показниками поки що єдиної справжньої наддержави. Адже саме економічна міць в сучасних умовах є тим фундаментом, на основі якого досягається якісна перевага в усіх інших галузях – від військової до науково-технічної.

Як відомо, протягом останніх трьох десятиліть Китай демонструє найвищі темпи економічного зростання в світі – в середньому 10% на рік. За період із 1978 року ця країна двічі подвоїла власний ВВП і вийшла за його розмірами на друге місце в світі. Хоча слід визнати, що ще напередодні початку іпотечної кризи в США в 2006 році, яка швидко переросла спочатку у фінансову, а потім і світову економічну, об'єм ВВП КНР складав лише 77% ВВП США, і в цілому різниця за цим показником залишається досить значною. І все ж таки Китай наблизився до світового лідера значно ближче, аніж інші країни: ВВП Японії складає не більше 37% від американського, а ВВП Росії – правонаступниці колишнього «поліусу» - СРСР, взагалі не перевищував 14% [3].

На початку нового тисячоліття Китай став двигуном зростання світової економіки. Так, якщо в 1996 р. експорт із КНР не перевищував за обсягом експорт із Бельгії (172 млрд. дол.), то починаючи з 2000-го вже за перші п'ять років він зріс втричі - з 225 до 660

млрд. дол., забезпечивши близько 12% приросту світової торгівлі [4]. До початку кризи він ще раз подвоївся, досягнувши свого піку - в 2008 він становив вже 1,46 трлн дол., ставши другим в світі. А за підсумками «кризового» 2009 року, враховуючи втрати від падіння попиту на зовнішніх ринках він хоча і трохи знизився - 1,2 трлн дол., але тим не менш дозволив Китаю вперше в історії вийти на перше місце серед світових експортерів, обійшовши Німеччину із показником 1,175 трлн дол.

В умовах глобальної економічної кризи чи не головним довготерміновим фактором конкурентоспроможності Китаю, завдяки якому і були досягнуті зазначені вагомі результати, є дешевизна робочої сили, що стає можливою завдяки надмірній кількості сільського населення, яке легко вивільнюється задля реалізації індустріальних програм. Лише кількість повністю або частково безробітних, себто «резерву робочої сили першої черги» в докризовий період перевищувала 140 млн. чоловік, а за деякими оцінками – 260 млн. чоловік. Завдяки дешевій робочій силі продуктивність праці в Китаї вже до середини 1990-х майже вдвічі перевищувала рівень Малайзії та Тайваню і понад 3,5 рази – Південну Корею.

Ще одним важливим фактором успішності китайського експорту є те, що додаткова вартість при виробленні примітивних товарів, якою б великою вона не була, залишається в країні.

У своїх заходах, спрямованих на подолання кризових явищ внаслідок падіння попиту на китайські товари, Китай намагався не відставати від провідних країн Заходу. Уряди Великобританії, Японії, Китаю та країн зони євро виділили для підтримки своїх економік відповідно 690, 610, 586 і 380 млрд. доларів.

Звичайно, це набагато менше, аніж об'єм допомоги фінансовому і реальному секторам економіки, заявлений і реалізований урядом Сполучених Штатів, який за даними агенції Bloomberg з кінця 2007 по березень 2009-го склав 3,8 трлн дол. і вже з лихвою компенсував збитки банків та промислових компаній. Але і негативні наслідки від кризи для Китаю, завдяки відносно невеликій присутності в світовій фінансовій системі, були не настільки потужними.

Як наслідок, якщо говорити про наймогутніші держави у сучасному світовому економічному порядку – США, Великобританії, країнах Єврозони, Китаю та Японії, то слід визнати, що вони, за словами відомого російського науковця В.Л. Іноземцева, отримали величезний «заряд бадьорості»: обсяг державної допомоги цих країн дорівнює 3-8% ВВП; приблизно 3,5-4,5% ВВП буде зекономлено на виплатах з боргів через зниження відсоткових ставок; ще біля 1-1,6% ВВП – на падінні сировинних цін [5]. Загальна сума складає від 6,5 до 11% ВВП в кожній окремій країні, і перевищує спад виробничої активності в результаті кризи. Як доказ, оприлюднені європейськими експертами дані вже всередині серпня 2009 року засвідчили маленьке – лише 0,3%, але зростання економік Франції та Німеччини по результатам першого півріччя, які є локомотивами економіки ЄС.

В Сполучених Штатах завдяки антикризовим заходам наприкінці року також спостерігається поживлення економіки. Так, якщо у IV кварталі 2008 р. – періоду початку глобальної економічної кризи ВВП США знизився на 6,3%, а в I кварталі 2009 – на 6,1%, то за підсумками року його загальне падіння очікувалось експертами на рівні 1-1,5%.

Що стосується Китаю, то там темпи зростання економіки з кінця 2008 року хоча і трохи зменшилися, але й досі залишаються достатньо високими. Згідно останнім статистичним розрахункам, загальне зростання ВВП Китаю за 2009 рік складе 10%.

У розповсюдженому прес-релізі Національного статистичного бюро КНР повідомляється, що прибутки на душу населення в китайських містах у порівнянні з 2008 р. зросли на 11,2%, а в сільській місцевості – на 8,1%.

Оцінюючи підсумки складного для країни 2009 року, прес-секретар НСБ Китаю Лі Сяочао зазначив, що «Проблем та питань з приводу поточної економічної ситуації й досі дуже багато... Основа відновлення економіки все ще слабка... Його картина ще не збалансована, а тому й досі існують фактори, що роблять процес відновлення непередбаченим».

3) науково-технічний потенціал. Успіхи перших двох десятиліть стійкого економічного зростання дозволили Китаю почати значно більше приділяти уваги науці та інноваціям, без значних інвестицій в які сьогодні неможливий стабільний розвиток в умовах жорсткої конкуренції, не говорячи вже про досягнення «полюсного» статусу.

Починаючи з 1990-х рр. КНР постійно збільшували капіталовкладення в науково-технічну галузь. Як наслідок, на сьогоднішній день в Китаї діють 120 технічних парків, а починаючи з 1995 року була прийнята та реалізовується державна програма розвитку високих технологій, в якій пріоритетними галузями є електроніка, інформатика, аерокосмічний та оптико волоконний зв'язок, енергозберігаючі технології. Пекін також активно інвестує в інфраструктуру університетів як центрів збільшення знань.

Невипадково, що саме Китай в якості єдиної країни, що розвивається, приймав участь в реалізації проекту «Геном людини». Крім того, китайські вчені досягнули значних спіхів в розшифровці геному гібридного рису, опануванні ключових комп'ютерних технологій та інших важливих галузях. КНР вже випередив Японію за об'ємами наукових досліджень і стрімко наздоганяє США.

Але безперечно головним досягненням та символом технологічного та інноваційного стрибка Китаю став запуск пілотованого космічного апарату в 2003 році.

Що стосується організаційного ресурсу Китаю, то серед головних «козирів» (окрім, звичайно, постійного членства у Раді Безпеки ООН) для подальшого зростання власного впливу після закінчення світової економічної кризи необхідно зазначити розширення «китайської» квоти в МВФ та створення найбільшої в світі зони вільної торгівлі із країнами АСЕАН, яка має остаточно оформити статус Пекіну як провідного «гравця-регулятора» у «неамериканській» частині Тихоокеанського регіону. Паралельно з цим на двосторонньому рівні Китай активно впроваджував у докризовий період стратегію інвестиційної експансії – як в енергетичній галузі, так і в ключових секторах промисловості та сфери послуг.

Також важливим показником для будь-якої держави, що претендує на статус глобального «полюсу» є сукупний креативних ресурс, або так звана «м'яка сила». Зазначимо, що сьогодні зовнішньополітичний дискурс Китаю побудований навколо запевнень у повазі світового порядку, що склався після розпаду біполярної міжнародної системи, адже КНР лише виграла від участі в економічній глобалізації. Загальна оцінка світових тенденцій напередодні початку глобальної економічної кризи була досить оптимістичною: участь та вага країн, що розвиваються у світовій політиці збільшується, тенденція до багатополярності є незворотною, а глобальний баланс сил сприяє стабільності міжнародної системи. В цій ситуації Китаю слід не кидати виклик поки що гегемону - США, але брати участь в поступовому демократичному перетворенні існуючого світового порядку. «Це створює Китаю в міжнародному співтоваристві мирний образ відповідальної великої держави, творця, а не бунтаря» - вважає заступник Директора Інституту міжнародної стратегії Центральної партійної школи КПК професор Гуань Лі [6].

Тому Китай зосередив власні зусилля на пропаганді привабливих лозунгів створення «гармонійного світу» і «спільного процвітання», а також на формуванні позитивного іміджу країни шляхом розповсюдження китайської культури.

Справжнім проривом у досягненні поставленої мети стали літні Олімпійські ігри в Пекіні в серпні 2008 року. Протягом майже місяця під час їх проведення уся увага світової спільноти була спрямована на Китай. Як і було задумано, найвищий рівень їх проведення, а також перша за всю історію абсолютна перемога Китаю у неофіційному медальному заліку, стали символами загального успіху та піднесення Китаю останніх десятиліть.

Але тим не менш, незважаючи на вражаючі економічні, науково-технічні та інші вагомі досягнення, й досі існують значні проблеми та перешкоди, що заважатимуть Китаю найближчими роками, і навіть можливо десятиліттями, кинути реальний виклик гегемонії США у побудові нового світового порядку. Наведемо лише декілька головних з них.

На сьогоднішній день Китай залишається серед країн із найменшими доходами на душу населення. Для КНР характерним є п'ятиразовий розрив в рівні доходів між мешканцями приморських провінцій і бідними західними провінціями – дуже небезпечна соціальна поляризація, яка враховуючи наслідки глобальної економічної кризи лише має тенденцію до збільшення. Десять західних районів країни навіть за даними китайської статистики залишаються на рівні «абсолютної бідності» або «забезпечення лише найнеобхіднішого». Це означає, що більше 415 млн. китайських громадян живуть менш аніж на 2 дол. на день.

Величезні успіхи в соціально-економічному розвитку супроводжуються значними витратами енергоресурсів з одночасним погіршенням екології і забрудненням навколишнього середовища. Відповідно до статистики, серед 144 країн з середніми показниками кількості землі, орної землі і лісів Китай перебуває нижче 100-го місця, а за показником споживання прісної води на душу населення - на 55-му місці. Нині в Китаї площа ґрунтів, що зазнали ерозії, досягла 3,56 млн. кв. км, що становить 37,1% від усієї території країни [7, с.196]. Крім того, пустелі в Китаї охоплюють приблизно 1 млн. кв. км, і спустошення земель триває.

Загальний обсяг водних ресурсів Китаю становить 2,8 трлн кубометрів, і за цим показником Китай поступається Бразилії, Росії і Канаді, дорівнюючи показнику США й Індонезії. Однак середній показник водних ресурсів на душу населення становить лише одну чверть середньосвітового показника. Нині річна недостача опадів у країні – 40 млрд. кубометрів з яких приблизно 30 млрд. куб. припадає на сільське господарство. У басейнах рік Хуанхе, Хауайхе і Хайхе спостерігається серйозний брак опадів, до того ж води цих рік істотно забруднені. У зв'язку з цим необхідне створення системи економії водних ресурсів, 70% яких потребує сільське господарство [7, с.196].

Більш ніж в ста містах чисельність населення вже перевищила мільйон, і в кожному з них розростаються нетрі, переповнені біженцями з сільської місцевості.

Криза виявила й іншу проблему. Коли наприкінці 2008 року попит на китайські товари внаслідок розгортання світової фінансово-економічної кризи почав різко скорочуватися, це призвело до масових звільнень на фабриках та заводах, продукція яких не мала попиту на зовнішніх ринках. Як наслідок мільйони людей, що втратили роботу, були змушені повертатися із міст, де вони втратили роботу та можливість годувати власні родини до селищ, які вони залишили у пошуках роботи і де їх ніхто не чекав. Якщо б не вчасна державна допомога тим, хто втратив роботу, а також значні державні проекти по розбудові інфраструктури, наслідки могли б бути набагато гіршими. Головне китайському уряду вдалося уникнути соціальних заворушень. Але така безпека й досі зберігається і може виникнути в разі погіршення ситуації в економіці.

Китай є не тільки найбільш густонаселеною країною в світі. На нього також припадає більше половини світового поголів'я свиней і четверта частина поголів'я птиці. В умо-

вах значної концентрації населення на одиниці площі китайці, а в кінцевому рахунку і всі інші, постійно знаходяться в зоні ризику виникнення нових смертельних захворювань.

Населення Китаю швидко старіє, держава не має стабільного ресурсу для забезпечення пенсійного та медичного страхування, а також інших елементів системи соціального захисту старшого покоління. До 2020-го в КНР проживатимуть понад 400 млн. пенсіонерів старших 65 років [8].

Кожна дитина із однодітної родини, яких і досі більшість, з часом буде змушена стати фінансовою опорою для власних батьків, а можливо і чотирьох бабусь та дідусів. Як наслідок – найвищий в світі рівень індивідуальних накопичень, стримування внутрішнього економічного попиту, величезна залежність від експорту, і, як наслідок, - вразливість перед обличчям економічних прорахунків великих держав, таких як Сполучені Штати (продемонстрована вже під час сучасної економічної кризи).

Ще одною перепоною для підтримки економічного зростання Китаю може стати недостатність енергоносіїв та інших ресурсів. На сьогодні Пекін є найбільшим імпортером нафти в світі після США. За даними ОПЕК, споживання китайською економікою нафти становить приблизно 5 млн. барелів на добу і до 2015 р. досягне 11 млн., з яких 7,5 млн. доведеться імпортувати. Тому, за прогнозами енергетиків, стратегія світової нафтової індустрії в XXI ст. буде залежати насамперед від зростання споживання енергії в КНР.

Крім того КНР займає перше місце з імпорту заліза, сталі, алюмінію, міді, і друге – із загального споживання енергії, безперебійне постачання якої для стрімко зростаючої економіки Китаю дедалі важче стає підтримувати. За прогнозами експертів, із 50 видів сировинних ресурсів, які є на території КНР, через 20 років залишиться максимум 6 [7, с.189].

Підводячи підсумки аналізу потенціалу економічного зростання Китаю, на думку автора слід погодитися із провідним українським економістом А.С. Гальчинським, який вважає, що його не слід переоцінювати, адже «... йдеться про зростання, яке реалізується на засадах індустріалізму і в межах суто здоганяльної стратегії. В оцінках цих процесів можливі аналогії з «ударними п'ятирічками» СРСР, з «досягненнями соціалістичної індустріалізації», темпи якої тоді також у декілька разів перевищували темпи зростання країн Заходу. Однак за всієї значимості того, що нині відбувається в Китаї, ця країна навряд чи зможе стати у найближче десятиліття реальним конкурентом США в сфері технологічних новацій [9, с.260].

Навіть за оцінками китайських фахівців, їх країна лише до 2050 року зможе вийти на рівень середньорозвинутих країн світу.

Також існують сумніви в спроможності КНР завдяки військовій та технологічній модернізації досягнути необхідного потенціалу для перенесення військового впливу за межі національної території та захисту морських комунікацій, без чого будь-яка держава не може претендувати не то що на статус глобального «полюсу» міжнародної сили, але й входити до кола «великих держав», до яких Китай себе вже небезпідставно відносить.

Для того, щоб мати реальну картину співвідношення в даному показнику могутності реального та потенційного «полюсів», розглянемо показники видатків на військову сферу США та Китаю на початку кризи – в 2007 році. При цьому зазначимо, що протягом кризових років, незважаючи на зростаючий дефіцит бюджету і зміну влади в Сполучених Штатах, військові видатки в цій країні продовжують лише збільшуватися.

Якщо до офіційного оборонного бюджету США, який в 2007 році складав 499,4 млрд. дол., або 3,6% ВВП, додати видати на оборону в інших галузях федерального бюджету – а це за оцінками фахівців ще 435,5 млрд. дол., то це вже становитиме загальні 935 млрд.

дол., або 6,8% ВВП [8]. І це навіть без врахування засекречених даних видатків на розвідку.

Видатків, що залишилися за межами офіційного оборонного бюджету у Китаю, мабуть, навіть менше, а ніж в США, хоча ніхто ще не зміг представити надійні дані з цього питання. Але навіть якщо припустити, що вони дорівнюють американським, то в такому випадку Пекін витрачає на оборону в цілому до 84 млрд. дол., що на 39 млрд. більше за офіційні 45 млрд. Інакше кажучи, замість 1,7% ВВП, заявлених в бюджеті, ми отримуємо приблизно 3%.

Хоча це не є кращим методом політичної екстраполяції, він дозволяє зробити важливий висновок про те, що Китай й досі приділяє військовій сфері менше уваги, аніж господарській. І реалії світової економічної кризи навряд чи змінять цю тенденцію найближчим часом.

До того ж ВВП США набагато більше, і, відповідно, в абсолютному відношенні (за номінальним валютним курсом) Сполучені Штати витрачають на свою оборону в 10 разів більше, аніж Китай. Ні про яку гонку озброєнь на даному етапі говорити не приходиться.

На цей час напрямок модернізації китайських збройних сил повністю відповідає їх традиційній ролі. Протягом останніх років КНР систематично нарощує бойовий потенціал, задля недопущення відділення Тайваню або повернення на острів американських або японських військ. Пекін удосконалює власний ядерний потенціал, але спеціально залишає його в скромних межах. Китай не намагається придбати засоби стратегічного перевезення, бомбардувальної авіації, авіаносці, ударні групи та амфібійні сили. Китайців не приваблюють поки що засоби керування, контролю, зв'язку, розвідки та спостереження, що забезпечили США можливість здійснювати військові операції у віддалених точках.

Підводячи підсумки загального аналізу потенціалу могутності Китаю та його майбутньої ролі в світовій політиці, слід визнати, що його зовнішньополітичні ресурси є все ще досить обмеженими і сконцентровані на небагатьох пріоритетних напрямках. Його дипломатія носить поки що здебільшого регіональний характер, здобуваючи риси глобальної по мірі зростання загальносвітової ролі самого регіону Східної Азії. Для описання власного міжнародного статусу з 2006 року Китаєм було запропоноване наступне визначення – «відповідальна велика держава, що розвивається».

Пекін не руйнує існуючий міжнародний порядок, а намагається вбудуватися в нього, при цьому намагаючись – гнучко, неконфронтаційно, але енергійно – прилаштувати його під себе. В цьому сенсі китайську зовнішню політику можливо також назвати «стратегією профілактики зовнішніх загроз» [10]. Вона спрямована на запобігання викликів національним інтересам Китаю шляхом поглиблення співробітництва з державами, потенційно спроможними представляти загрозу.

Список використаних джерел

1. Хонин В. Н. Теория международных отношений. Общая часть. / В. Хонин – К. - 2005.
2. Nye J.S., Jr. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power./ J.S., Jr. Nye – N.Y. – 1990.
3. CIA World Factbook 2006. [Електронний ресурс]- Режим доступу: <http://www.cia.gov>.
4. Бергстен Ф., Гилл Б., Ларди Н., Митчелл Д. Китай: что следует знать о новой сверхдержаве / Ф. Бергстен, Б. Гилл, Н. Ларди, Д. Митчелл. - М.: Институт комплексных стратегических исследований, 2007. - С. 122-123.

5. Иноземцев В.Л. Невеликая депрессия / В.Л. Иноземцев // Россия в глобальной политике. №2. Март-апрель 2009. [Электронный ресурс]- Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/numbers/37/11576.html>.
6. Ломанов В.А. Проблема вращающегося мира России и Китая в мировой порядок / В.А. Ломанов // Россия в глобальной политике. №2. Март-Апрель 2008. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/numbers/37/11576.html>.
7. Величко В.В. Китай: геоекономіка світового лідера / В.В. Величко // Згуровський М.З., Пахомов Ю.М., Філіпченко А.С. та ін. Геоекономічні сценарії розвитку і Україна – К. - 2010.
8. Фримен Ч. На чем споткнется Китай? / Ч. Фримен // Россия в глобальной политике. №5. Сентябрь - Октябрь 2007. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/numbers/28/8537.html>.
9. Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку / А.С. Гальчинський. – К. - 2009.
10. Мамонов М. «Стратегия профилактики опасности» во внешней политике КНР / М. Мамонов // Международные процессы. 2007. №3 (15). Сентябрь- декабрь. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/fifteen/003.htm>.

Піпченко Н.О.*

ВПЛИВ РОСІЙСЬКИХ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІЙНИХ ПЛАТФОРМ НА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНУ КОМУНІКАЦІЮ ДЕРЖАВИ

В статтє описано перспективи впливання новых средств массовой информации на стабильность внешнеполитической коммуникации Российской Федерации. Автор предлагает комплексно рассмотреть роль новых медиа как инструмента внешней внутренней коммуникации, так как блоги, Twitter, YouTube осуществляют неоднозначное влияние на мировые политические процессы.

Ключевые слова: социальные медиа, внешнеполитическая коммуникация, РФ.

У статті описано перспективи впливу нових засобів масової інформації на стабільність зовнішньополітичної комунікації Російської Федерації. Автор пропонує комплексно розглянути роль нових медіа як інструменту зовнішньої та внутрішньої комунікації, тому що блоги, Twitter, YouTube тощо здійснюють неоднозначний вплив на світові політичні процеси.

Ключові слова: соціальні медіа, зовнішньополітична комунікація, РФ.

In the article are described the perspectives on the impact of new media on the stability of Russian external communication. The author proposes a complex approach that looks at the role of new media as a tool of external and internal communication, because new media such as blogs, Twitter and YouTube, have played a major role in episodes of contentious political action.

Keywords: social media, external communication, Russia.

Наукове дослідження проблем впливу інформації на всі сфери життєдіяльності людини розпочалось ще в кінці ХХ століття. Зокрема, еволюція наукової політологічної думки з питань інформаційного суспільства та інформаційно-комунікативних технологій (роботи Ф. Фукуяма, С. Хантінгтона, І. Валлерстайна, Ж. Дюрозеля, Дж. Розенау, Ж.-М. Гуехенно, Д. Стоуна, С. Ромма, К. Мюллера, Ч. Шмітца, З. Бжезинського, А. Гора та ін.) свідчить про те, що будь-яка внутрішньополітична проблема (економічна, соціальна, екологічна, військова тощо), яка є предметом державної політики, знаходить своє відображення на зовнішньому рівні функціонування політичної системи будь-якої держави. Дж. С. Най-молодший, Д. Роткопф, М. Лібіскі, Т. Мартін, Д. Роналд, Дж. П. Шульц, Дж. Арквілла, Д. Ронфелдт, Р. Соломон, В. Дізард мл., Е. Антоін, Г. Геераертс та інші розглядають перерозподіл політичного впливу держави у сучасних міждержавних відносинах, процеси політичної десуверенізації держави, відзначаючи вплив мережі Інтернет на політичну владу для оптимізації політичних функцій держави у сучасному інформаційному

* кандидат політичних наук, асистент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

середовищі. Г. С. Сміт, Дж. Р. Купер, Ш. Дж. Браун, М. Леонард, Л. Нобл, Й. Курбалія, К. С. Рана, Д. Каппелер, А. Маттеуччі та інші обґрунтували використання сучасних комунікативних технологій як інструменту політичної влади на зовнішньо- та внутрішньополітичному рівнях існування держави.

Дослідженню соціально-політичної складової мережі Інтернет присвячено окремі наукові роботи, зокрема, О. Зернецької, В. Королька, Є. Макаренко, Є. Камінського, Г. Почепцова, В. Бебика, П. Сардачука, О. Кулика, О. Ялової, О. Кучмій, О. Шевченко, Д. Дубова, Н. Білан тощо. Загальні проблеми політичного впливу інформаційно-комунікаційних технологій на політичну діяльність держави висвітлено у наукових працях Л. Губерського, М. Михальченка, В. Гондюла, В. Бруза, Є. Тихомирової, О. Сосніна, М. Рижкова, А. Шинкарука, М. Розумного, І. Жовкви, А. Наджоса, О. Флюр, В. Александрюка та ін., в яких з'ясовуються проблеми політичного прогнозування, міжкультурного співробітництва, проблеми забезпечення національних інтересів України у сучасному інформаційному середовищі.

Вплив соціальних медійних платформ на формування зовнішньополітичної комунікації держави можна розділити на декілька етапів. Перший етап (середина 90-х років ХХ ст.) характеризується появою політичних інформаційних ресурсів у мережі Інтернет, зокрема, з'являються електронні версії всіх видів засобів масової інформації, веб-сайти державних, політичних, громадських установ, а також виникають перші соціальні мережі як інструмент здійснення зв'язку між групами осіб, об'єднаними специфічними інтересами. Завданням таких ресурсів було інформування громадськості про політичні, економічні, соціальні проблеми розвитку держави. В умовах формування другого етапу (початок ХХІ ст.) мережа Інтернет стає інструментом внутрішньо- та зовнішньополітичної комунікації, сприяючи появі «віртуального політичного простору», в якому починають діяти «віртуальні спільноти», об'єднанні спільними політико-ідеологічними рисами.

Американський дослідник Й. Бенклер у роботі «Багатство мереж: як трансформуються соціальна продуктивність ринків та свободи» [1] зазначає, що мережа Інтернет може позитивно впливати на розвиток громадянських відносин, в цілому, та мас-медіа, зокрема, тому що мережеві системи комунікацій сприяють появі різносторонніх потоків інформації, трансформуючи структуру мас-медіа та знижуючи вартість розповсюдження інформації. Розвиток соціальних медійних платформ сприяє зростанню політичної, громадської активності населення держави, тому що подібні дискусії у мережі Інтернет створюють онлайн-простір, в якому члени співтовариства співпрацюють, обмінюються політичними переконаннями, здійснюють функції громадського контролю дій органів державної влади. При цьому в умовах існування авторитарного режиму у державі такі мережеві комунікації дозволяють формувати «незалежні ідеї» можливого розвитку країни, знаходити однодумців не лише в межах національних кордонів, отримувати та поширювати різного роду інформацію та сприяти формуванню громадсько-активного населення, здатного здійснювати активну діяльність не лише у віртуальному, але й реальному середовищі.

Дослідженням проблем впливу російських соціальних медійних платформ на здійснення політичної комунікації держави займаються багато як російських, так і зарубіжних дослідників, серед яких потрібно виділити дослідження проведенні вченими Гарвардського університету під назвою «Публічний дискурс у російській блогосфері: аналіз політики та мобілізації в Рунеті» [2], дослідження Інституту миру США щодо впливу сучасних медіа (блогів) на розвиток політичних комунікацій у світі, а також роботу російської компанії «Яндекс», яка видає щорічний інформаційний бюлетень «Блогосфера російського Інтернету» [3, 4].

За даними служби Яндекс (blogs.yandex.ru) [3, 4], у російськомовній блогосфері у 2006 році було зареєстровано більше, ніж 1 150 000 блогів, а записів (постів) - більше 80 мільйонів, з яких лише 46% були активними, тоді як навесні 2009 року відповідно 7,4 мільйона блогів, з яких 6,9 мільйонів особистих щоденників і понад півмільйона співтовариств. Таким чином, активність російської сфери мережі Інтернет за три роки зростає більше, ніж в шість разів. У 2006 році російських блогів у світі було всього 2%, тоді як у 2009 році відбулось зростання до 5%, а записів російською мовою щодня створюється від 7% (2006) до 12 % (2009) порівняно із записами іншими мовами, хоча у середньому російськомовний блогер пише в три рази частіше, ніж західний.

У 2006 році російськомовні блоги були розміщені в основному на 14 блог-хостингах, серед яких виділялись LiveJournal.com, LiveInternet.ru, Blogs.mail.ru і Diary.ru. Всього на закордонні блог-хостинги приходить 38% російськомовних блогів. У 2009 році 70% усіх російськомовних блогів і 76% активних блогів розташовано на чотирьох сервісах: LiveJournal.com, Blogs.Mail.ru, Ya.ru і LiveInternet.ru. Якщо розглянути територіальне розміщення блогів, то російськомовна блогосфера транснаціональна - щоденники російською мовою ведуть користувачі Інтернету більш, ніж з 90 країн світу.

Отже, соціальні медійні платформи стають інструментом зовнішньополітичної комунікації, за допомогою якого відбувається інформування світової громадськості про внутрішньо- та зовнішньополітичне життя країни, а особи, які активно створюють подібний контент стали не просто журналістами «stand-up», а й виконують роль аналітиків, експертів, до думки яких прислухається громадськість. Наприклад, за даними опитувань компанії «Pew Internet Research», 34% американських блогерів вважають свої щоденники різновидом журналістики, також щодня блогери створюють близько мільйона записів російською мовою - близько 300 тисяч постів і близько 700 тисяч коментарів, з яких суспільно-політичним проблемам присвячено приблизно 25 % повідомлень.

Виходячи з цього, вчені Гарвардського університету досліджували російську блогосферу з травня 2009 року по вересень 2010 року за декількома категоріями: суспільна і політична, регіональна, культурна та інструментальна. З 1 000 000 досліджених блогів для детального аналізу відібрали 11 792 найпопулярніших, на основі яких було сформовано карту блогосфери, яку автори назвали «Discussion Core» («Ядро дискусій»). Крім того, гарвардські вчені провели аналіз частоти вживання слів залежно від типу блогів та аналіз їх популярності серед звичайних користувачів. Таким чином, дискусійне ядро російськомовної блогосфери складається з чотирьох основних мережевих тем: політичного і суспільного дискурсу (кластер, який фокусується на новинах), регіональної зони (переважно країни СНД), «інструментальної» зони (поширення замовленої інформації) і зони культури. В ході проведеного дослідження серед виділених кластерів потрібно звернути увагу на ті, в яких найчастіше обговорюються політичні проблеми або демонструються докази політичної і соціальної активності в Росії, зокрема [2]:

- суспільний дискурс, в основі якого знаходяться міжнародні мас-медіа – це кластер блогерів, увага яких зосереджена на перекладі та коментуванні повідомлень англійських веб-сайтів новин (New York Times, Washington Post, Wall Street Journal, The Guardian і BBC). Зокрема, 62,3% блогерів походять із Росії, але до кластеру входять блогери з США та Ізраїлю (близько 8%), а також вихідці з інших країн світу. Важливою особливістю, цього кластеру є те, що середній вік блогерів складає 37 років і вони є фахівцями у своїй сфері, зокрема професори, вчені, перекладачі, журналісти тощо, тобто вони є лідерами думок, з якими політичні, державні, громадські структури повинні налагоджувати зв'язки з метою просування власних інтересів;

- суспільний дискурс, в основі якого знаходяться російські медіа – це кластер, який зосереджений на обговоренні політичних питань, поточних подій, культури і особистого життя. Зокрема, 81,3% блогерів є росіянами, які аналізують та коментують внутрішні мас-медіа (Newsru.com, Lenta.ru, «Эхо Москвы» і Gazeta.ru), при цьому політичної одностайності не спостерігається, тобто політичні інтереси блогерів не є сталими і можуть тематично змінюватись;

- націоналісти – до кластеру входять російські блогери крайніх і помірних націоналістичних спрямувань, зокрема, в ньому знаходяться представники демократичної опозиції, проурядового молодіжного угруповання, офлайн політичні і соціальні групи. Рух проти нелегальної імміграції є основним суспільно-політичним рухом, пов'язаним з цим кластером, але він також включає ряд блогерів – любителів історії, які дотримуються помірних політичних поглядів. Аудиторія цього кластеру складається в основному з російських (74,6%) і українських блогерів - чоловіків (11%);

- демократична опозиція – складається з блогерів, які входять до офлайнових демократичних опозиційних груп, зокрема, руху «Солідарність» (політичне об'єднання декількох опозиційних демократичних партій). Головними інформаційними джерелами кластеру виступають веб-сайт Г. Каспарова, чемпіона світу по шахам, а нині лідера опозиційного руху «Інша Росія», grani.ru – провідний опозиційний сайт новин, а також сайти політичного руху «Солідарність» і «радіо Свобода – вільна Європа». Крім обговорення демократичних і опозиційних політичних проблем, саме в рамках цього кластера за потреби можна здійснити політичну мобілізацію певних груп населення Росії;

- фінансово-економічний дискурс – представники кластеру активно коментують бізнесово-економічні мас-медіа, зокрема, веб-сайти «Ведомостей», «Коммерсанта», «ForbesRussia» і «Smart Money». Крім того, блогери посилаються на статистичні дані і дослідження, читають і роблять перепосилання на записи інших блогерів, які здійснюють фінансово-економічний аналіз. Члени цієї групи переважно чоловіки (87%), які свідомо дотримуються політичного нейтралітету, висловлюючи опозиційне ставлення до політики лише за потреби;

- соціальні та екологічні активісти – цей кластер організований навколо соціального і екологічного рухів в Росії, добродійності і охорони історичних пам'яток. Гендерні показники цього кластера (66,7% жінок, 33,7% чоловіків) демонструють високу частку жінок, протилежну загальному розподілу (67,3% чоловіків і 32,7% жінок). Найпопулярнішими інформаційними ресурсами є веб-сайти washne.net, charity.ru, avtonom.org, які пропагують ідеї екологічних та суспільних протестів.

Ще одним соціально - медійним каналом, який можна використовувати для зовнішньополітичної комунікації є YouTube або популярний російський аналог для обміну відео-файлами RuTube.ru, на яких розміщено відеоролики розважального, гумористичного і політичного контенту як комерційного походження (зверху вниз), так приватного виробництва (з низу вгору). Якщо аналізувати тематичне наповнення політичних кліпів, то головними проблемами є корупція, свобода слова, зловживання владою правлячою елітою, націоналістичні проблеми, екологічна ситуація в містах і країні в цілому.

Враховуючи існуючу політичну ситуацію у російськомовній частині мережі Інтернет, правлячі кола країни стали активно освоювати соціально - медійні канали для спілкування з внутрішньою та зовнішньою аудиторією. Зокрема, для представництва інтересів Президента РФ відкрито такі мережі ресурси [5]: news.kremlin.ru («Президент Росії / Новини») - на сайті публікуються новини, виступи, стенограми, документи про діяльність Президента РФ, інформація про поїздки і візити, телеграми, фото, відео, аудіо, інша поточна ін-

формація; існують також версії веб-сайту для смартфонів і стільникових телефонів (pda.kremlin.ru) та для осіб, які мають проблеми з зором (special.kremlin.ru); blog.kremlin.ru - «Відеоблог Дмитра Медведєва»; letters.kremlin.ru («Лист Президенту») - сервіс відправки звернень до глави держави; www.uznay-prezidenta.ru - веб-сайт для дітей шкільного віку; community.livejournal.com / blog_medvedev / - дискусійний майданчик глави держави на одному з популярних блогів «LiveJournal»; @ KremlinRussia - офіційний канал Президента Росії в соціальній мережі «Twitter» та його англійська версія (@ KremlinRussia_E); www.youtube.com / kremlin - офіційний канал Президента Росії на відеохостингу «YouTube».

У червні 2011 року Міністерство закордонних справ Росії відкрило офіційні облікові записи у соціальній мережі «Twitter» російською (MID_RF) та англійською мовами (MFA_Russia). Головна мета проекту – поширювати серед користувачів Інтернет-простору інформацію про зовнішню політику Росії та висвітлювати позицію держави з актуальних проблем розвитку міжнародних відносин.

У дипломатичному «Twitter'i» буде представлено анонси заходів за участю керівництва російського зовнішньополітичного відомства, а також цитати з виступів міністра закордонних справ та його заступників. У МЗС Росії сподіваються на те, що новий ресурс буде розрахований на широку аудиторію і особливо на росіян, які перебувають за кордоном. Наприклад, користувачі зможуть отримувати інформацію на мобільні телефони та комунікатори, якщо виникатиме надзвичайна ситуація в країні перебування. Вибір для реєстрації зовнішньополітичного відомства саме у соціальній мережі «Twitter» пов'язаний з активним розвитком цієї медійної платформи, яка була одним з важливих каналів поширення інформації про події на Близькому Сході.

Таким чином, російськомовні соціальні медійні платформи переважно знаходяться за межами прямого державного контролю, хоча відкриття офіційних акаунтів державних структур свідчить про спроби здійснення непрямого впливу на цю сферу. Інформаційний ресурс, який використовується російськомовними блогерами для висвітлення суспільно-політичних та зовнішньополітичних питань розвитку Росії, є переважно закордонного походження, а головні теми, яким приділяється увага зосередженні на здійсненні контролюючих функцій дій керівництва держави. Частина російськомовної блогосфери використовується не лише для обговорення політичних проблем і критики урядових дій, але й для мобілізації політичної і соціальної діяльності, що сприяє активізації діяльності урядових структур у мережі Інтернет.

За умов сучасного розвитку соціальних медійних платформ складно однозначно оцінити вплив російської політичної блогосфери на політичне життя держави, також подальшого дослідження потребують проблеми вивчення ефективності мережеских засобів соціальних рухів та аналізу «кіберпростору» як елемента соціально-політичної системи, який здійснює вплив на всі сфери життєдіяльності людства.

Список використаних джерел

1. Benkler Yochai The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom. – Yale University Press: 2006 - 528 p.
2. Etling Bruce, Alexanyan Karina, Kelly John, Faris Robert, Palfrey John, Gasser Urs Public Discourse in the Russian Blogosphere: Mapping RuNet Politics and Mobilization // Berkman Center Research Publication № 2010-11. October 19, 2010 – 46 p.
3. Информационный бюллетень «Блогосфера Рунета» // Аналитическая группа департамента маркетинга компании «Яндекс» - весна 2009 – 9 с.

4. Информационный бюллетень «Блогосфера российского Интернета» // Аналитическая группа департамента маркетинга компании «Яндекс» - осень 2006 – 10 с.
5. Официальные сетевые ресурсы Президента России [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://kremlin.ru/about/resources>

Мельничук Н.Б.*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Мета статті – дослідити особливості формування образу політичного лідера в масовій свідомості в умовах функціонування політичної сфери сучасного суспільства із врахуванням макросоціальних факторів впливу на політичну свідомість громадянина.

Ключові слова: політичний лідер, масова соціальна свідомість, образ політичного лідера, суспільна думка.

Цель статьи – исследовать особенности формирования образа политического лидера в массовом сознании в условиях функционирования политической сферы современного общества с учетом макросоциальных факторов воздействия на политическое сознание гражданина.

Ключевые слова: политический лидер, массовое социальное сознание, образ политического лидера, общественное мнение.

The objective of this article is to investigate the features of a process of a political leader's image formation in the mass consciousness in conditions of the functioning of the modern society's political sphere, taking into account macrosocial factors of influence on the political consciousness of the citizen

Key words: political leader, mass social consciousness, image of a political leader, public opinion.

Непростий затяжний шлях становлення інституту політичної влади в сучасній Україні, суттєві зміни в політичному, економічному, культурному житті країни протягом останнього десятиріччя призвели до кардинальних змін та значної розрізненості у масовій соціальній свідомості українського громадянина. Диференціація суспільства за багатьма ознаками (регіональною, економічною, релігійною, ідеологічною) призводить до урізноманітнення уявлень про способи реформування держави та напрямки розвитку державотворчого процесу, відповідно, і про особистість, що здатна очолити цей процес і привести до ефективного результату. Особливої актуальності в цих умовах набуває питання довіри населення до політичних лідерів – носіїв державної влади (як дійсних, так і потенційних). Той же комплекс факторів визначає одночасно форму і ступінь політичної участі громадян (від пасивного стану до прямої дії). А це являється одним з важливих факторів забезпечення суспільної стабільності в державі.

Політика сьогодні сприймається переважно персоналізовано, окремі політичні фігури, політичні та публічні діячі уособлюють в собі політичні партії та інститути влади у суспільстві. Громадян цікавить не тільки (а часто не стільки) політичні погляди лідера, а

* асистент кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

і його особистість, його внутрішній світ. Сучасна політична особа не може ігнорувати цей факт, отже в другій половині ХХ ст. Починає з'являтися велика кількість мемуарів політичних лідерів, які розраховано на широку аудиторію. Але часто ми стикаємось з невідповідністю того образу політичного діяча, що поширюється в суспільстві, зокрема, засобами масової інформації, з його реальними якостями та здатністю ефективно вирішувати поставлені перед політиком задачі. І часто ця невідповідність виявляється вже після того, як створений штучний образ виконав свою місію – наприклад, після отримання результатів виборів.

Різноманітні аспекти проблеми формування образу політичного лідера в суспільній свідомості неодноразово досліджувались як українськими, так і зарубіжними вченими, політологами, аналітиками від Конфуція до теперішнього часу, хоча особливої актуальності вона набула у другій половині ХХ ст. В більшості досліджень останніх 10-15 років основна увага приділяється соціокультурним факторам, що впливають на електоральну поведінку громадян як результат поширення в масовій свідомості певного образу конкретного політичного діяча. На другому місці за поширенням в проблематиці досліджень знаходяться індивідуальні соціально-психологічні атрибути громадянина. Результати вітчизняних та зарубіжних теоретичних і прикладних досліджень з цієї проблематики сьогодні успішно застосовуються при проведенні аналізу Я-образу політичних лідерів, дослідженні залежності Я-образу політичного лідера від соціальних уявлень про нього. Хоча питання функціонування та впливу у політичному середовищі факторів тривалої дії, таких, що здійснюють схожий вплив одночасно на значні групи населення, все ще залишається недостатньо вивченим.

Значне соціальне та економічне розшарування в сучасному українському суспільстві не може не впливати на процес формування образу «ідеального політика» в масовій свідомості громадян. «Економічна та політична стабільність в державі зумовлює стабільність особистих персональних політичних уподобань в суспільній свідомості, а в умовах соціальних трансформацій громадяни частіше переорієнтуються з одного політичного лідера на іншого» [1]. Така нестабільність в політичних уподобаннях населення провокує ще більшу потенційну політичну нестабільність в державі. Тим більшої уваги слід приділити факторам, що притаманні всім верствам населення, діють стабільно та на постійній основі, - макросоціальним факторам.

Політологи досить часто звертаються до теми образу політичного лідера у культурно-історичному контексті. Загалом, культурно-історичний фактор здійснює суттєвий вплив на формування образу-стереотипу політичного лідера, зокрема, національного рівня. Так, наприклад, визначено, що для слов'янської політичної культури притаманний сталий компонент образу-стереотипу національного політичного лідера у масовій свідомості, сформований під впливом культурно-історичного фактору, характерними рисами якого є наявність «образу лідера авторитарного, але духовно багатого, гуманного, морального, але разом з тим зрозумілого для народу, близького до нього» [5]. Складові цього компоненту образу політичного діяча в масовій свідомості слов'янських народів є практично незмінними протягом багатьох історичних періодів. Можна відмітити, що ці риси активно використовуються кандидатами на пост голови держави при створенні їх образу у суспільній свідомості. Відповідність створеного образу політичного діяча традиційним стереотипам носіїв влади у суспільстві, які сформувалися в процесі історичного розвитку суспільства, забезпечує йому статус політичного лідера.

Нарівні з цим в науковій літературі часто окремо виділяється також ідеологічна діяльність держави в якості соціального макро-фактору, який впливає на масову свідомість.

Ідеологічна діяльність держави розглядається в цьому контексті як така, що спрямована на обґрунтування права держави на владу. Державна ідеологія, яка в першу чергу покликана служити меті легітимізації існуючої влади, а отже, політичних лідерів як її уособлення, інтегрує суспільство, скріплює всю сукупність суспільних відносин: «Держава в цьому випадку лише прагне переконати своїх громадян в існуванні певних цінностей, які інтегрують їх усіх – бідних і багатих, освічених та малограмотних, прихильників різних вірувань чи релігій та атеїстів, що розмовляють різними мовами та проживають в різних регіонах» [3].

Однією з задач будь-якої державної ідеології являється забезпечення підтримки народу носію верховної державної влади через створення, поширення та укріплення його позитивного образу в масовій свідомості ідеологічним шляхом – позитивного образу національного політичного лідера.

В історії світової наукової думки можна знайти багато прикладів звернення до проблеми ролі державної ідеології у формуванні образу політичного лідера в масовій психології (Платон, Н.Макіавеллі та ін.). Основну ідею їх досліджень можна виразити тезою, що правителі мають прагнути виглядати в очах свого народу особливими людьми, наділеними надприродними якостями. «Легітимність влади харизматичних авторитетів заснована на вірі у властивості, які перевищують звичайні якості та які сприймаються на ранній стадії як надприродні... або на вірі в героя, джерелом авторитета якого служить «підтвердження» його харизматичних якостей чудесами, перемогами чи іншими успіхами – добробутом тих, хто йому підпорядковується... Панування здійснюється не на основі загальних традиційних або раціональних норм, воно є ірраціональним» [2].

На думку багатьох дослідників, в сучасних умовах становлення інформаційного суспільства в світі комунікативні процеси у суспільстві набувають зовсім іншого вираження. Потужний розвиток засобів масової інформації та форм і методів політичної комунікації, а також методів вивчення суспільної думки та цілеспрямованого впливу на неї, зробили можливим свідоме формування та корекцію іміджу політичного лідера у відповідності до поставлених перед ним цілей, задач та настроїв виборців.

Аналіз сучасної світової політичної практики показує, що пересічний громадянин більшою мірою формує своє ставлення до політичного лідера виходячи з його (політичного лідера) особистісних якостей, точніше, зі свого уявлення про наявність/відсутність цих якостей та ступінь їх вираження, а також на основі власного сприйняття зовнішніх атрибутів образу політичного діяча. Таке сприйняття зіставляється з образом «ідеального політичного лідера», сформованим в підсвідомості громадянина умовами проживання та оточуючого середовища протягом його дорослішання, становлення як політично свідомої особистості та подальшого розвитку (згідно до положень «теорії рис», в якій головна увага приділяється якостям (психологічним характеристикам) лідера). В залежності від результатів такого зіставлення у громадянина формується позитивне чи негативне ставлення до певного політичного діяча, яке визначає оцінку його спроможності виконувати конкретну політичну роль в державі, що знаходить своє вираження в результатах виборів різних рівнів. Більшість населення не залучена у процесі реальної політики і має недостатнє уявлення про програмні документи політичних сил. Пересічний громадянин часто не може назвати, яких політичних поглядів дотримується той чи інший кандидат на пост або які реформи чи ідеї підтримує/не підтримує, а причину свого вибору аргументує характеристиками на кшталт «розумний, надійний, інтелігентний» тощо.

«Система відносин лідер/послідовник має бути подібною до способу взаємин між людьми в реальному житті. Людині властиво порівнювати характер і вчинки лідерів із

власним характером і вчинками. При цьому може бути досягнута певна мета: самовдосконалення до рівня позитивного лідера, самозаспокоєння внаслідок усвідомлення правильності орієнтації на позитивного героя, самопіднесення під час порівняння людиною своєї особи з опонентами обраного нею лідера тощо» [4].

Нарівні з «теорією рис» при дослідженні особливостей формування образу політичного лідера у масовій свідомості використовується і «теорія ситуацій». Відповідно до цієї теорії, у суспільстві має виникнути ситуація в якій з'явиться необхідність в особистостях, що мають певні якості і здатні вирішити нагальні соціальні проблеми. В такому разі лідером стає той, хто в більшій мірі відповідає потрібним особистісним якостям та краще за інших виконає соціальний запит. За цим підходом, ситуації формують лідерів, а не навпаки.

Доповненням до «теорії ситуацій» виступає «теорія послідовників». За цією теорією суспільний діяч стає лідером лише в тому випадку, якщо у нього є послідовники (прихильники) в суспільстві. Коло послідовників тим ширшає, чим в більшій мірі особистісні якості лідера відповідають очікуванням населення. В той же час лідери можуть змінювати склад своїх прихильників, пристосовуючись до цих очікувань (За Г.Артемовим [1]).

Якщо імідж політичного діяча не відповідає очікуванням громадян, це призводить до падіння його авторитету у суспільній свідомості, а отже, в результаті, до зменшення його впливу на перебіг політичних та соціальних подій у суспільстві.

Сучасні соціально-політичні, економічні й духовні процеси в суспільстві висувають все нові й дуже складні проблеми, які необхідно своєчасно прогнозувати та вирішувати. Це обумовлюється більшою публічністю внутрішньої і зовнішньої політики, ускладненням політичних відносин, формуванням нової політичної свідомості, особливостями функціонування сучасної політичної культури. Сучасні засоби масової інформації і комунікації надають загальнонаціональним лідерам унікальні можливості не тільки проголошувати та обґрунтовувати свої програми, але і досить ефективно маніпулювати суспільною свідомістю.

Список використаних джерел

1. Артемов Г.П. Политическая социология. М., 2002 – С. 210
2. Вебер М. Избранное. Образ общества. М., 1994 – С. 68
3. Рахимов Р.А., Хабибулина Н.И. Государственная идеология и язык закона. СПб., 1999 – С. 37
4. Полковенко Т. Трансформація образу лідера в сучасному соціокультурному просторі // Персонал, 2006, №7 – С. 81
5. Шилкина М.В. Современный исторический лидер в России и мифотворчество массового сознания//Феномен политической власти. Сб. ст. Тверь, 1993 – С. 37-38

Авраменко В.В.*

ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМАЦІЇ КОНСТИТУЦІЇ ЄС У ФРАНЦУЗЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

В статье рассмотрен договор, учреждающий Конституцию для Европы. Она была принята государствами-членами Европейского Союза в Брюсселе 17 и 18 июня 2004 года. В мае 2005 года Конституция была отклонена референдумом во Франции.

Ключевые слова: Франция, Конституция ЕС, референдум.

В статті розглянуто договір, що засновує Конституцію для Європи. Вона була прийнята державами-членами Європейського Союзу в Брюсселі 17 та 18 червня 2004 року. У травні 2005 року Конституція була відхилена на референдумі у Франції.

Ключові слова: Франція, Конституція ЄС, референдум.

This article is about a treaty establishing a Constitution for Europe. It was adopted by the European Union's Member States in Brussels on 17 and 18 June 2004. In May 2005, the Constitution was rejected in the French referendum.

Key words: France, EU Constitution referendum.

Творення Конституції Євросоюзу припало на один із найскладніших періодів його історії. Непроста соціально-економічна ситуація в низці держав Союзу та країнах — кандидатах на вступ, а також війна в Іраку стали випробовуванням для розширеного ЄС та ідеї трансатлантичної єдності в цілому. Неспроможність вироблення консолідованої позиції, особливо щодо питання ухвалення Основного Закону майбутньої наддержави, спричинила гостре протистояння між європейськими країнами. Розбіжності в політичних позиціях та амбіціях держав — членів об'єднання призвели до втрати потужного інтеграційного імпульсу, яким могло б стати прийняття першої загальноєвропейської Конституції, натомість зросла небезпека зволікання євроінтеграційних процесів.

Метою дослідження є аналіз процесу створення Конституції ЄС та труднощів її легітимації у Французькій Республіці.

Серед дослідників проблеми ратифікації Конституції ЄС варто виділити Марину Стрежневу, Франсуа Форе, Крістін Каду, Лоран Макфолс, Бруно Котреса, Етьєна Франсуа, Наталі Лаяні, Франсуа-Хав'єра Прійоло, Іва Бертончіні, Антуана Клеверса, Ніло Кауппі.

Питання про необхідність створення й ухвалення єдиної Конституції для всіх європейських держав, що входять у Союз, постало після саміту в Копенгагені 1993 року, коли вперше було озвучено ідею можливого розширення ЄС за рахунок країн Центральної та Східної Європи.

* здобувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Макаренко Є.А.

Згодом на саміті ЄС в Лакені у грудні 2001 року було ухвалено рішення про створення Європейського Конвенту з метою реформи загальноєвропейських органів управління. До цього дорадчого органу увійшли представники Єврокомісії, Європарламенту, урядів і парламентів 15 країн — членів ЄС, а також 13 країн-кандидатів. Протягом кількох років Конвент під керівництвом колишнього президента Франції Валері Жискар д'Естена вивчав чинне законодавство ЄС і зрештою запропонував план політичної реформи [1].

Основною метою Конвенту була організація широких публічних дебатів щодо майбутнього Союзу. Робота Конвенту стала взірцем відкритості: пленарні дебати проводилися публічно з вільним доступом журналістів, документи та промови — доступними на веб-сайті. До того ж саме членство в Конвенті відповідало політичній та національній різноманітності країн-членів та держав-кандидатів тощо. Після Конвенту проект Договору майже рік обговорювався урядами держав-членів під час міжурядових конференцій, які після запеклих дебатів підготували остаточний варіант, що мав ефективно врегулювати відносини між 25 країнами ЄС після його розширення [2].

Одним із ключових моментів у розгляді проекту єдиної європейської Конституції став саміт ЄС у Салоніках 19 — 20 червня 2003 року, в якому вперше взяли участь представники 10 держав. Під час обговорення проекту майбутньої Конституції було виявлено дві позиції. Одна група країн — Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Голландія і Люксембург — виступила за передачу повноти влади наднаціональним органам ЄС. Натомість Польща, Іспанія та деякі інші висловилися за збереження значної частини суверенітету під національною юрисдикцією [1].

На думку відомого фахівця в сфері євроінтеграції В. Посольського укладання Договору про запровадження Конституції для Європи виходить далеко за межі пошуку нової інституційної рівноваги й пристосування до розширення Євросоюзу на схід і закладає фундамент цілісного конституційного устрою об'єднаної Європи. У цьому зв'язку стаття 1 Конституції для Європи підтверджує подвійну сутність ЄС як союзу держав і водночас наднаціональної спільноти, що черпає свою демократичну легітимність у «волі громадян та держав Європи будувати спільне майбутнє». Конституція для Європи — об'ємний документ принципово нової для ЄС якості. Текст Конституції для Європи написаний 21 офіційною мовою розширеного Євросоюзу [3].

За юридичною природою Конституція ЄС є міжнародним договором, а не національною конституцією. Конституція ЄС є установчим актом міжнародної міжурядової організації «Європейський союз», як Статут ООН для Організації об'єднаних націй.

Договір про Конституцію для Європи є новим установчим договором Європейського Союзу без обмеженого терміну дії, який чітко визначає повноваження, права та обов'язки Союзу й держав-членів, його інституціональну структуру, процедури, цілі та сфери політики. Він спрощує правову структуру Союзу та запроваджує низку інституціональних змін для поліпшення ефективності його роботи. Основна мета Конституції ЄС — зробити Союз-25 більш ефективним та демократичним [2].

17 — 18 червня 2004 року в Брюсселі була ухвалена нова Конституція Європейського Союзу, а 29 жовтня т.р. глави держав і урядів підписали в Римі договір про Конституцію ЄС. Урочиста церемонія відбулася на Капітолійському пагорбі столиці Італії у залі палацу «Палаццо дей Консерваторі», де в 1957 р. були підписані договори про утворення Європейського економічного співтовариства та Європейського співтовариства з атомної енергетики (Євратом). Перед підписанням прем'єр-міністр Італії Сільвіо Берлусконі закликав парламентарів усіх держав-членів ЄС ратифікувати документ. Символічна церемонія під-

писання договору знаменувала собою офіційне народження нової наддержави, що об'єктивно кидає виклик однополюсній моделі глобальної політики. За висловлюванням Сільвіо Берлусконі утопія батьків-засновників нарешті стала реальністю [4].

Процес легітимації в різних країнах Європи відбувався різними шляхами. Одні країни ратифікували Європейську Конституцію парламентським голосуванням, інші через всенародний референдум. Зрозуміло, що країнам, де проводився всенародний референдум, Франції зокрема, потрібно було більше часу для розгортання інформаційної роз'яснювальної кампанії, а також час на обдумування та прийняття рішення народом. Так, наприклад, французьким урядовцям необхідно було інтенсивно виступати з роз'яснювальними виступами, промовами, проводити діалоги у форматі запитання-відповідь [5].

У 2004 р. Конституцію ЄС ратифікували дві держави. Першою стала Литва, парламент якої 11 листопада ратифікував цей важливий документ (84 парламентарі голосували – «за», 4 – «проти», 3 – утримались). Другою ратифікувала Конституцію Угорщина. Текст документа був схвалений більшістю депутатів (332 депутати голосували – «за», 12 – «проти», 44 – утримались) на засіданні Угорського парламенту 20 грудня. 12 січня 2005 р. Конституцію ЄС більшістю голосів («за» проголосували 500 депутатів, 137 висловились проти, 40 – утримались) схвалив Європейський Парламент. 1 лютого 2005 р. Конституцію ЄС ратифікував парламент Словенії – країни, яка ще кандидатом була визнана найбільш готовою до вступу в ЄС. Перший після підписання Договору про Конституцію ЄС загальнонаціональний референдум відбувся в Іспанії 20 лютого 2005 р. Переважна більшість іспанців, що взяли участь у референдумі, – 76,7 % – сказали «так» Європейській Конституції, хоча експерти відзначили досить низький рівень явки – 42,3 % [4].

І коли Конституцію ратифікували вже 9 країн (Австрія, Греція, Італія, Іспанія, Литва, Німеччина, Словаччина, Словенія, Угорщина), відбулися референдуми у Франції та Нідерландах - країнах-засновницях ЄС, на яких виборці рішуче відмовилися підтримати Європейську Конституцію [6].

Серед французьких громадян, які взяли участь у референдумі більше 55% висловилися проти нового Основного Закону ЄС. Можна виділити три основні причини провалу референдуму. По-перше, Франція виявилася не адаптованою до нових реалій Євросоюзу, який на той час тільки розширився до 25 членів. Своїм голосуванням Франція показала, що їй важко асоціювати себе з новою Європою – негативне голосування стало скептичною відповіддю на перспективу жити разом з новими членами ЄС. Це було особливо помітно на фоні обговорення перспективи вступу до Євросоюзу Туреччини, України та Грузії, які важко сприймаються французами як Європа не лише в економічному, але й в культурному та політичному відношеннях.

По-друге, стандарти нових членів в соціальній політиці більш жорсткі та ринкові. В результаті більш тісної інтеграції і як наслідок уніфікації стандартів французи побоювалися втратити значну частину своїх завоювань у соціальній сфері. Відносний збіг двох процесів у часі (розширення ЄС та прийняття нової Конституції) фактично зумовило реакцію французів.

По-третє, голосування проти Конституції стало опозиційним, тобто виражало ставлення до уряду та президента, адже їх популярність значно знизилася. Таким чином це був протест не лише проти Конституції, але й проти уряду Жака Ширака [7].

Окремо варто виділити семантичне значення назви „Європейська Конституція», що стало вагомою причиною неприйняття цього документа на референдумі не лише у Франції, але і в Нідерландах. Саме термін «конституція» сучасною політико-правовою мовою

тлумачиться як легітимний документ, що уповноважує державу на здійснення суверенної влади на власній території. Без сумніву, народ є джерелом влади сучасних демократій, однак політичний статус суспільної угоди закріплюється саме у Конституції.

Наявність в ЄС конституційного правопорядку може бути підставою для Суду Європейських спільнот скасувати або поставити під сумнів існування нероздільної і повної суверенної влади держави — члена ЄС на власній території, і надати додаткових підстав європейському політичному об'єднанню посилаючись на існування єдиних мультинаціональних політико-правових цінностей, закріплених у Європейській Конституції. Французький народ розцінив такий стан речей як загрозу національній безпеці. Адже схвалення цього документа референдумами може стати підставою для забезпечення юрисдикційної першості Європейської Конституції перед конституціями держав — членів ЄС [8].

Відповідно до соціального опитування 6% респондентів, що проголосували негативно в Нідерландах, пов'язали свій вибір з розширенням ЄС, і 3% - зі вступом Туреччини в ЄС. У Франції, навпаки, 6% опонентів Конституції для Європи пов'язали свій вибір зі вступом Туреччини, а 3% - із загальним процесом розширення. Головною ж причиною відхилення Конституції для Європи в Нідерландах став брак інформації (32%), загроза втрати національного суверенітету (19%) та опозиційне ставлення до національного уряду (14%). При цьому, 2/3 висловили впевненість, що повторна підготовка Конституції для Європи буде більше враховувати та захищати інтереси нідерландців. У Франції, відповідно соціального опитування головними причинами стали загроза, що Конституція для Європи матиме негативний вплив на рівень зайнятості (31%) та на економічну ситуацію у Франції (26%) через занадто ліберальний Договір; 62% респондентів висловилися за перегляд Конституції для Європи на більш соціально орієнтовану [9].

Реакція всередині Євросоюзу на ці події була бурхлива і неоднозначна. Країни, що вже ратифікували Конституцію, були розчаровані і невдоволені. Їхні представники почали виступати за продовження процедури ратифікації. За це висловився голова іспанського уряду Х.-Л. Сапатеро, а також представники Італії та Швеції. Активні зустрічі і консультації глав країн ЄС напередодні червневого саміту у Брюсселі не пом'якшили становище. Ще більше загострив ситуацію скандал, що зчинився на цьому саміті між лідерами Великої Британії і Франції навколо питання про бюджет Європейського Союзу. До того ж цей саміт, який мав вирішити, продовжувати процес ратифікації чи зупинити його та відмовитися від Конституції, завдання свого не виконав. Деякі країни і далі проводили ратифікацію. 10 липня з позитивним результатом відбувся референдум у Люксембурзі (одна з країн-засновниць ЄС). Однак цей референдум парадоксальним чином надав ще більшої невизначеності ситуації - адже якби Люксембург проголосував проти, то питання Конституції ЄС можна було б вважати закритим [6].

Висновки. Таким чином, серед причин, що призвели до провалу ратифікації Конституції ЄС у Французькій Республіці варто виділити політико-ідеологічні, внутрішньо та зовнішньополітичні, економічні та соціальні. Разом вони обумовили відторгнення французьким народом ідеї поглиблення політичної інтеграції своєї країни. Більшість політичних діячів не розглядали неприйняття Конституції ЄС як кінець поглиблення інтеграції, а наголошували на необхідності пошуку нових шляхів та розробки нового керівного документу. Таким документом стала Лісабонська угода або Договір реформування — нова базова угода щодо принципів функціонування Європейського Союзу. Офіційне підписання Лісабонської Угоди відбулося 13 грудня 2007 року, після чого документ підлягав ратифікації національними парламентами 27 держав Євросоюзу. Угода набрала чинності 1 грудня 2009 року.

Список використаних джерел

1. Орлик В., Рукомеда Р. Конституція Європейського Союзу: бути чи не бути? [Ел. Ресурс] / В.Орлик, Р.Рукомеда. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/newspaper/articles/39677>
2. Терещенко О. Конституція ЄС: прорив чи провал? [Ел. Ресурс] / О.Терещенко. – Режим доступу: <http://www.yur-gazeta.com/ru/oarticle/1662/>
3. Поселенський В. Нова конституція Європи: за якою статтею інтегруватиметься Україна? [Ел. Ресурс] / В.Поселенський. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/kordon/eu/2004/mirror05-06.htm>
4. Рудик О. Підводні камені ЄВРОПЕЙСЬКОЇ Конституції [Ел. Ресурс] / О.Рудик. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=2964
5. Juncker J.-C. Le processus de ratification du traité constitutionnel. [Ел. Ресурс] / J.-C.Juncker. – Режим доступу: <http://www.eu2005.lu/fr/actualites/communiqués/2005/06/16jclj-ratif/index.html>
6. Яворська Г. Криза навколо Конституції ЄС та євроінтеграційні перспективи України. [Ел. Ресурс] / Г.Яворська. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/1536.html>
7. Собакіна Д. Референдум во Франції: победа євроскептиков. [Ел. Ресурс] / Д.Собакіна. – Режим доступу: <http://www.politcom.ru/95.html>
8. Андрійчук О. Європейська конституція: нові обрії - старі проблеми. [Ел. Ресурс] / О.Андрійчук. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2771>
9. Жадько О. Конституція для об'єднаної Європи. [Ел. Ресурс] / О.Жадько. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/6587>

Вознюк Є.В.*

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

В статье на тему «Предпосылки к развитию гендерной политики в Украине» рассматриваются основные аспекты гендерного равенства в Украине после развала Советского Союза. Анализируются как достижения Украины, так и трудности, с которыми ей пришлось столкнуться, на пути к установлению гендерного равенства

Ключевые слова: гендерная политика, гендерное равенство, дискриминация, «женский вопрос», международное движение.

В статті під назвою «Передумови розвитку гендерної політики в Україні» розглядаються основні аспекти гендерної рівності в Україні після розвалу Радянського Союзу. Аналізуються як досягнення України, так і перепони, з якими їй довелося зіштовхнутися, на шляху до встановлення гендерної рівності.

Ключові слова: гендерна політика, гендерна рівність, дискримінація, «жіноче питання», міжнародний рух.

In the article: «Preconditions of gender politics development in Ukraine» essential aspects of gender equality in Ukraine after the collapse of Soviet Union empire are highlighted. Achievements of Ukraine, as well as its difficulties on the way of gender equality implementation in practice are examined.

Key words: gender politics, gender equality, discrimination, «female issue», international movement.

В умовах становлення та розвитку нової незалежної суверенної демократичної української держави перед нашим суспільством постає ряд важливих проблем, які потребують переосмислення багатьох традиційних схем, що в сучасних реаліях є неактуальними. Одна з таких проблем - забезпечення рівних прав і свобод громадян України та ліквідація усіх форм дискримінації за будь-якими ознаками, в тому числі і за ознакою статі, що є важливою умовою розбудови нової демократичної держави [1, с.6].

Нерівність чоловіків і жінок є однією з найдавніших проблем людства і, на жаль, існує вона й в Україні. Сьогодні включення жінок у площину історичних досліджень, вивчення гендерних аспектів історії українського народу переживає нове піднесення, однак цей напрям ще не здобув належного визнання в науковій площині. Проблемами жіночого руху та гендерної політики, що стала однією з домінуючих у сучасному суспільстві займаються як зарубіжні, так і вітчизняні науковці.

Сьогодні, на жаль констатуємо, що в Україні практично відсутні комплексні вітчизняні наукові роботи, в яких висвітлювались би проблеми гендерного паритету в органах державної влади та місцевого самоврядування, механізми формування та реалізації ген-

* здобувач Луцького національного технічного університету
Науковий керівник: проф. Канцелярук Б.І.

дерної політики. Доцільно зауважити, що вивчення зарубіжного гендерного досвіду є недостатнім та потребує ґрунтовного порівняльного аналізу, зокрема питання динаміки гендерної політики, подолання негативних гендерних стереотипів, запровадження спеціальних та вдосконалення існуючих механізмів у процесі реалізації гендерної політики.

На основі досліджень західних вчених (Р. Столпер, Г. Рабін, А. Річ, Бовта, Н. Ходоров, С. Волбі, К. Мілет та С. Файерстоун, Д. Мітчел, Ж. Грієр, К. Хорні, Ж. Левер, В. Вулф, А. Графф, Д. Нейджел, М. Масов, К. Гіліган, К. де Пізан), українські дослідники створили певні напрацювання і теоретичну базу для вирішення таких проблем, як: «жінка і суспільство» та «жінка і політика» [2, с.251]. Різні аспекти даної проблематики досліджували М. Богачевська, О. Стяжкіна, Л. Смоляр, С. Павличко, М. Рубчак, О. Забужко, Г. Ткаченко, Б. Кравченко. Відомі дослідження пошуку жінками шляхів входження в політику таких науковців як: О. Кісь, Н. Олійник, І. Грабовська, І. Клименко та багато інших. Однак, варто зазначити, що чимало аспектів дослідження жіночого начала в Україні залишаються недослідженими в українській історичній думці та історіографії, тому виникає потреба глибокого аналізу у даній площині. З огляду на це актуальність дослідження даної теми не викликає сумніву, адже жінки, як члени соціуму своєю активною життєвою позицією покликані долучитись до державотворчих процесів, а історичний досвід показує, що українське жіноцтво завжди відігравало конструктивну роль в історії свого народу.

Загалом, відразу необхідно зазначити, що закони України не містять дискримінаційних норм і обмежень, які стосуються участі жінок у політичній чи громадській діяльності. За роки незалежності Україні вдалося сформувані основні засади державної гендерної політики. У процесі вдосконалення законодавства деякі положення нормативно-правових документів зазнали позитивної гендерної еволюції. Проте враховуючи неможливість на сучасному етапі запровадити принцип гендерної паритетності за допомогою механізмів, які діють або ще не відпрацьовані, держава повинна на деякий час взяти на себе здійснення певного протекціонізму щодо забезпечення гендерної рівності тієї соціальної статі, яка перебуває у дискримінаційному становищі.

Сучасне українське суспільство переживає значні зміни у різних сферах своєї діяльності, в тому числі і становленню громадянського суспільства. Якщо враховувати той момент, що громадянське суспільство є суспільством високорозвинутих індивідів в моральному відношенні, то питання паритетності гендерних ролей взагалі не повинно мати місце. Однак в умовах НТР та глобалізаційних процесів, спостерігаємо не тільки позитивні зміни у гендерній політиці: зняття гендерних стереотипів, ламання «скляної скелі» та підвищення соціального статусу жінки, але й бачимо відмінність суті «фемінності-маскулінності», і саме тому проблема є актуальною. Особливо цікавою і своєрідною дана тематика стала популярною після президентських виборів-2004, коли відбувся новий етап переосмислення цінностей демократії та ролі громадянського суспільства [3, с.82].

Кінець другого тисячоліття знаменний для України вибором гендерного вектору розвитку. У відповідності з зобов'язаннями, вона підтримує гендерні стратегії ООН, Ради Європи і світового співтовариства [4, с.236]. Україна взяла на себе обов'язки перш за все забезпечити рівні права і можливості жінкам і чоловікам відповідно до основних прав та свобод людини, вирішити інші принципові проблеми, пов'язані з ліквідацією всіх форм дискримінації щодо жінок [5, с.11-12].

З метою складення цілісної картини, яка б об'єктивно характеризувала би проблеми втілення гендерної політики в українське суспільство вважаємо за необхідне порівняти деякі показники щодо ефективної реалізації національної гендерної стратегії урядами за-

рубiжних держав. Цiкаво, що прихiд жiнок до влади у зарубiжних краiнах вiдбувається переважно у двох типах держав: стабiльних демократичних краiнах з iнертними традицiями полiтичного життя (скандинавськi краiни, Нiмеччина) або краiнах у недавньому минулому з жорстким авторитарним режимом (Латинська Америка), що пояснюється процесами демократизацiї виборчих процесiв. У свiтовому масштабi найбільше представництво жiнок прослiдується у парламентах краiн Скандинавiї – 40,8 %, Пiвденної i Пiвнiчної Америки – 21,7 %, Європи – 17,4 %, Африки – 16,6 %, Азiї – 16,4 % та арабських краiн – 9,3 %. Упродовж останнiх рокiв спостерiгаються тенденцiї щодо зайняття жiнками найвищих керiвних посад у сферi управлiння державами (Индiя, Ирландiя, Латвiя, Лiберiя, Фiнляндiя, Фiлiппiни, Чилi, Швейцарiя, Нiмеччина), а також призначення їх на «чоловiчi» посади, зокрема посади мiнiстрiв оборони (Аргентина, Чилi, Латвiя, Францiя, Чехiя) [6, с.197-201].

Натомiсть у пострадянських краiнах, i в Украiнi зокрема, ситуацiя щодо реалiзацiї принципу рiвноправностi є майже однакова, де гендерна рiвнiсть здебiльшого лише декларується. Винятком є лише прибалтiйськi краiни, особливо Литва, що є прикладом подолання негативних гендерних стереотипiв i упередженого ставлення до цiєї проблеми. Заслугує уваги рейтинг Республiки Бiлорусь, яка за показником представництва жiнок у парламентi (29,8 %) посiдає 52 місце серед iнших краiн свiту, а також перевищує аналогiчнi показники всiх краiн СНД: Республiки Молдови (22 %), Азербайджану (10,5 %), Грузiї – (9,4 %), Казахстану (9 %), Росiйськiй Федерацiї (8 %), Украiни (8 %).

Зазначимо, що у розбудовi громадянського суспiльства в Украiнi вагома роль належить жiнкам, якi становлять бiльше половини сукупної робочої сили в державi. Чотири п'ятих жiнок у працездатному вiцi належать до економiчно активного населення, майже половина з них мають вищу та середню-спецiальну освiту (серед чоловiкiв цей показник становить 35%). Жiнки займають значну питому вагу серед тих, хто становить основу середнього класу. У 2003 р. майже 68% жiнок нараховувалось серед представникiв малого i середнього бiзнесу, двi третини - у складi фермерiв, майже 70% - спецiалiстiв середньої ланки управлiння, фiнансистiв та менеджерiв. Жiнки роблять значнi кроки у змiцненнi своїх позицiй у державному життi.

В Украiнi iснують об'єктивнi умови для розвитку демократiї саме через активiзацiю жiночого руху, жiночої самосвiдомостi. За короткий час виникла чимала кiлькiсть жiночих неурядових органiзацiй, що дiють у рiзноманiтних сферах громадського життя краiни, хоча бiльшiсть iз них найчастiше за все працює в соцiальнiй сферi та у добродiйностi i майже не впливають на полiтичне життя держави. Це ще раз доводить, що місце жiнки у владi в сучасному українському суспiльствi ще досить незначне. Це пояснюється в першу чергу вiдсутнiстю впливової полiтичної «жiночої партiї» iз чiтко продуманою програмою. Гальмує реалiзацiю жiнки у полiтичнiй сферi також вiдсутнiсть полiтичної програми, де було б задекларовано гендерну рiвнiсть та iдеї подолання гендерних стереотипiв. Нажаль спроба створити таку партiю не дала на даний час бажаних результатiв, оскiльки сама неохiднiсть участi жiнки у полiтицi не була пiдкрiплена механiзмами та шляхами, через якi жiнка могла б потрапити у полiтичну сферу i власноруч будувати майбутню українську державу [7, с.115].

«Жiноче питання» у державнiй полiтицi досить неоднозначне i викликає багато дискусiй, особливо серед чоловiкiв, якi висувають тезу: «полiтика - не жiноча справа». У такому випадку варто поставити питання: «яким повинен бути полiтик прийнятним для українського електорату, якщо цим полiтиком є жiнка»? Зазначимо, що дослiдження українських психологiв щодо сприйняття полiтикiв, показали дискримiнацiйне вiдношення,

яке затвердилося в суспільстві до жінки-політика. У поєднанні жінки і політики пересічний виборець акцентує увагу саме на статевих характеристиках, а отже жінка асоціюється із сім'єю в ролі матері, дружини, господині. Тому образ жінки-політика позбавлений різних рис і не отримує належної підтримки. Загальновідомо, що успіх політика залежить у певній мірі від симпатій виборців до особи кандидата [8, с.67-68].

Хоча сьогодні жінка проявляє себе усюди, де раніше неподільно панували чоловіки. З середини 90-х років ХХ століття жінка упевнено проявляє себе як лідер і активно просувається кар'єрними і професійними сходами. Однак, щоб зайняти відповідне місце у владній структурі українські жінки повинні самі прокласти собі шлях у чоловічому середовищі та опанувати чоловічі професії, адже у сучасних реаліях жінка-політик може покладатися тільки на власні сили та вольовий характер. Досягаючи успіхів в політиці, управлінні, чи в будь-якій іншій сфері діяльності жінка-політик повинна бути впевненою в собі і пам'ятати, що вона займається своєю справою не гірше, ніж чоловіки. В такому випадку слід бути готовою до різноманітних емоцій, як позитивних, так і негативних (частіше негативних) з боку суспільства.

Підсумовуючи вище сказане, варто зазначити, що усунення гендерного дисбалансу в політичних питаннях повинно стати цілеспрямованою політикою держави та консолідованою діяльністю жіночого руху. Встановлення рівноваги у суспільстві між чоловіком і жінкою є важливим завданням ХХІ століття, зокрема в Україні на сучасному етапі її розвитку. Важливість даного процесу підтверджує досвід високорозвинутих західних держав, які здійснили великий прорив у цьому напрямку. Україна в контексті формування і розвитку державності на демократичних засадах певною мірою переймає такий позитивний досвід, який є необхідним для побудови повноцінного демократичного суспільства та високорозвинутої держави.

У ХХ ст. жінки з усього світу започаткували активний міжнародний рух за права жінок. Наслідки цієї діяльності особливо відчутні як на міжнародному рівні, так і в Україні. Держави перше в історії виявили підтримку захисту прав жінок і визнали необхідність досягнення справжньої рівності в правах і можливостях чоловіків і жінок. Однак, незважаючи на багатообіцяючі зміни в міжнародному праві та практиці, жінки з усього світу ще стикаються з повсякденною реальністю нехтування їхніми правами. Крім того, їм часто бракує засобів та знань, необхідних для використання системи прав людини, для боротьби проти зловживань. Чимало жінок не знають про жіночий рух або сприймають його як щось абстрактне, що їх не стосується. Хоча активна діяльність протягом останнього десятиліття зробила права жінок більш окресленими, зараз же завдання полягає в тому, щоб зробити їх більш досяжними [9, с.39].

Вважаємо, що однією з основних проблем гендерної політики в Україні спостерігаються на ринку праці. Ця проблема особливо відчутна при порівнянні ринку праці України з іншими розвинутими країнами. Для українського суспільства, яке на даний час перебуває на стадії невизначеності та формування нових соціальних норм і життєвих стратегій, проблема гендерної нерівності у сфері зайнятості виявилася не повністю усвідомленою та вивченою. На державному рівні вона також недостатньо законодавче обґрунтована.

Найяскравішим проявом недосконалості та незавершеності формування нормативної бази регулювання зайнятості жінок в Україні є повна відсутність антидискримінаційного блоку у законодавчому регулюванні зайнятості. У результаті рівність можливостей для всіх суб'єктів ринку праці незалежно від статі, що декларується у ряді документів, залишається гаслом, не підкріпленим конкретним механізмом реалізації. Внаслідок цього при-

нцип рівності можливостей фактично зведений до забезпечення рівноправності за критерієм умов праці і до розширення системи пільг і гарантій, пов'язаних із материнством.

Одним із наслідків неадекватності існуючої нормативної бази стало витіснення жінок із сфери зайнятості, що і виявилось у зростанні зареєстрованого жіночого безробіття. Хоч безробіття у однаковій мірі є проблемою як для жінок, так і для чоловіків, але досвід засвідчує, що жінкам важче знайти роботу ніж чоловікам. Рівень зареєстрованого безробіття жінок є вищим від рівня безробіття чоловіків на 2,5% і на 1,3% - від загального зареєстрованого безробіття в Україні. Найвищий рівень безробіття жінок спостерігається у Тернопільській, Рівненській та Сумській областях.

Наведені факти дають вагомі підстави при реалізації гендерної політики в Україні чи не найважливішу увагу приділяти саме питанням становища жінки на ринку праці. Для цього необхідне перш за все чітке усвідомлення проблеми. Адже у силу дії різних обставин, розглядаючи проблему нерівності між чоловіком і жінкою в Україні, часто звертаються до прикладів розвинутих держав світу, копіюються «неукраїнські» стереотипи мислення, не враховуються особливості культури, звичаїв, моральних цінностей. Жіночий рух на Заході спрямований на вирішення проблем, які менш тісно пов'язані з проблемами суто матеріального характеру. Державний сектор забезпечував, як здавалося на перший погляд, необмежену кількість робочих місць. Офіційно зареєстрованого безробіття як такого не існувало. Статистичні дані показують, що частка жінок у робочій силі була, за міжнародними нормами, надзвичайно велика. Проте жінки працювали на менш оплачуваних і престижних робочих місцях, а законодавчі гарантії щодо захисту та підтримки жінки у сфері зайнятості використовувалися виключно як засіб для забезпечення економіки робочою силою та для розв'язання демографічних питань.

Враховуючи психологічні фактори, сучасний стан економіки України, недостатню підтримку з боку держави, можна стверджувати, що жінка у нашій країні практично не має права вибору: працювати чи не працювати. Будучи берегинею домашнього затишку, вона позбавлена можливості працювати для себе, самореалізуватися в роботі. Гендерні нерівності у сфері праці починають все більше проявлятися саме зараз, коли жінка намагається стати рівно правовою учасницею ринку праці. Для жінок нове соціально-економічне середовище, налаштованість громадської думки, індивідуальний психологічний стан широкого загалу менш сприятливі, ніж для чоловіків. Згідно із даними соціологічних досліджень, лише одна із 100 жінок відчуває себе нині абсолютно впевненою, 8-9 із 10 перебувають у постійній тривозі за завтрашній день, а частка тих, хто остаточно зневірився знайти будь-яку роботу, становить у структурі економічно неактивного жіночого населення 6,4%.

Найбільш вираженою в Україні формою гендерної нерівності у сфері зайнятості є гендерна професійна сегрегація, негативним проявом якої є те, що жінки концентруються у тих секторах, де оплата праці є нижчою. Вони займають близько 80% робочих місць в освіті, охороні здоров'я і соціальній сфері, приблизно стільки місць у готельному та ресторанному бізнесі, більше половини місць в оптовій та роздрібній торгівлі, у сфері фінансових послуг. Чоловіки переважають у промисловості, сільському господарстві, у державному управлінні і бізнесі. Отже, значна частина робочих місць для жінок є у галузях, які не гарантують їм необхідного матеріального забезпечення.

Рівень гендерної професійної сегрегації в Україні в останнє десятиріччя становив приблизно 39%. Це означає, що для того, щоби зрівноважити гендерне представництво у кожній професії, 39% жінок або чоловіків повинні змінити свою професію. Для порівняння можна вказати, що рівень професійної сегрегації найбільш високим був у Великобританії - 44%, а найменший - 32% - у Швейцарії[11, с.11].

Опитування роботодавців в Україні показало, що одна з основних стратегій економічного виживання пов'язується в їхньому уявленні з проведенням жорсткої кадрової політики. Роботодавці, а особливо власники приватних підприємств, діючи у жорсткому ринковому конкурентному середовищі, вважають, що з жінками пов'язані більш високі витрати через тимчасове звільнення у зв'язку із вагітністю або з хворобою дитини, право жінки на скорочений робочий день, тощо. Це означає відмову від використання жіночої праці на робочих місцях, де вона може бути замінена чоловічою.

Гендерна професійна сегрегація посилюється ще й тим, що збільшення обсягу «материнських» соціальних пільг і гарантій для жінок зачіпає економічні інтереси роботодавців. Тому виникає парадоксальна ситуація, коли посилення соціальної захищеності жінки як матері зводить нанівець гарантії її прав як працівника. Жіноча робоча сила, що одержала високий соціальний захист із погляду охорони материнства, виявилася витісненою у напівмаргінальний сектор ринку праці, у галузь нерегламентованої і напівофіційної зайнятості.

Процес посилення трудової мобільності у середовищі спеціалістів із вищою освітою у даний час також знаходить гендерну форму вираження. Для чоловіків вихід із бюджетної сфери пов'язаний із пошуком високооплачуваної роботи, що дозволяє зберегти професійний статус. Для жінок такі можливості дуже обмежені.

Одним із наслідків гендерної професійної сегрегації є розбіжності в оплаті праці чоловіків та жінок: середня заробітна плата жінок в Україні становила: в 1995 р. 80% заробітної плати чоловіків, в 1999-му - 72% [12, с.18]. Законодавчі акти, які гарантують рівноправність чоловіків та жінок, не можуть забезпечити подолання гендерної професійної сегрегації, тому важливим є не стільки її усунення, скільки запобігання проявів дискримінації.

Дослідження ринку праці показали, що гендерна нерівність у сфері зайнятості в Україні має місце, проте вона не має яскраво вираженого дискримінаційного характеру, але зумовлює потребу у проведенні гендерної політики, яка має бути спрямована на подолання гендерної професійної сегрегації. При вирішенні даної проблеми необхідно виходити із сучасних економічних і соціальних умов, а не використовувати «шаблони» зарубіжних країн, що практикується на даний час.

Необхідно зазначити, що соціологи проводять різницю між чоловіком та жінкою за такими ознаками: біологічна стать, гендерна ідентифікація, гендерні ролі. Гендер має соціальний та правовий аспект. Основою правового статусу особистості є її фактичний соціальний статус, тобто реальний стан людини в суспільстві. Право вводить цей стан в законодавчі рамки. В соціальному відношенні статус являє собою певну систему соціальних можливостей людини [13, с.6].

Не викликає сумнівів теза про те, що гендерна рівність є однією з ознак правової держави. Відтак, держава зобов'язана забезпечувати дотримання прав людини, передбачених міжнародним законодавством. Навіть тоталітарна держава, якою наприклад був Радянський Союз, ретельно підтримувала гендерну рівність [14, с.147–173]. Кількість жінок-інженерів дорівнювала кількості чоловіків. Навіть в космос Радянський Союз відправив жінок одразу після чоловіків. В радянські часи жінки займали пости керівників підприємств та директорів установ. Але працюючи інженерами та директорами, жінки були змушені тягнути на собі тягар домашнього господарства та виховання дітей. Середньостатистична радянська дружина відпрацьовувала 8 годин на виробництві (нерідко шкідливому, оскільки робота там краще оплачувалася та дозволяла раніше піти на пенсію), проводила ще 1,5 години в громадському транспорті, а потім відпрацьовувала

ще 5-7 годин у плити, з дітьми або за пранням [15, с.7]. Крім того, радянське суспільство було глибоко патріархальним за своїм світосприйняттям, в суспільній свідомості укорінився принцип поділу праці, професій і занять на чоловічі і жіночі, а деякі виключення лише підтверджували загальне правило.

Основною проблемою гендерної політики в Україні є декларативний характер гендерної рівності та формальність прав жінок. Реальна ситуація багато в чому є прямо протилежною правовим нормам. Основними жіночими проблемами є домашнє насильство, проституція та торгівля жінками, наркоманія, безробіття, відсутність послідовної державної політики в цій сфері. Особливої гостроти набула проблема сексуальних зазіхань, які вважаються нормою у відносинах між керівниками-чоловіками та підлеглими-жінками. Чинне законодавство *de jure* гарантує чоловікам та жінкам України рівні права та можливості, але наскільки вони реально допомагають жінкам відчувати себе вільними та рівними в політичній, культурній, соціальній, економічній сфері, у працевлаштуванні та в повсякденному житті.

Принцип гендерної рівності закріплений в Конституції України. Статті 3, 21, 23, 24 Конституції закріплюють рівність чоловіків та жінок в усіх сферах життя. Частина третя ст. 24 Конституції України, безпосередньо присвячена подоланню дискримінації стосовно жінок в Україні та наголошує на тому, що рівність прав жінок і чоловіків забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній та культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці, у праці та винагороді за неї і так далі. Йдеться також про те, що створюються умови, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством. Мова йде про правовий захист, матеріальну і моральну підтримку материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам та матерям. Відзначимо, що в свою чергу, законодавчо чоловіки позбавлені такої можливості. Саме такий підхід є характерною ілюстрацією формального розуміння принципу гендерної рівності.

Окрім цього Україною ратифікована ціла низка міжнародних документів, зокрема базова з цих питань – Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Наскільки ці нормативні акти вплинули на розвиток гендерної рівності в нашій країні? По-перше, вони носять виключно декларативний характер та не забезпечені механізмами реалізації, тобто фінансовими та організаційними ресурсами для забезпечення даних зобов'язань, по-друге, громадянське суспільство в Україні на сьогоднішній день, нажаль, не є силою, яка здатна вплинути на гендерну ситуацію в країні. Отож, законодавче закріплення гендерної рівності не допомогло жінкам добитися реального рівноправ'я. Та найбільш відчутна гендерна нерівність у декількох сферах – праці та зайнятості, в сфері політики, у сімейному та повсякденному житті.

З розвитком в країні ринкових відносин жінки, як і всі громадяни отримали можливість для відкриття власної справи. Доля жінок в загальній кількості підприємців складає близько 30%. В основному вони зайняті в малому та середньому бізнесі. У великому бізнесі жінки – рідкість. Становлення жіночого бізнесу в основному відбувається за рахунок ініціативи жінок, а не як результат дії спеціальних державних програм. Жіночий бізнес орієнтований в основному на роздрібну торгівлю, медицину, культуру та науку. Соціологи стверджують, що жінки у бізнесі демонструють більшу схильність до компромісів у взаємодії з партнерами, більше враховують моральні та етичні принципи. Але жінки-підприємці – лише незначна частка працюючих жінок. Серед найманих працівників показником дискримінації є рівень заробітної плати. В цілому рівень жіночої заробітної плати складає 2/3 чоловічої. Гендерна нерівність в оплаті праці є прямим порушенням принципу

рівної оплати за рівну працю. Майже в усіх галузях народного господарства жінки займають низькооплачувані посади. Всі ці роки на ринку праці простежується ще одна закономірність: чоловіки витісняють жінок з перспективних і добре оплачуваних посад. Традиційні стереотипи масової свідомості суттєво обмежують можливості кар'єрного росту для жінок та негативно впливають на їх сімейні відносини як тільки вони добиваються перших успіхів. При працевлаштуванні у жінок менше шансів, ніж у чоловіків, отримати вакантне місце. До того ж нерідко роботодавець зазначає, що конкурс оголошується виключно для чоловіків. Чи є така позиція роботодавців виправданою? Так, дійсно, жінка може раптом піти у декретну відпустку, у відпустку по догляду за дитиною, але чоловіки частіше вживають спиртне, що відбивається на виконанні їх службових обов'язків.

Така очевидна нерівність позицій жінок та чоловіків на ринку праці призвела до фемінізації бідності. Сьогодні кожна третя жінка має рівень доходів, що дорівнює прожитковому мінімуму. Жінки складають більшість у найбільш соціально незахищених категоріях громадян: пенсіонери, безробітні, працюючих у бюджетній сфері. Скрутне матеріальне становище нерідко штовхає жінок на заробітчанство, вони їдуть в основному нелегально, залишаючи малолітніх дітей на своїх родичів, що нерідко означає напризволяще. Окрім того, як правило, наші співвітчизниці змушені перебувати за кордоном у нелегальному статусі, що нерідко призводить до негативних наслідків, часто такі жінки стають об'єктом продажу та подальшої сексуальної експлуатації.

Ще однією з латентних проблем нашого суспільства є домашнє насильство. За неофіційними даними (офіційні данні з цієї проблеми відсутні) кожна 5 жінка в Україні була жертвою домашнього насильства. Фактично, в Україні до сьогоднішнього дня немає реабілітаційних центрів для жертв домашнього насильства, які стали нормою для цивілізованих країн. Кваліфікована правова допомога є недоступною для більшості жінок, які потрапили в скрутну ситуацію. Органи внутрішніх справ обирають у подібних ситуаціях тактику «невтручання у внутрішньо сімейні конфлікти». Отже, виникає замкнене коло. Куди звернутися жертві? Було б доцільним посилити відповідальність за домашнє насильство та привернути увагу органів внутрішніх справ на необхідність вжиття виховних та запобіжних заходів проти домашнього насильства.

Ще однією проблемою є сфера політики. Прекрасна стаття складає 53% населення країни, кількість жіночих організацій зростає, а кількість жінок в органах влади зменшується. Успішних і відомих жінок-політиків чи державних діячів в Україні дуже мало, їх можна перерахувати по пальцях: Тимошенко, Богатирьова, Супрун, Семенюк, Вітренко, Богословська, ще декілька менш відомих прізвищ і практично все. Про яку гендерну рівність в цій сфері може йти мова.

Дослідження, проведене Тамарою Мельник, свідчить, що розподіл кандидатів у народні депутати України за посадою та родом заняття розкриває загалом реальну гендерну ситуацію і гендерний паритет в різних сферах суспільного життя. Жінки, які балотувались у народні депутати займались в основному підприємницькою діяльністю. І тому участь жінок у політиці може дати низку переваг особам, які займаються бізнесом. Однією з таких переваг є юридична недоторканність депутатів [16, с.10-11]. Звичайно, право юридичної недоторканості є вагомим внеском ліберальної демократії, але чому не всі смертні люди мають це право, а лише окремі і навіть вибрані прошарки. Проте, для жінки-кандидата у народні депутати не основною метою є володінням цим правом, а багато іншим переваг і обов'язків у суспільному житті. Навіть цей факт, що не кожна жінка мріє будувати свою кар'єру «*politicus women*», а вибирає свої важливі життєві пріоритети, які найчастіше

складають таке коло: чоловік – сім'я – діти – родина – друзі – робота. Але згодом виникає питання, що вона зробила корисного перед суспільством і як вона змогла його змінити? Звичайно боляче, коли жінку трактують, як «female sex», що робить кроки до влади, і свою чергу споріднюється з прагненням «male sex».

Перед тим як перейти до аналізу моделей реалізації гендерної рівності, слід зауважити, що в демократичному суспільстві де є можливості вільного розвитку особистості, кожна жінка вибирає для себе варіанти: освіта-сім'я-кар'єра, освіта-сім'я, освіта-кар'єра-політика або іде на інші можливі компроміси. Причиною гендерної нерівності чи дискримінації, по-перше, слід шукати у слабкості суспільства або точніше громадянського суспільства. Адже радянський період в українській історії залишив свій баласт непорозуміння прав жінки і чоловіка. Жінка могла бути передовою в колгоспі, шахті, харчовій промисловості, але в жодному випадку не в політиці. Це залишило спогад про «тендітну слабкість» жіночої статті, яка може виконувати роль домашньої берегині, коханої подружки але не жінки-політика.

Вважаємо, що важливими критеріями забезпечення рівних прав і можливостей має виступати: професіоналізм, лідерство, комунікаційні навички, культурний аспект і вміння володіти своїм часом. Головною місією громадських організацій є не тільки плекання культури сильної і стильної ділової жінки, а виховання жінок по-новому. Це включає синтез і виховання в національному дусі, та й в часовому просторі з досвідом цивілізованих країн, які вже пройшли шлях демократизації.

В цьому контексті вбачається доцільним запропонувати можливі моделі втілення гендерної політики в Україні:

1 модель – досягнення гендерного паритету на ринку праці, що пов'язане в першу чергу із ліквідацією гендерних стереотипів в даній сфері. Основна проблема полягає в тому, що слід подолати бар'єр в оцінці можливостей жінки і чоловіка. Звичайно чоловіки і жінки відрізняються один від одного, але вони не гірші і не кращі один одного - вони різні. Психологічні і соціальні розбіжності не перешкоджають рівності у виборі професії та робочого місця [17, с.39]. Адже рівність означає свободу вибору, а розходження ведуть до того, що чоловіки і жінки можуть надавати перевагу різним сферам діяльності. І, навіть, якщо їхні інтереси належать до однієї і тієї ж сфери, то шлях досягнення успіху будуть зовсім різними. І в жодному випадку не можна принижувати гідність жінки, задумуючись над дилемою чи зробить вона кар'єру чи піде в декрет. Це в свою чергу тягне і відповідальність працедавця, який може опиратись на стереотипи і боятись гендерної рівності.

2 модель – зміна декоративної паритетної політики на реальні кроки взаємодії гендеру. Для даної програми слід застосувати комплексний підхід, що включає формування стратегій і тактичних кроків щодо втілення гендерної рівності, а не дисбалансу і змін індексу людського розвитку з урахуванням гендерних відмінностей. Навіть якщо враховувати квоти на представництво жінок в органах влади з досвідом у різних країнах, то можна помітити таку картину, що в українському суспільстві жінці-політику не довіряють, до неї мають особливе ставлення і навіть іноді співчують з її «жіночим щастям». І тому, перед нами стоїть завдання не тільки серією семінарів, тренінгів та конференцій з гендерного лідерства виховати жінку-лідера, а в першу чергу дати можливість їй бути яскравою особистістю, творчою натурою, яка зможе реалізувати свій потенціал у будь-якій сфері.

3 модель - реалізація національного плану дій з програми гендерної рівності. Важливим моментом даної моделі є те, що написання плану і його втілення завжди в країнах

пост-комуністичного простору мають двоякий і суперечливий характер. Важливим моментом є тільки діагноз проблематики, а механізм вирішення такої ситуації починаючи з національного рівня і закінчуючи локальним. І тому тематика гендерного паритету в українському суспільстві має ілюзорний характер, який базується на міфах та стереотипах минулого століття. Саме так, як у Середньовіччі трактували призначення жінки у трьохвимірному просторі: *Kuchen, Kirche, Kinder* (перекладаючи з німецької мови кухня – церква – дитина). Безумовно таке трактування жіночого призначення безнадійно постаріло і стало нереальним.

Аналізуючи проблему гендерної нерівності, ми приходимо до висновку, що дана проблема не є штучно створеною і короткочасною, а наболілою і важливою. Громадські організації ще кілька років не тільки проводитимуть тренінги, семінари чи літні школи з проблем рівних прав і можливостей, але й пропагуватимуть нові стратегії щодо втілення даного закону. І тому, гендерні проблеми не є суто проблемами країн Західної чи Центрально-Східної Європи з розвинутим громадянським суспільством і цінностями демократії. Також не можна стверджувати, що обговорення закону України «Про забезпечення рівних прав жінок і чоловіків та рівних можливостей їх реалізації» - це данина часові і представницям жіночої статті. Це своєрідний правовий механізм, який повинен не тільки аргументувати, а мати правову силу і компетенцію, що і відбулось 8 вересня 2005 року, коли Верховна Рада України прийняла закон про рівні права жінок і чоловіків.

Варто й зауважити, що дані моделі не є абсолютними чи певною панацеєю, їх слід корегувати, доопрацювати та й взагалі висувати нові цікавіші та життєдайно важливі. Зараз ми можемо експериментувати над самим собою, а враз в нас вийде не тільки запровадити гендерну квоту в парламенті, партійних списках та взагалі на всіх рівнях влади. Адже політика – це не тільки вияв джентльменського характеру і довершеності, що змінюється з часом новими поглядами і підходами, а ще прийняттям гендерних законів.

Узагальнюючи, можна сказати, що на шляху до встановлення гендерної рівності в українському суспільстві стоять наступні чинники:

- Стереотипи масової свідомості, які й досі розглядають жінку як слабку у порівнянні з чоловіком істоту, яка є другорядною в суспільному, політичному та економічному житті, чоловіча ідеологія є породженням тоталітарної системи, але виховання спроможне змінити гендерну ментальність.

- Кризова економічна ситуація (і особливо безробіття, яке часто штовхає жінок на заробітчанство, що нерідко призводить до продажу жінок та подальшої сексуальної експлуатації) та переважаючий на ринку праці попит на працівників-чоловіків, а не жінок.

- Слаборозвинуте громадянське суспільство, у тому числі пасивність жіночих організацій та окремих жінок у відстоюванні своїх законних прав та свобод.

- Відсутність національного механізму щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в усіх сферах суспільного життя.

Ситуація в сьогоденній Україні потребує створення і реалізації державної програми подолання гендерної нерівності, адже зміни у становищі жінок в Україні можливі лише за умови послідовної державної гендерної політики. Сподіваюся, що моє дослідження допоможе привернути увагу до цієї проблеми багатьох звичайних громадян і державних чиновників.

Список використаних джерел

1. Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України.-Х., 1997.

2. Матвієнків С. Гендерна політика: суть, проблеми та українські реалії. / Науковий вісник: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. - Вип.272. - Чернівці: «Рута», 2005.
3. Україна після президентських виборів: становлення демократії та розвиток громадянського суспільства: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції / Укл. Романюк А.С., Скочиляс Л.С. – Львів: ЦПД ЛНУ ім.І.Франка, 2005. – С.82. - 152 с.
4. Харисанова С.Ф. Гендерна політика - шлях консолідації суспільства. / Жінка в Україні. - К., 2001. - Т.23. — С. 236. - 645 с.
5. Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок / Офіційний вісник України. - К., 1999. - № 11.
6. Лазар І.Г. Гендерна політика у зарубіжних країнах// Демократичні стандарти професійного навчання та діяльності публічних службовців: теорія, практика: Матеріали міжнар. наук. – практ. конф. (22 березня 2007 р.): У 2 ч. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2007. – Ч. 2. – С. 197 – 201 с.
7. Клименко І. Як народжуються, живуть і вмирають «жіночі партії». - 2003. - № 27.7.
8. Михайльова К.Г., Богословська І.Г., Борисенко О.С., Головнєва І.В., Гога Н.П. Жінки та влада / Жінка в Україні. - К., 2001. - Т.23. — 645 с.
9. Патлах І.М. Гендерний баланс як стабілізуючий фактор політичного розвитку суспільства / Жінка в Україні. - К., 2001. - Т.23. - 645 с.
10. Гендерна статистка для моніторингу досягнення рівності чоловіків і жінок. Україна. – К., 2000.
11. Семенец Р. Равноправная интеграция женщин в сферу занятости // Бизнес Информ. – 1999. – №3-4. – С. 10-12.
12. Мельник Т.М. Гендерна політика в Україні. – К., 1999.
13. Завадская Л. Нас становится все меньше и меньше в структурах власти // Права женщин в России. - 2000. - № 1 (10).
14. Здравомыслова Е., Темкина А. Социальное конструирование гендера: феминистская теория//Введение в гендерные исследования. Ч. 1: Учебное пособие /Под ред. И. Жеребкиной. Харьков; СПб., 2001. - С. 147–173.
15. Темкина А., Роткирх А. Советские гендерные контракты и их трансформация в современной России // Социс. 2002. № 11. - С. 4–15.
16. Гендерний розвиток в Україні. Реалії і перспективи. Київ 2003. – SIDA— 286 с.
17. Василевська Т.Е. Маскулінність під тиском сучасних реалій // Формування гендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень. – К., 2002.

Єдамова А. М.*

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА РІЗНИХ КРАЇН СВІТУ

В статті речь идет об особенностях осуществления инвестиционной политики руководством отдельных государств мира в условиях активно развивающихся процессов глобализации. Автор анализирует преимущества и недостатки политической интеграции в мировое сообщество для стран с различными уровнями экономического развития.

Ключевые слова: глобализация, инвестиционная политика, политическая интеграция, инвестиционный климат.

У статті мова йде про особливості здійснення інвестиційної політики керівництвом окремих держав світу в умовах процесів глобалізації, що активно розвиваються. Автор аналізує переваги та недоліки політичної інтеграції у світове співтовариство для країн з різними рівнями економічного розвитку.

Ключові слова: глобалізація, інвестиційна політика, політична інтеграція, інвестиційний клімат.

The article deals with the key features of investment policy implementation provided by the leaders of different states in conditions of actively developing processes of globalization. The author analyses the advantages and disadvantages of the political integration into the international community for states with the different levels of economic development.

Key words: globalization, investment policy, political integration, investment climate.

Один з найважливіших факторів, що визначають світовий економічний процес, є міжнародне переплетення капіталу. Сьогодні половину валового світового продукту, оцінюваного у 30 трлн. дол., становить, так звана, «інтернаціоналізована» світова економіка, мається на увазі виробництво підприємств з іноземним і змішаним капіталом.

У сучасних умовах успіх і перспективи економічного розвитку як найбільших, так і малих країн, визначаються ступенем їхньої активної участі в цьому процесі: стояти поза ним – означає сприяти стагнації, стримувати можливий розвиток економіки конкретної країни. Світовий досвід показав, що іноземні інвестиції, особливо для економічно слабо розвинених країн, мають ряд переваг перед іншими формами фінансування розвитку економіки. По-перше, це додаткове джерело капітальних вкладень у вигляді передачі технології, ноу-хау, новітніх методів керування. По-друге, прямі іноземні інвестиції (ПІІ) не лягають тягарем на державний бюджет, не збільшують його зовнішній борг. З їхньою до-

* аспірантка кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Рижков М.М.

помогою полегшується процес модернізації й структурної перебудови національних економік [1].

У доповіді Конференції ООН з торгівлі й розвитку, опублікованій у 2004 р., відзначається, що у 2000 р. приплив іноземних інвестицій у світі вперше перевищив 1 трлн. дол. США. Це, у свою чергу, призвело до серйозних якісних змін в експорті капіталу, а саме до безпрецедентного росту злиттів, продажів і придбання фірм у різних країнах.

Незалежно від рівня економічного розвитку будь-яка держава прагне залучити закордонний капітал, одержавши прямі й непрямі ефекти від інвестиційних вкладень. Найбільшу роль в активізації процесу залучення інвестицій грають такі макроекономічні фактори, як інвестиційний клімат, соціально-економічна стабільність, рівень розвитку інфраструктури, наявність кваліфікованої робочої сили й ряд інших.

Істотним фактором є інвестиційна політика приймаючої держави, що забезпечує гарантії закордонним інвесторам, ефективно й стабільно функціонування правової системи [2].

Республіка Мадагаскар, наприклад, належить до числа 18 найбільш бідних і найменш розвинених країн на планеті. Соціально-економічна ситуація в РМ важка (за офіційним даними 75% громадян живе за межею бідності).

Як й у деяких інших країнах, єдиний шлях виходу з бідності на Острові полягає в модернізації сільського господарства й розвитку агропромислового комплексу й деяких інших промислових переробних галузей. І для досягнення цих цілей стратегічні сектори економіки тут мають потребу в інвестиціях. Одних національних заощаджень і державних субсидій буде явно недостатньо, потрібні також міжнародні програми допомоги, але без ПШ ці цілі не будуть досягнуті.

Однак, останнім часом ряд західних і російський економістів дійшли висновку, що це важливо не для всіх країн, що розвиваються. Ті держави, що перебувають в Африці, на південь від Сахари, і за своїм історично сформованим вкрай важким економічним становищем й менталітетом населення не здатні сприйняти умови глобалізації й взяти з них переваги для виходу з бідності; для них традиційні шляхи розвитку зберігаються й залишаються єдино можливими.

У зв'язку із цим, у цей час як у теоретичному, так і практичному плані для найслабших економічно країн найбільше актуальним є вирішення питань, пов'язаних з формуванням моделі перспективного розвитку, визначенням напрямків, що ведуть до підвищення добробуту населення [3].

Для вісімнадцяти економічно слабких країн світу, до яких належить й Республіка Мадагаскар (РМ), теоретично можливі два варіанти розвитку:

а) продовжуючи традиційний сформований сторіччями спосіб життя населення, спілкуючись із розвиненими країнами шляхом одержання різних видів гуманітарної допомоги міжнародних організацій, періодично домагаючись списання й пролонгування боргів, при цьому не прагнути до широкої участі у світовому ринку, тому що глобалізація для них несе багато нових складних, суперечливих проблем;

б) прагнути активізувати залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ), знаходити внутрішні джерела інвестицій, поступово переходити від імпортоотримання до імпортозаміщення, до розвитку експорту, розвиваючи вітчизняні приватний і державний сектори, будувати власну ринкову економіку.

Мадагаскар – типовий приклад величезного невикористаного потенціалу природного багатства. Багато компаній і фірм, поряд з підприємствами з інших країн, хотіли б розвивати свій бізнес в економіці Мадагаскару. Однак вони повинні бути впевнені в тому, що

їхні інвестиції будуть захищені, а уряд РМ серйозно підходить до проблем іноземних інвестицій. Природно, що довіра іноземних інвесторів до Мадагаскару буде досягнута із прийняттям далекоглядної політики в області іноземних інвестицій; із забезпеченням дотримання законів, з формуванням гарної національної інвестиційної структури.

Основною турботою уряду Мадагаскару є підтримка мінімальних щорічних темпів росту ВВП на рівні 4-5%, що гарантує поступовий підйом рівня життя й доходів населення [4]. Останнім часом економічний ріст Мадагаскару перевершує темпи приросту населення. І тому економічна політика країни спрямована на приборкання фіскального дефіциту (6% від ВВП сьогодні) і на просування найважливіших реформ як: приватизація держпідприємств, розвиток інфраструктури й підвищення якості комунальних послуг по всьому Острову, перегляд застарілого законодавства, включаючи закони про бізнес, працю й земельну власність.

Економічна лібералізація на Мадагаскарі була викликана різними внутрішніми й зовнішніми обставинами, як розпад Радянського Союзу й Варшавського Договору, а також криза в Перській затоці – все це змусило країну змінювати свою економічну політику. РМ змушена була прийняти нові рішення. Оскільки зміни економіки у світовому масштабі значно виснажили фінансові ресурси й валютні резерви країни й зробили її банкрутом. Під тиском СОТ, Мадагаскар усунув численні тарифні бар'єри для імпорту й ряд обмежень для експорту. Крім того, Світовий Валютний Фонд (СВФ) і Всесвітній Банк Реконструкції й Розвитку (ВБРР) поставили умови, згідно з якими уряд Мадагаскару був змушений лібералізувати свою економіку [5].

Уряд РМ намагається направити ПІІ не тільки в найбільш перспективні проекти для всієї економіки Мадагаскару, але також у найбільш відсталі регіони країни з метою вирівнювання національного добробуту. У промисловій політиці на Острові недавно приступили до приватизації.

На острові Мадагаскар вже кілька років діють «Вільні зони, орієнтовані на експорт» (ВЗОЕ) для промислових підприємств, продукція яких цілком призначена для експорту. У цих зонах виробництво організоване на міжнародній конкурентній основі з виконанням вимог забезпечення інфраструктури й безмитного імпорту. Тут пропонуються спеціальні стимулятори, спрощений імпорт капітальної продукції, звільнення від податку на виробництво продукції, зробленої усередині зони, п'ятирічні податкові пільги звільнення від податку на доходи від експорту після закінчення податкових пільг і спрощені адміністративні процедури.

Збільшення припливу ПІІ являє собою найважливіший компонент урядового комплексного підходу до переорієнтації й розвитку місцевої промисловості, лібералізації зовнішньої торгівлі ринків капіталу й стимулювання економіки, при зниженні державної участі в більшості галузей. Нова промислова політика країни привела до широкої податкової реформи й усунення контролю за операціями з іноземною валютою.

На думку деяких вітчизняних і закордонних економістів, вирішити багато проблем економіки Мадагаскару й інших, найбільш економічно слабких країн світу (відновлення застарілого обладнання, недолік у поставках і слабкий досвід у сфері збуту готової продукції) можна лише за допомогою залучення іноземних капіталів. Іноземний інвестор, як правило, впроваджує у виробництво нові елементи керування, одночасно надаючи капітал на модернізацію устаткування підприємств, наявні засоби й нові технології. Більше того, маючи виходи на міжнародний рівень, він сприяє просуванню місцевих підприємств на нові ринки. Тим самим він надає інформацію про додаткові джерела інвестицій, а також поставок продуктів.

Нарешті, іноземний інвестор, що вклав свій капітал у підприємство, зацікавлений в успішній його роботі. Тим більше, що Мадагаскар і ряд сусідніх африканських країн – досить вигідне поле діяльності: порівняно недорога робоча сила, великий внутрішній ринок з погано налагодженим постачанням товарів й слаборозвиненим сектором обслуговування й часто, що найголовніше, з багатими природними ресурсами.

Але в іноземних інвесторів виникають певні побоювання через нестабільну політичну й економічну ситуацію, високих темпів інфляції й постійно мінливого законодавства й оподаткування [6].

Це не стимулює бажання вкладати капітали в економіку цих країн. Все це викликає необхідність вирішити ряд макроекономічних проблем, що дозволить підняти довіру в міжнародного співтовариства до бідних держав, як до перспективного адресата інвестицій.

Проблема залучення й використання ПІІ для економіки також дуже важлива через її актуальність у зв'язку з лібералізацією економіки країни й включення її до загальносвітових процесів глобалізації. Багато макроекономічних проблем активізації іноземних інвестицій є загальними для більшості країн, і насамперед, для країн, що перебувають на порівняно близьких етапах економічного розвитку [7]. Тому дуже важливий розгляд цих проблем на тлі всього іншого світу, у порівнянні економічних труднощів і можливих варіантів виходу з них із сусідніми країнами й країнами, приблизно рівними за рівнем виробництва ВВП, добробуту населення й розвитку ринкової інфраструктури.

Мадагаскар, як і ряд інших економічно слабо розвинених країн Африки й Азії, що мають порівняно багатий природний потенціал, можуть становити інтерес і для українських інвесторів: участь України в різних проектах, зокрема, зі створення ферм по вилову й переробці риби й морепродуктів, із вирощування й переробки екологічно чистих екзотичних тропічних сільськогосподарських продуктів з поставкою частини зроблених товарів до країни-інвестора. Але, на жаль, у цьому напрямку конкретних проектів або розробок на перспективу поки немає: ні України з Мадагаскаром, як ні України з іншими африканськими країнами [8].

Дослідження макроекономічних питань, пов'язаних з активізацією залучення іноземних капіталів у найбільше економічно слабо розвинені країни, з багатим невикористаним природним потенціалом, з великим запасом дешевої робочої сили, прикладом яких є РМ і багато сусідніх африканських країн, ще не одержало достатнього розвитку.

Багато проблем, у тому числі макроекономічних в області активізації інвестиційного процесу за рахунок іноземного капіталу в цих країнах і можливостей їхнього входження у світовий ринок ще не вирішені й вимагають подальшого глибокого дослідження. Це є важливим, як у теоретичному, так й у практичному плані. Ці дослідження допоможуть частині країн прискорити розвиток національних економік, включитися в міжнародний поділ праці за допомогою залучення й поліпшення використання закордонних засобів для інвестицій, а іншим країнам розробити довгострокові інвестиційні проекти з метою отримання певної фінансової вигоди, а також допомоги країнам, що лише починають долучатися до процесу глобалізації.

Список використаних джерел

1. Роль инновационной деятельности, науки и техники в достижении развития в контексте глобализации – Доклад Генерального секретаря ООН [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/61/286> – Заголовок з екрану.

2. Комаренко Г., Ефимов В. Экономическая глобализация: теория и практика // Комаренко Г., Ефимов В. – Экономист – 2009. – № 11. – С. 81-97.
3. Щукін Б. М. Інвестиційна діяльність / Щукін Б. М. Інвестиційна діяльність – К.: МАУП, 2006. – С. 48-94.
4. The effects of globalization on working conditions in developing countries – World Bank Employment Policy Primer [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://sitere-sources.worldbank.org/INTLM/214578110312872095 1/21692675/EPPNoteNo9_Eng.pdf](http://sitere-sources.worldbank.org/INTLM/214578110312872095%201/21692675/EPPNoteNo9_Eng.pdf) – Заголовок з екрану.
5. Scott B.R. The Great Divide in the Global Village // Scott B.R. – Foreign Affairs – 2010. – Jan.- Feb. –P. 164
6. Стукало А., Авдеева Т. Глобализация мировой экономики // Стукало А., Авдеева Т. – Международная жизнь – 2010. – №2. – С. 49-56.
7. Фаминский И.П. Экономическая глобализация: основа, компоненты, противоречия // Фаминский И.П. – Российский экономический журнал. 2009. – № 23. – С. 32–39.
8. Вакарін С.І. Інвестиції в Україні / Вакаріна С.І. Інвестиції в Україні – К.: «Конкорд», 2009 р. – С. 168-178.

Кириченко І.*

СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ АДМІНІСТРАЦІЇ Б.КЛІНТОНА

В этой статье исследуются особенности информационного развития и роли военного сектора США в достижении информационного могущества государства и вывода США на арену международных отношений как наиболее сильного политического, экономического и военного актора, а также оценка государственного видения лидерства США в сфере информационной безопасности.

Ключевые слова: информационная безопасность, информационно-коммуникационные технологии, США, Администрация Билла Клинтона.

У цій статті досліджуються особливості інформаційного розвитку та ролі військового сектору США у досягненні інформаційної могутності держави та виводу США на арену міжнародних відносин як найбільш сильного політичного, економічного та воєнного актора, а також оцінка державного бачення лідерства США в сфері інформаційної безпеки.

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційно-комунікаційні технології, США, Адміністрація Білла Клінтона.

The features of information development and the role of the U.S. military sector in building the information capacity of the country and making the United States in the most powerful political, economic and military actor of international relations, the evolution of state vision of U.S. leadership in information security as an example of Clinton administration was studied in article.

Key words: information security, information-communication technologies, USA, Bill Clinton's Administration.

Бурхливий розвиток технологій у другій половині ХХ століття призвів до кількісних і якісних зрушень у сфері інформації та комунікації, що, в свою чергу, суттєво вплинуло на міжнародну систему підтримання миру і стабільності. Вже на межі ХХ і ХХІ століть стало зрозумілим, що науково-технологічні зрушення спричинили збільшення залежності розвитку людини від інформації та ІКТ, які швидко проникали у всі сфери життєдіяльності спільноти. Відтепер потенціал акторів міжнародних відносин почав визначатися категоріями науково-технологічного прогресу та руху інновацій, що також вплинуло на систему безпеки та стратегії її забезпечення на різних рівнях міжнародного співробітництва. Стало зрозумілим, що навмисний або випадковий вплив на інформаційні ресурси або елементи інформаційної інфраструктури може обернутися серйозною загрозою національній безпеці держави або безпеці особистості і суспільства. А отже інформаційна

* аспірантка Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України
Науковий керівник: проф. Макаренко Є.А.

революція значно ускладнила проблему забезпечення інформаційної безпеки. Потужний вплив інформаційної революції на різні соціальні, економічні, політичні, міжнародні та інші процеси пов'язаний з таким феноменом, як інформаційне суспільство, яке формується на всіх рівнях міжнародного співробітництва і об'єднує акторів міжнародних відносин за допомогою інформаційних технологій.

В сучасних умовах розвитку цивілізації істотну роль у забезпеченні безпеки суспільства і держави відіграє інформаційний потенціал. Серйозною проблемою, що виникає у зв'язку з використанням інформаційних технологій є їх подвійна природа і недосконалість норм міжнародного права, які практично не регулюють використання інформаційних технологій у військовій сфері, хоча й визнають інформаційний потенціал одним з визначальних елементів воєнної потуги. Найбільш розвинені держави використовують його для досягнення військових, політичних і економічних цілей. Інструментами інформаційного впливу, таким чином, стають інформаційні ресурси - інформація і технології. Другим важливим аспектом виступає природа глобального інформаційного простору, в якому практично не існує ніяких кордонів, що робить контроль за переміщенням ідей, знань та технологій майже неможливим. Тим не менш, в інформаційному протиборстві перевага буде у тієї сторони, яка зможе досягнути інформаційної переваги - панування в інформаційному просторі космічних систем і засобів розвідки, запобігання, навігації, метеорології, в управлінні зв'язком. В цьому контексті слід відзначити особливу роль Сполучених Штатів Америки як одного з найбільш могутніх та впливових політичних, економічних і військових акторів сучасних міжнародних відносин. Досягнути такого статусу американській державі вдалося переважно завдяки активному розвитку і впровадженню інформаційних технологій у різні сфери суспільного життя. Після завершення «холодної війни» інформаційний чинник став важливою складовою американського глобального домінування на рівні з військовим та економічним. Водночас, саме США одними з перших зіткнулися й з негативними наслідками інформаційної революції, що дозволило узагальнити досвід протидії інформаційним загрозам державного керівництва країни за останні кілька десятиріч. Тому дослідження цього досвіду є актуальним для розуміння процесів глобалізації комунікації, впливу інформаційних технологій, розвитку інформаційного суспільства та врахування цього досвіду в українській стратегії інформаційної безпеки.

Отже об'єктом дослідження виступає політика США у сфері забезпечення інформаційної безпеки як у внутрішній політиці, так і в міжнародних відносинах, а предметом – політичні, економічні, правові, дипломатичні та військові питання, пов'язані із забезпеченням інформаційної безпеки США. Наукова новизна дослідження визначається тим, що досліджувані питання переважно є принципово новими і відносяться лише до сучасного етапу розвитку міжнародних відносин, а також тим, що питання інформаційної безпеки розглядаються як один з найбільш актуальних напрямків у забезпеченні національної безпеки Сполучених Штатів. Дослідження теми інформаційної безпеки США переважно представлені загальними роботами у сфері геополітики, зовнішньої та безпекової політики США (Ф.Бервелла, І.Даалдера, Б.Блера, Зб.Бжезинського, Ф.Закарії, Г.Моргентау, Е.Картера, У.Перрі, Дж.Стейнбрюннера, Ф.Фукуяма, С.Хантінгтона, І.Іноземцева, П.Циганкова та ін.), а також розробками у сфері інформаційного протиборства (Дж.Най-мол., М.Лібіцькі, Р.Шафранські, Дж.Стейна, І.Панаріна, В.Лисичкіна, Л.Шелепіна, В.Сліпченка, Г.Почепцова, О.Литвиненка, О.Сосніна та ін.), але питання стратегії інформаційної безпеки США у дослідженнях висвітлені фрагментарно.

Політика інформаційної безпеки США бере свій початок у 1970-80-х рр. і тісно пов'язана зі стрімким зростанням інформаційних технологій та швидким їх впроваджен-

ням у всі сфери життєдіяльності американської спільноти. Внаслідок насичення (задоволення) попиту на промислові товари суспільство стало пред'являти підвищені попит на послуги, що призвело до зростання долі населення, зайнятого у сфері послуг. У середині 70-х рр. ХХ ст. статистичні данні показали якісний стрибок у самій сфері послуг за рахунок широкого впровадження нових ІКТ переважно у такі сфери, як зв'язок, розваги, юридичні та банківські послуги, консалтинг та управління капіталами. Формується сфера інформаційних послуг і по критерію частки зайнятих (т.т. понад 50%) США вже у 1974 р. перейшли до ери інформаційного суспільства [1].

У 1980-90-х рр. розпочинається новий етап у розвитку ідей постіндустріалізму або інформаціоналізму. Перш за все, це пов'язано з тими змінами, які відбулися в розвитку сучасної індустріальної цивілізації. Зокрема в 1991 р. в США вперше витрати на придбання інформації і інформаційних технологій перевищили витрати на придбання виробничих технологій і основних фондів. Зростання обсягів інформаційної складової був настільки стрімкий, що до початку 1995 р. в американській економіці близько трьох чвертей доданої вартості всього промислового виробництва створювалося за допомогою інформаційних технологій. У тому 1995 р. загальна кількість придбаних у США комп'ютерів (16,5 млн. од.) вперше перевищила кількість придбаних автомобілів та телевізорів [2].

За часів адміністрації Б.Клінтона держава активно сприяла розвитку американського інформаційного потенціалу, і до кінця правління президента, Сполучені Штати накопили значний економічний і військовий потенціал, стали найбільш могутньою державою в світі за основними показниками. Одночасно з розвитком інформаційних технологій та їх впровадженням та використанням у різних сферах діяльності американського суспільства, ускладнювалися й загрози інформаційної безпеки. Вже в середині 1990-х років американський уряд звернуло увагу на зростаючу кількість злочинів, скоєних за допомогою інформаційних технологій. Виявилися потенційно уразливості економічної та військової безпеки Сполучених Штатів в інформаційній сфері. Керівництво країни почало розробляти різні способи протидії інформаційним загрозам [3].

Економічне зростання США в 1990-ті рр. багато в чому було обумовлене розвитком інформаційного потенціалу. З розпадом СРСР і зміною геополітичного розподілу сил, Сполучені Штати не тільки залишилися найбільш могутньою державою у світі, а й отримали можливість стати єдиною наддержавою. Після завершення «холодної війни» стратегія Вашингтона була спрямована на консолідацію однополярної системи міжнародних відносин, закріплення позицій США як єдиної наддержави, на досягнення абсолютного американської переваги в світі, що глобалізується.

Вже до початку 1990-х рр. інформаційний потенціал США значно випереджав увесь інший світ. Одним з основних аспектів стратегії глобального домінування було пріоритетний розвиток інформаційного сектору з метою забезпечення технологічного, економічного і військового відриву США від інших акторів міжнародних відносин. Разом з тим у цей період з'явилася низка нових інформаційних технологій (зокрема, Інтернет і мобільна телефонія), які дозволили на якісно новій основі освоїти інформаційний простір [4].

Із завершенням «холодної війни», гостра необхідність у розвитку військових технологій для протидії Радянському Союзу відпала, основним пріоритетом став економічний розвиток, а відповідно і розвиток цивільних технологій, що служили двигуном економічного зростання і джерелом підвищення конкурентоспроможності бізнесу. Нова демократична адміністрація Б.Клінтона внесла багато в чому радикальні пропозиції щодо зміни економічної політики для підвищення конкурентоспроможності країни. У сфері інфор-

маційних технологій пріоритетом державної політики стало не тільки проведення комерціалізації (конверсії) військових технологій, але й використання військовими органами комерційних технологій [1].

У період «холодної війни» військові технології в основному розроблялися за рахунок державного фінансування та були недоступні для комерційного використання. Це вимагало виділення значних коштів з державного бюджету. Розробки технологій цивільного призначення при цьому відбувалися за рахунок приватного капіталу, який у багато разів міг перевищувати розмір державного бюджетного фінансування. Підвищення попиту на інформаційні технології зумовило свого роду об'єднання держави і бізнесу в області розробки інформаційних технологій. Результатом проведеної в США державної економічної політики, спрямованої на стимулювання і активну державну підтримку інформаційних технологій стало формування потужного інформаційно-технологічного комплексу, який складався як з матеріального виробництва, так і сфери послуг. Саме він був одним з рушіїв американської економіки і сприяв досягненню Сполученими Штатами позицій глобального лідерства.

Адміністрація президента Б.Клінтона вперше включила технологічну політику держави до національної стратегії економічного розвитку. Ще під час президентських виборів 1992 р. представники Демократичної партії США стверджували, що інвестиції у розвиток технологій та інфраструктури - запорука економічного процвітання американської держави в майбутньому. Загалом політика адміністрації президента Б.Клінтона була спрямована на максимальне використання цих технологій для того, щоб не тільки прискорити соціально-економічний розвиток США, але і забезпечити глобальне інформаційне лідерство [5].

Першим проектом, ініційованим адміністрацією Б.Клінтона у 1993 р., став проект «Національна інформаційна інфраструктура» [6], спрямований на розвиток різних секторів американської економіки на основі широкого застосування інформаційних технологій. Основним завданням проекту була інтеграція нових технологій і масштабне поширення компонентів інформаційної інфраструктури в різних галузях промисловості. Проект був призначений для створення механізму швидкого впровадження інновацій та освоєння їх переваг в соціально-економічній сфері.

Іншим напрямком діяльності адміністрації у сфері інформаційно-технологічного розвитку була масована конверсія військових технологій. Однією з головних цілей продуманої конверсії національного науково-технічного потенціалу США було максимальне сприяння прискореному розвитку ІТ-сектору. Зокрема, в 1994 р., міністр оборони У.Перрі випустив директиву, яка дозволила всім видам збройних сил при закупівлі військової продукції та розробці нових систем зброї в обов'язковому порядку використовувати комерційні технічні характеристики, специфікації і стандарти. Відступати від цього правила дозволялося лише з санкції міністра оборони. Більше того, була підготовлена директива про технології подвійного використання: стратегія створення доступних передових оборонних технологій. У цьому документі, зокрема, говориться, що «метою проведеної Міністерством оборони реформи закупівель є створення закупівельної системи комерційного типу, яка орієнтується на комерційні вироби і технології. Така система повинна виключати використання спеціальних контрактних умов і технічних вимог, а також правила звітності, оскільки усе це перешкоджає військово-комерційній інтеграції» [8].

Значним елементом у просуванні американських технологій на світовий ринок була реформа системи експортного контролю Сполучених Штатів. На початку 1990-х рр. були зняті деякі обмеження на експорт суперкомп'ютерів. Всі країни, за винятком країн-ко-

лишніх членів Організації Варшавського договору і Китаю, отримали можливість імпортувати американські комп'ютери, що стимулювало розвиток міжнародної конкуренції серед виробників. З появою конкурентів на міжнародному ринку ефективність реформи експортного контролю швидко зійшла нанівець, і наприкінці 1999 р., практично всі обмеження на експорт суперкомп'ютерів були зняті [1].

Значним кроком у сфері лібералізації та дерегуляції інформаційної сфери Сполучених Штатів була комерціалізація Інтернету. За часів адміністрації Б.Клінтона дії американської держави були спрямовані на те, щоб створити максимально сприятливі умови для розвитку комерційних інформаційних технологій з метою забезпечення економічного зростання. Внаслідок такої політики в Сполучених Штатах суспільство, бізнес і громадяни отримали безпрецедентний доступ до значних інформаційних ресурсів [9].

Такі технологічні зрушення суттєвим чином вплинули на формування системи державного забезпечення інформаційної безпеки адміністрацією Б.Клінтона. Нові можливості, що з'явилися внаслідок розвитку інформаційних технологій, створили для користувачів значні можливості для порушення майнових прав. Як показали проведені дослідження, з'явився істотний розрив щодо правової бази через технічну відсталість правоохоронних органів у порівнянні з можливостями здійснення інформаційних злочинів. Проблема ускладнювалася й тим, що уразливість інформаційної безпеки зростає як в державному і приватному секторі, так і на рівні окремих громадян. Крім того, значна частина державних і економічних підприємств опинилася у жорсткій залежності від використання інформаційних технологій. Найбільш показовим прикладом подібної залежності була «проблема 2000». Деякі фахівці у сфері інформаційних технологій висловлювали побоювання, що всі інформаційні системи вийдуть з ладу 1 січня 2000 через технічні характеристики основних програмних кодів. У цей період у США вперше було усвідомлене посилення залежності від інформаційних технологій. Було офіційно визнано, що інформаційні загрози є серйозною проблемою національної безпеки. Одним з найважливіших напрямків у забезпеченні інформаційної безпеки став захист критично важливих елементів національної інфраструктури, найважливішими з яких було визнано саме інформаційні технології (на рівні безпеки водо- та електропостачання, хімічної промисловості, поштового сполучення, охорони здоров'я, сільського господарства, енергетики тощо) [4].

У 1998 р. президентом Б.Клінтоном було підписано директиву № 63, «Про захист критично важливих елементів національної інфраструктури структури» [10], в якій зазначалося про необхідність та доцільність створення в рамках ФБР Центру захисту національної інфраструктури, до обов'язків якого входило вивчення і попередження про загрози, які з'являються в інформаційному просторі, розслідування кримінальних злочинів, пов'язаних з використанням інформаційних технологій. У структурі кожної державної установи мала бути створена посада директора з інформаційних технологій, який повинен відповідати за інформаційну безпеку свого відомства. Крім того, була започаткована посада радника президента з питань захисту інфраструктури та протидії тероризму. Діяльність Центру із захисту національної інфраструктури мала переважно інформаційний характер, а рекомендації, розроблені центром у сфері протидії інформаційним загрозам, виконувались нерегулярно.

Ще до завершення президентського терміну Б.Клінтона проблеми, пов'язані із забезпеченням інформаційної безпеки, стали серйозною загрозою національній безпеці Сполучених Штатів. Кількість випадків інформаційних злочинів збільшувалася, шкідливі програми вражали елементи інформаційної інфраструктури, частішали випадки незаконного використання прав інтелектуальної власності, розвиток інформаційних технологій дозволив багатьом злочинцям отримувати несанкціонований доступ до конфіденційної,

комерційної інформації і навіть до державної таємниці. Таким чином, питання забезпечення інформаційної безпеки стали пріоритетом у забезпеченні національної безпеки Сполучених Штатів за часів адміністрації Б.Клінтона. При цьому головний наголос було зроблено на закріпленні за допомогою інформаційних технологій лідерства США в економічній і військовій сферах. Крім того, Вашингтон спробував захопити домінуючі позиції в світовому інформаційному просторі. Інформаційні технології були покладені в основу так званої «м'якої сили», на розвиток якої зробила наголос адміністрація Б.Клінтона [11].

Завдяки потужним технологічним зрушенням США у XX столітті стали лідером інформаційного та інноваційного розвитку, а соціально-економічні, військові та політичні наслідки інформаційної революції виявилися найбільш відчутними в цій країні. Сполучені Штати стали першою державою світу, яка серйозно поставилася до проблем національної безпеки, пов'язаних з інформаційно-технологічним розвитком, і включила до стратегії національної безпеки питання інформаційної безпеки як важливого чинника розвитку американського суспільства. Тому безпекова політика американського уряду за адміністрації Б.Клінтона була спрямована на формування та зміцнення всеохоплюючої системи забезпечення саме інформаційної безпеки держави.

Сформована у 1990-х рр. система продовжує сьогодні еволюціонувати і набуває нових ознак і характеристик відповідно до вимог часу та появи нових загроз для системи національної безпеки та оборони. Закладена тоді система продовжує розвиватися і вже містить значну законодавчу базу, що забезпечує органи державної влади значними повноваженнями в інформаційній сфері, організаційні структури, у функції яких входить протидія інформаційним загрозам, розслідування інформаційних злочинів, використання інформаційних технологій для зміцнення позицій США на міжнародній арені.

В американській державній системі забезпечення інформаційної безпеки утворилася унікальна модель державно-приватного партнерства правоохоронних, військових і розвідувальних органів, а також бізнесу: політика США в галузі інформаційної безпеки поєднує як ринкові інструменти лібералізації та дерегуляції інформаційної сфери, так і прагнення встановити прямий державний контроль над інформаційними ресурсами, причому не тільки в національному, але і в міжнародному масштабах. Слід також відзначити, що американська політика у сфері інформаційної безпеки при адміністрації Б.Клінтона мала на меті не тільки створення ефективної системи захисту національного інформаційного простору та інформаційної інфраструктури, а й досягнення, а згодом закріплення домінування США в глобальному інформаційному просторі.

Список використаних джерел

1. Роговский Е.А. Информационное общество (экономика и политика) / Е.А.Роговский. – М.: Международные отношения, 2008. – 408 с.
2. Роговский Е.А. Лидерство США в глобальных технологиях и международная безопасность / Е.А.Роговский // США и Канада: экономика, политика, культура. – 2007. - №9. – С. 25-37.
3. Информационные вызовы национальной и международной безопасности / [И.Ю.Алексеева и др.]; Под общ. ред. А.В.Федорова, В.Н.Цигичко. – М.: ПИР-Центр, 2001. – 328 с.
4. Шариков П.А. Государственная политика в области информационной безопасности - опыт США и уроки для России / П.А.Шариков // Сборник докладов аспирантов ИСКРАН и студентов ФМП ГУГН на конференции 29 ноября 2006 г. - М.: Институт США и Канады РАН, 2007. - С. 12-21.

5. Шариков П.А. Политика США в области информационной безопасности: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. политических наук: спец. 23.00.04 «Политические проблемы международных отношений и международного развития» / Шариков Павел Александрович. – М., 2009. – 33 с.
6. Critical Foundations: Protecting America's Infrastructures. The Report of the President's Commission on Critical Infrastructure Protection [Electronic resource]. – Access mode: https://www.cerias.purdue.edu/apps/reports_and_papers/view/2021.
7. Adams T.K. 10 GPS Vulnerabilities [Electronic resource] / Thomas K. Adams // Military Review. – 2001. – March-April. – Access mode: <http://www.c4i.org/gps-adams.html>
8. Dual Use Technology: A Defense Strategy for Affordable, Leading-Edge Technology. Department of Defense. – Wash: Government Printing Office, February 1995. – P. 16.
9. A Survey of Government and Internet. Digital Democracy // (The) Economist. – 2000. – № 24. – P.24-31.
10. Protecting America's Infrastructures: Presidential Decision Directive 63 (May 22, 1998) [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.fas.org/irp/offdocs/pdd-63.htm>.
11. Crabb C.V., Jr. Invitation to Struggle. Congress, the President and Foreign Policy / Cecil.V. Crabb, Jr., Pat M. Holt. – [Fourth Edition]. – Washington, DC: CQ Press, 1992. – 322 p.

Кравченко Н.П.*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ КОНСУЛЬСЬКОЇ СЛУЖБИ ПЕРЕХІДНИХ ДЕРЖАВ

У статті розглядаються особливості регламентації консульської нотаріальної процедури, критерії класифікації нотаріальних проваджень та загальні аспекти нотаріальних функцій дипломатичних представництв у країнах перебування на прикладі пострадянських держав.

Ключові слова: перехідні держави, СНД, нотаріальні процедури, міждержавні угоди, модельні закони, Віденські конвенції, статут СНД, імплементація міжнародної норми.

В статье рассматриваются особенности регламентации консульской нотариальной процедуры, критерии классификации нотариальных действий и общие аспекты нотариальных функций дипломатических представительств в странах пребывания на примере постсоветских государств.

Ключевые слова: транзитивные государства, СНГ, нотариальные процедуры, межгосударственные соглашения, модельные законы, Венские конвенции, устав СНГ, имплементация международной нормы.

The article discusses features of the regulation of consular notarial procedures, the criteria for classification of notarial implementations and general aspects of notarial functions of diplomatic missions in host countries by the example of post-Soviet states.

Keywords: transitive countries, CIS, notary procedures, interstate agreements, model laws, the Vienna Convention, the charter of the CIS, the implementation of international norms.

Процеси регіональної інтеграції зумовили ще один феномен міждержавних правовідносин в рамках Співдружності Незалежних Держав, у якої також відсутня міжнародна правосуб'єктність, проте наявна практика укладення міждержавних угод, яка керується нормами загального міжнародного права, Віденськими конвенціями і модельними законами СНД, що спричинює нові підходи і рішення суб'єктів міждержавних відносин СНД до дії дво- та багатосторонніх угод в межах організації.

З'ясування особливостей механізму і практики міждержавних договорів в рамках СНД, з огляду на правову природу регіональної організації та відповідність норм і принципів нормативних актів СНД положенням, зафіксованим у Віденських конвенціях з права міжнародних договорів (1969 р.) та права міжнародних договорів за участю міжнародних організацій (1986 р.), є актуальним для України як держави-засновниці СНД задля забезпечення національних інтересів і взаємовигідного співробітництва.

* здобувач кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Фурса С.Я.

Аналіз зарубіжних, російських та вітчизняних джерел про специфіку регіональної інтеграції засвідчив також дискусійність практики здійснення міждержавних договорів в межах СНД, зокрема, у наукових працях Є.Моїсеєва, І.Барковського, А.Курашвілі, О.Саматова, Л.Анісімова, І.Фісенка, С.Шумілова, Н.Ісаханової тощо розглядаються як загальні проблеми трансформації права міжнародних договорів, питання правонаступництва, міжнародної відповідальності, чинності і правомірного припинення міждержавних угод, так і особливості дії, чинності, припинення міждержавних угод в межах СНД [1-6]. В.Батлер, автор наукової розвідки «Право договорів Росії та держав СНД», розглядаючи проблеми правовідносин суверенних держав в межах СНД, аналізує процедуру укладання міжнародних договорів з іншими державами та міжнародними організаціями і, зокрема, вказує на суперечливість правосуб'єктності СНД, різний статус і відповідно різну правосуб'єктність держав щодо міжнародних договорів, внутрішній характер укладення міждержавних угод. У науковій праці Є.Моїсеєва «Міжнародно-правові основи співробітництва країн СНД» було проаналізовано нормативний зміст принципів співробітництва держав – учасниць СНД, правові засади багатостороннього та двостороннього співробітництва на пострадянському просторі, зокрема, у політичній, безпековій, прикордонній, економічній, соціально-гуманітарній сферах, у сфері врегулювання конфліктів та боротьби зі злочинністю, у консульській сфері тощо і зроблено висновок, що проблеми міждержавної взаємодії зумовлюються різним статусом держав (засновників, членів, асоційованих членів) і різним статусом документів СНД (міждержавні договори двостороннього характеру, багатосторонні договори в рамках СНД, модельні закони Міжпарламентської Асамблеї СНД, міжнародні договори країн СНД, Консульські конвенції). У цьому контексті як практичної, так і наукової уваги заслуговує дисертаційна робота А.Курашвілі, в якій подається аналіз співвідношення норм Віденських конвенцій і законодавств держав СНД по вертикалі та норм законодавства дії міжнародних договорів держав СНД по горизонталі. Всі держави СНД, на думку автора, мають однакове політичне і правове минуле: одні (Україна, Грузія та Молдова) – обрали пріоритетом євроінтеграцію, інші (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Узбекистан, Азербайджан та Туркменістан) – здійснюють міжнародно-правову діяльність згідно з традиційними цінностями, треті (Вірменія, Беларусь, Росія) – продовжують «радянські» традиції міждержавного співробітництва. На підставі аналізу міжнародно-правових документів Н.Ісаханова вважає, що визначення правової природи СНД в рамках класичного міжнародного права є проблематичним, оскільки СНД функціонує як міжнародний механізм багатосторонніх консультацій і переговорів, що доповнює процес формування якісно нових двосторонніх відносин між державами-учасницями СНД. Авторка стверджує, що невід'ємною частиною юридичної основи міждержавних зв'язків є двосторонні та багатосторонні договори, які укладаються відповідно до статті 5 Статуту в різних галузях взаємовідносин, які сприяють здійсненню норм міжнародного права, що містяться в договорах.

Аналіз основних принципів міжнародного права, які регулюють відносини між державами-учасницями СНД та закріплені в Статуті СНД, уможливають визначення їх основних функцій, а саме: 1) функція сприяння стабілізації міжнародних відносин (обмеження міжнародних відносин певними нормативно-правовими рамками; закріплення всього нового, що з'являється в практиці міжнародних відносин, а звідси – сприяння їх розвитку); 2) функція заповнення прогалін у міждержавних інтеграційних процесах (заповнення прогалін у міждержавних інтеграційних процесах; заповнення прогалін у внут-

рішньодержавному праві, з приводу здійснення міждержавних інтеграційних процесів; визначення прогалін в міждержавних інтеграційних процесах, які, в подальшому, потребуватимуть врегулювання міжнародно-правовими засобами). Відповідно правотворча діяльність СНД перспективно полягає у створенні правових принципів і норм, їх подальшому вдосконаленні, внесенні змін або припиненні. Як правило, в нормативно-правових актах, які регулюють діяльність СНД, зафіксовано загальні норми, що регламентують правотворчий процес і не завжди передбачаються норми щодо чинності нормативних правових актів, прийнятих в рамках організації. Дослідження законодавства і практики держав-учасниць СНД щодо міждержавних договорів уможлиблює певні висновки про спільні та відмінні положення у національних законодавствах. Про це свідчать закони республік Казахстану, Молдови, Узбекистану, Білорусі, Російської Федерації, Вірменії, України тощо «Про міжнародні договори», у положеннях яких зафіксовано, що міжнародні договори здійснюються відповідно до норм міжнародного права або за згодою всіх учасників договору. Проте в законодавстві деяких держав-учасниць СНД зафіксовано також положення, які враховують як модельні закони Міжпарламентської Асамблеї СНД, так і конституційні норми або положення національних законів про міжнародні договори, які забезпечують національні інтереси [7].

Договірно-правовою базою консульських зносин держав-членів та держав-учасниць СНД є багатосторонні та двосторонні угоди на основі статті 5 Статуту СНД. Зокрема, до багатосторонніх угод відносять: Угоду про безвізове пересування громадян СНД по території держав-учасниць (1992 р.), Угоду про взаємне визнання віз держав-учасниць СНД (1999 р.), Конвенцію СНД про права і свободи людини (1998 р.), Угоду про спрощений порядок набуття громадянства (1996 р.), Угоду про порядок відбуття громадян з держави, яка не є учасницею СНД, та прибуття до неї (1997 р.), Угоду про співробітництво держав-учасниць СНД щодо боротьби з незаконною міграцією (1998 р.) та інші [8]. З двосторонніх угод, передусім, необхідно виділити консульські конвенції, підписані в межах СНД у 1992-1996 роках між державами – учасницями, які разом з Віденською конвенцією про консульські зносини (1963 р.) стали одними з основних джерел консульського права, в тому числі й розділ, що стосується виконання нотаріальної функції консула в країні перебування. Консульські конвенції є різними за обсягом (кількістю статей), проте за структурою, за деякими винятками, вони однотипні, оскільки, як правило, складаються з преамбули, визначень, порядку відкриття консульських установ, призначення і допущення глав консульських установ, привілеїв та імунітетів, консульських функцій, поваги до законів і правил перебування в акредитуєчій державі, заключних положень [9].

Водночас двосторонні консульські конвенції в межах СНД мають свою специфіку: деякі з них чітко поділяються за розділами, наприклад, консульські конвенції, підписані між Україною та Російською Федерацією чи між Російською Федерацією і Казахстаном; в інших окремо подаються лише визначення, а подальші статті не виділяються, хоча також згруповані тематично, наприклад, двосторонні консульські конвенції між Російською Федерацією та Грузією й Азербайджаном. Загалом структура двосторонніх консульських конвенцій, як правило, містить розділи:

1) «Визначення», в якому подаються визначення термінів «консульська установа», «консульський округ», «керівник консульської установи», «консульська посадова особа», «консульські приміщення», «консульський архів» тощо;

2) «Загальні положення про консульські зносини», які регулюють відкриття консульських установ, призначення і допущення глав консульських установ в країну перебування, зокрема:

а) положення про відкриття консульської установи, її класифікацію, місцезнаходження і консульський округ країни, що підписала конвенцію, сторони домовляються в кожному конкретному випадку додатково;

б) конвенції також визначають, що до призначення конкретної особи як глави консульської установи необхідно попередньо отримати згоду країни перебування;

в) всі конвенції передбачають, що держава(представниця) направляє дипломатичними каналами в МЗС країни перебування консульський патент, а керівник консульської установи відповідно починає виконувати свої функції після отримання екзекватури від держави перебування;

г) всі консульські конвенції, підписані між державами-учасницями СНД, містять спеціальну статтю про те, що посадові особи консульської установи мають бути громадянами держави, яку вони представляють;

д) окремо виділяються положення, які стосуються зобов'язання про повідомлення країни перебування щодо призначення, прибуття і відбуття співробітників консульських установ;

є) конвенції також передбачають наявність інституту почесного(позаштатного) консула та питання його призначення, що вирішується за згодою сторін;

3) «Привілеї та імунітети», в якому подається перелік привілеїв та імунітетів консульських посадових осіб і консульських установ. Загалом, зміст цього розділу вказує на повний імунітет консульських посадових осіб від юрисдикції країни перебування, тобто на імунітет, яким користуються дипломати. Зокрема, консульська конвенція між Україною і Російською Федерацією містить статтю 36, в якій йдеться про те, що «Консульські посадові особи користуються дипломатичними привілеями та імунітетом у повному обсязі, як дипломатичні агенти, відповідно до положень Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1963 року»;

4) «Консульські функції», який містить перелік функцій посадових осіб консульської установи, зокрема, перелік вчинення нотаріальних дій щодо легалізації та засвідчення документів, перекладу документів, виконання інших нотаріальних функцій, доручених акредитуючою державою. Так, у Консульській конвенції між Україною і Російською Федерацією виокремлено Розділ 3 «Консульські функції», де подано перелік вчинення нотаріальних дій посадовими особами консульської установи, зокрема, складання за заявою будь-якого громадянина актів і документів для використання в акредитуючій державі та поза її межами, переклад офіційних актів і документів на мову акредитуючої держави, легалізація офіційних документів, засвідчення оригінальності підписів і печаток на документах;

5) «Функції щодо спадщини»;

6) «Свобода пересування»;

7) «Свобода зносин»;

8) «Дипломатичне представництво» тощо;

9) «Заключні положення» [10].

Аналіз консульських конвенцій в межах СНД уможливорює висновки про те, що відповідні документи (консульські конвенції) регулюють відносини між державами, і стан консульських зносин відповідає загальному стану міждержавних відносин. Вони ґрунтуються, за текстом преамбули конвенцій, на принципах розвитку добросусідських відносин між державами, а також на принципах більш ефективного захисту прав та інтересів своїх громадян. Консульські конвенції першочергово стосуються питань захисту інтересів країни, яку вони представляють, захисту інтересів її громадян, юридичних осіб, зок-

рема, консул отримує в цьому повну підтримку країни перебування. Особливість консульської договірної практики в межах СНД виявляється і в тому, що консульські конвенції характеризуються новими юридично-технічними моментами, які є результатом спільної волі держав-членів (такими є безумовна рівність привілеїв та імунітетів консульських посадових осіб та членів їх сімей і привілеїв та імунітетів дипломатичних представників та членів їх сімей тощо)

З метою вироблення узгоджених принципів і правил, сприяння їх практичній реалізації і досягнення співробітництва в консульській сфері держави-члени СНД, згідно зі статтею 34 Статуту СНД, утворили Консультативну раду керівників консульських служб МЗС держав-членів СНД, яка до листопада 1998 року функціонувала на підставі Протоколу про принципи і цілі координації дій в консульській сфері. Тоді ж було узгоджено положення про Консульську раду, яка мала повноваження щодо розробки проєктів з удосконалення діяльності консульських служб держав-членів СНД, сприяння обміну досвідом та інформацією з консульських питань між державами. Проте упродовж тривалого періоду, пов'язаного з різними обставинами міждержавних зносин, внутрішньою політичною нестабільністю держав на пострадянському просторі, загостренням відносин між політичними лідерами тощо, діяльність Консульської ради СНД була малоефективною, хоча на засіданнях у 1999-2011 розглядалися проєкти Положення про консультативну раду глав консульських служб держав – учасниць СНД. Так, 9-10 серпня 2011 року у Мінську (штаб-квартирі СНД) відбулося засідання експертної групи з узгодження тексту проєкту Положення про Консультативний комітет керівників консульських служб МЗС держав-учасниць СНД (участь взяли представники Вірменії, Білорусі, Казахстану, Киргизстану, Російської Федерації, Таджикистану, Виконкому СНД та України як держави-засновниці Співдружності) і проєкту Рішення Ради міністрів закордонних справ СНД про ці документи. Проєктом Положення передбачається, що Консультативний комітет керівників консульських служб міністерств закордонних справ держав-учасниць СНД є органом співробітництва СНД у сфері консульських зносин, а його членами є глави консульських служб МЗС держав – учасниць Співдружності. Основні положення проєкту стосуються зміцнення добросусідства, взаємовигідного співробітництва, розвитку і зміцнення співробітництва між МЗС держав в межах СНД, забезпечення ефективної взаємодії консульських служб, сприяння вирішенню консульських завдань, спільних для держав-учасниць, розробка спільних проєктів угод, шляхів вирішення проблем, які виникають у консульській сфері, зокрема, й розширення положень про виконання нотаріальних функцій консула в акредитуєчій державі у зв'язку зі змінами у консульських статутах окремих держав [11].

Так, у Федеральному законі «Консульський статут Російської Федерації», ухваленому 5 липня 2010 року № 154-ФЗ, поряд з однотипними нотаріальними функціями консульських установ у розділі 4 «Дії по виконанню консульських функцій» у статті 26 «Нотаріальні дії, вчинювані консульськими посадовими особами», зафіксовано, що консульська посадова особа має: засвідчувати документи, у тому числі договори, заповіти, довіреності, крім договорів про відчуження нерухомого майна на території Російської Федерації, а також відчуження застави, частки в статутному капіталі товариств з обмеженою відповідальністю, створених на території держави [12]. Така стаття може вплинути на узгодження переліку нотаріальних дій консульської установи, передбачених у двосторонніх консульських конвенціях в межах СНД. Наприклад, у Консульському договорі Республіки Казахстан і України від 30 січня 1994 відповідна стаття відсутня, йдеться лише про те, що консульська посадова особа однієї держави на території іншої держави-

контрагента має право вести облік громадян акредитуючої держави, приймати будь-які заяви з питань громадянства; з питань легалізації та посвідчення консул вправі складати за заявою будь-якого громадянина акти і документи для використання в акредитуючій державі та за її межами; перекладати офіційні акти і документи на мову акредитуючої держави, засвідчувати справжність підписів і печаток на документах компетентних органів акредитуючої держави, підписи та печатки Міністерства закордонних справ держави перебування, а також зазначено, що консул вчиняє нотаріальні дії відповідно до законодавства Республіки Казахстан та міжнародних договорів, в яких бере участь Республіка Казахстан [13].

До міждержавних документів, що стосуються співробітництва держав у консульській сфері, відносять й Конвенцію держав-учасниць ГУУАМ(на теперішній час ГУАМ) про взаємне надання допомоги з консульських питань (Конвенцію ратифіковано Законом N 150-IV (150-15) від 12.09.2002), в якій містяться положення про подальший розвиток співробітництва в консульській сфері, удосконалення системи захисту законних прав та інтересів співгромадян на території третіх країн, підтверджується, що з питань, які не обумовлені у цій Конвенції, застосовуватимуться норми міжнародного права, багатосторонніх і двосторонніх міжнародних договорів. У статтях конвенції йдеться про всебічне співробітництво консульських служб у різних сферах консульської діяльності й обмін досвідом роботи шляхом проведення консультацій, організації семінарів і обміну стажистами, налагодження між собою різних форм зв'язків. Держави – учасниці конвенції за взаємною згодою у кожному конкретному випадку будуть надавати одна одній допомогу по захисту прав та інтересів своїх громадян на території третіх держав, за згодою останніх, у випадку відсутності в цих державах дипломатичних представництв і консульських установ однієї з держав. Така допомога буде здійснюватися в рамках компетенції дипломатичного представництва або консульської установи і стосуватися: інформування по дипломатичних каналах про нещасні або смертельні випадки, що трапилися з громадянами держав – учасниць ГУАМ; надання сприяння, у рамках можливого, громадянам, які постраждали в результаті нещасних випадків або надзвичайних ситуацій, і інформування консульської служби відповідної держави; сприяння в організації розшуку громадян, місце перебування яких невідоме, з наступною передачею отриманої інформації консульській службі держави, громадянами якої вони є; інформування з питань медичної чи юридичної допомоги в державі перебування шляхом надання відомостей про відповідних фахівців; витребування і пересилання документів, необхідних для захисту законних інтересів громадян з соціально-правових, спадкових, майнових та інших питань; вивчення питань, що стосуються консульської тематики, у діяльності держави перебування і взаємної інформації про них. Питання, пов'язані із захистом прав та інтересів громадян держав-учасниць ГУАМ, будуть вирішуватися по дипломатичних каналах за взаємною згодою у кожному конкретному випадку, виходячи з можливостей та компетенції відповідних дипломатичних представництв і консульських установ. За взаємною згодою держав ГУАМ до цієї Конвенції можуть бути внесені зміни і доповнення, що оформляються окремими протоколами, які є невід'ємною частиною Конвенції і набувають чинності в передбаченому порядку [14].

Таким чином, консульські конвенції як в межах СНД, так і в межах ГУАМ виступають джерелами консульського права, регулюють відносини між державами у консульській сфері, зокрема, виявляють специфіку вчинення нотаріальних дій консульськими посадовими особами, враховуючи і норми міжнародного права, і норми двосторонніх угод, зафіксованих у договорах пострадянських держав.

Список використаних джерел

1. Моисеев Е.Г. Международно-правовые основы сотрудничества стран СНГ: учебное пособие / под ред. Бекашева К.А. – М., Юристь, 1997. – 272 с.
2. Моисеев Е.Г. Десятилетие Содружества: международно-правовые аспекты. – М.: Книга и бизнес, 2002. – 284 с.
3. Курашвили А.Ю. Заключение и имплементация международных договоров по Венской конвенции о праве международных договоров и законодательству государств-участников СНГ: сравнительно-правовой анализ: автореферат дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.10. – Спб, 2007. – 20 с.
4. Саматов О.Ж. Международно-правовое регулирование межгосударственных отношений в Содружестве Независимых Государств : Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10 М., 2005. – 41 с.
5. Шумілов А.С. Міжнародно-правове співробітництво пострадянських держав (на прикладі країн СНД): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 20 с.
6. Ісаханова Н.І. Міжнародно-правове регулювання зовнішньоекономічних зв'язків України з державами-учасниками СНД: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.11 / Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 1999. – 23 с.
7. Устав СНГ: официальный сайт СНГ . [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cis.minsk/by/news.php?id=262>
8. Нормативная база СНГ: официальный сайт СНГ . [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cis.minsk/by/news.php?id=262>
9. Консульська конвенція між Україною і Російською Федерацією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin>
10. Консульская конвенция между Российской Федерацией и Республикой Казахстан. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.besthavo.ru/fed1994/data03/tex>
11. Консульская конвенция между Российской Федерацией и Республикой Грузия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.businessrealty.ru>
12. Исполнительный Комитет СНГ: официальный сайт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cis.minsk/by/news.php?id=262>
13. Федеральный закон «Консульский устав Российской Федерации» от 5.07.2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.consultant.ru/law/hotdocs/9556.html>
14. Конвенція держав-учасниць ГУУАМ про взаємне надання допомоги з консульських питань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_097&new=1

Лісовська Н.В.*

ЕКОЛОГІЧНИЙ ЛІЗИНГ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ В ІНФОРМАЦІЙНУ ДОБУ

В статье рассмотрены особенности применения механизма лизинга в сфере экологически способствующего инновационного развития экономики страны в контексте деятельности производственных и перерабатывающих предприятий разных отраслей хозяйствования. Определено сущность понятия «экологический лизинг» и проанализировано его особенности.

Ключевые слова: экологический лизинг, инновационное развитие, экологические инновации, экологическая эффективность лизинга.

У статті розглянуто особливості застосування механізму лізингу у сфері екологічно сприятливого інноваційного розвитку економіки країни в контексті діяльності виробничих і переробних підприємств різних галузей господарювання. Визначено сутність поняття «екологічний лізинг» та проаналізовано його особливості.

Ключові слова: екологічний лізинг, інноваційний розвиток, екологічні інновації, екологічна ефективність лізингу.

In the article the features of the mechanism of leasing in environmentally conducive to innovation development of economy in the context of the production and processing enterprises of different branches of economic activity. Defined the essence of the concept of «ecological leasing» and analyzes its features.

Keywords: ecological leasing, innovative development, environmental innovation, environmental effectiveness of leasing.

Питання екології займає дедалі вагомніше місце серед нагальних сучасних світових проблем. Оскільки забруднення навколишнього середовища (забруднення води, повітря, ґрунту, надлишок сміття) спричинене внаслідок діяльності промислових підприємств та життєдіяльності людини і нехтування новітніми ресурсо- та енергозберігаючих технологіями, а також використанням відповідного обладнання для поліпшення екологічного стану. Вважаємо, що недалекоглядно позиціонувати дану проблему виключно як екологічну, адже коли трапляється екологічне лихо, країна, на території якої воно сталося, підраховує збитки, витрати на ліквідацію наслідків. В свою чергу, інші держави надають фінансову допомогу тощо. Виникають певні політичні, економічні, фінансові взаємовідносини.

Деякі питання впровадження та розвитку екологічного лізингу висвітлювали у своїх працях наступні фахівці: Боронос В.М., Жуйков В.Я., Золотарьова Л.С., Петергеря Ю.С.,

* аспірантка кафедри фінансів Київського національного торговельно-економічного університету
Науковий керівник: проф. Булгакова С.О.

Пилипенко Г.М., Родіонов О.В., Сосюрко Ю.В., Чернобаєв В.В., Шидловський А.К. Проте лізинг у сфері природокористування все ще залишається не достатньо дослідженим з теоретичної точки зору, а також не у повній мірі використаним на практиці.

Екологічні інновації забезпечують раціональне, більш ошадливе використання задіяних у виробництві природних ресурсів, ефективніші методи їхнього відтворення і зменшення шкідливих викидів у навколишнє середовище [3, с.57]. Процес екологізації потребує значних капітальних вливань та інвестицій, що суттєво гальмує перехід на використання відповідних інноваційних технологій, обладнання і очисних та переробних систем задля запобігання погіршення екологічного стану навколишнього середовища та убезпечення стану природного середовища від активної виробничої чи переробної діяльності підприємств. На нашу думку проблему браку коштів та пошуку нових джерел фінансування інноваційних екологічно безпечних технологій та специфічного обладнання доцільно вирішувати шляхом застосування лізингового механізму.

Уперше поняття екологічного лізингу з'явилося у нашій державі в процесі реалізації програми і проектів екологічного оздоровлення басейну Дніпра, які проводилися під керівництвом Центру досліджень міжнародного розвитку (Канада). В рамках даної програми за результатами проекту «Розроблення та впровадження демонстраційного об'єкту інвестування в природоохоронні заходи (екологічний лізинг)» Всеукраїнською асоціацією лізингу «Укрлізинг» було видано наукову збірку, а якій лізинг у сфері екології визначався як такий, об'єктами якого є основні засоби, що використовуються для контролю та очищення викидів, питної води тощо [1, с.117].

Загалом, поняття екологічного лізингу, як і саме явище, відносно нове для України, але безумовно актуальне. Слід також звернути увагу, що жодним законодавчим актом термін «екологічного лізингу» не визначено. Хоча ще у 2001 році на розгляд Верховної Ради України було внесено Проект Закону «Про засади екологічно сприятливої господарської діяльності». Поняттям екологічного лізингу автор законопроекту пропонував визначати як специфічний лізинг, об'єктом якого є обладнання, установки, машини, тобто засоби виробництва чи інше устаткування екологічного призначення [5]. Крім того, автором пропонувалася норма про надання державної підтримки для проведення лізингових операцій в частині вирішення проблем екологічної безпеки. Мала місце пропозиція про можливість фінансування екологічного лізингу за рахунок державних екологічних фондів, створених на рівні центральних і місцевих органів влади, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

На нашу думку екологічний лізинг слід визначати як фінансовий інструмент для запобігання погіршення екологічного стану навколишнього середовища шляхом використання схем лізингу для придбання екологічно безпечних інноваційних енерго- і ресурсозберігаючих технологій та відповідного обладнання для промислового виробництва, очистки, переробки, утилізації відходів з мінімальною шкодою для природного середовища.

До об'єктів екологічного лізингу відносяться основні засоби, що використовуються для контролю та очищення викидів, очищення питної води, запобігання забруднення повітря, ґрунту, утилізації промислового та побутового сміття, очистки нафтопродуктів, різного роду енерго- та ресурсозберігаючі проекти та екологічно безпечні технології. До окремої групи на ринку очищувальних споруд належать очищувальні споруди середньої та малої потужності на одну будівлю або окрему групу будівель.

До суб'єктів екологічного лізингу належать потенційні користувачі очищувальних споруд усіх типів, а саме органи державного управління, у чиєму розпорядженні знаходяться системи споруд комунальних підприємств, залучених до надання води

користувачам та пропуску стоків, підприємства усіх галузей промисловості та різних форм власності, які використовують технічну воду для технологічних потреб, здійснюють викиди (що забруднюють природне середовище, а саме повітря, воду, ґрунт). До останніх можна віднести державні, колективні, акціонерні, приватні підприємства, товариства з обмеженою відповідальністю у галузі енергетики, металургійної, хімічної, нафтопереробної, вугільної промисловості, фермерські господарства, автопідприємства, авто мийки, станції технічного обслуговування. До суб'єктів екологічного лізингу також відносяться об'єкти, що використовують очищувальні споруди середньої та малої потужності, а саме: санаторії, профілакторії, бази відпочинку, заклади громадського харчування (ресторани, кафе, бари, бістро), зони відпочинку тощо [4, с.77]. Крім того, при екологічному лізингу розширюється коло непрямих суб'єктів лізингу, а саме: орган оцінки екологічності об'єкту лізингу та екологічний фонд, який може виступити джерелом фінансування екологічного лізингу.

Основними проблемами екологізації в Україні є:

- забруднення атмосферного повітря;
- забруднення водойм та підземних вод;
- забруднення суходолу;
- надмірне споживання енергії, у тому числі електричної;
- надмірне споживання природних ресурсів;
- морально застарілі основні фонди виробничих та переробних підприємств та очисних споруд;
- фізична зношеність основних фондів виробничих, переробних підприємств та очисних споруд;
- гальмування розвитку інновацій.

З огляду на перелічені проблеми, які чинять безпосередній вплив на навколишнє середовище, а отже зумовлюють загрозу для екологічної безпеки країни, вбачається необхідним визначити пріоритетні напрями розвитку екологічних інновацій, а саме: у природокористуванні; охороні навколишнього середовища; енергозбереженні; ресурсозбереженні.

Наразі величезну проблему в усьому світі і в Україні зокрема являє собою сміття. І навіть якщо не брати до уваги промислові відходи, а зосередитися лише на побутовому смітті, то масштаби проблеми величезні. На даний момент в Україні працює чотири заводи по переробці сміття, які переробляють лише 2,5% відходів. Взагалі ситуація в Україні з утилізацією сміття досить складна, адже щорічно в країні накопичується близько 50 млн. кубометрів побутових відходів. Кількість звалищ сягає майже 50000, з яких 6 % на даний момент перевантажені, а 22% не відповідають санітарним нормам. Лише з 70 % території України вивозиться та утилізується сміття. В сільській місцевості ситуація катастрофічна, так як потреба у вивезенні сміття задовольняється лише на 30 %, що, в свою чергу, призводить до виникнення стихійних звалищ, кількість яких досягає майже 24000 [2].

На прес-конференції 25 грудня 2010 року міністром житлово-комунального господарства було повідомлено про попередню домовленість із Світовим банком та Європейським банком реконструкції і розвитку про інвестування проектів по будівництву в Україні нових заводів по переробці сміття. Але мова йде про переробку відходів, що може використовуватись повторно, такі як: папір, скло, метали тощо. Але інше сміття має бути утилізоване, а спалювання, що активно використовується на сучасному етапі, вкрай неекологічний метод. Роздільний збір сміття організований тільки у 53 містах України, а лінії по сортуванню відходів працюють лише у 7 містах [2]. Тому необхідно запровадити інноваційні технології та обладнання не лише для утилізації сміття у екологічний спосіб,

а й для отримання від такого процесу енергії, добрив чи інших соціально-економічних вигод.

Технологічне та технічне оновлення виробництва через використання механізму екологічного лізингу за підтримки держави та сприяння розвитку інновацій у сфері природокористування чи не єдиний метод забезпечення екологічної безпеки країни на даному етапі.

Тому деякі вітчизняні фахівці виділяють наступні напрями розвитку екологічного лізингу в Україні [1, с.118]:

- лізинг технологій та обладнання, які забезпечують економічне використання природних ресурсів (води, повітря, енергії, надр тощо);
- лізинг технології та устаткування для контролю, очищення і утилізації екодеструктивних продуктів виробництва;
- лізинг «екологічного» рухомого майна (транспорту, сільськогосподарської техніки);
- лізинг «екологічно дружньої нерухомості»;
- лізинг обладнання, яке забезпечує виробництво екологічно чистої продукції.

Важливим моментом також є ступінь екологічної ефективності об'єкта еколізингової угоди. Адже якщо мова йде про інноваційне технічне обладнання, то не лише продукт виконання його функції, повинен бути екологічним (зниження енерго- та ресурсоемності виробництва, очищення, переробки, утилізації; запобігання утворенню шкідливих речовин в процесі роботи). Сам предмет еколізингу також має бути екологічно безпечним. Мова йде про те, що конструкція та матеріали з яких виготовлений об'єкт еколізингу не завдадуть шкоди навколишньому середовищу протягом часу його виробництва, транспортування, використання, зберігання та утилізації.

Таким чином, лізинг виступає альтернативним джерелом фінансування впровадження екологічних технологій, зокрема інноваційних. Зокрема, активна участь держави в інноваційній діяльності пов'язана з необхідністю довгострокового прогнозування результатів науково-технічної, а також екологічно-інноваційної діяльності. Розвиток інноваційної діяльності та збільшення обсягів ресурсів, що залучаються в процесі інноватизації обумовлюють вибір сфери, виду інновації та часу на освоєння останньої, а також визначають необхідність та ступінь співпраці державних та приватних суб'єктів еколізингу. Таким чином основна функція держави у ході підтримки екологічного лізингу та розвитку інноваційної діяльності реалізується через створення сприятливого середовища для учасників лізингового процесу з метою впровадження інновацій у сфері екології.

На нашу думку ініціатором та основним організатором даного процесу має виступати держава, окрім того, доцільно створити спеціальну програму та залучити лізингові компанії, створивши останнім певні пільги для надання в лізинг екологічно безпечних технологій, обладнання та систем. Таким чином лізингоотримувачами виступатимуть державні компанії, комунальні та промислові підприємства, а основним джерелом фінансування придбання основних засобів стане «лізинговий ресурс» (тобто грошові кошти лізингових компаній), а не бюджет чи інвестиційні кошти.

Список використаних джерел

1. Боронос В.М., Шкодкіна Ю.М. Екологічний лізинг: сутність, структура, напрями розвитку // Вісник Сумського державного університету. Серія економіка. – 2010 - №1, Том 2. – С. 115-199

2. Інформаційна агенція РБК-Україна. Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/rus/newsline/show/minzhkh-obsuzhdaet-s-ebrr-i-vb-investirovanie-v-stroitelstvo-25112010173700>
3. Пилипенко Г.М., Чернобаев В.В. Інноваційно-інвестиційна діяльність та її регулювання в економіці України [Текст]: моногр. / Г.М. Пилипенко, В.В. Чернобаев. – Д.: Національний гірничий університет, 2010. – 151 с.
4. Підготовка та проведення лізингових операцій в сфері екології. Практичні рекомендації / Сосюрко Ю.В., Жуйков В.Я., Золотарьова Л.С., Під ред. Сосюрко Ю.В. – Київ: Аверс, 2000. – 215 с.
5. Проект Закону України «Про засади екологічно сприятливої господарської діяльності» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=9783
6. Родіонов О.В. Екологічний лізинг у діяльності підприємств // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2008. - №1. – С. 39-42

Матвєєва О.В.*

КІБЕРТЕРОРИЗМ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ МАРГІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ

В статье автор анализирует суть и смысл понятий «кибертерроризм», «виртуальное общество», «маргинальный процесс», определяет их особенности, влияние на отношения между странами и дипломатическую практику. Определяет. Что в ходе развития новых информационно-коммуникативных технологий и появления новых социальных групп – возможны новые идеологические конструкции в виртуальном сообществе, которых прямо касаются вопросы международных отношений.

Ключевые слова: кибертерроризм, виртуальные сообщества, маргинальные сообщества, международные отношения.

У статті автор аналізує сутність і зміст понять «кібертероризм», «виртуальна спільнота», «маргінальний процес», визначає їх особливості, вплив на відносини між державами та дипломатичну практику. Визначає, що в руслі розвитку нових інформаційно-комунікаційних технологій і появи нових соціальних груп (програмістів, технічних фахівців, офісних працівників тощо) можливі нові ідеологічні конструкції у віртуальному просторі, діяльність яких прямо стосується питання міжнародних відносин.

Ключові слова: кібертероризм, віртуальні спільноти, маргінальні спільноти, міжнародні відносини.

An author analyses the essence and maintenance of concepts «cyber terrorism», «virtual community» and «c marginal process», determines their features, and the impact they have on a political aspect of life. Determines, that due to the development of new informational and communicational technologies as well as appearance of new social groups (programmers, technical specialists, office workers etc.) possible the emergence of the new ideological constructions.

Key words: cyberterrorism, virtual community, marginal community, international relations.

Метою статті є визначення впливу віртуальних маргінальних спільнот та їх зв'язків із поняттям кібертероризму. Актуальність полягає в тому, що маргінальність і тероризм – явища, які сьогодні стали невід'ємною частиною суспільного життя; особистість – безпосередня дійова особа соціуму, його творець і результат. Будучи органічною ланкою суспільного буття, активним творцем соціальності, вона несе на собі відбиток усіх суперечностей останнього. В життєдіяльності особистості постійно відтворюється гостра

* аспірантка кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доц. Даниленко С.І.

потреба соціальної адаптації, буттєвої укоріненості. При цьому постає небезпека бути відторгнутою швидкозмінюваними процесами соціуму, викинутою на його периферію, виявитися на зламі соціального або за його межами. Маргінальність та тероризм – це явища, які хоч і різною мірою, але є результатом дії суперечностей сучасного швидкозмінюваного соціуму. Маргінальність певною мірою є базою тероризму.

Вперше у науковий вжиток поняття «маргінальна людина» вводить американський дослідник Р. Парк у своїй роботі «Людська міграція і маргінальна людина» (1928 р.). Він визначав її як стан індивіда, який перебуває на межі двох різних, конфліктуючих між собою життєвих укладів, способів життя, культур, рас. В подальшому свій внесок в дослідження проблем маргінальності зробили Т. Веблен, Е. Стоунквіст, Д. Головенський, А. Фарж, Я. Штумський, Б. Манчіні та ін. Історія вітчизняних розвідок маргінальності починається в кінці 80-х років минулого століття статтями Є. Старикова. До першовідкривачів маргінальності у вітчизняному соціально-філософському просторі можна віднести також А. Атояна, С. Кагермазову, В. Муляра, І. Попову, Є. Рашковського, М. Тьомкіна, К. Феофанова, Н. Фролову, Б. Шапталова, В. Шапінського та ін. Разом з тим потрібно зазначити, що проблема, порушена в цій статті, недостатньо досліджена і має широке поле для подальшої розробки.

Насамперед зазначимо, що маргінальна особистість виступає одночасно об'єктом і суб'єктом суспільних відносин. Це означає, що її сутність можна тлумачити, по-перше, шляхом аналізу соціально-культурного середовища, яке зумовлює діяльність та поведінку маргінальної особистості, її соціальні властивості та типологізацію, і, по-друге, аналізуючи сутнісні сили особистості як істоти творчої, активної, а тому здатної до зміни самого середовища і власної життєдіяльності.

Сферу існування особистості, в найширшому сенсі цього слова, складають економічні, соціально-політичні, культурні та побутові умови, ідейне життя та психологічна атмосфера тощо. Ці умови накладають відбиток на характер та способи діяльності особистості, об'єктивно зумовлюють межі актуалізації та практичного розгортання її соціальних сил – потреб, інтересів, знань, навичок, умінь, волі, художніх смаків тощо.

Маргінальна особистість перебуває на межі соціально-культурних середовищ. Це означає, що на неї одночасно діють протилежні, суперечливі, часом антагоністичні за суттю та змістом економічні, соціально-політичні, культурно-духовні та інші фактори. Такий взаємосуперечливий вплив призводить до внутрішньої роздвоєності особистості. Вона як творча істота прагне до освоєння нової системи відносин, у яку об'єктивно потрапляє, але стара система важким тягарем традицій стримує темпи її адаптації. Інакше кажучи, залежно від місця та положення маргінальної особистості в системі її суспільних відносин, від характеру її оточення вона з різним успіхом засвоює різні елементи нової для неї культури.

Від характеру та об'єктивного змісту цінностей, що функціонують соціальних спільнотах, з яких виходить та в які входить маргінальна особистість, вирішальною мірою залежить і зміст соціального досвіду, що набуває маргінальна особистість, формування суспільно значущих властивостей, певний стиль її поведінки тощо. У цьому контексті варто нагадати думку К. Маркса. «Сутність людини, – писав він у «Тезах про Фейєрбаха», – не є абстракт, притаманний окремому індивіду. В своїй дійсності вона є сукупністю всіх суспільних відносин» [1].

Отже, з одного боку, сутність маргінальної особистості визначається сукупністю тих суспільних відносин, які вона засвоює в процесі своєї життєдіяльності при переході з

однієї соціально-культурної спільноти до іншої. Звідси випливає, що в основних сутнісних характеристиках маргінальної особистості ніби «представлені» всі існуючі тенденції в розвитку суспільних відносин, зміни, зрушення та конфлікти в соціальному житті. Така «мозаїчність» зовнішнього середовища об'єктивно зумовлює внутрішню соціальну структуру самої особистості, надзвичайно складне, дуже часто суперечливе аж до антагонізмів переплетіння потреб, інтересів, цінностей, до певної міри хаосу, «броунівську» реалізацію її потенціальних сил. Зовні це виражено через її психологічну невірноваженість, депресивні стани, непослідовність, алогічність життя тощо.

З іншого боку, особистість – не пасивний продукт соціального середовища, вона відіграє активну роль у зміні суспільного життя і формуванні власної сутності. Такий її статус був завжди, а надто в сучасних умовах. «І віднині людина не тільки може впливати, – підкреслює видатний суспільний діяч ХХ ст. Ауреліо Печчеї, – і дійсно впливає на все, що відбувається в світі, але також вільно чи невільно визначає альтернативи свого власного майбутнього – і саме Людина має зробити остаточний вибір. Іншими словами, завойоване нею панівне становище в світі практично примушує її взяти на себе загальні регульовальні функції» [2, с.71].

Маргінальна особистість, хоча і виводиться з об'єктивних умов її існування, сама ж виступає при цьому як активний суб'єкт соціальної дії. Чим більш повно та глибоко засвоює вона навколишнє середовище, матеріальну та духовну культуру суспільства в цілому та спільнот, до яких вона входила і входить, тим яскравіші та своєрідніші її особисті риси, тим змістовнішою стає внутрішня структура. І навпаки, чим багатшим та змістовнішим стає внутрішній світ маргінала, тим більше волі прикладається ним до адаптації в нових умовах, тим глибше він відображає сутність суспільних відносин. Відмінне та спільне – це нерозривні мотиви єдності, що створюють цілісну особистість. Однак потрібно мати на увазі, що межа, за яку не може перейти еволюція маргінальної особистості – це єдність системи зовнішніх умов та внутрішніх аспектів особистості, особливо її світогляду та переконань. Якщо ці показники протилежні, антагоністичні принципам та нормам, що панують у спільноті, до якої переходить маргінальна особистість, то на шляху адаптації її до цих умов існування можуть зустрічатися величезні, часом нездоланні труднощі. У цьому випадку маргінальна особистість не може стати членом нової спільноти. Тут йдеться про індивідів, які втрачають зовсім або мають порушені соціально-культурні зв'язки у структурі суспільства. Причому ці зв'язки можуть порушуватися з двох боків: а) спільнота може не сприймати, відкидати індивіда; б) сам індивід може не сприймати, відкидати можливість адаптації до нової спільноти. У такому випадку можливий і третій шлях, коли маргінальна особистість починає переходити від однієї позиції до іншої залежно від ситуації, іноді досягаючи задовільного стану. Так, наприклад, росіяни в Україні часом можуть формально приймати українську культуру, розмовляти українською мовою, але вважати себе носіями російської культурної спадщини [3, с.7].

Наступним кроком аналізу сутності маргінальної особистості видається необхідність розглянути процесуальні, динамічні сторони її формування. Для цього варто ніби розчленувати сам процес переходу індивіда від однієї соціальної спільноти до іншої і, таким чином, зафіксувати певну «межу», за якою формується маргінальність його особистості.

Узагальнивши сказане, правомірно виділити три основні стадії в розвитку маргінальної особистості. Спочатку відбувається диференціація елементів попередньої системи та загострення суперечностей між традиційними та новими елементами –

зароджується процес руйнування старої якості. Це об'єктивно призводить до послаблення дієвості старих норм та правил життєдіяльності індивіда, до послаблення та краху старої структури відносин та зв'язків. На стадії становлення нової якості переважають кардинальні структурні зміни в системі цінностей маргінальної особистості. Процеси створення нових відносин та зв'язків явно домінують над старими. Створюється система принципово нового типу. З розвитком цього процесу з'являється все більша визначеність та внутрішня стійкість маргінальної особистості, одночасно знижується ступінь сприйнятності до впливу факторів зовнішнього середовища на її життєдіяльність. Разом з тим можна виділити ще одну стадію, а саме перехідну специфічну стадію розвитку маргінальної особистості. Для цієї стадії характерною є проміжна якість як перелом у розвитку системи до нового рівня її організації. Це своєрідний пік процесів у руйнуванні старої системи цінностей особистості та становленні нової (руйнування старої якості та становлення нової). На цій стадії еволюції маргінальна особистість є максимально нестійкою та пластичною. Саме на цій стадії вона найбільш підпадає під вплив зовнішнього оточення, її найлегше схилити до необдуманих вчинків, до непокори (в тому числі до терористичних дій). Це суть перехідної стадії, «серцевини суперечностей» – специфічної ділянки на шляху від старої якості до нової, від вихідної системи до системи іншого рівня соціальної організації індивіда.

Базовим мотивом життєдіяльності будь-якої, в тому числі маргінальної, особистості є потреби. Їх задоволення багато в чому зумовлює як систему мотивів, так і саму діяльність. У характеристиці маргінальної особистості особливо важливу роль відіграє потреба самоактуалізації (самореалізації). Американський учений А. Маслоу характеризував її як бажання людини стати тим, ким вона може стати, досягти вершини свого потенціалу. «Музикант повинен грати музику, – стверджує вчений, – художник повинен малювати, поети повинні складати вірші, якщо вони, врешті, хочуть бути у злагоді з самими собою. Люди повинні бути тими, ким вони можуть бути. Вони повинні бути вірними своїй природі» [5, с.494] Причому самореалізація – це не обов'язково виявлення себе в творчості. Самореалізація – це потреба і можливість найкращим чином виконувати притаманну людині діяльність. Специфічні форми самореалізації найрізноманітніші. Робота особистості над собою – головний механізм задоволення цієї потреби.

Розуміння потреби особистості в самореалізації як базової в її життєдіяльності є надзвичайно важливим методологічним ключем в розумінні сутності маргінальної особистості. Саме ця потреба, як здається, мотивує і закріплює крайні, порубіжні форми діяльності індивіда. Бажання будь-що відбутися як особистість, виразити себе, зберегти, відстояти власну індивідуальність, своєрідність, неповторність зумовлює індивіда до надзусиль. Напрямок останніх багато в чому залежить від соціального середовища, в яке потрапляє такий індивід. Планка соціальних вимог, створених соціумом і усвідомлених особистістю, може об'єктивно сприяти такій діяльності індивіда, яка відкриває нові, раніше не бачені способи чи форми суспільного та індивідуального буття. Тоді потреба самореалізації, вимагаючи свого задоволення, зумовлює талант, геніальність, непереборне бажання постійного самовдосконалення. Однак ця сама планка суспільних вимог, будучи фактично недосяжною для індивіда, може адекватно усвідомлюватись індивідом і, таким чином, стати об'єктивною причиною його депресивного стану, агресії, зневіри, вічної незадоволеності світом і собою. І тоді соціум одержує найрізноманітніші варіанти примітиву. Він виявляє своє «дно» в особі маргіналів, яких він відштовхує. Тоді зміст потреби в самореалізації набагато спрощується, вона стає лінійною, односпрямованою.

У маргінальній особистості задоволеність чи незадоволеність потреби в самореалізації виходить за рамки нормального. Цим вона викликає або недосягнення нижньої межі нормального в соціумі, або перехід його верхньої межі. У результаті соціум одержує в особі маргінала або приклад власного «дна», або приклад власного майбутнього зразка.

У світлі трансформацій, які відбуваються в сучасному суспільстві, все чіткіше вирізняються проблеми, пов'язані з антисуспільною поведінкою осіб, що належать до категорії маргінальних. Взаємозв'язок маргінальності та злочинності (і тероризму як вищих проявів злочинності) найбезпосередніший і потребує певного акценту в цій статті. І мова йде навіть не стільки про кількісні показники взаємозв'язку названих вище проблем (хоча і вони є досить вагомими), скільки про їх якісні характеристики.

Кризові структурні зрушення в суспільстві призводять до небувалих масштабів мобільності різного характеру та рівня в суспільстві. У цій ситуації особистість (а часом і група, прошарок, а іноді і все суспільство) піддається певним випробуванням, що зумовлюються нестандартними ситуаціями, в яких вони опиняються. Найбільш вираженою характеристикою індивідів у перехідний період існування соціуму є їх мобільність, пов'язана з погіршенням їх становища. У будь-якому випадку можна стверджувати, що революційні перетворення в суспільстві на певний (часом досить тривалий) період відкидають суспільство в своєму розвитку назад. А особистість, що опинилася на межі соціокультурних середовищ, вимушена адаптуватися до нового середовища або боротися за свій попередній статус. І в одному, і в іншому випадку маргінальний стан особистості призводить до різного рівня напруженості, яка зумовлюється рівнем успішності чи неуспішності адаптації до нових умов життя, зміни ідентичності. Суперечності, що виникають у ході адаптації до нового соціокультурного середовища, часто виражаються в нестандартній (девіантній як у негативному, так і в позитивному значенні цього слова) поведінці, стані відчуженості, протиставленні себе суспільству в різних ступенях, крайнім з яких є тероризм.

Взагалі поняття маргінальність – нейтральне поняття. Але (як було сказано вище) воно може набувати на практиці як соціально-позитивного, так і соціально-негативного значення. Соціальна негативність проявів маргінального в особистості може набувати небувалих розмірів. Криміногенні групи маргінальних осіб цікавлять нас з точки зору притаманної їм схильності до злочинів. Ця схильність зумовлюється, з одного боку, їх жалюгідним економічним та соціальним становищем, яке штовхає їх на злочини, з іншого боку, вони менш захищені у правовому відношенні і частіше стають жертвами злочинів. Маргінальний стиль існування часто ставить їх перед неминучим вибором: вчинити злочин самому чи стати жертвою злочину. Саме в цьому полягає основна небезпека як для маргінала даного типу, так і для суспільства в цілому.

У науковій літературі стосовно теми нашого дослідження часто зустрічається перелік психологічних характеристик маргінальної особистості. Серед них: слабкий опір життєвим труднощам; дезорганізованість, ошалілість, нездатність до самостійного аналізу тривожних відчуттів; непристосованість до боротьби за свої права та свободи; неспокій, тривожність, внутрішнє напруження, що переходить інколи в нічим не виправдану паніку; ізолюваність, відчуженість та ворожість до інших людей; руйнування власної організації життя, психічна дезорганізація, безглуздість існування, схильність до психічної патології та суїцидних дій; егоцентричність, агресивність. Перечислені риси психіки маргінала утворюють прошарок, який є рушійною силою криміногенності. Тут криється і основа формування відношення до маргіналів як певного прошарку суспільства.

Глибина руйнівних процесів особистості та вектор спрямованості її життєвих процесів, пов'язаних з цим, значною мірою залежать від умов попереднього існування маргінала, виховання, зовнішніх впливів. Стан маргіальності передбачає певні антисуспільні настрої, однак це не дає основи для ствердження обов'язковості, неминучості його переходу до злочинних дій. Варто ще раз підкреслити, що в суспільстві, яке переживає глибокі трансформаційні процеси, характерним є загальна маргіналізація населення. Таким чином, ринок, з одного боку, забезпечує могутні стимули прогресу суспільства, але, з іншого боку, вимагає за це «оплату», що проявляється у соціальній нерівності, негарантованості робочого місця та заробітку, психологічних настановах на суперництво, наживу, обман, нехтування багатьма цінностями заради виживання в конкурентній боротьбі та гонитві за прибутками. Все це є підґрунтям злочинності та тероризму як крайнього її прояву.

Інформаційна революція торкнулася практично всіх галузей народного господарства, всього суспільства. Проблема інформаційної безпеки виявилася нерозривно пов'язаною з усіма іншими аспектами безпеки, зокрема, особистою безпекою, безпекою держави і суспільства. Інформаційна зброя, яка зараз тільки з'являється і розвивається, може стати дуже небезпечною. Вона може діяти вибірково, застосовуватися через транскордонні зв'язки, що зробить неможливим виявлення джерела атаки. Тому інформаційна зброя стає ідеальним засобом для терористів, а інформаційний тероризм – загрозою існування цілих держав, що робить питання інформаційної безпеки важливим аспектом національної та міжнародної безпеки.

Перехід на методи електронного управління технологічними процесами дає підстави для появи принципово нового виду тероризму – кібертероризму: втручання в роботу компонентів телекомунікаційних мереж, які функціонують в середовищі комп'ютерних програм чи несанкціонована модифікація комп'ютерних даних, що викликає дезорганізацію роботи критично важливих елементів інфраструктури держави і створює небезпеку загибелі людей, спричинює настання значної майнової шкоди чи інших суспільно небезпечних наслідків.

Під комп'ютерним тероризмом (кібертероризмом) слід розуміти умисну, політично вмотивовану атаку на інформацію, яка обробляється комп'ютером, комп'ютерну систему і мережі, що створює небезпеку для життя і здоров'я людей або настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були скоєні з метою порушення суспільної безпеки, залякування населення, провокації військового конфлікту.

Отже, одним з наслідків розвитку Інтернет-технологій є виникнення віртуальної спільноти, члени якої: по-перше, мають почуття колективної ідентичності, ґрунтоване на використанні особливого жаргону, комунікативних норм, поділу спільних цінностей та ідеалів; по-друге, мають власні інтереси, пов'язані з використанням Інтернету; по-третє, готові захищати ці інтереси; по-четверте, здатні створювати системи спільної дії як у комунікативній Мережі, так і поза її межами; по-п'яте, середовище та технологію віртуальних спільнот можуть використовувати і представники сил пока кіберпростором. Специфічною рисою мережних спільнот є їх нелокалізованість у просторі та здатність до високодинамічних дій і змін.

Інтернет сприяє розвитку процесу символічного обміну, при якому індивідуальне саморозуміння індивідів опосередковується символічними матеріалами з різних джерел.

Ключовими для організації є відносини „людина – людина», „людина – група». Головним регулятором є прийняті в групі норми поведінки. Структура будується на підставі первинних відносин індивідів, що складаються стихійно на основі взаємної

прихильності, спільних інтересів тощо. У випадку з мережними спільнотами, ці відносини опосередковані формами організації засобів кіберспілкування – інтерфейсами та власноруч створюваними візуальними і символічними образами.

Істотну роль в інтеракціях відіграють шкала престижу й лідерство. Такі середовища можуть виникати для утворення неформальних компонентів організацій, що задовольняють соціальні потреби індивіда – вони дозволяють регулювати його поведінку через локальну громадську думку. Традиційні методи управління тут малоефективні. Єдиний метод впливу – через включення в ширшу культурну систему і через це – на мотиви та настановлення [9]. На нашу думку, такий підхід може забезпечити досить повний опис соціальних рис спільнот, що виникають у кібернетичній мережі. Однак самі ці спільноти, по-перше, ще досить нові та не мають власних нормативних регуляторів і, по-друге, є локальними, а часом і взагалі одиничними утвореннями, дуже нестійкими та невизначеними в часі і просторі. Тому подальші дослідження вимагатимуть вироблення більш специфічних понять та концептуальних підходів у цій галузі.

Список використаних джерел

1. <http://www.socio.demon.co.uk/mphil/short.html> Hamman R. Computer Networks Linking Network Communities: A Study of the Effects of Computer Network Use Upon Pre-existing Communities. 1999
2. Wasserman S., Faust K. Social Network Analysis: Methods and Applications. Cambridge University Press. P. 21
3. <http://www.rider.edu/users/suler/psycyber/identitymanage.html> Suler J. Identity Management in Cyberspace. 1996
4. Reid, Elizabeth M. Cultural Formations in Text-Based Virtual Realities. 1994; <http://www.ee.mu.oz.au/papers/emr/electropolis.htm> Reid, Elizabeth M. Electropolis: Communication and Community On Internet Relay Chat. 1991
5. Thompson J. B. Social Theory and the Media. In: D. Crowley & D. Mitchel (eds.) 1995. P. 44
6. Щербина В. Соціальні риси мережних спільнот // Соціальна психологія. - 2005. - № 2 (10). - С. 139-149
7. Маркс К. Тезиси о Фейербахе // Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. – Т. 3. – С. 3-5.
8. Печчеи А. Человеческие качества. – М.: Прогресс, 1985. – 312 с.
9. Тойчкіна Т.А. На перехресті: проблема маргінальної особистості в сімейному ракурсі // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. - №10. – С. 6-10
10. Гегель Г.В.Ф. Наука логики. // Сочинения: В 14 т. – Т.5. – М.: Соцэкгиз, 1937
11. Гуманистическое направление в теории личности: Абрахам Маслоу // Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер, 2001. – С. 479 -52

Омецінська М.В.*

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО МЕЦЕНАТСТВА

В статье рассматриваются базовые факторы и тенденции развития меценатства в Украине. Исследуются теоретико-методологические и социокультурные особенности становления меценатства в контексте поиска действенных механизмов финансирования культурной жизни. Раскрыты основные проблемы, встающие на пути утверждения меценатства в Украине.

Ключевые слова: благотворительность, меценатство, культурная политика.

У статті розглядаються базові чинники та тенденції розвитку меценатства в Україні. Досліджуються теоретико-методологічні та соціокультурні особливості становлення меценатства в контексті пошуку дієвих механізмів фінансування культурного життя. Розкрито основні проблеми, що постають на шляху утвердження меценатства в Україні.

Ключові слова: благодійність, меценатство, культурна політика.

The article reviews the basic factors and trends in philanthropy in Ukraine. The theoretical, methodological, and sociocultural features of development of philanthropy in the context of finding effective mechanisms to finance cultural life. Main problems that arise in the way of strengthening philanthropy in Ukraine.

Keywords: charity, philanthropy, cultural policy.

Вже не перший рік на найвищому державному рівні загальновизнаною є теза про те, що меценатство є важливим джерелом недержавної підтримки культурного розвитку держави, оскільки, як свідчить світова та вітчизняна практика, державної підтримки в багатьох випадках недостатньо для збереження та розвитку національного культурного надбання. Разом з тим, діяльність меценатів може вільно розвиватися тільки тоді, коли на рівні держави та суспільства для неї існують сприятливі умови. Необхідність реформування вітчизняної системи культури актуалізує потребу у вивченні та впровадженні на практиці альтернативних механізмів фінансування цієї сфери суспільного життя. Один з важливих аспектів проведення відповідних заходів пов'язаний із явищами благодійності та меценатства.

Питання осмислення тенденцій розвитку меценатства у світовому масштабі та в Україні зокрема невіддільне від проблеми визначення основних чинників, які спонукають людину долучатися до благодійної діяльності. На вітчизняних теренах останніми роками меценатська діяльність набуває дедалі більшого поширення, маючи свої особливості та

* здобувач кафедри зв'язків з громадськістю та реклами Київського національного університету культури і мистецтв

Науковий керівник: доц. Кундеревич О.В.

характерні риси. Втім у масовій свідомості прояви меценатської діяльності викликають неоднозначну оцінку: з одного боку, громадськість схвально сприймає численні благодійні акції, які організують вітчизняні олігархи та відомі державні і громадські діячі, з іншого – у громадській думці набула поширення зневіра у щирість намірів вітчизняних меценатів, що обумовлює низький рівень легітимації (суспільного визнання) їх діяльності. Відтак, значну актуальність та інтерес викликають дослідження, увагу яких акцентовано на основних детермінантах меценатства в контексті світового розвитку та вітчизняних реалій.

Немає сумнівів в тому, що у більшості людей природно закладена схильність до щедрості та безкорисливої діяльності. Люди виявляють ці якості, оскільки перебувають у стані спільної життєдіяльності з іншими, а – відтак зацікавлені у соціальній стабільності та узгодженості. Досить яскраво свого часу охарактеризував такий стан справ англійський філософ Т. Гоббс. Свої погляди він виводив з песимістичної оцінки сутності людини, яка за своєю природою є суто егоїстичною істотою, що ускладнює досягнення компромісу у суспільстві поза існуванням державної влади. Оскільки кожен індивід від природи має право на власність та на життя, зіткнення егоїстичних інтересів породжує небезпечну ситуацію «війни всіх проти всіх». У подібному стані неможливо гарантувати ані свободу, ані власність, ані життя особистості, «є одвічний страх та постійна небезпека насильницької смерті» [1, с.96]. Вихід з подібного стану суцільної нестабільності та хаосу англійський філософ вбачав у прийнятті усіма членами суспільства одвічних природних законів, головними з яких є пошук миру та готовність людини поступитися часткою своїх прав і свобод заради суспільної злагоди [1, с.99].

Німецький мислитель І. Кант реалізацію індивідуальної свободи ставив у пряму залежність від дотримання кожною людиною настанов категоричного імперативу, який закликає «діяти відповідно до такої максими, яка в той же час сама може стати всезагальним законом» [2, с.330]. Своє бачення довершеної моделі суспільного устрою він виводив з розуміння людини як абсолютної цінності: «Людина... існує як мета сама по собі, а не лише як засіб для будь-якого використання з боку тієї чи іншої волі» [3, с.269].

Одним з найбільш потужних чинників розвитку благодійності та меценатства став релігійний. З ним, зокрема, пов'язаний такий вчинок як «подаєння». Її витoki беруть свій початок від ранніх іудейсько-християнських часів, коли потреби людини не задовольнялись у повній мірі ані сім'єю, ані державою та її інститутами. Відтак люди надавали милостиню переважно через релігійний обов'язок. Поступово процедура «подаєння» набуває інституціональних ознак – ті, хто мав потребу у соціальному захисті та благодійній допомозі звертаються до заможних сімей, а жебрацтво перетворюється на соціальний інститут.

Суцільною турботою про нужденних з розвитком християнства починають займатися богодільні, які нерідко засновувалися впливовими сім'ями. В цьому, власне, прослідковується головний мотив релігійної спрямованості, а саме – у практичному прояві власної турботи та співпереживання до іншої людини. Англійський філософ Адам Сміт свого часу відзначав: «Якою б егоїстичною не була природа людини, їй притаманна схильність до участі у тому, що трапляється з іншими, внаслідок чого їх щастя необхідно для неї, навіть якщо б воно зводилося тільки до задоволення бути його свідком» [10, с.86].

Епоха становлення капіталістичних відносин характеризувалася суперечливими тенденціями в контексті осмислення чинників розвитку меценатства. З одного боку – позбавлена моральних критеріїв нічим не обмежена експлуатація найманих робітників, з іншого – поширене серед власників та монополістів відчуття спокутування провини. Це, у

свою чергу, значно посилило значення церкви як інституту, який ставав центром популяризації благодійної та меценатської діяльності.

На сучасному етапі розвитку людства феномен меценатства крізь призму філософських категорій. Як слушно зауважує О.А. Кочнова, здійснюючи благодійну допомогу, сучасний доброчинець вирішує не тільки соціальні проблеми, але, у міру своєї духовності, виходить за межі досягнутого людиною розуміння світу, тобто перебуває в стані трансцендентності – виходячи за межі свого емпіричного буття [4, с.8]. Саме такий підхід, на нашу думку, є найбільш адекватним поясненню сучасних процесів розвитку меценатства на вітчизняних теренах.

Аналізуючи витoki меценатської діяльності в Україні, варто відзначити, що це явище має глибокі соціокультурні коріння в українському суспільстві, що відіграло важливу роль у збереженні традицій та формуванні ментальності місцевого населення. Корені благодійної діяльності українства слід шукати в ментальності древніх слов'ян, для яких характерні милосердя та доброчесність, зумовлені розкішною природою, помірним кліматом, мирним родом занять.

Величезний вплив на розвиток благодійності та меценатства у Київській Русі справило поширення християнства. Зокрема, його вплив на формування суспільної моралі. Так, церква виступала благодійницькою організацією, за посередництвом якої надавалась допомога нужденним з боку глави держави – князя. Уставом князя Володимира його піддані зобов'язані були віддавати десяту частину свого доходу на утримання монастирів, церков, лікарень та мандрівних нужденних. У Київській Русі благодійність стала складатися з часів прийняття християнства, заснування церковної організації, виникнення монастирів. Розпочалося цілеспрямоване піклування про страждених і нужденних. Церковний Устав 996 р. князя Володимира офіційно покладав громадську опіку на духовенство, визначивши десятину на утримання монастирів, церков. Цікаво, що допомога надавалась здебільшого у вигляді життєво важливих продуктів, оскільки грошовий обіг був слабо розвинений. Практика десятинних відрахувань на функціонування церкви була підтримана наступними київськими князями та доповнена патронатом мистецтва і науки у вигляді заснування бібліотек, шкіл, широкого заохочення в переписуванні книг, літописів тощо.

У XV-XVIII ст. під впливом процесів реструктуризації українського суспільства головними суб'єктами релігійно-благодійницької діяльності на теренах України стають братства, основу яких склали представники заможного міщанства. За їх участю виникають благодійні лікарні, притулки, друкарні, школи.

Діяльність братств була спрямована на допомогу нужденним. Особливу увагу вони звертали на бідних, немічних, хворих, людей похилого віку та тих, що пройшли строк ув'язнення. У 1620 році до складу братства записався визначний український полководець гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний із усім військом. Це надало братству моральної, матеріальної та політичної підтримки.

Особливою доброчинністю у XVI – XVIII ст. славились козаки. У внутрішніх якостях запорізьких козаків помічалися суміш доброчинностей і вад, втім завжди, властива людям, які вважають війну головним заняттям і головним ремеслом свого життя: жорстокі, дикі й безжальні щодо своїх ворогів, запорізькі козаки буди добрими друзями, вірними товаришами, справжніми братами у стосунках одне з одним, мирними сусідами до своїх соратників за ремеслом, українських і донських козаків. Світлий бік характеру запорізьких козаків склали їхня благодущність, не скнарість, щедрість, безкорисливість, постійність у дружбі.

Розподіл України наприкінці XVIII ст. між Росією та Австро-Угорщиною значно гальмує розвиток вітчизняного благодійництва та меценатства. А приєднання українських земель до Росії наприкінці XVIII ст. практично зупинило цей процес. Єдиним оплотом українських національних традицій у цей час залишається греко-католицька церква у Галичині.

Втім, становище у цій сфері благодійності та меценатства покращується після реформи 1861 року. Центром благодійництва та меценатства у XIX ст. стає Київ: на приватні пожертви тут створювалися й утримувалися притулки для престарілих, лікарні для хворих, нічліжні будинки для бездомних, відкривалися школи й дитячі садки, будувалися храми і громадські споруди. Під керівництвом держави, яка визнала власну соціальну відповідальність, організуються форми утримування окремих соціально незахищених груп людей, змінюються традиції громадської доброчинності там, де цілі влади та суспільства збігалися. Відповідно фінансування соціальних програм здійснювалося державою, церквою, різними громадськими організаціями й приватними особами.

Слід зазначити, що на благодійну (меценатську) діяльність представників аристократичних кіл в цей період вплинуло піднесення культури. Адже саме дев'ятнадцяте століття увійшло в історію України як період національно-культурного відродження, що проявилось у зростанні інтересу до історії, археології, нумізматики, у збиранні архівних матеріалів та пам'яток матеріальної культури.

Протягом першої половини XIX ст. усі українські землі, які входили до складу Російської імперії було поділено на дев'ять губерній, якими керували губернатори, призначені царем. Дозволити собі розкіш філантропії могли тільки заможні люди. З метою налагодження опікунської діяльності в цей час членами імператорського дому створюються численні фонди. Їхня діяльність заклала організаційні основи масового благодійного руху.

У післяреволюційний та радянський період благодійництво та меценатство тлумачилися як негативні явища, притаманні буржуазній культурі й чужі культурі соціалістичній. Радянська влада не визнавала поділу суспільства на багатих та бідних, а діяльність благодійних організацій була визнана непотрібною, її замінила державна система охорони здоров'я та соціального забезпечення. Лише з розпадом Радянського Союзу та здобуттям Україною незалежності почався процес відродження вітчизняного меценатства, яке має свої особливості та характерні риси.

Аналізуючи процеси благодійного руху в Україні кінця XX – поч. XXI ст. маємо відзначити – важливим поштовхом до стрімкого розвитку меценатської діяльності стала криза державної політики у сфері соціокультурного життя. Як справедливо підкреслив голова Державного управління охорони навколишнього середовища у Києві Олександр Прогнімак: «в умовах кризи, коли держава припиняє підтримувати культурні ініціативи, цю місію мають взяти на себе меценати» [11]. Важко не погодитись з таким твердженням, адже буденна практика доводить – на сучасному етапі українська держава неспроможна взяти на себе повне фінансування закладів культури, творчих колективів і діячів культури та мистецтва. Попри задекларований на державному рівні – „євроінтеграційний курс української нації», вітчизняна модель фінансування сфери культури залишається ретроградною, а усталені світові практики підтримки культурного сектору в українських умовах – благодійництво та меценатство – в силу різних причин, є малоефективними.

Натомість практика розвинених країн засвідчує, що залучення приватного капіталу до фінансування культурно-мистецької сфери не є стихійним процесом, а регулюється державною політикою, яка спирається на відповідні системні наукові дослідження. Водночас

досвід управлінських процесів в Україні вказує на те, що однією з причин кризового стану вітчизняної культури є неадекватна державна політика регулювання процесів благодійності та, передусім, меценатства. Відтак, становлення ефективної моделі благодійництва та меценатства в Україні на сучасному етапі зводиться до пошуку дієвих механізмів фінансування культурного життя.

Порівняльний аналіз західноєвропейського та вітчизняного підходів до фінансування культурної індустрії свідчить про те, що в Україні слабо розвинені механізми залучення недержавних ресурсів на її розвиток. В той час як бюджетна підтримка здебільшого орієнтована на державні заклади культури. На необхідності утвердження якісно нових підходів залучення фінансових ресурсів до цієї сфери наголошується в експертному висновку Ради Європи «Культурна політика України – оцінка міжнародних експертів». У звіті, зокрема, рекомендується «апробувати «договірну» концепцію» взаємодії держави, бізнесу та сектору культури, що, у свою чергу, так чи інакше зводиться до питання благодійництва та меценатства [5].

Зважаючи на це, значної актуальності набуває проблема удосконалення механізмів благодійної та меценатської діяльності у вітчизняних умовах як альтернативи бюджетній підтримці культурного життя. На користь цієї тези свідчать й дані соціологічних досліджень: українське суспільство очікує на благодійну допомогу передусім від комерційних структур (54,1%), а вже потім від держави та інститутів соціальної опіки (29,7%) [8].

Досвід останніх років дозволив виокремити характерні особливості вітчизняного меценатства. Так, експерти відзначають наступні тенденції:

1) пріоритетними для вітчизняних меценатів сегментами культурного життя на сьогоднішній день є живопис та підтримка талановитої молоді: за результатами дослідження щотижневика «ДЕЛО», вітчизняні меценати віддають перевагу у своїй діяльності підтримці живопису та обдарованої молоді. Натомість найменш привабливими сферами залучення меценатських коштів є зусилля, пов'язані із реставрацією замків, підтримкою класичної музики, літератури та кінематографу;

2) поляризований характер інформаційного супроводу діяльності вітчизняних меценатів – від повної публічності до засекреченої таємничості. Так, наприклад, поряд із організацією та проведенням відкритих та широко розрекламованих благодійних акцій та заходів питання про суму благодійної допомоги у середовищі меценатів сприймається як образа. Причина такого стану речей, як зазначає президент Благодійного фонду ТЦК Л. Паливода, криється у відсутності державної та суспільної підтримки меценатської діяльності, внаслідок чого суспільство здебільшого негативно сприймає благодійні вчинки можливих людей;

3) відсутність довгострокової стратегії більшості меценатських проєктів: меценатські програми в Україні носять, здебільшого, епізодичний характер. На сьогодні існують лише поодинокі приклади системного підходу у цій сфері – подібну практику запровадили лише меценатські проєкти Віктора Пінчука та Ріната Ахметова відповідно у галузі сучасного мистецтва та реставрації культурно-археологічних об'єктів [11].

Безперечно позитивною тенденцією на шляху розвитку вітчизняного меценатства стала активізація зусиль у цьому напрямі окремих органів державної влади. Так, в Указі Президента України «Про невідкладні заходи щодо відродження Софії Київської як загальнонаціонального духовного центру» від 30 грудня 2005 р. акцентовано увагу на необхідності підтримки пропозиції громадськості щодо утворення Ради меценатів Національного заповідника «Софія Київська» [7, с.2].

Завдяки нормативно-правовому вдосконаленню відносин у цій сфері стала можливою початкова співпраця влади і громадських організацій у питаннях меценатства. Так, ос-

новними напрямками діяльності благодійного фонду «Розвиток України» стали, зокрема, сучасна освіта, здоров'я нації, культурне надбання [6]. На меценатські кошти стала можливою реконструкція будинку Митрополита Національного заповідника «Софія Київська». В свою чергу, Фонд Віктора Пінчука надав 10 млн. грн. для потерпілих від вибуху в житловому будинку у м. Дніпропетровську.

Втім, практика поширення вітчизняного меценатства ще далека від цивілізованих західноєвропейських стандартів. Причинами цього є не лише проблеми неналежного державно-правового регулювання (відсутність системної державної підтримки розвитку меценатства, ускладнена процедура реєстрації благодійних організацій, відсутність законодавчого регулювання меценатства), але й чинники соціокультурного характеру.

Очевидно, що соціальна роль та значення меценатства зростає тоді, коли держава не спроможна власноруч вирішити проблеми у відповідних сферах суспільних відносин. Нерідко сама держава заохочує меценатство, щоб компенсувати свою некомпетентність або небажання займатися тим чи іншим питанням. Адже здійснюючи поодинокі, позбавлені ознак системності благодійні вчинки вітчизняне меценатство затьмарює зворотній бік суспільних проблем – наявність структурної кризи у відповідних галузях. І тут важко не погодитись з наступним твердженням: «на кожному відкритому олігархом картинну галерею слід показати, скільки музеїв і галерей по всій Україні перебувають у жалюгідному стані, на кожному придбану олігархом карету швидкої допомоги – показати скільки щороку закривається сільських медпунктів і у скількох лікарнях немає найнеобхідніших медикаментів, на кожному надану талановитій дитині стипендію, показати скільки дітей не мають можливості ходити до позашкільного гуртка чи закінчити навчання через фінансові труднощі в сім'ї» [9].

Іншою проблемою в цьому контексті є аналіз мотивації вітчизняних меценатів. Адже класичні для західноєвропейської практики функції меценатства у вітчизняних реаліях поступаються суб'єктивним мотивам, зокрема – потребам вітчизняних олігархів шляхом поодиноких благодійних вчинків легітимізувати перед Заходом позитивний імідж цивілізованого європейського «гравця». Ці та інші тенденції й особливості значно ускладнюють становлення меценатства в Україні як необхідної складової суспільних відносин. Подолання означених протиріч вимагає об'єднання зусиль держави та громадськості у цьому напрямі. Зрештою, проблема оздоровлення та пошуку дієвих механізмів фінансування культурного життя в Україні зводиться до питання становлення ефективної моделі благодійництва та меценатства.

Список використаних джерел

1. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. Пер. с англ. – Т. 2. – М.: Мысль, 1991.
2. Кант И. Метафизика нравов / И. Кант // Соч.: В 6 т. – Т. 4. – Ч. 2. – М.: Мысль, 1965. – 478 с.
3. Кант И. Критика практического разума / И. Кант // Соч.: В 6 т. – Т. 4. – Ч. 1. – М.: Мысль, 1965.
4. Кочнова О.А. Благодійність як соціокультурний феномен (культурологічний аналіз) : автореф. дис... канд. культурології / О.А. Кочнова; Тавр. нац. ун-т ім. В.І.Вернадського. – Сімф., 2009. – 0 с.
5. Культурная политика и спонсорство во Франции: историческая справка. Модели и практики спонсорства и фандрейзинга во Франции [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://model21.org.ua/files/Models-France.doc>

6. Напрями діяльності благодійного фонду «Розвиток України» [Електрон. ресурс] – Режим доступу: <http://www.fdu.org.ua/rus/activity/culture/proj1>
7. Національному заповіднику «Софія Київська» 70 років: Навч. посіб. / Н.М.Куковальська, І.Є.Марголіна, Н.М.Нікітенко, І.В.Труш, К.Г.Петрачек, М.І.Жарких, М.В.Панченко. - К.: Софія Київська, 2004. – 14 с.
8. Розвиток благодійності та корпоративного спонсорства в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.charity.org.ua/?logic=. /usecases/idc/analytics.xml&action=View&id=9>
9. Рябчук Анастасія. Олігархи «відроджують традиції меценатства» [Електрон. ресурс] – Режим доступу: http://livasprava.in.ua/archive/index.php?option=com_content&view=article&id=650:saqssm-q&catid=16
10. Смит А. Теория нравственных чувств. – М.: Изд-во «Республика», 1997.
11. Украинские меценаты больше всего тратят на искусство и исторические раритеты [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://delo.ua/biznes/kompanii/ukrainskie-mecenaty-bolshe-vsego-tratjat-na-iskusstvo-istoricheskie-raritety-135252>

Пилипак М.І.*

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО БРЕНДІНГУ

В статье рассмотрены прикладные аспекты государственного брендинга как феномена международной политики. Исследуются специфические вопросы государственного брендинга, такие, как брендинг места назначения и эффект страны происхождения. Анализируется роль развития туризма как компонента формирования имиджа места назначения, рассмотрены методы поощрения привлечения прямых иностранных инвестиций.

Ключевые слова: государственный брендинг, брендинг мест назначений, эффект страны происхождения.

В цій статті розглядаються прикладні аспекти державного брендингу як феномену міжнародної політики. Досліджуються специфічні питання державного брендингу, такі, як брендинг місць призначень та ефект країни походження. Аналізується роль розвитку туризму як компоненту формування іміджу місця призначення, розглядаються методи заохочення залучення прямих іноземних інвестицій.

Ключові слова: державний брендинг, брендинг місць призначень, ефект країни походження.

This paper considers the applications of state branding as a phenomenon in international politics. It provides the characteristic issues of state branding such as destination branding and country-of-origin effect. In the context the author examines the role of tourism promotion as a component of destination image formation, deals with country of origin as brand name, looks at the promotion techniques to attract foreign direct investment.

Keywords: country branding, destination branding, country-of-origin effect.

Актуальність проблеми дослідження. Впродовж останніх двох десятиліть в науковому політичному лексиконі широко застосовується запозичене з економіки поняття «бренд». Гостру конкурентну боротьбу за вплив на світових ринках та світову політику ведуть не лише окремі компанії-бренди, а й цілі країни. Кожна держава прагне посилити ключові фактори національного розвитку, а для цього державі потрібно чітко позиціонувати себе в міжнародній громадській думці, іншими словами — стати брендом.

Метою дослідження є виявлення основних прикладних аспектів державного брендингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування міжнародного іміджу країни досліджували такі українські вчені як О. Бойко, Є. Макаренко, Є. Тихомирова та ін., зарубіжні вчені Е. Галумов, Ю. Кашлев, М. Кунчік, К. Хачатуров та ін. Напрямок досліджень пов'язаний з територіальним брендингом представлений у працях

* асистент кафедри міжнародної інформації Університету економіки та права «КРОК»

таких зарубіжних дослідників, як С. Анхольт, Т. Гед, Ф. Котлер, Н. Морган, П. Хам, Дж. Хілдрес. Серед вітчизняних вчених, які досліджували ці проблеми, необхідно відмітити таких, як О. Запорожець, Т. Нагорняк, В. Тарнавський, В. Терещук, Г. Шевченко, О. Шевченко.

Бренд країни є внутрішнім та зовнішнім. Внутрішній бренд — це дії направлені всередину території — в основному це резиденти, основні ділові кола. Зовнішній бренд «складається» з відвідувачів (туристів та ділових), нових резидентів та робітників по найму, галузей економіки та інвесторів, правлячих кіл країни [1, с.168]. Зовнішній та внутрішній бренд несуть різні управлінські функції. Зовнішній бренд грає роль «приманки» в міжнародній конкурентній боротьбі по залученню фінансових, міграційних, туристичних та інформаційних потоків, що необхідні для розвитку території, внутрішній же бренд зосереджений на інтеграції населення в єдине ціле.

В цілому стратегія державного бренду формується навколо п'яти основних величин: розвиток туризму, експорт брендів, залучення інвестицій, зовнішня політика, репрезентація культури. Зокрема, в зв'язку з прикладними аспектами державного брендінгу у світових наукових колах з'явилися нові специфічні терміни: брендінг місць призначень (англ. destination branding) та ефект країни походження (country-of-origin effect). Окремим напрямом брендінгової стратегії є формування ідентичності бренду (brand identity).

Брендінг місць призначень. Метою «брендінгу місць призначень» є залучення відвідувачів і розвиток туризму. Застосовуючи цю технологію брендінгу держава позиціонує себе як привабливе місце для роботи, навчання та відпочинку. Але частіше всього «брендінг місць призначень» використовується для просування саме сфери туризму.

Державний брендінг сфери туризму не є новим, однак його значення для країни різко зросло з тих пір як туризм став однією з найбільших галузей промисловості у світі. За сучасних умов, коли в багатьох туристичних місцях є чудові п'ятизіркові готелі, сервіс та умови, коли кожна країна презентує свою унікальну культуру і спадщину та доброзичливих людей, необхідно створити унікальний ідентифікатор — знайти нішу і диференціювати себе від інших конкурентів [2, с.60]. Крім того, на 15 країн світу припадає майже 70% частки ринку туристичних послуг. Тому туристичний брендінг стає надзвичайно важливим для інших країн.

Туристичний брендінг. Країни з природною красою, археологічними пам'ятками або потужною культурою й історією привернуть туристів, чия увага звернена на існуючі особливі місця. Якщо країна має занадто мало природних пам'яток, країні необхідно провести інвестиційний маркетинг щоб побудувати атракції або проводити рекламні акції, які будуть залучати туристів. Гроші також мають бути витрачені на створення належної інфраструктури, безпеки і послуг. Туристичні менеджери повинні провести дослідження, щоб зрозуміти що туристи прагнуть як користувачі (продуктивність, соціальне та емоційне значення), як покупці (зручність і персоналізація) і як платники (ціна і кредит). Конкурентне середовище також має бути ретельно проаналізоване. Споживачі мають буквально тисячі різних місць призначень на вибір. Вони будуть залучені до напрямів, які, на їх думку, дають кращу пропозицію, або які пропонують більше вигод, або які є недорогими й більш доступними [3, с.48].

Ефект «країни походження». Країна походження працює у свідомості споживачів як бренд, тобто це «короткий шлях» для рішення про покупку. Звідси випливає що чим сильніший імідж країни, тим більше продуктів країна зможе продати на міжнародних ринках. Глобальні економічні фактори сприяли тому що розвиток хорошого бренду став важливішим ніж будь-коли. Тепер, коли ринок перейшов до виробництва в країни що розвива-

ються, де є дешева робоча сила, те що відрізняє Захід від цих країн є тим що їх товарні знаки можуть позиціонувати себе як «ринкова економіка», «стабільність», «демократія» та «безпека». Держави також розуміють що їх політичні та комерційні іміджі та репутації взаємодіють, що викликає «ефект країни походження», що грає важливу роль у прийнятті рішень про покупку споживачів [4, с.129]. Як зазначає американський дослідник Рендалл Фрост (Randall Frost), бренд країни служить «парасольковим» брендом для фірмових послуг/продуктів з цієї країни. Це означає, що бренд країни повинен розвинути таку послідовну і релевантну систему цінностей і символів, щоб він міг підтримувати комерційні бренди.

Економіка. Економічний стан країни в значній мірі залежить від обсягів іноземних інвестицій та попит на її експортні товари.

Інвестиції. Брендуння країни для залучення інвестиції пов'язане із створенням привабливого іміджу країни для залучення інвестицій. Таким чином, брендінг, як правило, здійснюється шляхом заохочення діяльності. Брендінг країни задля залучення іноземних інвестицій не є новим, але необхідність в ньому посилилась за умов що глобалізація призвела до безпрецедентного зростання прямих іноземних інвестицій. Брендінг відіграє не менш значну роль аніж інші інструменти доступні державам для залучення іноземних інвестицій (такі як податкові пільги, урядові гранти, особлива експортна зона та ін.).

Ідентичність. Важливим напрямом державного брендінгу є формування ідентичності нації. Як зазначає британський дослідник брендінгових стратегій Кіт Дінні (Keith Dinnie), багато країн борються з розчаруванням щодо того, що вони сприймається рештою світу не такими, якими вони насправді. Стереотипи, кліше і явний расизм може домінувати сприйняття деяких країн [5, с.42]. Відповідно, головною метою національних брендів є ідентифікувати такі забобони і допомогти державам у їх усуненні та протидії негативним силам, які могли б стримувати економічний розвиток країни та впливати на її становище в світі. Водночас політика державного брендінгу в цьому напрямі повинна були досить виваженою. З одного боку, держава повинна виявити її гідно представити ключові елементи своєї ідентичності, які вирізняють її з-поміж інших держав. З іншого, занадто велика кількість брендінгових елементів може зробити національний бренд занадто складним до сприйняття і зробити неефективним його розвиток. Як зазначає згадувана К.Дінні, зовнішні аудиторії (потенційні туристи, інвестори, студенти, робітники тощо) не будуть готові отримувати гігантські обсяги інформації про історію країни, культури і народу. Таким чином, ключове завдання тих, хто займається розбудовою нації-бренду, повинна бути селективність у визначенні, які елементи національної ідентичності можуть з користю слугувати визначеним цілям кампанії національного брендінгу.

Висновки. Державний брендінг вимагає довгострокових, кумулятивних зусиль що вимагає розробки та впровадження послідовної і стабільної стратегії з боку країн для досягнення бажаного позиціонування в свідомості цільових аудиторій. Формуючи засади політики державного брендінгу, держава повинна чітко відзначити її пріоритетні напрями: в рамках бренд країни як місця призначення — що саме країна може запропонувати (місце для туризму, бізнесу, освіти тощо); в рамках формування ефекту країни походження — які саме товари і послуги повинні стати промоутерами державного бренду та, відповідно, повинні бути включені у загальну стратегію; ідентичність бренду — які саме елементи національної самобутності варто просувати закордоном. Лише адекватне визначення акцентів дозволить зробити політику державного брендінгу адекватною та такою, що приносить користь державі.

Перспективи подальших досліджень полягають в проведенні case study аналізу практичної реалізації різних прикладних аспектів державного брендингу різними країнами світу.

Список використаних джерел

1. Перельгіна Е.Б. Психология имиджа: учеб. пособие. — М.: Аспект-пресс, 2003. — 221 с.
2. Morgan N. Meeting the destination branding challenge / Nigel Morgan, Annette Pritchard // Destination Branding: Creating the Unique Destination Proposition / Ed. by Nigel Morgan, Annette Pritchard, Roger Pride. — Oxford: Butterworth-Heinemann, 2004. — P. 59–78.
3. Kotler P. Country as a brand, product and beyond: A place marketing and brand management perspective / Philip Kotler, David Gertner // Destination Branding: Creating the Unique Destination Proposition / Ed. by Nigel Morgan, Annette Pritchard, Roger Pride. — Oxford: Butterworth-Heinemann, 2004. — P. 40–56.
4. Ham P. Place Branding: The State of the Art / Peter Van Ham // The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science. — 2008. — № 616. — P. 126–149.
5. Frost R. Mapping a Country's Future [Електронний ресурс] / Randall Frost. — Режим доступу: http://www.brandchannel.com/features_effect.asp?pf_id=206 (переглянуто 17 березня 2011 року)
6. Dinnie K. Nation Branding: Concepts, Issues, Practice / Keith Dinnie. — Oxford: Butterworth-Heinemann, 2008. — 264 p.

Присяжнюк О.С.*

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР КРОС-КУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

В этой статье рассматривается роль социальных медиа, в формировании мультикультурного общества посредством PR-технологий, брендинга, рекламы. В современных условиях кросс-культурные коммуникации могут создать конкурентное преимущество для подключения целевых аудиторий через социальные медиа.

Ключевые слова: Всемирная сеть, культурным разнообразием, поликультурного подключения целевых аудиторий, социальных медиа.

У статті розглядається роль соціальних медіа у формуванні мультикультурного суспільства за допомогою PR-технологій, брендингу, реклами. У сучасних умовах кросс-культурні комунікації можуть створити міжнародні конкурентні переваги для підключення цільових аудиторій через соціальні медіа.

Ключові слова: Всесвітня мережа, культурне різноманіття, полікультурний вимір, цільові аудиторії, соціальні медіа.

This article shall focus on the role of social media that have taken the driver's seat in reaching multicultural audiences and have become a perfect device through which business engages PR-promotion, branding, advertising etc. With today's increasing technologically savvy multicultural consumer, social media could give you the competitive edge to connect target audiences with your brands, products, and services.

Key words: Global Network, culturally diverse, multicultural, connect target audiences, social media.

У широкому філософському сенсі, мультикультурні контакти є одним з найбільш важливих наслідків безмежних економічних, політичних і комунікативних мереж, що охопили сьогодні світ. Міжкультурна комунікація як комунікація між індивідуумами з різних культур або як комунікативні процеси, що відбуваються в культурно-варіативному оточенні є окремим випадком міжособової комунікації. Дослідники зосереджуються на вивченні системи кодування, норм, форм поведінки, притаманних рідній і чужій культурам, суб'єктивно-емоційних відчуттів чужерідності цінностей. Феномен глобальної мережі сприяє усвідомленню і подоланню комунікативних бар'єрів. Інтернет-комунікація справедливо сприймається як чинник глобалізації інформаційного простору. Феномен віртуального спілкування (онлайнове, в конференціях, в дистанційному навчанні, феномен

* здобувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Макаренко Є.А.

нетікета, рефлексія над лінгвокультурами та ін.), збільшення контактів в міжнародному і міжкультурному контексті, тенденція до представлення максимального числа дискурсів в Інтернеті (у тому числі і вельми маргінальних), розширення інтернаціональних проєктів відкривають безмежжя можливостей для великого бізнесу по втіленню стратегії ефективного рг-просування, тим паче, що задачі таргетування аудиторії значно полегшені.

Німецький соціолог А.Дайксель вважає, що в сучасному суспільстві масового споживання масами можна ефективно управляти, скоріше, не аргументами, а за допомогою системи гештальтів (образів, іміджів, торгових марок, брендів). Комунікація як спілкування представників різних лінгво-культурних співтовариств здійснюється багато в чому через (і за допомогою) купівлю та використання товарів, пізнання іноземних торгових марок. Таким чином проходить певна компонента «великого діалогу культур», зустріч між народами на рівні повсякдення. «Буденний діалог між культурами – це товари і марки», – вважає А. Дайксель. Через таке розуміння міжкультурної комунікації, опосередкованої брендами і іміджами, можливий розгляд глобалізації як діалогу між товаром-маркою і реальною і потенційною масою споживачів [1].

Соціальні медіа збирають навколо себе все більше не просто користувачів, а відданих шанувальників. Для цих людей сайти, що так або інакше підпадають під визначення «соціальних», стають заміною звичних інтернет-месенджерів або електронної пошти, здебільшого через набагато більший спектр можливостей обміну інформацією, які вони надають.

Зростання популярності блогів і соціальних мереж підтверджується результатами безлічі соціологічних досліджень, проведених провідними світовими аналітичними агентствами. Зокрема, результати дослідження, проведеного в кінці 2008 року в 18 країнах світу агентством Gartner, доводять величезний інтерес інтернет-користувачів до соціальних мереж, сервісів миттєвого обміну повідомленнями і файлами. Зокрема, 38% комп'ютерів і мобільних пристроїв у всьому світі використовуються для доступу до популярних соціальних мереж MySpace і Facebook. Згідно даним іншого статистичного агентства – comScore, за рік (з червня 2007 року по червень 2008 року) відвідуваність соціальних сайтів збільшилася на 25% у всьому світі, при цьому регіональна статистика свідчить, що лідерами по темпам приросту користувачів соціальних мереж є Європа і Латинська Америка – 35 і 33 відсотки відповідно. Наступні статистичні дані дозволяють зробити цікаві висновки: 77% інтернет-користувачів по всьому світу використовують або відвідують сайти соціальних медіа; 53% користувачів соціальних мереж звертають увагу на спонсорів сайту, рекламу і інтерактивні сторінки брендів; 34% публікують думку про товар або бренд в особистому блозі; 78% інтернет-користувачів довіряють рекомендаціям своїх друзів в соціальних медіа [2].

Зростаючу тенденцію популярності соціальних медіа, взявши на озброєння провідні світові компанії, які завдяки новому «філософському каменю» рг-комунікацій мають можливість просувати серед інтернет-користувачів представників різних культур практично будь-які товари і послуги. Відповідно, для рг-просування свого бізнесу в інтернеті використовуються найрізноманітніші платформи соціальних медіа:

1. Для багатьох компаній стало природним і звичним використовувати корпоративний блог як засіб оперативного розміщення інформації про компанію і спілкування з потенційними й існуючими клієнтами. Недавнє рішення Комісії з цінних паперів США, що прирівнює публікацію в корпоративному блозі до прес-релізу, додало соціальним медіа «балів» на шляху до правового визнання.

2. Компанії активно співпрацюють з соціальними мережами, використовуючи широкий спектр рекламних рішень можливих на таких сайтах.

3. Компанії використовують комунікаційний потенціал різних платформ соціальних медіа для отримання відгуків про свої продукти та ідей щодо їх поліпшення, а іноді — і по створенню нового продукту або послуги.

Основна мета, заради якої звичайні люди використовують соціальні мережі, — це спілкування, тобто підтримка зв'язку з друзями і родичами, а також пошук нових контактів. У такій ситуації компанії стають ще одним «контактом-другом» користувача. Саме за рахунок такого «дружнього» обміну інформацією можуть бути реалізовані фактично всі завдання бізнесу у сфері зовнішніх комунікацій з існуючими і потенційними клієнтами. Платформи соціальних медіа з свого боку надають максимум можливостей для цього. Обмін інформацією сприяє й формуванню позитивного іміджу компанії: відвертість і уміння слухати споживача, що виявляються в будь-яких формах, підвищують його лояльність. Коли людина відчуває, що є не просто «об'єктом впливу pr-зусиль», а по суті «партнером» компанії, він фактично переходить на новий щабель відносин з об'єктом просування. Інтернет загалом і соціальні медіа зокрема — це інструменти, що дозволяють організувати взаємини із споживачами в абсолютно новому стилі.

Розглянемо основні способи взаємодії західних компаній і споживачів в умовах підвищеної популярності соціальних медіа. Мова піде про найбільш популярні сайти і дуже цікаві види просування, при використанні яких був реалізований принцип обміну інформацією між компанією і споживачем.

Facebook: соціальна мережа №1 для інтернет PR і маркетингу. Очевидними перевагами соціальної мережі Facebook, яка останнім часом активно заперечує лідерство MySpace в цій сфері, можна присвятити окрему статтю. Проте, варто все ж визначити основні можливості для користувачів і рекламодавців, що відрізняють цей сайт від усіх йому подібних. «За образом і подобою» Facebook в світі створена велика кількість сайтів, у тому числі і відомий мешканцям пострадянського простору Vkontakte.ru. Феномен всесвітньо відомого сайту, створеного американським студентом кілька років тому, через деякий час навіть стане темою нового голлівудського фільму. Витримати конкуренцію з сайтами, що надають своїм користувачам приблизно однакові опції (завантажувати фотографії і відео, швидко і просто підтримувати контакт з друзями), і продовжувати свій переможну ходу «соціальної мережі №1» Facebook дозволили вбудовані «вірусні» функції. Саме вони стали майже універсальним рішенням задачі максимально ефективного розповсюдження pr і рекламної інформації, яка при цьому нікого б не дратувала. Під «вірусним арсеналом» мають на увазі той факт, що будь-яка дія користувача репрезентується у вигляді коротких «історій» в його профілі, а найголовніше — в стрічці друзів. Фактично все, що роблять користувачі на порталі, стає відомо їх друзям. Сама стрічка уміє «по-розумному» сполучати декілька однотипних дій в одну «історію» і ранжувати їх за багатьма параметрами, внаслідок чого користувач отримує найцікавішу інформацію про своїх знайомих. Багато типів «історій» можна коментувати, завдяки чому навколо дій утворюється додаткова «імітована активність». Завдяки цьому «вірусному арсеналу» можливості Facebook, які даний сайт надає для бізнесу, значно розширюються: будь-який контакт користувача з об'єктом, що має відношення до тієї або іншої компанії, володіє шансом привернути увагу всіх знайомих цього користувача. Крім того, рекомендаціям друзів, як було зазначено вище в даній статті, довіряють переважна більшість інтернет-користувачів. Будь-який контакт споживача і компанії на Facebook, таким чином, подається як рекомендація кола знайомих.

Проте набагато ефективнішим способом розміщення інформації про продукти, залучення нових клієнтів і налагодження спілкування з тими, що існують є сервіс

«Сторінки» — своєрідні сайти компаній всередині Facebook. Створити свою сторінку абсолютно безкоштовно може кожен, для просування її усередині сайту використовуються рекламні оголошення і вже згаданий «вірусний арсенал»: набравши «стартовий» актив користувачів, які відзначають себе як «шанувальники» компанії (продукту, послуги), ви фактично гарантуєте собі наплив додаткових «шанувальників». Сторінка на Facebook дозволяє імпортувати замітки з корпоративного блога і коментувати їх, організувати форум, розмішувати фотографії і відеоролики, а також багато що інше. Сервісом «Сторінки» на Facebook користується велика кількість компаній, проте найбільш показовий приклад американського телекомунікаційного гіганта Verizon, який закрити власну соціальну мережу і перемістив всю активність по спілкуванню з клієнтами на Facebook-сторінку. На своєму сайті компанія не змогла запропонувати користувачам гідний сервіс і налагодити спілкування з ними, в результаті відвідувачі не бачили резону затримуватися на порталі. За допомогою Facebook Verizon розраховує виправити ситуацію і наздогнати конкурентів. Можливості цієї соціальної мережі дозволяють розробляти додатки, завдяки яким користувач отримує унікальні можливості, не покидаючи при цьому звичні «стіни» сайту. Зокрема, один з конкурентів Verizon розробив додаток, що дозволяє безкоштовно відправляти sms. Цей крок повторила і компанія Verizon, додавши до додатку можливість безкоштовно завантажувати рінгтони. У італійської компанії Ferrero — відомого по всьому світу виробника кондитерських виробів — немає особливих проблем з конкурентами на Facebook: сторінка її знаменитої шоколадної пасти Nutella серед користувачів Facebook (більше 400 тис. шанувальників), що є абсолютним рекордом компаній виробників харчової продукції зареєстрованих в Facebook. На сторінці Nutella, як представники компанії, так і користувачі мають можливість публікувати кумедні фотографії (більшість з них — це маленькі діти по вуха в шоколадній пасти). Крім того, у вигляді заміток компанія публікує рецепти різних оригінальних страв з використанням Nutella, а люди мають можливість в коментарях оцінити ці рецепти, а також запропонувати свої оригінальні кулінарні рішення [3].

Facebook надає власникам сторінок максимально деталізовану статистику по кількості відвідин (у тому числі і «шанувальниками» компанії), включаючи демографічні дані, кількість повідомлень на форумі та інше. Зовнішня простота і звичність інтерфейсу для користувачів відіграють важливу роль в зростанні популярності сервісу, а можливості для спілкування з «шанувальниками» і унікальні можливості для реалізації pr-стратегії на рівні крос-культурної комунікації привернули до Facebook увагу відомих брендів. З урахуванням того, що минулого року сайт став доступний на безлічі мов світу, включаючи російську, слід чекати подальшого зростання його популярності.

Мікро-блоггинг: ефективність мінімалізму. Останньою тенденцією серед веб-дизайнерів соціальних медіа став мінімалізм. Лідером соціальних медіа «мінімалістичного формату» слід по праву вважати американський сервіс Twitter.com. Зареєстровані на цьому порталі користувачі мають можливість вести «мікроблог», публікуючи текстові повідомлення завдовжки не більше 140 символів. Публікуються вони не тільки через сайт сервісу, але і за допомогою sms, відправленого з будь-якого куточку світу. Стриманий дизайн в поєднанні з потужними опціями і здатністю до інтеграції з іншими сайтами створили диво. Серед сервісів для мікроблогинга Twitter був і залишається лідером, володіючи майже 3 млн. користувацькою базою. Серед «корпоративних клієнтів» популярного сервісу для мікроблогинга слід виділити Cisco, Intel, HP, StarBucks та багато інших. Очевидною перевагою є те, що компанія має можливість оперативно отримувати відгуки про свою роботу і реагувати на них. Відвідувач кав'ярні StarBucks навряд чи зайде

на сайт starbucks.com, щоб написати, що в його латте плавала муха. Зробити це через Twitter можна набагато швидше. Представник StarBucks максимально оперативно отримає даний відгук і зможе відреагувати на нього, написавши на публічну стрічку, що наступна порція кави для цього відвідувача буде безкоштовною, а співробітники кав'ярні особливо ретельно перевірять її на предмет наявності живих організмів. Привертати уваги до інформації, поширюваної компанією, також стає простіше за допомогою Twitter. Intel розміщує на власні твіттер-стрічці нові вакансії, HP повідомляє про свої новини. Користувачі отримують короткі повідомлення від тих, на розсилку чиєї інформації вони мають підписку. Досить скористатися сервісами на зразок twitterfeed.com, щоб процес публікації анонсів новин на сайті компанії був повністю автоматизований [4].

YouTube: відеоблоги доступні всім. Відеохостинг YouTube, що належить компанії Google є одним з найбільш відвідуваних сайтів в світі. Саме завдяки йому відбулася остаточна «інтернетизація і інтеркультуризація» відео: завдяки YouTube, будь-який користувач отримав можливість дивитися ролики прямо в своєму браузері, а також ділитися ними з друзями і всім світом. Безліч компаній використовують YouTube для ведення відеоблогів. Лідерські позиції тут належать, звичайно, тим, хто створює відеоконтент професійно, — ЗМІ, кіностудії, розробники комп'ютерних ігор. Для них спілкування з користувачами за допомогою медіаконтенту є першорядною р-комунікацією. Телекомпанії розміщують на YouTube анонси і уривки з шоу і серіалів, а також сюжети новин. Серед них — EuroNews, BBC, CNN. Редакція New York Times для свого основного сайту готує спеціальні відеосюжети, але за допомогою YouTube отримує додаткову аудиторію і ознайомиться з реакцією користувачів, що залишають коментарі і оцінки. Кіностудії і розробники ігор розміщують трейлери своїх творінь.

YouTube готує для компаній й ексклюзивний контент. Корпоративний відеоблог — доступний засіб розповсюдження інформації, оскільки медіаконтент сприймається одержувачами набагато простіше, ніж текст. Компаніям, звичайно, набагато вигідніше використовувати YouTube для створення відеоконтента, ніж розміщувати його тільки на корпоративному сайті, багато в чому завдяки якості даної технологічної платформи і згаданим попередньо «вірусним» можливостям. Наприклад, розробка власного флеш-плеєра для відтворення відеороликів з функцією розміщення його в особистих блогах фінансово обтяжлива, тоді як відтворення відео на зовнішніх сайтах (зокрема в блогах) складає значну частину від загальної кількості переглядів. Крім того, YouTube надає власникам відеоблогів достатньо докладну статистику (кількість переглядів, географія глядачів і т.п.).

YouTube прагнуть постійно поповнювати арсенал «вірусних» можливостей, які дозволять користувачам максимально швидко ділитися проглянутими відеоматеріалами з друзями. Величезна аудиторія YouTube, можливість у миттєвої реакції користувачів на контент і зручний формат розповсюдження інформації про компанію виключно привабливі для просування різних видів товарів і послуг, формування позитивного іміджу бренду та ін.. Варто відзначити, що розробники

Second Life: невиправданий оптимізм бізнесу. Цікавим прикладом використання віртуального простору для бізнес просування стала онлайн-гра Second Life («Друге життя»), яка моделює життя реальне: тут своя економіка, свої країни, приватна власність, магазини, ресторани, і мільйони гравців по всьому світу, які витрачають час і гроші на спілкування і побудову свого світу, вільного від багатьох обмежень реальності. На початку 2006 р. два гіганти ІТ-індустрії — Sun і Dell — провели свої прес-конференції безпосередньо в Second Life. В результаті, агентства нерухомості, туристичні компанії,

готелі, засоби масової інформації (наприклад, Reuters) і навіть цілі країни вирішили відкрити свої представництва в популярному віртуальному просторі. Наприклад, компанія Starwood Hotels & Resorts Worldwide створила в Second Life копії своїх реальних готелів і пропонувала забронювати місця в них, не виходячи з гри; виробник комп'ютерів і ноутбуків Dell представляв останні моделі своєї продукції; а в представництві Reuters відвідувачі могли прочитати свіжі новини і подивитися відеосюжети. Проте вже через рік стало очевидним, що просування бренду в Second Life не виправдовує амбітних надій. Причиною цього стала низька купівельна активність гравців: з'ясувалося, що більшість з них не схильні до «шопінгу», принаймні — до придбання «офлайнних» товарів. Крім того, активних користувачів Second Life опинилося недостатньо для задоволення бізнес-потреб [5].

Лояльність до бренду можна конвертувати не тільки в приріст клієнтської бази. Проте, спроби компаній інвестувати в створення власної соціальної мережі для свого бренду майже завжди виявляються провальними. Створювати нову платформу для спілкування в умовах, коли таких платформ величезна кількість, стає безглуздом. У такій ситуації деякі великі компанії представили цікаві рішення для спілкування з користувачами і між користувачами. Мережа кав'ярень StarBucks і виробник комп'ютерної техніки Dell розробили сайти, за допомогою яких вони збирають ідеї для створення нових продуктів або зміни тих, що існують. MyStarbucksIdea.com і DellIdeaStorm.com — це еволюція форумів, за допомогою яких компанії зазвичай спілкуються з клієнтами. Компанії хочуть зрозуміти, що їм слід запропонувати клієнтам, і надають потенційним покупцям майданчик для озвучування таких ідей. При цьому публіковані думки оцінюють не представники компанії, а теж клієнти — зареєстровані на сайті користувачі, які голосують за вподобане і «топлять» нецікаве. І Dell, і StarBucks використовують аналогічні сценарії розвитку подій: «публікація ідей» — «голосування» — «обговорення» — «результат». Четвертий етап, а саме демонстрація користувачам результатів впровадження тієї або іншої ідеї, відіграє важливу роль. Обидві компанії використовують для цього блоги, в яких співробітники звітують в тому, яке місце популярні ідеї зайняли в планах розвитку бізнесу і що вже реалізоване. Подібне інформування дає користувачам відчуття того, що компанія дійсно чує їх і співпрацює з ними. Побудовані на принципі обміну інформацією, сайти для збору ідей клієнтів є на сьогодні найбільш успішним прикладом використання соціальних медіа для ефективного pr-просування, що належать самим компаніям.

Проте, не варто вважати соціальні медіа абсолютно бездоганим pr-інструментом в Інтернет. Компанія фактично вкладає гроші в іншу компанію. Ніхто не гарантує, що сайт залишатиметься популярним через півроку або рік. По-друге, у кожній соціальній мережі свої можливості і свої правила по їх використанню. Ці правила не завжди ідеально підходять для реалізації pr-стратегії компанії. По-третє, аудиторія не «належить» компанії, власник соціальної мережі задає рамки спілкування з користувачами. І нарешті, ніхто не застрахований від справдження відомого pr-процотства - «конкуренти можуть зробити те ж саме і навіть більше». Рівні умови для всіх припускають, що чим менше із запропонованих соціальною мережею можливостей задіює компанія в стратегії просування, тим вище шанси, що конкуренти зможуть з тією ж легкістю виконати аналогічні дії і навіть запропонувати аудиторії щось більше.

Незалежно від того, використовується в просуванні і розвитку бізнесу популярна соціальна мережа або власний сайт з «нюансом соціальності», обмін інформацією між користувачем і компанією, а також цінність такого обміну — основні компоненти успіху.

При плануванні стратегії просування через соціальні медіа необхідно досконально вивчити аудиторію, з якою вестиметься робота: її склад, звички, особливості поведінки,

пов'язані з «навколишнім середовищем» (сайтом, на якому вона «мешкає»). Це дозволить заощадити бюджет, не допустити помилок і не зіпсувати відношення до компанії або її продукції, а головне — перейти від надій та ілюзій до чіткішого розуміння результату роботи. Для компаній соціальні мережі і інших подібні сайти є економним і при цьому ефективним способом вивчення думок про бренд, формування позитивного іміджу компанії, залучення нових клієнтів і налагодження ефективних комунікацій з мультикультурною аудиторією.

Список використаних джерел

1. Гнатюк О.Л. «А.Дйксель: межкультурная коммуникация как диалог между товарами, марками и гештальтами»//PR-технологии в информационном обществе: Материалы III Всероссийской научно-практической конференции. Часть I Санкт-Петербург, 25 - 26 февраля 2006 г. СПб.: Издательство СПбГПУ, 2006. - 216 с.
2. Latest Gartner Report on Social Media <http://www.visinsights.com/latest-gartner-report-on-social-media/284/> - [Ел.рес.]
3. Игорь Денисов «Социальные медиа как среда для продвижения и развития бизнеса.» <http://socvestnik.ru/2009/03/23/social-media-business/> - [Ел.рес.]
4. Lori George Billingsley «Social media is the new avenue to reach multicultural audiences» <http://www.prweekus.com/Social-media-is-the-new-avenue-to-reach-multicultural-audiences/article/131349/> - [Ел.рес.]
5. «PR-promotion in multicultural audiences» <http://www.thinkmulticultural.com/category/pr/> - [Ел.рес.]
6. Катерина Холодило «PR у соціальних медіа» <http://blogcampsee-group.profeo.ua/blog/view/100001997/Katerina-Holodilo-PR-u-soc-alnih-med-a.html> - [Ел.рес.]
7. <http://www.facebook.com>
8. www.myspace.com
9. www.youtube.com
10. www.twitter.com

*Прокаєва В.В.**

РОЛЬ ЮНЕСКО У ЗБЕРЕЖЕННІ КУЛЬТУРНИХ НАДБАНЬ ЛЮДСТВА

Стаття розкриває питання Всесвітнього спадщини ЮНЕСКО. В ній дається характеристика поняття «всесвітнє спадщина», надається статистика щодо культурних та природних об'єктів у світі та Україні, характеризується міжнародне законодавство, розглядаються сучасні проблеми Всесвітнього спадщини.

Ключевые слова: всемирное наследие, Украина, культурные и природные объекты, международное законодательство.

Стаття розкриває питання Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. В ній дається характеристика поняття «всесвітня спадщина», надається статистика щодо культурних та природних об'єктів у світі та Україні, характеризується міжнародне законодавство, розглядаються сучасні проблеми Всесвітньої спадщини.

Ключові слова: всесвітня спадщина, ЮНЕСКО, Україна, культурні і природні об'єкти, міжнародне законодавство.

The article is dedicated to the UNESCO World Heritage issue. It covers the definition of the term «World Heritage», presents the statistic data on cultural and natural objects and sites worldwide and in Ukraine in particular, gives the characteristic of some provisions of the international law, deals with the current issues of World Heritage.

Key words: World Heritage, UNESCO, Ukraine, cultural and natural objects, international law.

За своєю природою, за результатами фізіологічного розвитку людина є соціальною істотою. Саме соціальність визначає як позитивні, так і негативні сторони людського соціального відтворення. Відходженням від стану «війни всіх проти всіх» та переходом до «суспільного договору» було і залишається прагнення великих груп людей до співробітництва, причому не лише заради виживання, а й подальшого невпинного розвитку. Таким чином, відбувався розвиток форм та масштабів людської взаємодії від найпростіших до все більш складних.

На протязі історії людства форми співробітництва суттєво розширювалися та розвивалися. Варто зазначити, що цей розвиток відбувався за двома параметрами: галузевим та географічно-просторовим.

Розвиток, наприклад, економічної або культурної сфери взаємодії сприяв, по-перше, удосконаленню тієї чи іншої галузі людського відтворення, а також залученню все більшої

* аспірантка Дипломатичної академії України при МЗС України
Науковий керівник: проф. Рижков М.М.

кількості людей до процесів соціальної взаємодії. Велику роль в цьому контексті відіграли найрізноманітніші фактори та рушійні сили світової історії: Великі географічні відкриття, соціальні революції, розвиток наукових знань у різних сферах тощо.

Поступово, міжнародне співробітництво стало набувати все більших географічних масштабів, іншими словами став розширюватися «відомий світ». Зростала кількість держав, чисельність населення Земної кулі, що також спричинило зростання різних потреб людства та пов'язаних із ними проблем. Необхідність вирішення проблем людства поступово перейшло у фазу міжнародного співробітництва, причому як урядового, так і неурядового.

Отже, сам «фактор міжнародного співробітництва» є одним з найвищих проявів суспільної взаємодії в рамках всього людства.

Суспільна взаємодія або, іншими словами, співробітництво, неможливо без форм суспільної організації. На сьогоднішній день майже все цивілізоване людство об'єднано в державах, тобто інституція держави є вищою формою соціальної організації.

Розкриття поняття «соціальність», яка є найхарактернішою рисою людських спільнот, не обмежується загальним поняттям «взаємодія», оскільки «взаємодія» можлива лише через пряме або опосередковане об'єднання зусиль.

Так само, як і люди, що об'єднувалися і продовжують об'єднуватися у різні співтовариства: гільдії, цехи, партії, професійні спілки, так і держави неодноразово у світовій історії об'єднувалися у союзи для досягнення спільних геополітичних або економічних цілей.

На сьогоднішній день існує велика кількість міжнародних організацій як урядового, так і неурядового характеру із дуже різними профільними напрямками діяльності, які відображають усі сфери суспільної взаємодії.

У світі функціонують міжнародні організації глобального, регіонального та локального масштабу. Вони опікуються питаннями військово-політичної безпеки, економічного розвитку та культурно-гуманітарного співробітництва, спектр якого є дуже різноманітним.

Як відомо, види суспільного (соціального) відтворення не обмежуються виробництвом матеріальних благ економічного характеру. Створення культурних цінностей, включно із живописом, літературою, архітектурою, нематеріальною культурою є, можливо, найяскравішою формою здібностей людини. Попри розвиток науково-технічного прогресу, вдосконалення економічних відносин, світ не був би таким цікавим і різноманітним, якби людина не мала естетичного почуття «прекрасного». Це почуття є сукупністю творчого генія людини та інтелектуально-фізичних зусиль із втілення таланту.

Загальноновизнаним є те, що світова культурна і природна спадщина зберігається не заради неї самої, а саме для людства, його наступних поколінь.

Це підтверджується Загальною декларацією прав людини. В статті 27, пункт 1 цієї Декларації говориться: «1. Каждый человек имеет право свободно участвовать в культурной жизни общества, наслаждаться искусством, участвовать в научном прогрессе и пользоваться его благами» [2].

Вже не один десяток років розвиток, примноження та збереження культурних цінностей є сферою глобального (всесвітнього) співробітництва. Визначальна роль в цьому належить ООН. Ця універсальна міжнародна організація опікується багатьма сферами міжнародного співробітництва. Серед них, велика увага приділяється розвитку культурної взаємодії, зокрема міжкультурного діалогу. Система ООН є системою її спеціалізованих установ, що координують та вирішують різні питання людського

відтворення. Розвиток культури людства покладено на Організацію Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури – ЮНЕСКО.

Розуміння суспільством та міжнародним співтовариством значущості міжнародного культурного співробітництва, збереження всесвітніх культурних надбань почалося після Другої світової війни. Саме військові міждержавні конфлікти (особливо світового характеру та масштабу) призводили до руйнації, розграбуванню, зникненню, і, таким чином, забуття у часі світових пам'яток культури і мистецтва. Друга світова війна стала повчальним загальнолюдським уроком в цьому контексті. Саме для збереження культури людства у всіх її прекрасних проявах від катаклізмів часу і було створено ЮНЕСКО.

Устав ЮНЕСКО було підписано 16 листопада 1945 року, він набув чинності 4 листопада 1946 року, тобто майже одразу після закінчення Другої світової війни. Метою діяльності ЮНЕСКО є зміцнення миру і безпеки у світі шляхом розвитку співробітництва народів та держав у галузі освіти, науки, культури та інформації. Мета ЮНЕСКО реалізується через розвиток співробітництва держав у сферах освіти, природничих наук, соціальних та гуманітарних наук, культури, інформації та комунікації.

Культурне співробітництво є фундаментальним блоком діяльності ЮНЕСКО, ця міжнародна організація прагне залучити всі держави та народи світу до розвитку та збереження матеріальної і нематеріальної культурної спадщини. Розвиток мистецтв, сучасних культур, яким загрожує зникнення, повернення втрачених культурних цінностей країнам їхнього походження, книговидання та поширення читання, захист авторських і суміжних прав, розвиток культурного плюралізму та міжкультурного діалогу, збереження об'єктів всесвітньої культурної і природної спадщини є сферами культурного блоку діяльності ЮНЕСКО.

Головна мета організації полягає в тому, що саме через діалог між країнами та цивілізаціями світ може прийти до глобального розуміння необхідності зміцнювати мир, викорінювати злидні та сприяти сталому розвитку всіх регіонів нашої планети. Механізмами ж забезпечення такого діалогу й мають слугувати освіта та наука, культура та культурне співробітництво, комунікація та інформація.

В Преамбулі Уставу ЮНЕСКО зазначається: «Для поддержания человеческого достоинства необходимо широкое распространение культуры и образования среди всех людей на основе справедливости, свободы и мира; поэтому на все народы возлагается в этом отношении священная обязанность, которую следует выполнять в духе взаимного сотрудничества»;

Мир, основанный лишь на экономических и политических соглашениях правительств, не сможет завоевать единодушной, прочной и искренней поддержки народов; он должен базироваться на интеллектуальной и нравственной солидарности человечества» [5].

Велике значення у діяльності ЮНЕСКО посідає питання сучасної інформації та доступу до неї. Інформаційний супровід проблем сучасного культурного розвитку є невід'ємною частиною справи захисту світової культури. Саме тому, ЮНЕСКО приділяє значної уваги поширенню інформації про світові культурні цінності, важливості залучення та об'єднання зусиль суспільства та держави по збереженню культурно-історичної матриці людства. Це здійснюється за допомогою новітніх інформаційних та комунікаційних технологій.

Маємо зазначити, що «культура» є дуже ґрунтовним поняттям. Культура це, в значній мірі, матеріальне, тобто рукотворне вираження людського культурно-творчого генія, яке залишається усьому людству у культурний спадок. Розвиток людської культури давно набув всесвітнього масштабу. Представники різних країн та регіонів світу подарували

людству у культурний спадок безцінні пам'ятки у сфері архітектури, образотворчості тощо.

Однією з найважливіших форм культурної діяльності ЮНЕСКО є фіксація та збереження того, що називається Всесвітньою спадщиною ЮНЕСКО.

Під цим поняттям ми розуміємо комплекс видатних культурних і природних об'єктів по всьому світу, які є надбанням усього людства. Ці пам'ятки є предметом гордості як окремого народу, так і всього людського роду.

Проблематика всесвітньої спадщини ЮНЕСКО є досить новою в Україні для вивчення її фахівцями в галузі міжнародних відносин, міжнародного права, культурологами, соціологами, фахівцями з міжнародного туризму. Основним джерелом інформації залишаються інтернет - ресурси ЮНЕСКО та Центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а також міжнародне законодавство, зокрема Конвенція з охорони всесвітньої культурної і природної спадщини. Тема всесвітньої спадщини ЮНЕСКО також розглянута в працях зарубіжних дослідників. Серед російських авторів ми можемо назвати А. Шулепова, А. Вілкова, Ю. Годованця, А. Ахметзянова. Українські автори також досліджували цю проблематику (В. Максимов, О. Мельничук).

Таким чином, актуальність даного дослідження полягає, по-перше, у тому, що культура є невід'ємною складовою людського суспільства. Вона є важливою ознакою соціального характеру людства. По-друге, культурне співробітництво стає все більш важливим та актуальним напрямом діяльності міжнародного співтовариства. Реалії ХХІ століття вимагають розширення спектру міжнародного культурного співробітництва, винайдення нових прогресивних підходів для вирішення проблем збереження світової культури.

Об'єктом дослідження є роль ЮНЕСКО у збереженні культурних надбань людства.

Предметом є Всесвітня спадщина ЮНЕСКО в якості глобального механізму фіксації та збереження об'єктів всесвітньої культури, а також природи.

Метою дослідження є зазначення ролі ЮНЕСКО у розвитку міжнародного культурного співробітництва, розкриття значної ролі Програми ЮНЕСКО з охорони Всесвітньої спадщини.

Досягнення цієї мети вимагає виокремлення наступних завдань: характеристика функцій ЮНЕСКО та її завдань з розвитку міжнародного культурного співробітництва; розкриття поняття «всесвітня спадщина», огляд міжнародного законодавства у сфері охорони об'єктів культури, надання даних про загальносвітовий характер Всесвітньої спадщини, аналіз нових проблем у справі якісного та кількісного наповнення Списку Всесвітньої спадщини, виокремлення новітніх загроз всесвітнім культурним об'єктам.

Історія започаткування Програми ЮНЕСКО з охорони Всесвітньої спадщини почалася ще у 50-ті роки минулого століття. Руйнівна Друга світова війна завдала непоправної шкоди безлічі неперевершених культурно-історичних об'єктів по всьому світу. 14 травня 1954 року було підписано Гаазьку конвенцію про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту.

Пункт 1 статті 4 цієї Конвенції «Уважение культурных ценностей» наголошує: «1. Высокие Договаривающиеся Стороны обязуются уважать культурные ценности, расположенные на их собственной территории, а также на территории других Высоких Договаривающихся Сторон, запрещая использование этих ценностей, сооружений для их защиты и непосредственно прилегающих к ним участков в целях, которые могут привести к разрушению или повреждению этих ценностей в случае вооруженного конфликта, и воздерживаясь от какого-либо враждебного акта, направленного против этих ценностей» [4].

Однак, як наглядно засвідчує практика, військові конфлікти між державами не є єдиною причиною загроз цілісності та збереженню об'єктів Всесвітньої спадщини. Такі фактори як вплив часу, природні катаклізми, недбайливе ставлення до об'єктів з боку людей суттєво скорочують шанси того чи іншого культурного або природного об'єкту милувати своєю красою та неперевершеною очі мільйонів людей. Серед цих причин особливе місце посідає економічне та технологічне освоєння природних ландшафтів, намагання змусити природу цілковито працювати на людину. Людська діяльність з розвитку територій часто становить загрозу як для незайманих куточків природи, так і для об'єктів культури всесвітнього значення.

Саме загроза руйнації храмів Абу-Сімбела у Єгипті та Судані через людське намагання приборкати води величної давньої ріки Ніл розпочала кампанію по приверненню широкої уваги міжнародного співтовариства до проблем культурних пам'яток всесвітнього значення. Кампанія за порятунок храмів Абу-Сімбела сприяла переродженню співчуття до стану об'єктів культури в усвідомлення необхідності вдаватися до активних дій на національному і міжнародному рівнях заради збереження перлин творчого генія людства і унікальних куточків природи.

Абу-Сімбел складається з двох величних скельних храмів єгипетського фараона Рамзеса II. У 1952 році єгипетський уряд відновив роботи із будівництва Асуанської греблі, які були розпочаті британцями ще у 1893 році. Після спорудження греблі виникла реальна небезпека занурення храмів Абу-Сімбела у води Нілу.

Загроза їх руйнування викликала серйозну стурбованість у світі й усвідомлення необхідності швидких, скоординованих дій. У відповідь на прохання урядів Єгипту і Судану ЮНЕСКО в 1959 році організувала міжнародну кампанію щодо порятунку Абу-Сімбела. Дії ЮНЕСКО були підтримані 50 країнами, і більш ніж за 18 років роботи сума пожертвувань досягла 80 мільйонів доларів. За допомогою сучасної техніки храми з острова Філе розібрали по камінчику, перенесли й зібрали знову на найближчому острові Аджилкія, подалі від розливів Нілу. Щоб розмістити пам'ятники на острові, підірвали скелі, важкі блоки розібраних храмів поставили на місця, що звільнилися. Кожна кам'яна плита важила від 0,5 до 12 тонн, усього потрібно було перенести близько 40000 блоків. Кожному блоку присвоїли номер, що згодом допомогло правильно встановити плити на новому місці.

Збереження світової культурної та природної спадщини здійснюється за допомогою низки міжнародно-правових документів. Серед них ми можемо назвати: Устав Організації освіти, науки і культури ООН (ЮНЕСКО) від 16 листопада 1945 року, Загальну декларацію прав людини від 10 грудня 1948 року, Гаазьку конвенцію про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту від 14 травня 1954 року, Європейську культурну конвенцію від 19 грудня 1954 року, Конвенцію про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини від 16 листопада 1972 року, Європейську конвенцію про правопорушення, пов'язані із культурними цінностями від 23 червня 1985 року, Європейську конвенцію про охорону археологічної спадщини від 16 січня 1992 року, Конвенцію про охорону підводної культурної спадщини від 2 листопада 2001 року, Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17 жовтня 2003 року [1].

Однак визначальна роль у справі збереження культурної та природної спадщини по всіх регіонах світу належить Конвенції ЮНЕСКО про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини. Вона була прийнята на 17-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО в Парижі у 1972 році.

Відповідно до Конвенції з охорони всесвітньої культурної та природної спадщини, ухваленої в 1972 році, її країни-учасниці визнають, що охорона всесвітньої спадщини є

обов'язком усього міжнародного співтовариства. У ставленні до збереження культурної та природної спадщини віддзеркалюється рівень культури суспільства. Бо охорона пам'яток не обмежується лише реставраційними роботами. Це явище, в якому переплітаються політичні, економічні, правові, морально-етичні процеси, якими живе світ, кожна країна, громадянське суспільство. Адже пам'ятки невіддільні від соціуму. Вони виникають у ньому, ним оцінюються, зберігаються чи руйнуються.

Ця Конвенція дає чітке визначення поняттям культурної і природної спадщини.

Відповідно до Статті 1 Конвенції про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини, культурною спадщиною є:

«У цій Конвенції під «культурною спадщиною» розуміються:

пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки;

ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки;

визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначальні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології» [3].

Стаття 2 роз'яснює, що є природною спадщиною:

«У цій Конвенції під «природною спадщиною» розуміються:

природні пам'ятки, створені фізичними й біологічними утвореннями або групами таких утворень, що мають видатну універсальну цінність з точки зору естетики чи науки;

геологічні й фізіографічні утворення й суворо обмежені зони, що є ареалом видів тварин і рослин, які зазнають загрози й мають видатну універсальну цінність з точки зору науки чи збереження;

природні визначні місця чи суворо обмежені природні зони, що мають видатну універсальну цінність з точки зору науки, збереження чи природної краси» [3].

Приєднання до Конвенції свідчить про усвідомлення державою, тобто її народом та урядом, визначної ролі всесвітньої культурної і природної спадщини та необхідності її охорони. Ця Конвенція зобов'язує сторони потенційного військового конфлікту не руйнувати та не ушкоджувати об'єктів всесвітньої культурної і природної спадщини.

Крім цього, приєднання до цієї Конвенції надає самим об'єктам всесвітньої культурної і природної спадщини наступні переваги: додаткові гарантії збереження і цілісності унікальних природних і культурних комплексів, підвищення престижу територій і керуючих ними установ, сприяння популяризації включених в Список об'єктів і розвитку альтернативних видів природокористування (в першу чергу, екологічного туризму), забезпечення пріоритетності в залученні фінансових коштів для підтримки об'єктів Всесвітньої культурної і природної спадщини, сприяння організації моніторингу і контролю за станом збереження природних і культурних об'єктів, підвищення історико-культурного рівня держави і надання більшої привабливості з точки зору міжнародного туризму, сприяння вирішенню питань, пов'язаних із збереженням, дослідженням і дбайливим використанням культурної і природної спадщини, що є дуже важливим в умовах глобальних викликів XXI-го століття.

По всьому світу знаходиться безліч культурних і природних об'єктів, однак не всі вони можуть потрапити до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Кожний об'єкт зі Списку повинен мати унікальний характер з точки зору культурного або природного значення, а також являти собою всесвітню загальнолюдську цінність.

З метою об'єктивної оцінки об'єктів культури і природи по всьому світі, ЮНЕСКО розробила низку оціночних критеріїв.

Отже, наводимо критерії для об'єктів культурного характеру:

- (i) Об'єкт являє собою шедевр людського творчого генія;
- (ii) Об'єкт є свідчить про значний взаємовплив людських цінностей в даний період часу або в певному культурному просторі, в архітектурі або в технологіях, в монументальному мистецтві, в плануванні міст або створенні ландшафтів;
- (iii) Об'єкт є унікальним або принаймні винятковим для культурної традиції або цивілізації, яка існує до цих пір або вже зникла.
- (iv) Об'єкт є видатним прикладом конструкції, архітектурного або технологічного ансамблю або ландшафту, що ілюструє значущий період людської історії.
- (v) Об'єкт є видатним прикладом людської традиційної споруди, з традиційним використанням землі або моря, будучи зразком культури (або культур) або людської взаємодії з навколишнім середовищем, особливо якщо вона стає вразливою через сильний вплив необоротних змін.
- (vi) Об'єкт безпосередньо або матеріально пов'язаний з подіями або існуючими традиціями, з ідеями, віруваннями, з художніми або літературними творами і має виняткову світову важливість.

Природними критеріями є:

- (vii) Об'єкт є природним феноменом або простором виняткової природної краси і естетичної важливості.
- (viii) Об'єкт є видатним зразком головних етапів історії Землі, зокрема пам'ятником минулого, символом геологічних процесів, що відбуваються, розвитку рельєфу або символом геоморфічних або фізіографічних особливостей.
- (ix) Об'єкт є видатним зразком екологічних або біологічних процесів, що відбуваються, в еволюції і розвитку земних, прісноводних, берегових і морських екосистем і рослинних і тваринних співтовариств.
- (x) Об'єкт включає найбільш важливе або значне природне місце існування для збереження в ній біологічного різноманіття, зокрема зникаючих видів виняткової світової цінності з погляду науки і охорони [10].

По всіх континентах та регіонах світу (регіонами ЮНЕСКО є Африка, Арабські країни, Азія і Тихоокеанський регіон, Європа і Північна Америка, Латинська Америка і Вест-Індія,) розташовані культурні та природні об'єкти спадщини ЮНЕСКО.

За інформацією офіційного сайту Центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО кількість об'єктів на кінець 2010 року становить число 911. Серед них 704 є об'єктами культурного характеру, 180 природного і 27 змішаного типу [12].

Наша держава заслужено пишається такими національними видатними культурно-історичними пам'ятками як Київський Софійський собор з прилеглими монастирськими спорудами та Києво-Печерська лавра, Ансамбль історичного центру Львова, Пункти геодезичної дуги Струве, Букові праліси Карпат. Ці об'єкти включено до списку Всесвітньої культурної та природної спадщини ЮНЕСКО [11].

Безумовно, що у світі існує багато інших неперевершених об'єктів культури і природи, які поки що не включені до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. У так званому Попередньому списку, тобто списку «на включення» знаходиться 1511 об'єктів культурного і природного характеру [9].

Однак сьогодні багато експертів та офіційних осіб ЮНЕСКО поступово змінюють свою точку зору щодо необхідності розширення Списку Всесвітньої спадщини. Попередня концепція «презентативності», тобто максимальної представленості об'єктів куль-

турного і природного характеру з усіх регіонів світу, обернулася, на їх думку, надмірним наповненням Списку об'єктами, які цілком не відповідають критеріям універсальної та унікальної цінності для людства. Експерт з питань Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО з Монреальського університету Кристіна Камерон, зазначає, що протягом останніх п'ятих років лише 5% об'єктів не викликали жодних сумнівів і питань щодо їх права бути включеними у Список [7].

Часовий відрізок у більше ніж півстоліття вже викликає сумнів щодо доцільності його включення до Списку. Яскравим прикладом таких дебатів та міркувань є столиця Бразилії – місто Бразилія, яке стало столицею у 1960 році. Зазначається, що раніше лише окремі експерти досліджували об'єкти світової культури і складала рекомендації щодо включення до Списку. Тепер же, все більше і більше простих людей занепокоєні долею свої пам'яток. Включення об'єкту до Списку все більше і більше є предметом національної гордості, висловлюються думки, що деякі держави з політичних міркувань наполягають на включенні того чи іншого об'єкту до Списку. Однак проблемою Списку залишається нерівномірний розподіл об'єктів по регіонах ЮНЕСКО, оскільки майже 50% об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО знаходяться в регіоні Європа та Північна Америка.

Іншою великою проблемою є загрози існуванню об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. За даними Центру Всесвітньої спадщини 35 об'єктам загрожує реальна небезпека руйнації або пошкодження [8].

Експерти та офіційні посадові особи ЮНЕСКО виділяють багато причин небезпеки: природні катаклізми, людська діяльність з освоєння ландшафтів, недбале ставлення до об'єктів культури і природи з боку населення та національних урядів тощо. Взагалі ми можемо виділити два основних джерела небезпеки: природа та людина. Цунамі, тайфуни, землетруси тощо завдають іноді невивірної шкоди не лише культурним, а й природним об'єктам. Про трагічні результати людської діяльності, її вплив на природу і культурні об'єкти свідчать вибухи на Фукусімській АЕС в Японії цього року. Однак шкода всесвітнім об'єктам культури завдається людиною не лише через технологічний вплив на природу. Політико-релігійна нетерпимість, коли одна релігія чи культура ставиться вище на іншими, становить не меншу небезпеку для Всесвітньої спадщини.

Яскравим прикладом цього була і залишається долина Баміан в Афганістані, коли режим руху Талібан за допомогою зброї знищував неперевершені пам'ятники Будди. І навіть сьогодні ситуація щодо збереження цієї долини не покращилася. Офіційний сайт ЮНЕСКО повідомляє з цього приводу наступне: «В 2011 году совещание рабочей группы экспертов пришло к выводу о вероятности того, что в 2013 году будет поставлен вопрос об исключении памятника из Списка Всемирного наследия, находящегося под угрозой. Вывод был сделан на основе оценки состояния его безопасности; структурной стабильности остатков двух гигантских статуй стоящего Будды; сохранности других археологических фрагментов и настенной росписи; выполнения плана управления памятником и генерального плана в области культуры» [6].

Однак, як не дивно, за думкою експертів ЮНЕСКО, однією з найважливіших загроз культурним та природним пам'яткам є їх популярність. Все зростаюча кількість туристів та іншого роду візитерів становить неабияку загрозу через забруднення середовища об'єкту, небезпеку матеріального пошкодження об'єкту тощо. Яскравим прикладом є місто Мачу-Пікчу в Перу. За даними ЮНЕСКО, наприклад, в період з 1999 по 2009 кількість туристів, що відвідала цей об'єкт зросла на 150 000 осіб [7].

Отже, з року в рік кількість різноманітних викликів Всесвітній спадщині ЮНЕСКО зростає, а міжнародне співтовариство шукає нові підходи для їх вирішення. Ці підходи мають бути адекватними ХХІ-го століття і враховувати всі аспекти розвитку суспільства.

Слід пам'ятати, що людина смертна, й покоління змінюють покоління. Проте кожне може залишити безсмертний відбиток свого генія, втілений у творі мистецтва, в історичній пам'ятці, в культурному надбанні. Ми не повинні ніколи забувати про зв'язок між мізерністю й тим, що може позначити людей та їхні витвори відзнакою вічності.

Список використаних джерел

1. Вилков А. И. Международные конвенции и национальное законодательство в сфере сохранения и защиты культурных ценностей. – М. : Российский государственный гуманитарный университет, 2009. – 458 с.
2. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 года. – Ст. 27, пункт 1/The Universal Declaration of Human Rights // Офіційний сайт Верховної Ради України - zakon.rada.gov.ua.
3. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16 листопада 1972 року. – Ст. 1/ Convention concerning the protection of the World Cultural and Natural Heritage // Офіційний сайт Верховної Ради України - zakon.rada.gov.ua.
4. Конвенция о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта от 14 мая 1954 года. – Ст. 4, пункт 1// Офіційний сайт Верховної Ради України - zakon.rada.gov.ua.
5. Устав Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. - Преамбула/ Constitution of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization// Офіційний сайт Верховної Ради України - zakon.rada.gov.ua.
6. Эксперты представили планы сохранения долины Бамиан - памятника Всемирного наследия // Офіційний сайт ЮНЕСКО.
7. A Tribute to the Past. – UNESCO Courier, November 2005 // Офіційний сайт ЮНЕСКО - portal.unesco.org.
8. List of World Heritage in Danger // Офіційний сайт Центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО - whc.unesco.org.
9. Tentative Lists // Офіційний сайт Центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО - whc.unesco.org.
10. The Criteria for Selection // Офіційний сайт Центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО - whc.unesco.org.
11. Ukraine //Офіційний сайт Центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО - whc.unesco.org.
12. World Heritage List //Офіційний сайт Центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО - whc.unesco.org.

*Ратніков М.І.**

ПРОБЛЕМИ АМЕРИКАНО-ТУРЕЦЬКИХ ВІДНОСИН ЗА МИНУЛЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ

В статье рассматриваются основные проблемы отношений между США и Турцией за прошедшее десятилетие.

Ключевые слова: основные проблемы отношений между США и Турцией.

У статті розглядаються основні проблеми відносин між США і Туреччиною за минуле десятиліття.

Ключові слова: проблеми відносин між США і Туреччиною.

The article examines the basic issues of relationships between US and Turkey in the past decade.

Keywords: the basic issues of relationships between US – Turkey relations.

Туреччина прагне відігравати роль регіональної держави, використовуючи різні можливості для того, щоб діяти в якості моста між Заходом і Сходом. Найбільш тісні зв'язки на основі «широкомасштабного стратегічного партнерства» у Анкари налагоджені з Вашингтоном. Відносини Туреччина-США пережили в минулі 10 років складний і не однозначний етап розвитку. У цій статті я спробую показати різницю між політикою республіканської та демократичної адміністрацій.

Незважаючи на деякі проблеми, діє комплекс двосторонніх договорів та угод з політичних, військових, економічних питань. Туреччина продовжує розглядати США як головного стратегічного партнера в політичній, економічній, військовій сферах, а також у сфері безпеки. Це обумовлено залежністю Анкари від американських поставок озброєнь і військової техніки, підтримкою Вашингтона у питаннях надання кредитів МВФ і Світового банку для програми стабілізації національної економіки, лобіюванням адміністрацією США інтересів Туреччини у питаннях її інтеграції в Європейський Союз, обіцянкою Білого дому надати турецькому бізнесу вигідні проекти та контракти в процесі післявоєнного облаштування Іраку. Анкара тісно пов'язана з Вашингтоном зобов'язаннями і в рамках блоку НАТО, який вона вважає єдиним налагодженим механізмом забезпечення глобальної та регіональної безпеки з реальною можливістю застосування сили у разі необхідності.

Відносини США і Туреччини при Республіканській адміністрації. У 1999 році Туреччина намагалася приручити швидку інфляцію, використовуючи програму по зниженню темпів інфляції валютного курсу, спираючись на трирічну угоду з МВФ. Після короткого успіху, турецький уряд зіткнувся з труднощами, і МВФ підтримав Туреччину з іншим пакетом екстреного кредиту в кінці 2000 року.

* аспірант відділу трансатлантичних відносин Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України

Науковий керівник: проф. Погорська І.І.

Після піку фінансової кризи в 2000-2001, Туреччина стала одним з найбільших позичальників коштів МВФ, включаючи угоду про резервний кредит МВФ (СРК) вартістю 16300 млрд. дол. [1]. У 2002 кредитний договір СРК включав в себе турецькі зобов'язання з плаваючих валютних курсів, фінансову та банківську реформи, витрати і податкову реформу, і реформи в державному секторі. У 2002 році угода між Туреччиною і МВФ спочатку передбачала шість оглядів програми (пізніше кількість збільшилася до 8). У липні 2002 року співробітники Фонду завершили третій огляд СРК 2002 року і запланували провести четвертий огляд в кінці того ж року [2].

Поведінка і дії Сполучених Штатів Америки в роки правління Буша часто викликали здивування у аналітиків, оглядачів і політиків. Незважаючи на це, під час боротьби з тероризмом Вашингтон, з одного боку неодноразово використовував свою військову міць, але з іншого також намагався використовувати міжнародні організації як інструмент для реалізації своїх інтересів. Хоча для Сполучених Штатів переговори між МВФ і Туреччиною мають традиційне стратегічне значення, вони могли бути ускладнені планами адміністрації США щодо турецької співпраці із вторгнення в Ірак. Газета «Вашингтон Пост» повідомила, що вже в жовтні 2002 року Америка і Туреччина обговорили можливість американської допомоги в обмін на турецьке військово-співробітництво. Через місяць, адміністрація США почала публічно домагатися від новообраного уряду Туреччини приєднання до коаліції проти Іраку.

3 грудня 2002, Вулфовіц і заступник держсекретаря Марк Гроссман обговорили військові угоди та економічну допомогу з прем'єр-міністром Туреччини Абдулом Гюль. Після того, Вулфовіц визнав, що Сполучені Штати були в курсі економічних витрат, пов'язаних з участю Туреччини у війні проти Іраку. Щоб справитися з потенційними економічними витратами Туреччини, було повідомлено, що Сполучені Штати запропонували 4 млрд. дол. в обмін на військову допомогу. ЗМІ повідомили про те, що турки швидко прийняли пропозицію США. Вулфовіц запросив лідера правлячої ПСР, Рісіпа Тайіп Ердогана, до Вашингтона, для подальшого обговорення турецького участі у війні проти Іраку. 26 грудня 2002, заступник казначейства Джон Тейлор і Марк Гроссман прибули до Туреччини, щоб обговорити деталі пропозиції США своєї допомоги. Цікаво, що Тейлор був високопоставлений представник адміністрації США, що відповідає за справи МВФ. У своїх дискусіях з турецьким урядом, Тейлор і Гроссман дали зрозуміти, що для забезпечення допомоги США необхідно продовжити спостереження Фонду. Також у випадку нападу з боку Іраку, адміністрація США готова надати фінансову допомогу Туреччині, але тільки тоді, коли вона успішно пройде наступні огляди МВФ [3].

Ще раз, США направили своїх високопоставлених чиновників, що відповідають за справи МВФ, до Туреччини. 6 лютого, Тейлор прибув до Анкари для завершення обговорення деталей про пакет американської допомоги. На наступний день, місія МВФ прибула до Анкари для доповіді про впровадження турецьких реформ. 8 лютого був підписаний таємний меморандум між турецьким і американським урядами про деталі використання США турецьких військових баз. Тейлор повернувся до Вашингтона, щоб зробити доповідь про переговори. Тим часом в Анкарі тривали переговори між Туреччиною і МВФ до початку лютого. Повернувшись до Вашингтона, 13 лютого, державний секретар Колін Пауелл зустрівся з міністром закордонних справ Туреччини Яшар Якишем і Алі Бабаджаном для подальшого обговорення пропозиції США. У той же день, обидві сторони продовжили переговори з параметрів американської допомоги. Пауелл запросив турецьку делегацію з високопоставлених чиновників в свій будинок в Північній Вірджинії, щоб надати неординарність пропозиції США. Вже наступного дня

президент Буш також зустрівся з Якісом і Бабаджаном, додавши деяку формальність цій пропозиції. Менш ніж через тиждень після цих зустрічей на вищому рівні, США стали нестерплячі до турецької невизначеності і запропонували Туреччині 6 млрд. дол. у вигляді грантів, конвертованих в 20 млрд. дол. у вигляді позик, в обмін на використання бази Інджирлік Туреччини. У цю пропозицію також було включено умову, що турецький уряд виконає огляд МВФ. Адміністрація США хотіла, щоб Туреччина відповіла протягом 48 годин, до 21 лютого. Але Туреччина як і раніше вичікувала з прийняттям пропозиції США, оскільки вона не хотіла, щоб співробітники Фонду побічно відповідали за виплату коштів США.

Через кілька днів після закінчення терміну, турецький кабінет міністрів прийняв рішення подати пропозицію США до парламенту. Америка надала свою пропозицію в письмовому вигляді з умовою постійного нагляду Фонду. Незважаючи на початковий оптимізм турецького уряду, 1 березня турецький парламент проголосував і відхилив пропозицію США з 6 млрд. дол. в обмін на використання турецьких військових баз.

Після парламентського голосування проти надання США доступу до турецьких військових баз, турецький уряд погодився розглянути другу пропозицію США: 1 млрд. дол. в якості фінансової допомоги в обмін на використання повітряного простору Туреччини. 20 березня парламент дозволив США здійснити проліт над територією Туреччини. Це налагодило американо-турецькі відносини, які були тимчасово напруженими після перших невдалих парламентських голосувань. Сприятливе парламентське голосування 20 березня також дозволило США просити Конгрес розглянути питання про надання Туреччині іншого пакета фінансової допомоги. 24 березня, адміністрація Буша просила Конгрес передати 1 млрд. дол. в якості допомоги, конвертованих в 8,5 млрд. дол. у вигляді позик, для турецького уряду.

Співробітник Чеського інституту Міжнародних відносин Бесма Монамі [4] вважає, що коли США запропонували Туреччині фінансову допомогу за співпрацю у війні проти Іраку, вони фактично передали свої повноваження з ведення політики МВФ. У США надали перевагу використанню фінансової допомоги Туреччині замість підписання двосторонніх договорів, так як з внутрішньополітичних причин це було неприйнятно для останньої. Допомога полягала в наступному: по-перше, 6 млрд. дол. було запропоновано в обмін на використання бази в Туреччині під час вторгнення США в Ірак, по-друге, 1 млрд. дол. було запропоновано в обмін на використання турецького повітряного простору.

Після деяких обговорень Конгресу і нерішучості щодо надання фінансової допомоги Туреччині, законодавча влада 16 квітня нарешті схвалила пропозиції президента.

Все це послужило основою для роздратування Анкари, яке згодом відбилося на ставленні до Іракської проблеми. Адміністрація США була не задоволена реакцією керівництва Туреччини в її діях в Іраку. Анкара зі свого боку не раз вказувала Вашингтону на непослідовність його політики в курдському питанні. США фактично відмовилися від проведення обіцяних ними операцій проти курдів на півночі Іраку. Значущим аспектом в оцінці Анкарою дій США в іракському напрямку є і те, що в цьому процесі спостерігається рідкісний для Туреччини в області зовнішньої політики збіг позицій нинішнього політичного та військового керівництва з думкою політичної опозиції, представників бізнесу, широких громадських кіл країни.

Відносини США і Туреччини при адміністрації демократів.

Незважаючи на всі ті іракські складності, тим не менш характер контактів між сторонами завжди був спрямований на подолання взаємної недовіри. І.А. Свистунова наводить слова чинного прем'єр-міністра Туреччини Т. Ердогана, про те що: «турецько-американські відносини зберігають характер стратегічного партнерства» [5].

Після візиту до Туреччини нового президента США Б. Обами, який заявив про необхідність відродження тісних стратегічних відносин з Анкарою, серед політиків та економістів, представників наукових кіл, бізнесу та засобів масової інформації розгорнулися жваві дискусії про подальші шляхи та напрямки розвитку турецько-американських відносин [6]. Бізнес спільнота, в особі Турецької асоціації промисловців і підприємців («TÜSİAD»), відреагувала документом під заголовком «Rebuilding A Partnership: Turkish-American Relations For A New Era. A Turkish Perspective». Доповідь охоплює різні сфери взаємодії Туреччини та США і містить пропозиції конкретних дій, спрямованих на запобігання конфліктів в турецько-американських відносинах і поглиблення співпраці.

Серед пропозицій «TÜSİAD» деякі були звернені до Вашингтону:

- Сприяти вступу Туреччини в ЄС;
- Сприяти якнайшвидшому досягненню остаточного вирішення кіпрської проблеми;
- Надати підтримку проекту Набукко, до відходу з Іраку забезпечити створення інфраструктури, необхідної для транспортування газу по газопроводу Набукко;
- Забезпечити збереження особливого статусу Кіркука і не допустити насильницького включення цього міста до складу Курдської автономії;
- Підтримувати реалізацію спільних енергетичних, торговельних та інвестиційних проектів між Туреччиною і Курдським автономним районом Іраку;
- Заохочувати нормалізацію відносин Туреччини з Вірменією;
- Створити Спільну історичну комісію, яка проведе незалежний науковий аналіз подій 1915 р.;
- Розробити програму підтримки спільних економічних ініціатив американських і турецьких компаній, як у Туреччині, так і на ринках сусідніх з Туреччиною країн.

Були серед запропонованих авторами доповіді рекомендації і для Туреччини:

- Демонструвати нейтральний підхід до проблеми близькосхідного врегулювання;
- Розвивати відносини з іракськими курдами, в тому числі в сфері економіки;
- Відкрити консульство в Ербілі;
- Відкрито висловлювати своє негативне ставлення до перспективи перетворення Ірану на ядерну державу;
- Докладаючи зусилля для стабілізації обстановки на Кавказі, нарощувати співпрацю з США в даному питанні;
- Відкрити кордон з Вірменією, налагодити торговельні зв'язки і взаємне інвестування;
- Заохочувати вихід турецьких підприємців на американський ринок;
- Створити особливу структуру, яка буде займатися проблемами торговельно-економічних відносин Туреччини та США [7].

Показовий акцент, зроблений в документі саме на політичне, а аж ніяк не на економічне співробітництво між двома країнами. На тлі зростаючого бажання ЄС диференціювати енергопостачання положення Туреччини стає важливішим, ніж коли-небудь. Туреччина межує з Іраком, Іраном, Сирією і Кавказом і слугує природним коридором, що з'єднує ринки Заходу і енергетичні ресурси Каспійського регіону. Прозахідна Туреччина, перед якою стоїть завдання вступу до Європейського Союзу, є надзвичайно важливим союзником для США, являє собою зростаючий ринок для американського експорту і здатна позитивно впливати на інші близькосхідні держави.

У Туреччині є ряд переваг серед інших союзників США в цьому регіоні.

В Афганістані Туреччина здатна не тільки надавати США військову підтримку в рамках НАТО (Туреччина вже втретє взяла на себе командування силами НАТО в Афганістані і відправила туди додатковий контингент. Турецькі військові беруть активну участь у про-

цесі навчання афганської поліції; що стосується відправлення до Афганістану бойових підрозділів, то турецькі солдати не можуть брати участь у військових діях проти мусульман) [8], але й виконувати такі функції, які викликають труднощі у західних країн-членів НАТО, наприклад, брати участь у створенні необхідних соціальних установ, таких як лікарні чи школи для дівчаток. Треба нагадати, що Туреччина - єдина мусульманська країна в НАТО, цінність якої для вирішення гуманітарних проблем важко переоцінити.

Завдяки добрим відносинам з іранським керівництвом Туреччина може сприяти пошуку шляхів для налагодження американо-іранського діалогу. Інтересам США відповідає готовність Анкари виступати в ролі офіційного або непрямого посередника. Зростання турецько-іранських економічних відносин, взаємовигідних для обох сторін, ставить Туреччину в положення країни, думку якої Тегеран може прийняти до уваги.

Якщо говорити власне про економічні відносини між двома країнами, то в останні роки американські компанії купують частки в турецьких банках, енергетичних компаніях, брокерських фірмах, медичних центрах і т.д. Приміром, серед найбільших угод 2007 року: придбання «Citibank Overseas Investment Corp.» 20% частки «Akbank» (другого за величиною приватного банку Туреччини) за 3,1 млрд. дол., «General Electric» придбав частки турецького холдингу «Gama Energy Company» і озвучив плани щодо інвестування в турецьку енергетику 3 млрд. дол., «Citigroup Venture Capital International» придбали 50% частки будинку мод «Veumen» і 30% торгової мережі «Boyner Büyük Mağazacılık» за суму 145 млн. і 48 млн. дол. і ін. Крім того, США виділили кредит 400 тис. дол. Союзу палат і бірж Туреччини для розвитку співробітництва між малим і середнім бізнесом двох країн. Американський експорт до Туреччини є більш диверсифікованим. У 2008 році він істотно зріс, досягнувши позначки в 11,9 млрд. дол. [9].

Підводячи підсумки статті, хотілося б зробити деякі висновки і припущення щодо розвитку турецько-американських відносин в минулому десятилітті:

- США традиційно розглядає Туреччину, в першу чергу, як важіль політичного впливу в регіоні.

- Внутрішньополітичні особливості Туреччини ускладнюють її відносини з Вашингтоном і створюють додаткові труднощі для реалізації спільних інтересів.

- Туреччині, що проводить гнучку зовнішню політику, прикладаються значні зусилля з конвертації турецько-американського політичного співробітництва в економічні дивіденди, в тому числі, у країнах регіону, але ринок США значно віддалений від території Туреччини, висока конкуренція заважає доступу турецьких компаній і навряд чи в найближчі роки на цьому напрямку Туреччину чекає успіх.

Список використаних джерел

1. Momani Bisma. «IMF Surveillance and America's Turkish Delight.» // Perspectives. - 2006. - Vol. 14, No. 2. - p. 10. - Режим доступу до журн.: <http://www.iir.cz/display.asp?ida=368>
2. Там само Р. 7.
3. Там само Р.12.
4. Momani Bisma. «IMF Surveillance and America's Turkish Delight.» // Perspectives. - 2006. - Vol. 14, No. 2. - p. 5-25. - Режим доступу до журн.: <http://www.iir.cz/display.asp?ida=368>
5. Свистунова И.А. Турция и США обсуждают перспективы сотрудничества. // <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/20-04-09a.htm>

6. Свистунова И.А. Об отношениях Турции и США. // Раздел «Публикации». Режим доступа до журн.: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/20-12-09.htm>
7. Soli Ozel, Suhnaz Yilmaz, Abdullah Akyuz. Rebuilding a Partnership: Turkish-American Relations for a New Era - A Turkish Perspective. // TUSIAD Publication No-T/2009-04/490. - Режим доступа: http://www.tusiad.us/specific_page.cfm?CONTENT_ID=856#
8. Гурьев А.А. Оценка Турцией действий США в Ираке. // Раздел «Публикации». Режим доступа до журн.: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2005/27-05-05.htm>
9. Стародубцев И.И. К вопросу о современном состоянии американо-турецких отношений и их перспектив. // Раздел «Публикации». до журн.: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/24-04-09.htm>

Соболев Д.В.*

ЕВОЛЮЦІЯ МЕХАНІЗМІВ ІНСТИТУТУ БАНКРУТСТВА: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

В статье рассмотрены существующие на сегодня в экономической науке исследования по проблемам института банкротства как неотъемлемой составляющей развития стран с рыночной экономикой; обобщен опыт теоретических разработок относительно понятия «институт банкротства» и приведено собственное понимание этого сложного современного явления развития экономики.

Ключевые слова: несостоятельность, неплатежеспособность, банкротство, институт банкротства.

У статті розглянуті наявні на сьогодні в економічній науці дослідження з проблем інституту банкрутства як невід'ємної складової розвитку країн з ринковою економікою; узагальнений досвід теоретичних напрацювань щодо поняття «інститут банкрутства» та наведене власне розуміння цього складного сучасного явища розвитку економіки.

Ключові слова: неспроможність, неплатоспроможність, банкрутство, інститут банкрутства.

In the article the recent research of bankruptcy institute problems as an integral part of the market economy countries' development, which are present in economics science to date is been reviewed; the experience of theoretical groundwork of «bankruptcy institute» concept is been generalized and also the author's own understanding of this complicated actual phenomenon of economic growth is given.

Key words: insolvency, bankruptcy, bankruptcyinstitute.

Об'єкт дослідження – банкрутство як інституційна форма економічних відносин сучасного суспільства.

Актуальність дослідження визначається наявністю великої кількості як теоретичних, так і практичних видань, наукових публікацій з проблем банкрутства. Проте єдиної точки зору щодо визначення понять «неспроможності» та «банкрутства», їх розмежування, визначення поняття «інститут банкрутства» й досі відсутнє.

Метою дослідження є на основі аналізу наявних на сьогодні тлумачень надати власне розуміння інституту банкрутства.

Відповідно, для досягнення мети, поставлені наступні завдання:

- 1) вивчити наведені раніше вітчизняними та зарубіжними науковцями визначення понять «неспроможність» та «банкрутство»;
- 2) на основі узагальнення дослідженого матеріалу дати власне тлумачення поняття «інститут банкрутства».

* здобувач Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України
Науковий керівник: доц. Панфілова Т.О.

Досліджуючи будь-яке явище в сучасному економічному житті суспільства, варто спочатку зрозуміти сутність цього явища. Сказане повною мірою стосується й визначення та тлумачення поняття інституту банкрутства. Варто зауважити, що, не дивлячись на величезну кількість публікацій, законодавчих актів різних країн, поняття банкрутства все ще трактується неоднозначно і розуміється різними авторами по-різному.

Ось лише перелік окремих дисциплін, представники яких розглядали питання банкрутства: право та економіка, економіка, право, соціологія, а останнім часом питаннями банкрутства переймається й політологія. Проте навіть сам термін «банкрутство» все ще не отримав однозначного тлумачення. Як справедливо стверджує Л. В. Волков, у науці відсутнє навіть однозначне розуміння етимології слова «банкрут» [5]. Так, одні автори вважають, що слово банкрутство бере свій початок ще з XVI ст. і походить від італійського слова «*bancarotta*», що в перекладі означає «зламаний стіл». Дуже близько, але дещо по-іншому трактує слово банкрутство С. Г. Байкіна. На її думку термін «банкрут» походить з італійського права, так в Італії називали боржників-втікачів (від італ. *banco* – лавка, *rotta* – зламана, дослівно означає зламана лавка, на якій сидів комерсант, що вів торгіву чи фінансову діяльність). Його відмова платити за своїми борговими зобов'язаннями призводила до того, що лавку ламали. Ця обставина була сигналом припинення діяльності комерсанта та попередженням іншим [2, с.3].

Інші автори зазначають, що слово «банкрутство» походить від слова «банк»: через різні причин комерційні банки у середні віки досить часто ставали неспроможними. С. Б. Глушаченко вважає, що саме слово «банкрут» з'явилося в італійських середньовічних містах. А похідними словами в англійській мові були «*bankbroken*», що означало закриття банку [7, с.3].

Нагадаємо, що в російській мові слово «банкрутство» виникло з петровською епохою. І що цікаво, спочатку воно писалося так, як нині це слово пишеться в українській мові: з літерою «у» після «р»

Тлумачний словник української мови подає таке визначення терміну: «Банкрутство – це фінансова неспроможність, розорення, що призводить до припинення виплат по борговим зобов'язанням» [25, с.89]. А ось сучасна економічна наукова література визначає, що банкрутство (*bankruptcy*) – це юридична процедура, за якої майно неспроможного боржника продається, в основному на користь його кредиторів [22, с.31].

Проблемами дослідження співвідношення та тлумачення понять «банкрутство», «неспроможність», «неплатоспроможність» переймаються як відомі вчені-економісти, так і молоді - ті, що лише починають свій науковий шлях. Серед російських науковців найбільш ґрунтовні дослідження у цій галузі проведені Л. В. Волковим, М. В. Вигодським, В.С. Гавриловою, Н. В. Гавриловою, А. В. Кареліним, Є. А. Подколзіною та іншими науковцями, серед вітчизняних авторів варто назвати Н. Ю. Возіянову, О. Кузнецова, Є. М. Андрущак, А. Череп, а серед молодих науковців, праці яких вийшли друком протягом останніх років, на особливу увагу заслуговують публікації О. В. Гук, Л.О.Пластун, О. М, Козляченко та інші.

Зокрема, дослідження, проведене Л. В. Волковим, дозволяє йому зробити висновок, що на сьогодні не створений стійкий та всіма зрозумілий науково-понятійний апарат інституту банкрутства. І юристи, і економісти часто не роблять відмінностей між такими поняттями, як «неспроможність», «неплатоспроможність», «банкрутство». У більшості наукових робіт та практичних статей ці поняття використовуються як синоніми. Досить часто у законодавчих актах та наукових публікаціях поняття «банкрутство» та «неспроможність» отожднюються [5].

Звернемося спочатку до законодавчих актів. З цієї точки зору заслуговує на увагу дослідження О. Кузнецова, в якому автор провів порівняльний аналіз законів окремих країн (України, Росії та Казахстану) і дійшов висновку, що ототожнення понять «неспроможність» і «банкрутство» характерно не тільки для українського законодавства, але і для частини законодавств постсоціалістичних країн, наприклад, для Росії (де навіть у самій назві закону закладено ототожнення цих понять) і Казахстану [16].

Нагадаємо, що у відповідності із Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» № 784-ХІУ (784-14) від 30.06.99 р., банкрутство - визнані господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури.

Цікавим є порівняльне дослідження законодавства країн СНД, проведене А. В. Кареліним. Для розмежування чи ідентифікації понять неспроможності та банкрутства автор пропонує звернутися до вихідних принципів, які покладені в основу процедур, що застосовуються у різних країнах. Зокрема, закон Російської Федерації «Про неспроможність» (банкрутство) від 26.10.2002 №127-ФЗ базується на принципі нездатності боржника до платежів. Аналогічні принципи закладені в законодавстві Білорусі та Узбекистану. А ось в Україні (думка А.В.Кареліна) та Казахстані до цих пір принциповий підхід до банкрутства полягає у використанні критерію недостатності майна, тобто неоплатності боржника (за встановленого перевищення активів над пасивами) [12, с.60].

У російському конкурсному праві сьогодні різниці між поняттями неспроможності та банкрутства немає, між ними спостерігається синонімічність. Так, згідно ст. 2 Закону 2002 р. під неспроможністю (банкрутством) розуміється визнання арбітражним судом нездатності боржника у повному об'ємі задовольнити вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями та (або) виконати обов'язок зі сплати обов'язкових платежів.

Аналізуючи стан банкрутства в Республіці Казахстан, А. А. Корженгулова зауважує, що західне законодавство замість терміну, який вживається в Казахстані, «банкрутство», використовує у наш час термін «неспроможність» [15, с.124].

У ще одного нашого ближнього сусіда Республіки Білорусь між поняттями «неспроможність» та «банкрутство» наявна чітка різниця. Згідно Указу президента Республіки Білорусь «Про деякі питання економічної неспроможності (банкрутства)» «банкрутство є крайнім заходом вирішення проблеми економічної неспроможності, яка повинна застосовуватися тільки у випадку, якщо досудові заходи щодо попередження банкрутства не дали результатів або їх економічно не вигідно застосовувати». Проте, на думку А. В. Кареліна, прагнення авторів білоруського та деяких інших законів підсилити економічний аспект неспроможності не отримало належного втілення в законі, оскільки все зводиться до неплатоспроможності. Так, у законі Казахстану міститься розмежування цих термінів: під неспроможністю розуміється нездатність боржника задовольнити вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями, включаючи вимоги із заробітної плати, а також нездатність забезпечити обов'язкові платежі до бюджету та позабюджетних фондів за рахунок майна, що йому належить. Банкрутством же вважається визнана рішенням суду чи офіційно оголошена у позасудовому порядку за згодою з кредиторами неспроможність боржника, яка є основою для його ліквідації. Отже, у законодавстві Казахстану стадія «неспроможності» переходить у нову стадію «банкрутство» лише після рішення суду [12, с.62].

Скориставшись таблицею, створеною О. Кузнецовим, ми її доповнили власними результатами (по Республіках Білорусь та Молдова). Ці дані дозволяють побачити, яким

чином трактується поняття банкрутства та неспроможності у законодавстві окремих країн пострадянського простору (Табл. 1).

Проте, як показує практика, в багатьох інших країнах визнаються відмінності між досліджуваними поняттями. У деяких країнах вживається лише термін «неспроможність», а термін «банкрутство» взагалі не використовується.

Нагадаємо, що у світовій практиці законодавство про банкрутство споконвічно розвивалося за двома принципово різними напрямками. Один з них ґрунтується на принципах британської моделі, яка розглядає банкрутство як засіб повернення боргів кредитором, що супроводжується ліквідацією боржника-банкрута. Інший, так званий американський спосіб, полягає в тому, щоб реабілітувати боржника, відновити його платоспроможність. Загальновідомо, що в США використовується лише термін «банкрутство» (bankruptcy). Зокрема у Федеральному законодавстві Сполучених Штатів Америки банкрутство трактується як юридична процедура в рамках Федерального права й у веденні федерального суду по справах банкрутств, покликана допомогти боржникам - тим, хто не в змозі повернути кредиторам борги - упорядкувати і почати заново свої фінансові справи [11].

Дещо інший підхід та тлумачення спостерігається в Європейській правовій системі. Згідно з Європейською конвенцією «Про деякі міжнародні аспекти банкрутства», що була створена з метою регулювання даної проблеми в межах країн-учасниць ЄС, банкрутство трактується як процедура, що включає ліквідацію підприємства-боржника, призначення конкурсного керуючого і розподіл майна (конкурсної маси) між кредиторами.

Не можемо не зазначити той факт, що у сучасних умовах у законодавстві розвинених ринкових країн простежується тенденція на зближення, сполучення наведених підходів.

З проведеного аналізу друкованих та електронних джерел, можемо зробити висновок, що на практиці ж для позначення одного й того ж явища застосовуються два терміни: неспроможність і банкрутство. Заміна одного терміна іншим виникло під впливом законодавства та судової практики англійських країн, де ці терміни вживаються як омоніми.

Досліджуючи сучасний стан інституту банкрутства в Росії, А. О. Горелов зауважує, що завдяки неправильному трактуванню цього поняття деякими некомпетентними ЗМІ, у суспільстві складається досить помилкове розуміння економічного та соціального змісту процедур банкрутства. Банкрутство чомусь сприймається лише як спосіб закрити підприємство, ліквідувати його. На жаль, подібні мотиви звучать навіть у виступах економістів-професіоналів, - зауважує автор [8]. Мусимо зазначити, що подібне явище є характерним не лише для Росії, але й для нашої країни.

Таблиця 1. Порівняльна таблиця трактування понять банкрутства та неспроможності в законодавстві окремих країн

Рік	Країна	Закон	Термін
1998	Республіка Узбекистан	Про внесення змін та доповнень в Закон Республіки Узбекистан «Про банкрутство»	• Банкрутство (економічна неспроможність) - визнана господарським судом або оголошена боржником при його добровільній ліквідації нездатність боржника в повному обсязі задовольнити вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями, включаючи нездатність забезпечити сплату податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету і позабюджетні фонди.

Рік	Країна	Закон	Термін
1999	Україна	Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом N 784-ХІУ (784-14)	• Банкрутство - визнані господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури.
2002	Російська Федерація	Про неспроможність (банкрутство)	• Неплатоспроможність – неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, в тому числі по заробітній платі, а також виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше як через відновлення платоспроможності.
2003	Республіка Білорусь	Указ «Про деякі питання економічної неспроможності (банкрутства)	• Неспроможність (банкрутство) - визнана арбітражним судом нездатність боржника в повному обсязі задовольнити вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями і (або) виконати обов'язок по сплаті обов'язкових платежів.
2000	Республіка Білорусь	Про економічну неспроможність і банкрутство	• Банкрутство є крайнім заходом вирішення проблеми економічної неспроможності, яка повинна застосовуватися тільки у випадку, якщо досудові заходи щодо попередження банкрутства не дали результатів або їх економічно не вигідно застосовувати
2001	Республіка Казахстан	Про неспроможність	• Банкрутство - це засвідчена судом повна неплатоспроможність суб'єкта господарювання.
1997	Республіка Казахстан	Про банкрутство	<ul style="list-style-type: none"> • Неспроможність - фінансове становище боржника, що характеризується нездатністю погасити платіжні зобов'язання • Банкрутство - визнана рішенням суду неспроможність боржника, що є підставою для його ліквідації • Неспроможність - нездатність боржника задовольнити вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями, включаючи вимоги із заробітної плати, а також нездатність забезпечити обов'язкові платежі до бюджету та позабюджетних фондів за рахунок майна, що йому належить.

Не можна не погодитися й з іншим автором – дослідником інституту банкрутства Н. В. Гавриловою. На її думку, не дивлячись на те, що інститут банкрутства є невід'ємним елементом ефективно функціонуючої ринкової економіки, проблеми його становлення та функціонування розроблені недостатньо. Це проявляється в тому, що, по-перше, економісти-практики, підприємці-господарі досить широко використовують категорійний та дослідницький апарат юриспруденції. Дійсно, у багатьох виданнях з економічної тематики банкрутство визначається, перш за все, як юридичний факт після офіційного оголошення боржника банкрутом, та недооцінюється той факт, що банкрутство – явище економічного характеру. Адже правовий підхід з самого початку не розрахований на глибокий аналіз інституту банкрутства як елементу економічної системи [6].

Мусимо також зазначити, що пояснення суті банкрутства як економічного явища ведеться, в основному, з точки зору функціонування цього інституту на мікрорівні, забуваючи при цьому роль інституту банкрутства в макроекономічній системі.

Отже, значна частина авторів, досліджуючи поняття банкрутства та неспроможності, посилається на класичні правові джерела, проте ми зупинимося лише на економічному ас-

пекті дослідження. Традиційно під неспроможністю розуміється незадовільний фінансовий стан підприємства, який характеризується його неплатоспроможністю за своїми зобов'язаннями.

Автор ґрунтовної монографії Л. В. Волков вважає, що часто у російських дослідженнях при вивченні поняття неспроможності із виду випускається, що неплатоспроможність господарюючого суб'єкта за своїми зобов'язаннями є лише зовнішньою формою його внутрішніх проблем, а якщо точніше – результатом неефективності виробництва. Ретельне дослідження будь-якого економічного явища має на увазі вивчення як його зовнішньої форми, так і внутрішнього змісту. Зовнішньою формою неспроможності підприємства є неплатоспроможність, тобто нездатність своєчасно розраховуватись за своїми фінансовими зобов'язаннями. Внутрішнім змістом неспроможності в нормальній ринковій економіці є ступінь ефективності бізнесу нижче певного рівня. Або іншими словами: внутрішнім змістом неспроможності, як складного економічного явища, є неефективність бізнесу, а зовнішньою його формою – його неплатоспроможність. Автор наводить власне розумінні поняття неспроможності – це такий ступінь неефективності підприємницької діяльності (бізнесу), коли об'єм грошових коштів, що генеруються бізнесом, а також накопичених за весь період існування бізнесу ліквідних активів недостатній для задоволення усіх зовнішніх вимог, пов'язаних з такою діяльністю (перед контрагентами, працівниками, податковими органами) [5, с.11].

Суть же авторського підходу А. В. Кареліна до економічної природи банкрутства полягає в наступному: з одного боку, вважає автор, явище неспроможності та банкрутства слід розглядати як економічну категорію, а з іншого - як інститут ринкового господарства, що представляє собою предмет управлінського і правового регулювання. Звідси впливає авторське трактування неспроможності, як економічної категорії: під неспроможністю розуміються економічні відносини, які виникають з приводу невиконання грошово-фінансових зобов'язань суб'єктами ринкового господарства, у якості яких виступають окремі юридичні і фізичні особи, галузеві комплекси і національне господарство в цілому [12, с.62].

І ще один момент цього дослідження, який, з нашої точки зору, заслуговує на увагу: автор прагне встановити співвідношення між поняттями, що розглядаються і робить він це у вигляді причинно-наслідкового ланцюжка: неплатоспроможність - неспроможність - банкрутство.

Серед вітчизняних дослідників, варто звернути увагу на монографію Н. Ю. Возіянової. Поряд з іншими досліджуваними питаннями, автор приділяє увагу уточненню поняття «банкрутство» на основі урахування економічного і правового підходів, що дозволило їй більш точно висловити його сутність. Банкрутство розглядається, з одного боку, як міра економічної і юридичної відповідальності суб'єктів господарювання, а з іншого боку - як державно керований процес і як явище господарсько-фінансового стану суб'єкта [4, с.12].

Неплатоспроможність, на думку вченої, - це нездатність суб'єкта розрахуватися за борговими зобов'язаннями із настанням терміну платежу; неспроможність і банкрутство - це юридична оцінка економічного стану і ступеня неплатоспроможності боржника. Як зазначає Н. Ю. Возіянова, і про що ми вели мову вище, аналіз точок зору вчених, законодавчих і нормативних документів про банкрутство України і ряду країн СНД показав, що банкрутство найчастіше ототожнюється з неспроможністю [4, с.7].

Взагалі, у жодному із досліджених джерел ми не знайшли й натяку на те, що немає сенсу у розмежуванні понять, що нами розглядаються. Так, Ю. С. Копчак зауважує, що

важливим елементом при визначенні є уточнення і розмежування основних понять інституту банкрутства: «банкрутство», «неспроможність», «неплатоспроможність» і «платоспроможність» підприємства: «Зокрема, під банкрутством будемо розуміти визнану господарським судом неспроможність підприємства. Тоді під терміном «неспроможність» слід розуміти фінансовий стан підприємства, при якому воно нездатне продовжувати виробничо-господарську діяльність, самотійно відновити свою платоспроможність і задовольнити в повному обсязі вимоги кредиторів окрім ліквідаційної процедури. Відповідно, платоспроможність – фінансовий стан підприємства, при якому воно забезпечує стійку виробничо-господарську діяльність, своєчасно і в повному обсязі виконує свої платіжні зобов'язання. У свою чергу, неплатоспроможність – фінансовий стан підприємства, при якому воно має збої у виробничо-господарській діяльності, не погашає у терміни і в повному обсязі свої боргові зобов'язання, проте здатне це зробити за рахунок реалізації всіх або частини активів, що є у нього».

На думку автора, розмежування даних понять і використання їх в моделі життєвого циклу підприємства дозволяє перейти від факту констатації фінансового стану, що склався, до його прогнозування і попередження. Наведені вище поняття інституту банкрутства склали послідовний ланцюг, який Ю. С. Копчак представляє у вигляді наступної взаємопов'язаної системи (рис. 1).

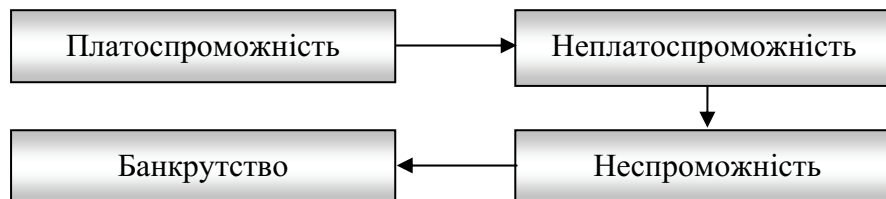

Рис.1. Система понять інституту банкрутства підприємств [14, с.8]

Нагадаємо, вище ми вже зупинялись на причинно-наслідковому ланцюжку: неплатоспроможність - неспроможність - банкрутство А. В. Кареліна. На нашу думку, такий ланцюжок відповідає дійсному стану справ виникнення банкрутства: спочатку виникає неплатоспроможність, яка переростає у неспроможність, а остання, у свою чергу, може стати банкрутством.

На сьогоднішній день у науковій літературі існує досить багато різноманітних поглядів щодо визначення сутності поняття банкрутства, але не існує єдиного підходу до його трактування. Звернемося ще до деяких джерел та наведемо приклади трактування поняття банкрутства.

На думку О.О. Терещенка, банкрутство підприємства – це наслідок глибокої фінансової кризи, система заходів щодо управління якою не дала позитивних результатів [24, с.13].

Заслуговує на увагу точка зору А. В. Череп, яка вважає, що банкрутство характеризує реалізацію катастрофічних ризиків підприємства в процесі його фінансової діяльності, внаслідок якої воно нездатне задовольнити у встановлені терміни пред'явлені з боку кредиторів вимоги і виконати зобов'язання перед бюджетом [27, с.208].

Банкрутство є крайньою формою кризового стану, коли підприємство не в силах заплатити свою заборгованість та відновити платоспроможність за рахунок власних джерел доходів. Банкрутство є результатом розвитку кризового стану підприємства та ринковим інструментом перерозподілу капіталу [2, с.9]. Як показує практика, банкрутство – неминуче явище ринкової економіки, яке є інструментом її оздоровлення, способом узгодити інтереси усіх учасників товарообігу, - вважає С. Г. Байкіна [2, с.4].

Як бачимо, наведені вище поняття поєднують наявність в ньому «кризового стану», «фінансової кризи». Подібне тлумачення надає й С. М. Онисько: «банкрутство – неспроможність боржника-підприємства платити за своїми борговими зобов'язаннями» [18, с.39].

Отже, існує велика кількість визначень поняття банкрутства, але, на думку С. Г. Байкіної, найбільш чітко дає Н. А. Бреславцева. Нею визначено, що банкрутство – це цивілізована форма вирішення конфлікту, який виник між кредиторами та боржником, яка дозволяє певною мірою зберегти інтереси обох сторін, тому що після завершення процедури банкрутства колишній боржник звільняється від зобов'язань, пов'язаних з бізнесом, що загинув, та знову має можливість підприємництва, а кредитор, у свою чергу, отримує частину затрачених коштів [2, с.10].

Вивчаючи літературу за темою дослідження (як друковані, так і електронні видання), ми звернули увагу на різноманітні визначення поняття банкрутства: «інститут ринкової економіки», «засіб порятунку активів», «могутній інструмент промислової політики»; «невід'ємний елемент ефективно функціонуючої ринкової економіки», «інструмент досягнення тих чи інших цілей економічної політики держави», «механізм повернення боргів» тощо. Знову-таки, звернемося до першоджерел.

«Банкрутство – це один з ключових елементів ринкової економіки... З економічного погляду банкрутство є неспроможністю продовження суб'єктом, який має значні борги перед кредиторами і зобов'язання перед бюджетом, своєї підприємницької діяльності внаслідок її економічної нерентабельності й безприбутковості. Наслідком незадовільного фінансового стану більшості вітчизняних підприємств стало катастрофічне збільшення їх кредиторської і дебіторської заборгованостей. Неплатоспроможність є, у свою чергу, підставою для оголошення підприємства банкрутом» - вважає Є. М. Андрущак [1, с.30].

І. Благун та Ю. Копчак розглядають банкрутство також як невід'ємний елемент ринкової економіки, який дає змогу перерозподілити обмежені ресурси й ефективно їх використовувати, є засобом захисту майнових прав власників [3].

Отже, і Є.М. Андрущак, і І. Благун та Ю. Копчак щодо банкрутства вживають термін «елемент» ринкової економіки. О.В. Коваленко та К.В. Пралічен також банкрутство розглядають як необхідний елемент ринкової економіки та негативний наслідок дії економічної кризи [13, с.100].

З точки зору інших дослідників, банкрутство – це механізм. Зокрема, О. Л. Пластун вважає, що банкрутство «з одного боку - це механізм повернення боргів кредиторів або ж результат глибокої фінансової кризи неплатоспроможності підприємства, свого роду система природного добору тощо, з іншого, метод нечесної конкурентної боротьби» [19, с.257].

С. Я. Єлецьких та Г. В. Тельнова вживають термін «система банкрутства»: «Система банкрутства включає цілий ряд логічних причинно-наслідкових, організаційних і методичних засобів, забезпечуваних державними органами влади» [9, с.41].

То що ж все-таки: інститут банкрутства, механізм чи система банкрутства? На нашу думку – інститут банкрутства. Наведемо деякі точки зору інших авторів на підтвердження власної.

Але спочатку – про поняття інститут. Інститут - (лат. Institutum встановлення, установа) - певна організація суспільної діяльності і соціальних відносин, яка втілює в собі норми економічного, політичного, правового, морального тощо, життя суспільства, а також соціальні правила життєдіяльності та поведінки людей; функція соціальних інститутів - регулювання тих чи інших сфер соціальних відносин; у праві - сукупність норм

права, регулюючих які-небудь однорідні, відокремлені громадські суспільні відносини, наприклад, інститут громадянства, інститут наслідування». П. А. Покритан наводить твердження, згідно якого інститут банкрутства - сукупність умов, правил, механізмів і норм, що визначають виробничо-фінансове становище підприємства, націлений на санірування економіки [21, с.83]. Є. Журабська та К. Сонін вважають банкрутство одним з найважливіших інститутів будь-якої ринкової економіки, зауважуючи при цьому, що його механізм визначається законом про банкрутство [10, с.127].

На думку О. А. Татаурової, банкрутство, як і будь-який інший економіко-правовий інститут, слід розглядати як інструмент досягнення тих чи інших цілей економічної політики держави. У першу чергу інститут банкрутства повинен служити механізмом встановлення більш ефективного режиму управління ресурсами на рівні підприємства. На різних стадіях банкрутства виникає ряд управлінських проблем, від вирішення яких багато в чому залежить доля підприємства [23, с.7].

С. В. Углова вважає інститут банкрутства одним із найважливіших елементів ринкової економіки, який покликаний стимулювати результативну діяльність господарюючих суб'єктів, сприяти ліквідації неефективних підприємств. У цілому, дії інституту банкрутства спрямовані на забезпечення реструктуризації проблемних підприємств у широкому розумінні, переводячи їх із категорії не конкурентоздатних в категорію конкурентоздатних [26, с.3].

Згідно точки зору Є.А. Подколзіної, під інститутом банкрутства розуміють сукупність правил, що регулюють поведінку економічних агентів в певній галузі, механізми примусу до їх виконання та трактувань, які визначають варіанти використання та слідуванням правилам [20].

Звичайно, наведений перелік точок зору далеко не повний і його можна було б продовжувати. Проте, на нашу думку, можна погодитись з тими дослідниками, які вважають, що інститут банкрутства є найважливішим елементом механізму ринкової економіки, а його призначення полягає в захисті соціально-економічних процесів від наслідків неефективної або недобросовісної діяльності їх учасників та невиконання взятих на себе зобов'язань.

Досліджуючи різні точки зору провідних та молодих науковців, можна зробити висновки, що в ході еволюції ринкових відносин банкрутство як економічне явище трансформується в інститут банкрутства як один з найбільш важливих елементів інфраструктури ринку. Інститут банкрутства виростає з банкрутства-інструменту, покликаного цивілізованим шляхом виводити з ладу непрацюючі господарські одиниці. Банкрутство-інструмент відрізняється від банкрутства-інституту: за його цілями; за способами їх досягнення.

Як вважає П. Михайліді, сьогодні інститут банкрутства має бути механізмом запобігання непродуктивному використанню активів підприємств; бути інструментом реабілітації підприємств, які опинилися на межі банкрутства, однак мають значні резерви для успішної фінансово-господарської діяльності в майбутньому та сприяти якнайповнішому задоволенню претензій кредиторів [17].

Розглядаючи істинне призначення інституту банкрутства, його економічний зміст А. Горелов вважає, що банкрутство, як і будь-який інший економіко-правовий інститут, варто розглядати як інструмент досягнення тих чи інших цілей економічної політики держави. Економічний зміст інституту банкрутства в тому і полягає, що цей інститут має служити механізмом встановлення більш ефективного режиму управління виробничими ресурсами на рівні господарських одиниць - підприємств. Із цього витікає висновок, що бан-

крутство – це не руйнівна, а творча сила (російською мовою «созидательная»), спрямована, в першу чергу, на відновлення нормальної роботи підприємства. Тільки ті матеріальні ресурси та структури управління ними, які в принципі не можуть ефективно використовуватися (або іншими словами – давати прибуток), мають бути ліквідовані. Але у більшості випадків відсутня принципова необхідність ліквідувати підприємство [8].

Відомо, що існує дві ознаки трансформації банкрутства-інструменту в банкрутство-інститут. Першою ознакою того, що банкрутство як інструмент трансформується в більш складну систему економічних відносин з приводу неспроможності підприємств, є перенесення акцентів з особистої відповідальності за ситуацію банкрутства на превентивні заходи щодо потенційних банкрутів.

Друга ознака формування банкрутства як інституту полягає в значному зростанні числа банкрутств господарюючих суб'єктів, що знаходить своє відображення в поступовому виділенні правової бази неспроможності із зведення загально цивільного і кримінального законодавства в самостійну галузь права.

Виходячи з вищенаведених тлумачень поняття інституту банкрутства науковців, та беручи до уваги основні критерії будь-якого економічного інституту (як форма поведінки учасників суспільного виробництва - формальні та неформальні правила економічної поведінки; як сукупність правил, пов'язаних з ними механізмів реалізації та норм поведінки, які структурують та полегшують взаємодію між людьми тощо), візьмемо на себе сміливість та наведемо власне бачення та визначення інституту банкрутства.

Інститут банкрутства – це комплексна система, до якої входять нормативно-правове забезпечення (закон та низка підзаконних актів про банкрутство), певне коло суб'єктів-учасників процедури банкрутства (держава в особі регулюючого органу, судова інстанція, підприємство-боржник, його власник та працівники, кредитори, інвестори, арбітражний керуючий), механізм проведення процедури банкрутства (досудова санація, судова санація, мирова угода, ліквідація), механізм розподілу майна боржника, механізм діагностики та попередження стану банкрутства. Важливо, що далеко не всі підприємства-боржники при проведенні процедури банкрутства отримують статус банкрута, адже інститут банкрутства покликаний, перш за все, стимулювати результативну діяльність господарюючих суб'єктів, а вже потім сприяти ліквідації неефективних підприємств. У цілому, дії інституту банкрутства спрямовані на забезпечення реструктуризації проблемних підприємств у широкому розумінні, переводячи їх із категорії не конкурентноздатних в категорію конкурентноздатних.

Висновок Інститут банкрутства виникає разом з інститутом власності і є необхідною складовою функціонування власності з моменту її появи до повного зникнення.

Сьогодні пересічні підприємці розуміють банкрутство, як фінансовий крах підприємства, після якого настає обов'язкова ліквідація підприємства та припинення його діяльності. Переважна більшість людей ділового світу сприймає банкрутство, як особистий провал, невдачу, руйнацію сподівань та втрату останньої надії. На жаль, в нашій країні дуже часто банкрутство підприємства означає крах та припинення його життєдіяльності. У зарубіжних країнах (зокрема, США) це лише етап в історії розвитку будь-якої фірми, компанії, після якого компанія може покращити свій стан та стати продуктивнішою. Це, так званий, «новий старт».

Інститут банкрутства на сьогодні пройшов досить тривалий шлях розвитку, але навіть нині існують проблеми щодо його науково-понятійного апарату. І юристи, і економісти часто не роблять відмінностей між такими поняттями, як «неспроможність», «неплатоспроможність», «банкрутство». У значній частині науково-теоретичних робіт та практич-

них статей ці поняття використовуються як синоніми. Нагадаємо, що у більшості зарубіжних країн використовується поняття «неспроможність», а термін «банкрутство» взагалі не використовується. То можливо й нам варто дослухатися до тих науковців, які вважають за потрібне замість терміну «банкрутство» використовувати термін «неспроможність». Тому ще й сьогодні перед наукою стоїть завдання створити такий понятійний апарат, щоб він був зрозумілий не лише для науковців, алей для пересічних підприємців-практиків. Але поки що ми вживаємо традиційний вислів – «банкрутство», проте ратуємо про заміну його на «неспроможність». А поняття «банкрут» та «банкрутство» залишити для використання останньої стадії процесу неспроможності – судової. Але це - тема окремої розмови.

Список використаних джерел

1. Андрущак, Є.М. Удосконалення інституту банкрутства /Є.М. Андрущак // Фінанси України. – 2001. - №9. – С. 29-36.
2. Байкина С. Учет и анализ банкротств: Учебное пособие // <http://lib.rus.ec/b/138765>
3. Благун, І. Проблеми неплатоспроможності та банкрутства підприємств в економіці України /Благун І., Копчак Ю. // Економіст. - 2004. - № 9. - С. 46-49.
4. Возіянова, Н. Ю. Удосконалення організаційно-економічного механізму управління банкрутством: Автореф. дис...канд. екон. наук. – Донецьк, 2001. – 18 с.
5. Волков, Л. В. Особенности банкротств российских предприятий: Дис. .. канд. экон. наук. – М. 2000. – 249 с.
6. Гаврилова, Н. В. Формирование института банкротства и его роль в экономике переходного периода : Дис... кан. экон. наук. – М., 2000. – 157с.
7. Глушаченко, С. Б.. Становление института банкротства в странах Древнего Востока и Античного мира / Глушаченко С. Б., Пиджаков А. Ю., Иванов П. Д. // История государства и права. – 2005. - №5. – С. 2- 3.
8. Горелов, А. О российской специфике института банкротства: экономический смысл банкротства // Рынок ценных бумаг.-1998. - № 19.// <http://www.lin.ru/document.htm?id=863417680622536575>
9. Єлецьких, С. Я. Фінансова санація та банкрутство підприємств: Навчальний посібник / Єлецьких С. Я., Тельнова Г. В. – К. : ЦУЛ, 2007. – 176 с.
10. Журабская, Е. Экономика и политика российских банкротств / Журабская Е., Сонин К. // Вопросы экономики. – 2004. - № 4. - С. 118-135.
11. Ирнов О. Банкрутство в Америке // <http://bankr.tst.ru/statji/amerika.shtml>.
12. Карелин, А. В. Законодательство стран СНГ о несостоятельности (банкрутстве) // Внешнеэкономический бюллетень. – 2003. - №9. – С.59 -67.
13. Коваленко, О. В. Загроза банкрутства промислових підприємств як наслідок економічної кризи / Коваленко О. В., Пралічен К. В // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2010. – № 2. – С. 100-104.
14. Копчак, Ю. С. Оцінка і прогнозування неплатоспроможності підприємств: Автореф. дис. канд. екон. наук. – Хмельницький, 2005. – 19 с.
15. Корженгулова, А. А. Сущность и развитие антикризисного управления предприятием // Экономика. – 2001. - №1. –С. 124 –129.
16. Кузнецов, А. Механизм государственного управления банкротством: организационно-экономический аспект // http://sebweb.narod.ru/libr_1_3_1.htm.
17. Михайлиди, П. Банкрутство: Дубина конкурентной борьбы или инструмент повышения эффективности экономики? // Зеркало недели. – 2004. - №35 (510).

18. Онисько, С. М. Фінансова санація та банкрутство підприємств : Підручник. – Львів : Магнолія, 2009. - 268 с.
19. Пластун, О. Л. Визначення сутності поняття «банкрутство» у сучасній науковій літературі // Вісник ЖДТУ. Економічні науки. -2005. - №2. – С. 257- 262.
20. Подколзина, Е. А. Формирование института банкротства в России: стимулы и поведение участников процедуры банкротства: Автореф. дис... канд.. экон. наук. – М., 2007. – 25 с.
21. Покрытан, П. А. Теория антикризисного управления : Учебно-практич. пособ. – М.: Изд. Центр ЕАОИ, 2007. – 327 с.
22. Словник сучасної економіки МАКМІЛЛАНА/ Пер. з англ. – К.: АртЕк, 2000. – 640 с.
23. Татаурова, О. А. Оценка несостоятельности предприятий с целью повышения эффективности принятия решений в процессе банкротства: Автореф. дис...канд. экон. наук. – Хабаровск, 2007. – 20 с.
24. Терещенко, О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств : Навчальний посібник. – К. : КНЕУ, 2000. – 412 с.
25. Тлумачний словник української мови. – К.: Вид-во «Аконіт», 1999. – 644 с.
26. Углова, С. В. Институт банкротства как инструмент реструктуризации промышленных предприятий: Автореф. дис... канд. экон. наук. – М., 2010. – 26 с
27. Череп, А. В. Фінансова санація та банкрутство суб'єктів господарювання: Підручник. – К. : Кондор, 2006. – 380 с.

Тельпіс О.В.*

АНТРОПОЛОГІЧНА ПРИРОДА ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

В своей статье автор анализирует основные концептуальные подходы при исследовании феномена политического лидерства. Акцентируется внимание на антропологической природе лидерства и его особенностях, а также на основных теоретических и методологических основах данного вопроса.

Ключевые слова: власть, лидерство, политическое лидерство, политическая власть, политическая антропология, международные отношения.

У статті автор аналізує основні концептуальні підходи до дослідження феномену політичного лідерства. Акцентується увага на антропологічній природі лідерства та його особливостях, а також на основних теоретичних та методологічних основах даного питання.

Ключові слова: влада, лідерство, політичне лідерство, політична влада, політична антропология, міжнародні відносини

In the article author analyze conceptual approach to phenomenon of political leadership. She actualizes on anthropological nature of leadership and its peculiarities as well as main theoretical and methodological basis of the question.

Key words: power, leadership, political leadership, political power, political anthropology, international relations

В умовах сучасного глобалізованого та політизованого світу, в епоху імплементації нової інформаційної ери все більш актуальним стає питання механізму побудови інформаційного образу об'єкта. Поняття лідерство вбирає в себе все більше інформаційного аспекту, набуваючи при цьому нового, більш антропологічного значення. Інформаційне суспільство стає набагато ближчим і має своє відображення на зовнішньо політичних курсах найвпливовіших країн світу, міжнародних організацій та транснаціональних корпорацій.

Інформаційний продукт стає все якіснішим, ведучі країни світу все більше вживають методів латентного інформаційного впливу, все більш серйозно підходять до процесу побудови іміджу, його регулювання, до інформаційного аспекту лідерства, тощо. На міжнародній арені виникає якісно нова ситуація, «контроль за інформацією», «могутність» і «впливовість» нерозривно пов'язані між собою. У зовнішній політиці управління інформаційними ресурсами перетворилося на життєво важливий атрибут, органічну складову стратегічного планування. Це стосується також усіх без винятку аспектів і вимірів зовнішньої політики [1].

Протягом усієї історії розвитку суспільства точаться суперечки навколо визначення суті і природи лідерства. Актуальним є питання важливості генетичного фонду, природ-

* аспірантка кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доц. Даниленко С.І.

женості тих рис характеру, які людина отримує з народження, або в важливість набутих рис характеру, та набутого лідерства. Чи лідером треба народитися, чи керівні здібності та якості можна культивувати або набути з досвідом, чи можна зарадити у виборі керівного стилю? Ці питання - одні з найбільш дискусійних в дослідженні управління.

Розглянемо погляди на ці та інші проблеми в історичному аспекті та наведемо кілька сучасних теорій і підходів.

Влада - це можливість реально вплинути на поведінку інших людей, тобто влада - це знаряддя впливу. В свою чергу, вплив - це будь-яка поведінка однієї людини чи групи осіб, що активно діє на поведінку, відчуття, стосунки інших людей. Проте влада не єдина основа лідерства, керівництва і такий підхід притаманний лише авторитаризму і застосовується по відношенню до формальної організаційної структури. Інше визначення розглядає адміністративне керівництво як «процес управління та впливу на спільну діяльність членів групи». Тому постає питання: менеджери і керівники - це люди, що виконують аналогічні дії або однакові функції чи між ними існує певна розбіжність? Згідно з Мурґедом і Гріффіном «управління спирається на формальну можливість впади впливати на людей, тим часом як керівництво є використанням непримусового впливу з тим, щоб координувати й узгоджувати діяльність членів групи для досягнення мети» [2].

Повний авторитет керівника, або авторитет лідера, виявляється при поєднанні формального та особистого авторитету особи, яка обіймає керівну посаду. Розподіл влади відбувається між членами групи за рішенням її керівника (лідера). Цей процес має назву делегування або децентралізації.

Влада - інструмент соціального управління, який здійснює цілеспрямований вплив на людську поведінку, призводить до виникнення, зміни чи припинення людських стосунків та взаємозв'язків між складовими соціоекономічної системи. Влада - право наказувати, вимагати виконання, приймати рішення, розподіляти ресурси, діяти | як організатор, керівник та контролер водночас. Розподіляючи владу між підлеглими, керівник залишає за собою функції координатора, тобто він може при необхідності втручатися у розвиток ситуації і коригувати діяльність персоналу.

Здатність лідера здійснювати вплив визначається рівнем керівного потенціалу, реалізовувати який керівник зобов'язаний у певних ситуаціях. Джерела керівної сили лідера полягають у тому, що обіймаючи посаду, він отримує певні права і повноваження, а також у набутому досвіді, авторитеті і професійних досягненнях [3].

Лідерство – це соціально-психологічний процес в колективі чи групі, побудований на впливі особистого авторитету людини на поведінку їх членів. Лідерство – стосунки домінування і підпорядкування, впливу і прямування в системі міжособистісних стосунків у групі. Лідерство (англ. leader — провідник, ведучий, керівник) виявляється у вмінні пробудити у співробітників мрію, до якої вони прагнуть наблизитися, «вдихнути» в них необхідну для цього енергію. В основі даного процесу лежить здатність лідерів притягувати до себе людей, несвідомо викликати почуття захоплення і любові. Невід'ємною властивістю лідера є наявність наслідувача. Лідерство – це питання сили впливу, що залежить від співвідношення особистих якостей лідера з якостями тих, на кого він хоче вплинути [4].

Лідерство - універсальний за своєю природою феномен суспільного життя. Воно існує скрізь - у великих і малих організаціях, в бізнесі і в релігії, в компаніях і університетах, в неформальних організаціях, у вуличних зграях і масових демонстраціях. Лідерство властиво будь-якій сфері людської діяльності, для існування і процесу якої потрібне виділення керівників і відомих, лідерів і послідовників. Спочатку, в примітивних суспільствах, де ще

не були виразно виражені і усвідомлені приватні інтереси автономної особи, а існували потреби нерозчленованого цілого (роду, племені), функції лідера були розвинуті слабо. Вони зводилися в основному до забезпечення фізичного виживання общинників.

Зростання різноманітності потреб, появу нових видів діяльності істотно ускладнили соціальні відносини, що зажадало впорядкування поведінки індивідів, гармонізації і узгодження людських потреб і дій. Тоді-то і з'явився політичний лідер, тобто людина, здатна визначати загальну мету, засоби їх досягнення, організувати процес розподілу ролей і функцій усередині співтовариства.

Інтерес до лідерства і спроби осмислити цей складний і важливий соціальний феномен сходять до глибокої старовини. Так, вже античні історики Геродот, Фукидід, Тацит, Плутарх і ін. ставили в центр історичних оповідань дії видатних осіб - монархів, вождів, полководців - або небожителів - богів.

Платон зображав лідера як людину, відмінну, з природженою схильністю до знання, любов'ю до істини, рішучим неприйняттям брехні. Його відрізняють скромність, благородність, справедливість, душевна досконалість. Таким, на думку філософа, є природжений філософ.

Значний внесок в розуміння політичного лідерства вніс Н.Макіавеллі. Одним з перших він дав розгорнений опис лідера-государя, розробив технологію політичної діяльності, лідерської активності. В його трактуванні політичний лідер - це государ, що об'єднує, репрезентує усе суспільство і використовує для збереження свого панування і підтримки громадського порядку будь-які засоби, у тому числі хитрість і силу. Він вважав, що політик повинен поєднувати в собі риси лева і лисиці: лисиці - щоб уникнути розставлених капканів; лева - щоб скрушити супротивника у відкритому бою. В своїй самій відомій роботі «Государ» Макіавеллі славить сильну особу володаря, непохитно затверджуючого високу державну мету і інтереси.

В цілому теорія лідерства Н.Макіавеллі містить чотири основні положення:

- влада лідера корениться в підтримці його прихильників;
- підлегли повинні знати, що вони можуть чекати від свого лідера, розуміти, що він чекає від них;
- лідер повинен володіти волею до виживання;
- правитель - завжди зразок мудрості і справедливості для своїх прихильників.

На подальший розвиток уявлень про лідерство помітний вплив зробила концепція Ф.Ніцше (1844-1900). Він намагався обґрунтувати, що тільки великі особи, надлюдина, як вищі представники людства, творять історію. Надлюдина не обмежена нормами існуючої моралі, стоїть по той бік добра і зла. На його думку, за застарілу мораль чіпляються слабкі. Мораль, за Ніцше, - «знаряддя слабих». Надлюдина може бути жорстокою до звичайних людей, це сильна вольова особа. Його відрізняють високі життєві сили і воля до перемоги.

Трактування марксизмом лідерства, не відкидаючи значення суб'єктивних чинників в історії, акцентувало увагу на такій якості лідерів, як вираз об'єктивно існуючих інтересів тих або інших класів, соціальних груп, наспілих потреб історичного розвитку. Отже, марксизм обмежує можливості активності політичних лідерів історичною необхідністю і класовими інтересами. Політичний лідер виступає тут самим здатним, свідомим і умілим виразником волі класу, тобто роль лідера, розглядається в обов'язковому зв'язку з діяльністю класів, соціальних груп [7].

Розглянемо декілька основних теорій розвитку лідерства:

1. Одним із механізмів, що пояснює виникнення лідерства у груповому процесі, є теорія «соціального обміну» Дж.Хоманса. Згідно теорії, соціальні відносини – це постійний

процес обміну, в якому залучені не лише матеріальні цінності, речі, а й емоції, почуття. У процесах обміну людина схильна вести розрахунки, основною метою яких є своєрідне «очікування винагороди». Це очікування як мотив поведінки здатне видозмінюватися від ситуації, але не зникає, залишаючись завжди домінуючою орієнтацією людини.

Виникнення лідерства – це результат своєрідного психологічного обміну цінностями між учасниками взаємодії. Цінності представлені в вигляді значущих особистісних якостей, вмій, знань, досвіду і реалізуються у міжособистісних взаємодіях з користю як для окремих індивідів, так і для групи в цілому. Тут основна складова обміну – ключові компоненти статусу, репрезентовані авторитетом і визнанням. Ці компоненти поряд із соціальним схваленням, грішми, повагою розглядаються як основні винагороди і цінності в сучасному суспільстві. Оцінка внеску індивіда відбувається не лише на діадному рівні взаємодії, але й охоплює загально-груповий рівень. Чим значуща цінність внеску індивіда в загальні результати, тим вищий його груповий статус (визнання лідерства), який виступає як своєрідна винагорода зі сторони групи.

2. Теорія людських ролей (Р.Бейлс) розглядає ролі «професіонала» лідера, орієнтованого на вирішення ділових проблем, і «соціально-емоційного фахівця», який вирішує проблеми людських стосунків.

3. Харизматична концепція – лідерство послане окремими видатними особами як деяка благодать («харизма»). Приклади таких лідерств як – Наполеон, Лінкольн, Уїнстон Черчель. Харизма – це наділення особистості властивостями, що викликають поклоніння перед нею і беззаперечну віру в її можливості. Ось деякі характеристики харизматичних особистостей: показна зовнішність, добрі риторичні здібності, незалежність характеру, гідна і впевнена манера триматися. У реальному житті харизматичність лідера викликає добровільне визнання його винятковості, що зумовлює безперечне підкорення, наслідування його дій і поведінки в цілому.

4. Прибічники інтерактивної теорії вважають, що лідером може стати будь-яка людина, яка займає відповідне місце в системі міжособистісних стосунків. Питання про те, хто конкретно візьме на себе лідерство, має вирішуватися з урахуванням індивідуальних особливостей кандидата в лідери, особистісних характеристик інших членів групи, наявної ситуації і виконуваного завдання.

5. Синтетична (або комплексна) теорія розглядає лідерство як процес організації міжособистісних стосунків у групі, а лідер як суб'єкт управління цим процесом, причому сам феномен лідерства розглядається в контексті спільної групової діяльності.

6. До ситуативної теорії. Цей підхід є загальновизнаним. Він визначає лідерство як продукт ситуації. Вимоги ситуації диктують вибір адекватних засобів і прийомів поведінки, відповідної комбінації особистісних рис, здатних максимально враховувати можливості зміни у її розвитку [5].

Тип лідера формується під впливом таких основних чинників:

- політичної системи суспільства (тоталітарне, демократичне і т.д.);
- виробничих відносин, які залежать від способу господарювання;
- загальнолюдських цінностей (не вбий, не вкради і т.д.);
- цінностей певного суспільства, які становлять мораль. Сюди можна віднести релігію, традиції, «неписані закони» тощо;
- психофізіологічної природи людини, яка зумовлена самим способом існування індивіда як частки природної системи (проявляється в основному в потребах);
- національним менталітетом.

Під національним менталітетом розумітимемо національний спосіб думання (склад мислення), тобто певний кут зору, під яким та чи інша нація розглядає й оцінює ті чи інші

явища дійсності. Цей «кут зору» зумовлений, у свою чергу, багатьма чинниками: традиціями, культурою, мовою, географічним розташуванням, способом праці (землеробство, рибальство, скотарство, мисливство, торгівля) та ін. Останні соціологічні дослідження свідчать, що ознака регіону є важливим компонентом у формуванні національного менталітету.

Окремим аспектом виступає **політичне лідерство**. Політичне життя суспільства є сукупністю політичних відносин. Вони розгортаються як сукупна діяльність соціальних спільностей та інститутів, організацій і окремих осіб, переслідуючи політичну мету.

Необхідним компонентом політичного життя суспільства є політична участь громадян. Це залучення в тій чи іншій формі людини або соціальної групи в політико-владні відносини, в процес ухвалення рішень і управління. Участь може бути прямою і опосередкованою, легальною і нелегальною, стихійним і свідомим і т.п.

Політична влада - це здатність суб'єкта проводити свою волю за допомогою правових і політичних норм (законів, інших нормативних документів), спираючись на примус і соціальний апарат примусу. Зміст політичної свідомості включає систему оцінок, значень і тверджень. Політична психологія утворюється з оцінок реальної дійсності і участі в політичному житті на основі емоцій, відчуттів, переживань. Політична участь може бути раціонально осмисленою, будуватися на основі системі уявлень - політичної ідеології. Наразі, у зв'язку з інформатизацією всіх сфер життя, та персоналізацією поданих інформаційних потоків, в сферу політичного також імплементавався антропологічний аспект [4].

Політична антропологія — напрямок досліджень в соціальній антропології, що займається вивченням політичного процесу та політичних інститутів в традиційних суспільствах. Об'єктом політичної антропології виступає людина, в тій або іншій формі що займається політичною діяльністю. Вона досліджує передумови, умови входження людей в цю сферу соціального життя, її цікавить особовий вимір політичних стосунків, вона прагне встановити «сліди присутності» людини в політиці. Як конкретна наука з потужним емпіричним базисом, Політична антропологія виникла на рубежі 30-40-х ХХ століття. Виникнення політичної антропології як спеціальної наукової дисципліни зв'язують з виходом в 1940 3-х класичних праць по африканістиці: двох робіт Е.Еванса-Прічарда, а також колективної праці «Політичні системи Африки (під редакцією Е.Еванса-Прічарда і М.Фортеса). У цих творах досліджувалися конкретні випадки архаїчних суспільств Тропічної Африки, повністю позбавлених звичних для європейця атрибутів політичної держави: держави з його апаратом примусу, адміністративної бюрократичної ієрархії.

Поряд з Африкою, методи політ-антропологічних досліджень застосовувалися і у вивченні інших, неафриканських архаїчних суспільств. Можна посперечатися на роботи британського антрополога А.Гольденвейзера, написані на основі його польових досліджень в Північній Америці а також на праці Р.Лоуї і В.Маклеуда. Спочатку виходячи за рамки африканістики, політичної антропології предметом свого аналізу вважала не лише політичне управління в архаїчних суспільствах, повністю або частково ізольованих від світових соціально-економічних зв'язків, але і політичну культуру тих традиційних суспільств, які були вже порівняно давно втягнуті в інтернаціональну систему стосунків і схильні до процесу модернізації.

У цьому сенсі предметом політичної антропології є динаміка інститутів соціального управління у всіх традиційних суспільствах, що переживають процес модернізації. Методи політичної антропології істотно збагатили сучасну політичну науку, звернувши її увагу на ті аспекти політичного, які виявляються в будь-яких, у тому числі і в сучасних за-

хідних суспільствах, але роль яких традиційно недооцінювалася політологами: це всякого роду неінституціолізовані ситуативні форми політики, її символічні, ігрові форми прояви, які особливо важливі на мікрополітичному рівні (усередині окремих груп і колективів). У радянському суспільствознавстві термін «Політична антропология» був табуїзований через свою невідповідність офіційному трактуванню політичного як виключно класово-державного [8].

Антропологічна природа політичного лідерства наразі вимагає глибокого дослідження індивідуальності лідера, його мотиваційної матриці, або ж характерних особливостей певної країни, що за певними ознаками може розглядатися як лідер в окремій сфері або системі, її культурно-політичної та етно-політичної ідентичності, внутрішньо культурних характеристик, ідеологічної бази, тощо.

Важливий внесок у розвиток антропологічної теорії вніс Зігмунд Фрейд. В період з 1895 по 1905 рік інновації Фрейда призвели до розвитку його теорії. Було розроблено топографічну модель психіки, яку вчений поділив на три секції: несвідоме, предсвідоме та свідоме. Він класифікував захисні механізми, які заважають деяким субстанціям з несвідомого потрапити в сферу свідомого. Однією з найдієвіших технік, що дозволяє розкрити несвідомі бажання, Фрейд вважав тлумачення сновидінь, бо під час сну ці захисні механізми послаблюють свою діяльність [9].

В 1915 році психоаналітична антропология набуває політичного значення. Так як Зігмунд Фрейд використав свої наукові здобутки та думки з необхідністю перенісши їх на колективне. В 1923 році Фрейд сформулював теорію функціонування психіки в термінах її структурної організації. Психічні функції було згруповано за роллю, яку вони відігравали у внутрішньому психічному конфлікті. Згідно Фрейдові, початком та основою психічного життя людини є різноманітні біологічні механізми. Так, він вважав, що у кожній людині закладені потяги до інцесту, канібалізму та жага вбивства. Фрейд наполягав на тому, що духовний онтогенез людини скорочено повторює хід розвитку людства в силу того, що у своїх психічних структурах кожна людина несе тягар переживань віддалених предків.

Фрейдизм - це філософія, що вбачає обумовленість явищ, творчості, культури та історії в цілому, психологічними факторами, явищами несвідомого. Несвідоме визначається прихильниками фрейдизму по-різному. У самого Зігмунда Фрейда - це психосексуальне устремління, у Фрідріха Адлера - комплекс неповноцінностей і прагнення до самоствердження, у Карла Юнга - колективне несвідоме і його архетипи (первообрази матері-землі, мудрого старого демона тощо, що лежать у основі міфів, символіки народної творчості, сновидінь тощо), у Леопольда Ранка - первинна травма народження. Фрейдизм представляє культурні, соціальні і політичні явища у вигляді результатів перетворення первинного несвідомого. Такими перетвореннями служать сублімація психосексуальної енергії, компенсація почуття неповноцінностей, інтеграція елементів колективного несвідомого або персоніфікація умов первинної травми народження - відповідно у різних школах фрейдизму [10].

Зрозуміло, що політичне лідерство в системі владних відносин займає особливе місце. І до дослідження природи політичного лідерства, особливо його персоніфікації слід відноситись з усією відповідальністю. Феномен політичного лідерства завжди привертав увагу представників світової політичної думки. Нікколо Макіавеллі розглядав політичного лідера як володаря, здатного використати всі доступні засоби для збереження влади, наведення порядку. Томас Карлейль і Ральф Волдо Емерсон вважали лідера творцем історії, наділеним особливим талантом. Ідею політичного лідера як надлюдини сформулював Фрідріх Ніцше. На його думку, політичний лідер — це завжди сильна особистість,

наділена всіма можливими достоїнствами, яка здатна нав'язати свою волю широким верствам. Габріель Тард розглядав феномен лідерства, виходячи з теорії наслідування. За Тардом, люди схильні діяти, наслідуючи поведінку яскравої особистості, якою є лідер. Марксистки розглядають політичне лідерство у контексті історичної необхідності і класових інтересів. У такому розумінні лідер обслуговує інтереси класу, що висунув його на політичну арену.

Політичний лідер - це людина, яка керує політичними процесами, робить вплив на соціальну поведінку індивідів, груп, прошарків і суспільства в цілому.

Політичне лідерство - це процес взаємодії, в ході якої одні люди (лідери) знають і виражають потреби і інтереси своїх послідовників і через це володіють престижем і впливом, а інші (їх прихильники) добровільно віддають їм частину своїх владних повноважень для здійснення цілеспрямованого представництва і реалізації власних інтересів.

Політичний лідер - це і центр влади, і «мозок» і «візитна картка» тих сил, які його висувають на елітарні лідируючі позиції. І забезпечують йому постійну, тривалу підтримку. Він - політичний менеджер, що управляє, керівник своїх послідовників і прихильників.

В структурі політичного лідерства можна виділити три основні компоненти: особові якості лідера, інструменти здійснення влади, ситуацію, в якій діє лідер, і вплив якої випробує. Залежно від комбінації цих трьох компонентів залежить ефективність його діяльності. Лідер повинен володіти певними якостями. Якості лідера дослідники об'єднують в три групи - природні, етичні і професійні. До числа природних якостей відносяться - сила характеру, рішучість, інтуїція, магнетизм особи. До числа етичних - гуманізм, відповідальність, чесність. До професійних якостей учені відносять аналітичні здібності, уміння швидко і точно орієнтуватися в обстановці, компетентність, гнучкість, готовність до компромісів.

Загальноновизнаною і такою, що зберігає актуальність є типологія лідерства М.Вебера. Він виділив три типи лідерства:

Традиційне лідерство – спирається на механізм традицій, ритуалів, силу звички. Звичка підкорятися заснована на вірі в святість традиції і передачі влади за спадком. Право ж на панування лідер придбає завдяки своєму походженню. Цей тип лідерства втілює правління вождів, старійшин, монархів.

Харизматичне лідерство припускає виняткові якості самого лідера, якими він володіє насправді або які приписуються йому його оточенням і всіляко роздуваються засобами масової інформації. Харизматичними лідерами були В.І. Ленін, І.Сталін, А.Гітлер, Мао Цзедун, Р.Хомейні та ін. Основою легітимності харизматичного лідера є його перевага над іншими.

Рационально-легальне (демократичне) лідерство засновано на існуючій в суспільстві нормативно-правовій базі. Наприклад, відповідно до конституційних норм громадяни обирають президента своєї країни, довіряючи йому на певний термін вищий пост в державі. Основою його легітимності є президентський статус (державна посада).

Політичні лідери можуть поєднувати в собі відразу декілька типів лідерства. Наприклад, рационально-правовий лідер може володіти і харизматичними якостями (Ш. де Голль - Франція, Рузвельт - США).

По стилю керівництва лідери діляться на три основні типу: авторитарний, демократичний і ліберальний.

Можлива диференціація і типологія політичного лідерства на основі комплексу чинників: а) якостей самого лідера; б) властивостей його прихильників; в) взаємозв'язки між лідером і прихильниками; г) ситуації, в якій здійснюється лідерство.

Виходячи з цих чинників, виділяють чотири збірні типи лідерів:

- «прапорonoсець». Володіє власним баченням реалій і перспектив, здатний визначати мету і способи їх досягнення, впливати на прихильників;

- «служитель». Виступає в ролі виразника інтересів своїх прихильників, керується їх бажаннями і діє від їх імені.

- «торговець». Здатний переконати людей в привабливості своїх ідей і планів, примусити їх «купити» ці ідеї і плани;

- «пожежник». Здатний відгукнутися на актуальні проблеми і насущні вимоги моменту, адекватно реагувати на них.

Відповідно до даної типології умовно до категорії лідерів - «прапорonoсців» можуть бути віднесені В.І.Ленін, М.Ганді, Мао-Цзедун, Мартін Лютер Кінг, Р.Хомейні; до категорії лідерів - «служителів» - Р.Рейган, Г.Коль, радянські лідери Л.І.Брежнев і К.У Черненко, виражаючи інтереси партійної бюрократії. Риси лідера - «торговця» властиві В.В.Жіріновському. Як «пожежники» через обставини в тому або іншому ступені виступає більшість лідерів [6].

Лідер наділяється особливими, інколи необмеженими повноваженнями. Функції політичного лідера вельми різноманітні. Вони залежать від суспільства і держави, в якій йому доводиться управляти, від конкретних задач, що стоять перед країною, від розстановки політичних сил. Найважливішими з цих функцій є: інтеграція суспільства, соціальної спільноти, класу, партії та ін. на підставі загальної мети, цінностей, політичних ідей. Визначення стратегічних орієнтирів в розвитку суспільства і держави. Участь в процесі вироблення і ухваленні політичних рішень, виявлення способів і методів реалізації програмної мети. Мобілізація мас на досягнення політичної мети. Соціальний арбітраж, підтримка порядку і законності. Комунікація влади і мас, зміцнення каналів політичного і емоційного зв'язку з громадянами, наприклад, за допомогою ЗМІ або в ході різних масових заходів, у тому числі і в період виборних кампаній. Легітимізація влади.

З перерахованих функцій видно, наскільки велика роль лідера в суспільстві і в будь-якій соціальній структурі. Тому у ряді країн (Франції, Японії, США і ін.) відбір і підготовка політичних лідерів починається ще в ранньому дитячому і підлітковому віці. Для цього навіть існують спеціальні школи і університети. Доброю школою для підготовки політичного лідера є його участь в суспільних рухах і активне членство в політичній партії. При цьому, разом з професійними здібностями потенційного лідера, велике значення надається його моральним якостям.

Нажаль, в Україні на даний момент потрібне регулювання системи відбору, виховання, підготовки лідерів починаючи з дитячого віку, з поглибленням на кожному із рівнів соціалізації особистості. Для ефективного результату потрібно чітко усвідомлювати ціль процесу та його етапи, які характерологічні особливості має мати лідер, якими методами інформаційного впливу та психології володіти, які навички мати. В аспекті політичного лідерства, в даному питанні слід розглянути ті якості, які притаманні вже тим особам, що досягли успіху, риси так званого успішного керівника.

Поділимо їх на психологічні, інтелектуальні, професійні і соціальні.

Психологічні – прагнення до лідерства, здатність керівництва; сильні вольові якості; готовність до розумного ризику; прагнення до успіху, честолобство; здатність до домінування в екстремальних умовах; комбінаторно-прогностичний тип мислення (варіантність, темп, гнучкість, інтуїтивність, логічність, прогностичність); стійкість проти стресу; швидка пристосованість до нових умов.

Інтелектуальні – прагнення до постійного самовдосконалення; схильність до сприйняття нових ідей і досягнень, здатність відрізнити їх від ілюзорних; широта мислення;

мистецтво швидко опрацьовувати інформацію і приймати рішення; здатність до самоаналізу; вміння розуміти, приймати і використовувати корисну думку, протилежну власній; психологічна освіта.

Професійні - вміння ефективно використовувати досягнення прогресу; глибоке знання особливостей функціонування ринкової економіки; здатність віднаходити резерви людського чинника на підприємстві; вміння заохочувати персонал до роботи і справедливо критикувати; мистецтво приймати нестандартні рішення; вміння ефективно розподіляти завдання і виділяти час; діловитість. Постійний вияв ініціативи.

Соціальні – вміння враховувати наслідки рішень; схильність керуватися принципами соціальної справедливості; мистецтво попереджати і розв'язувати конфлікти; вміння підтримувати стосунки з людьми; тактовність і ввічливість, переважання демократичності в стосунках з людьми; вміння брати на себе відповідальність; виконання правил організації; вміння заохочувати персонал до відвертості [11].

Американські дослідники Р. Блейк і Дж. Моутон запропонували модель управлінської сітки, побудовану на аналізі різних комбінацій ступеня уваги до виробництва і до людей. Використання цієї моделі дає змогу описати такі стилі керівництва:

1. Невтручання. Йому властивий низький рівень турботи про виробництво і людей. Керівник, що сповідує такий стиль, не керує, а сам багато працює, докладає мінімальних зусиль для того, щоб зберегти своє місце в організації. Цей стиль характеризують як «зубожіння» керівництва. При цьому докладання мінімальних зусиль для виконання роботи відповідає цілям збереження належності до організації. Стиль керівництва «сільським клубом». Характеризує його високий рівень турботи про людей і низький — про виробництво, прагнення до встановлення дружніх стосунків, зручного режиму роботи тощо. Досягнення конкретних результатів керівника цікавить значно менше.

2. Стиль «керівництво завданнями». В основі цього стилю максимальна турбота керівника про виробництво поєднана з мінімальною турботою про людей, тому його ще називають «режимом підпорядкування керівникові». Керівник дбає здебільшого про максимізацію виробничих показників шляхом реалізації наданих повноважень і встановлення контролю за діяльністю підлеглих, диктуючи їм свою волю. За таких умов ефективність діяльності організації від підлеглих майже не залежить.

3. Стиль «золотої середини». Керівник, який сповідує його, прагне поєднати орієнтацію як на завдання, так і на підлеглих та їхні інтереси.

4. Командний стиль. Його характеризують прагнення керівника поєднати в своїй діяльності інтерес до успіху виробництва й увагу до потреб людей. Такий стиль, на думку авторів моделі, є найефективнішим. Керівники намагаються створити згуртовані виробничі осередки, досягають високих результатів праці й високого ступеня задоволеності нею співробітниками. Цей стиль керівництва створює зорієнтований на досягнення мети колективний підхід, особливостями якого є прагнення оптимальних результатів діяльності організації за активної участі працівників, вияв ініціативи, колективне розв'язання конфліктів усіма зацікавленими сторонами тощо. При цьому досягнення цілей організації забезпечується зусиллями відданих спільній справі працівників, створюється система участі всіх членів організації у виробленні мети діяльності організації, що забезпечує атмосферу поваги, довіри та відповідальності.

На основі дослідження виявлено, що успішність (ефективність) роботи керівника пов'язана із стилем його управлінської діяльності, виявом стилю діяльності керівника є основні управлінські уміння, представники різних стилів розрізняються за співвідношеннями управлінських умінь [12].

Важливим аспектом також є політична культура. Мова йде про вплив на політика домінуючого у суспільстві типу політичної культури, яка включає у себе народні стереотипи ідеального політика, а також орієнтацію на припустимі правила політичної боротьби. Наприклад, у патріархальній культурі домінує орієнтація на лідера-героя, у підданській - на лідера -»батька», лідера-господаря, лідера-вождя, а в громадянській - на лідера-служителя, лідера-адміністратора.

Фактор політичної культури визначає й загальну налаштованість виступів політиків. В Україні, де завжди актуальним було питання: «Хто винен?», населення більше схильне довіряти тому, хто більше критикує і звинувачує. Дослідники американської електоральної культури зазначають інший цікавий факт: політики, що виступають з поганими прогнозами, у більшості випадків зазнають поразки.

Звернемо увагу на ситуаційний фактор: людство завжди здійснюється у контексті конкретної економічної, політичної, соціальної і міжнародної ситуації. Роль ситуації зумовлюється її впливом на висування першочергових завдань керівництва, на створення умов, в межах яких лідеру доводиться діяти, визначає коло потенційних прибічників і опонентів, здійснює вплив на формування певного типу політика. Наприклад, ситуація війни чи кризи продукує тип жорсткого політика.

Важливим є і, відповідно, потенціал організації, на яку опирається політик, в тому числі її здатність до проведення ефективної електоральної політики під час виборів, її імідж та політична доктрина. На політика переноситься образ його організації, що посилює позитивне чи негативне сприйняття політика масами.

Крім вказаних факторів, характер лідерства визначається індивідуальними рисами політика. Особистісні якості політика: моральні, організаційні якості та здатності, що визначають професійність у сфері як правило, призводить до створення авторитарних тенденцій у керівництві, а еволюційний шлях - демократичних. Акцентувати увагу слід на характеристиках послідовників: їх переваги, очікування та орієнтації, стереотипи мислення, індивідуальних рисах, що впливають на формування лідера. До цих рис слід віднести: здатність акумулювати та відобразити у своїй діяльності інтереси широких мас, здатність підкоряти своїй волі оточуючих, певний ступінь амбіційності, висока працездатність та володіння собою, мужність брати на себе ініціативу і відповідальність за власні дії та дії своїх прибічників, здатність висувати нові політичні ідеї, комбінувати та удосконалювати раніше висунені, уміння вибудовувати з розрізнених ідей цілісні програми політичних дій, рішучість у відстоюванні своєї позиції, здатність здобувати вигоду з будь-яких змін політичної ситуації, інтуїція, що дозволяє прийняти потрібні рішення у потрібний час.

Природно, що у кожного великого політичного лідера окреслені якості проявляються чітко індивідуально. Окремі риси набувають домінуючого характеру, інші відходять на задній план. Крім того, лідерів відрізняє наявність багатьох чисто індивідуальних, присутніх тільки їм, рис, що формує особливий стиль лідерства. Серед інших особистісних характеристик, детермінуючих характер лідерства, дослідники виділяють: уявлення політика про самого себе, якість самооцінки, мотивацію, що визначає політичну поведінку, систему політичних переконань, стиль прийняття політичних рішень, стиль міжособистісних відносин, стійкість до стресу.

Політичне переконання, самооцінка і мотивація здобуття влади накладають найбільший відбиток на виконання політиком своїх ролей. Ідеальний приклад політичного лідерства - це політик з адекватною самооцінкою і мотивацією на досягнення суспільного блага. Завищена чи занижена самооцінка лідера держави може мати неоднозначні на-

слідки для внутрішнього та міжнародного становища країни: спроба довести собі й оточуючим власну значущість може призвести до прийняття хоч і ефективних, але в той же час ризикованих за своїми наслідками політичних рішень. Настільки ж різноманітними можуть бути спонукаючі мотиви, якими керується політик у своєму прагненні до влади: це може бути одночасно і мотив виконання обов'язку перед своїми послідовниками, і мотиви особистого самоствердження.

В міжнародних відносинах лідерство відіграє важливу роль. Особливості суперечливого руху міжнародних систем, як і інших типів систем, що поєднують статику та динаміку, одноманітність та різноманітність, лінійність та циклічність, визначаються їхнім прагненням до рівноваги, що постійно порушується розвитком. Без стану рівноваги один елемент може одержати перевагу чи підпорядкувати собі інших. У ситуації відсутності центру влади та силового характеру відносин між державами (елементами) система рівноваги може бути досягнута через реалізацію принципу силової рівноваги (баланс сил). Сила в цьому контексті – це категорія системних відносин, оскільки визначеності та змісту набуває у співвідношенні з силою інших держав, що опосередковується структурними характеристиками системи, її полярністю.

Міжнародна система прагне зберегти стабільність системи й одночасно автономність її елементів, оскільки принцип суверенітету, невтручання у внутрішню політику є основою функціонування міжнародних систем Вестфальської моделі. Структуру системи формує взаємодія елементів, тому вона не передує елементам, вона формується та розвивається разом з ними, іншими словами, система та елементи взаємно формують один одного. Водночас структура, створена взаємодією елементів, впливає на їх поведінку, інтереси, мотивацію діяльності, ідентичності; загалом вона «задає» принципи розподілу можливостей серед елементів (держав) у системі, регулюючи їх поведінку [13].

Однак структура міжнародних відносин формується відносно невеликою кількістю держав-акторів, здатних підтримувати та гарантувати принципи функціонування системи та правила гри у ній. «Коли кількість дійових осіб (на міжнародній арені) зростає..., кількість головних дійових осіб не зростає в тій самій пропорції, а часто й узагалі не зростає», – зазначає Р. Арон (R. Aron) [14]. Ситуацію, в якій одна держава достатньо сильна для того, щоб підтримувати обов'язкові правила функціонування міжнародних відносин, і прагне цього, Р. Кохейн (R. Keohane) та Дж. Най (J. Nye) визначають як гегемонію. Отже, гегемонія встановлює та забезпечує контроль лише над загальними правилами зовнішніх відносин між державами, тоді як імперія контролює внутрішні та зовнішні процеси підкорених політичних одиниць, що може так само бути моделлю жорсткої ієрархізації та стабілізації міжнародного середовища. Р. Гілпін (R. Gilpin), один з представників теорії гегемоністської стабільності, стверджує, що період найбільшої стабільності міжнародної системи, що перебуває в постійному розвитку, припадає на період стійкого впливу чергового гегемона. Крім гегемоністської структури міжнародної системи, Р. Гілпін виділяє також біполярну та багатополярну, принципами яких були відповідно стримування та баланс сил [15].

К. Волтц вважає стабільністю стан системи, при якому вона здатна продовжувати своє існування, не руйнуючись. Це можливо, коли а) система міждержавних відносин функціонує як саморегульовальна система; б) стабільність є системним станом, а не набором певних умов (наприклад, відсутність війни); в) існує зв'язок між виживанням системи та її здатністю адаптуватися до змін. Отже, стабільність містить два аспекти – динаміку (розвиток, трансформації) і статику (порядок) [16]. Останній передбачає домінуючий тип (модель) зовнішньополітичної поведінки держав, а також системні правила, які відображають

загальні принципи та моральні цінності, і забезпечують стабільність. На системних правилах, які формуються на основі спільних інтересів, інститутів та цінностей в процесі співпраці держав, наголошують представники неоліберального напрямку в теорії міжнародних відносин. Проте неореалісти в досягненні стабільності міжнародної системи більше ваги надають державі-гегемону, яка здатна гарантувати дотримання цих правил. Ця традиція також пов'язує стабільність з політикою балансу сил, коли жодна держава не розраховує одержати вигоду від його порушення. Вирішальна роль належить державам – світовими лідерам.

Список використаних джерел

1. Варивода Я.О. «Інформаційні стратегії у зовнішній політиці США та Росії за кризових умов». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dlib.com.ua/informat-siyuni-stratehiyi-u-zovnishniy-politytsi-ssha-ta-rosiyi-za-kryzovykh-umov.html>
2. Ашин Т.К., Понделков А.В., Игнатов В.Г., Старостин А.М. Основы политической элитологии. М., 1999.
3. Основы политической науки. Курс лекцій за ред. Б.Кухти, Ч. І. З історії політичної думки: від стародавності до наших днів. Львів, 1997.
4. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни. За ред. Б.Кухти. Львів, 2003.
5. Менегетти Антонио. Психология лидера. М., 2002.
6. Гелей С. Д., Рутар С. М. Политология: Навч. посіб. - 6-те вид., перероб. і доп. - К.: Знання, 2007. - 309 с.
7. Политология / Ф.М. Кирилук, М.І. Обушний, М.І. Хилько та ін.; За ред. Ф.М. Кирилюка. - К.: Здоров'я, 2004. - 776 с.
8. Баландье Ж. Политическая антропология. Пер. с фр. — М.: Науч. мир., 2001 г.
9. Зигмунд Фрейд. Введение в психоанализ. Лекции. — СПб.: Питер, 2007
10. Психология личности. Навчальний посібник. 3-є видання. Заброцький М.М, Савиченко О.М., Тичина. Київ: Освіта України, 2009 р.
11. Лідерство як соціально-психологічний феномен (Логунова М. М. Соціально-психологічні аспекти управлінської діяльності). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.center.gov.ua/statti/liderstvo-yak-socialnopsihologichniiy-fenomen-logunova-m-m-socialnopsihologichni-aspekti-upravlinskoyi-diyalnosti.html>
12. Тидор С.Н. Психология управления: от личности к команде. - Петрозаводск, «Фоллиум», 1996.
13. Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10-11 травня 2007 року) / Укл. Поліщук М., Скочиляс Л., Угрин Л. – Львів, ЦПД, 2008. - 308 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postua.info/ugryn.htm>
14. Арон Р. Мир і війна між націями: Пер з фр. – К.: МП: «Юніверс», 2000. – 688 с.
15. Баталов Э. Я. Мировое развитие и мировой порядок. Анализ современных американских концепций. – М.: РОССПЭН, 2005. – 366 с.
16. Цыганков П. А. Мировая политика и ее содержание // Международные процессы. – 2005. – №1.
17. Jim Rohn, The Jim Rohn Classic. Published by Nightingale-Conant Corporation, 2008. ASIN B001M9M8Z8

Черцова О.В.*

КРИЗА НЕОЛІБЕРАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ДЕМОКРАТІЇ

В статье освещены причины кризиса неолиберальной модели демократии. Доказано, что кризис неолиберальной модели демократии является важной составляющей кризиса глобальной системы, который продолжается со времени распада биполярной системы. Отмечено, что после ослабления США на протяжении периода, когда продолжался мировой экономический кризис, глобальная демократия отступила от западной модели демократизации.

Ключевые слова: модель демократии, экономический кризис, международная система, демократизация.

У статті висвітлено причини кризи неоліберальної моделі демократії. Доведено, що криза неоліберальної моделі демократії є важливою частиною криз глобальної системи, що триває з часу розпаду біполярної системи. Відмічено, що після ослаблення США протягом часу, коли тривала світова економічна криза, глобальна демократія відступила від західної моделі демократизації.

Ключові слова: модель демократії, економічна криза, міжнародна система, демократизація.

In the article reasons of neoliberal model democracy crises are highlighted. It is proved that neoliberal model democracy crises is essential part of global system crises that is going on since the bipolar system's collapse. After the weakening of the USA during the last world economic crisis global democracy retreat from the western model of democratization is noticed.

Key words: democracy model, economic crisis, international system, democratization.

Глобальна фінансово-економічна криза 2007-2009 рр., на думку все більшої кількості вчених, є, насамперед однією з ознак глобальної системної кризи. Це свідчить про те, що елементи кризи можна знайти у всіх сферах життєдіяльності людини, соціально-економічній або політичній. У контексті вивчення проблеми розширення демократії необхідно зауважити, що глобальна системна криза торкнулася і сучасних процесів демократизації, однією з головних тенденцій трансформації міжнародної системи. Прикладом так званої, вже «четвертої» хвилі демократизації спостерігаємо в Тунісі, а потім в Єгипті. Очікується її подальше розповсюдження на Близький Схід та на інші регіони. Це пов'язано з тим, що природа кризи досить складна і багатогранна. Глобальна системна криза не просто фінансова («банківська») або економічна («іпотечна», «продовольча», «енергетична» тощо)

* здобувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Рижков М.М.

- це криза колишнього світоустрою та світового порядку, і перш за все - неоліберальної моделі глобалізації та, відповідно демократизації в тому вигляді, як вона сформувалася до кінця ХХ ст.

Останні події в Єгипті та на Близькому світі засвідчують той факт, що за допомогою новітніх технологій й Інтернету можуть здійснюватись перевороти і повалення авторитарних режимів. Але особливістю такої демократизації може стати й те, що до влади за допомогою демократичних процедур та «чесних» виборів прийдуть радикальні угруповання, зокрема заборонені раніше, за часів авторитарного правління президента Єгипту Мубарака «Брати мусульмани». Можливість виникнення нових соціальних протестів збільшується й з-за розриву доходів між бідними і багатими країнами, який за останні 60 років тільки поглиблювався, не говорячи вже про ідеологічні, культурні і релігійні розбіжності, протиріччя та конфлікти між Заходом та іншим світом.

Саме зараз актуалізується робота С.Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій». На думку вченого загрозу міжнародній системі створить «зіткнення цивілізацій», яке стане панівним фактором світової політики [1, с.8]. Найважливіші кордони, які розділяють людство, і переважні джерела конфліктів будуть визначатися не ідеологією й економікою, а культурою. Найбільш значущі конфлікти глобальної політики будуть виникати між націями й групами, що належать до різних цивілізацій. Взаємодія великих цивілізацій формуватиме світ, який буде характеризуватися розподілом на розвинутий Захід та інший світ, що робить зіткнення цивілізацій неминучим. Особливо загрозливий виклик західним інтересам, цінностям і могутності кидає конфуціансько-ісламський блок [2, с.28-30].

За таких обставин констатуємо повернення інтересу до моделей протистояння «Схід-Захід», «Північ-Південь», «молодого» та «постарілого» покоління. Відтак, стає актуальнішою парадигма «співіснування двох світів», заможного і бідного. Першу зону складають Захід і Японія, другу – решта світу. Відтак, все вірогіднішим стає світовий хаос, що обумовлений послабленням окремих державних механізмів, інтенсифікацією релігійних та етнічних конфліктів, криміналізацією життя, збільшенням потоку біженців і динамікою змін, які відбулися за дуже короткий час. Все вищезазначене обумовлює подальше загострення глобальної системної кризи, що беззаперечно торкається й розвитку інститутів демократичного суспільства за неоліберальним зразком.

Після розпаду біполярної міжнародної системи ситуація досить швидких і дуже суттєвих для всього світового співтовариства змін вимагала адекватного пояснення їх причин. Таким поясненням стала вельми зручна в ідеологічному плані доктрина «глобального демократичного переходу» (global democracy transit), що прийшла на зміну моделі протистояння «світової системи капіталізму» зі «світовою соціалістичною системою». Але слабе пророблення цієї доктрини і відсутність ефективних механізмів її імплементації, враховуючи національно-культурні особливості країн її розповсюдження стали однією з причин виникнення кризи неоліберальної моделі демократії. З'являються нові питання щодо доцільності нав'язування демократичних принципів за неоліберальним зразком, з-за поглиблення протиріч між цивілізаціями та регіонами світу. В цьому зв'язку констатуємо відсутність консолідованої позиції вчених і політиків стосовно сутності демократизації і її майбутнього.

Складності, що виникають з трактуванням такого багатогранного та неосмисленого до кінця поняття, як «демократія» можливо зняти шляхом використання різних складно значеннєвих категорій, наприклад — «демократура», «квазідемократія», «псевдодемократія», «делегативна демократія» [4, с.57] та інші, відносно політичних режимів, які відповідають за власними основними інституційними і функціональними параметрами так

званим ліберальним демократичним системам. Інакше кажучи, погляду дослідників, що працюють у руслі «транзитологічної» (перехідної) парадигми, постає не об'єкт дослідження, наприклад система інститутів або функціонування еліти будь-якої країни, а обов'язкове порівняння з аналогічними феноменами, по меншій мірі за зовнішніми типологічними ознаками існуючих демократичних систем. Таким чином, фіксується наявність певного відхилення від західних «рамки» ліберальної демократії та констатується стан невідповідності.

У зв'язку з очевидною невідповідністю теорії і практики в багатьох країнах, що пішли по шляху демократичних перетворень, постає питання про кризу транзитології як аналітичної моделі. Висловлюється ідея, що вона більше не здатна вбирати в себе все різноманіття демократій [5, с.57-58]. Виявляється, що за винятком двадцяти країн Латинської Америки, Південно-Східної Азії та Центральної Європи, в яких «перехідний період» завершився відносно успішно, більшість держав тих же регіонів та деяких інших, аж ніяк не перебувають на шляху до демократії, навіть з приставками «квазі» або «псевдо». Навпаки, констатуємо стійкий рух у бік від демократії в напрямку нових авторитарних режимів у формі олігархічних, сімейних, кланових, етнопонаціональних та інших диктатур. Ніяк не вирішуються, а в багатьох країнах посилюються проблеми бідності, голоду, хвороб, безробіття, неписьменності, що сприяє зміцненню соціально-економічних передумов для того, щоб демократія, громадянське суспільство і правова свідомість не сформувалися там ніколи.

В цьому контексті необхідно зауважити, що демократії не може бути без врахування головних принципів кожного суспільства. Але протиріччя полягає в тому, що демократії не може бути й без конфлікту інтересів, які виникають при дотриманні її головних принципів - конституціоналізм, легітимність, вільні вибори управителів, мажоритарність (правління більшості) і повага до опозиції, конституційні гарантії індивідуальних прав і свобод. Існують різні концепції демократії: ліберальні, консервативні, популістські, комуністичні і анархістські. Зазначимо, що значною популярністю користуються плюралістичні й елітарні концепції, ідеї прямої і представницької демократії, моделі охоронної демократії та демократії, що розвивається, партіципаторної демократії (або демократії прямої участі). До кінця ХХ ст. помітно знизилася увага до ідеологічних конструкцій на кшталт «демократія рад», пролетарська, буржуазна, дрібнобуржуазна тощо і «народної» демократії. Але навпаки, констатуємо, що зріс інтерес до різних націоналістичних і «цивілізаційних» версій демократії.

Класичний лібералізм розглядає демократію не стільки як порядок, що дозволяє громадянам брати участь у політичному житті, скільки як механізм, що захищає їх від свавілля влади і беззаконних дій інших людей. Зазначимо, що ця ідея розвивалася Томасом Гоббсом, який визнавав, що суверенітет належить громадянам, але вони делегують його обраним представникам, так як тільки сильна держава в змозі захистити своїх громадян. З ним пізніше погодився Джеймс Медісон, який стверджував, що мета демократичного уряду - захистити суспільне благо і особисті права, Джон Локк і Шарль Луї Монтеск'є писали про необхідність конституційних обмежувачів влади, що виражався б передусім у поділі повноважень законодавчої, виконавчої та судової влади. Монтеск'є вважав: «Щоб не було можливості зловживати владою, необхідний такий порядок речей, при якому різні влади могли б взаємно стримувати одна одну» [6, с.95].

Говорячи про кризу неліберальної моделі демократії необхідно коротко зупинитися на основних етапах або «хвилях» демократизації. Це необхідно для більш глибокого розуміння суті кризи та визначення трансформаційної динаміки демократичних перетворень

у світі. Отже, на початку 90-х років в політичну науку увійшло нове поняття – «хвилі демократизації», що співпало з закінченням періоду «холодної» війни і з очікуванням триумфу демократії як закономірного підсумку перемоги більш «прогресивного» соціального ладу над «менш прогресивним» [7, с.15-17].

Важливе значення в розробці теорії хвиль демократичного процесу та аналізу його сучасної хвилі належить вже згадуваному відомому американському політологу, директору американського Інституту стратегічних досліджень Гарвардського Університету С. Гантінгтону, який видав у 1991 р. монографію «Третя хвиля. Демократизація в кінці ХХ століття» і дав розгорнуту й цілісну картину того, які насправді відбуваються в сучасному світі зміни. Вчений проаналізував передумови, хід та перспективи переходу від тоталітаризму й авторитаризму до демократії.

У даній роботі С. Гантінгтон пропонує наступне визначення «демократичної хвилі» (або «хвилі демократизації»): «Хвиля демократизації - це перехід групи країн від недемократичних режимів до демократичних, що протікає в певний період часу і за чисельністю істотно перевищує ті країни, в яких за той же період часу розвиток протікає в протилежному (тобто антидемократичному) напрямі» [8, С.15]. Ця хвиля включає в себе також лібералізацію і часткову демократизацію міжнародної системи. Однак історія, а, отже, і політичний час, не являють собою прямолінійний одновекторний процес. У процитованому визначенні С. Гантінгтона вказується і на наявність у рамках демократичної хвилі протилежних, тобто антидемократичних процесів [9, с.46]. Мова, таким чином, йде про кількісну перевагу демократичних тенденцій в рамках відповідного відрізка часу над недемократичними нормами і процедурами.

Історія знає і інші періоди, коли в більшості країн переважали протилежні тенденції, пов'язані перш за все з посиленням антидемократичних сил, поразкою демократії та встановленням авторитарних чи тоталітарних режимів. Ці етапи в історії С. Гантінгтон називає «назадньою хвилею» (або «хвилею відкоту» від демократизації – «reverse wave»). На основі аналізу історичного матеріалу, пов'язаного як зі становленням демократичних режимів, так і з їх тимчасовим (хоча протяжність в часі могла бути досить значною) поразкою, С. Гантінгтон виділяє наступні хвилі демократизації: Перша, довга хвиля демократизації - 1828-1926 рр.; Перша хвиля відкоту - 1922-1942 рр.; Друга коротка хвиля демократизації - 1943-1962 рр.; Друга хвиля відкоту - 1958-1975 рр.; Третя хвиля демократизації - з 1974 р. [10, с.6].

Відомий російський політолог А. Мельвіль вважає, що «в оцінці перспектив нинішньої хвилі демократизації і загрозливих їй чинників недоречно як короткозорий оптимізм, заснований на сліпій вірі у переможну магію демократичної фразеології, так і сумний песимізм, спричинений історичною неминучістю чергування демократичних і авторитарних циклів. Зрештою, досвід минулого – зовсім не завжди достовірна відповідь на виклик майбутнього» [11, с.120-121].

Натомість дещо іншу періодизацію хвиль демократичного процесу дає американський політолог Ф. Шміттер, який виділяє наступні чотири періоди глобальної демократизації: Перша хвиля - період, умовно бере початок з революції 1848 р., після якої, однак, до 1852 багато країн (зокрема Франція, Німеччина, Австро-Угорщина) повернулися до авторитарних форм правління; Друга хвиля - після першої світової війни, коли в результаті поразки Німеччини, а також розпаду Російської та Австро-Угорської імперій, у Східній та Центральній Європі з'являються нові держави, в багатьох з них спочатку встановлюються демократичні форми правління; Третя хвиля - після другої світової війни; Четверта хвиля - бере початок з військового перевороту 1974 р. в Португалії [12, с.98].

Отже, характерною рисою сучасної демократичної хвилі, під час дії якої спостерігаємо кризу неоліберальної моделі демократизації є, порівняно з попередніми хвилями демократичного процесу її більш глобальний характер, тому що вона охоплює практично всі континенти. Причини розширення глобалізації світового демократичного процесу С. Гантінгтон пояснює наступними факторами: 1) Криза легітимності авторитарних і тоталітарних систем; 2) Безпрецедентне зростання світової економіки в 60-і роки, а також зростання освіти і збільшення міського середнього класу, 3) Серйозні зміни в доктрині католицької церкви в 60-і роки; 4) Зміна політичного курсу провідних світових політичних сил (США, СРСР, Європейське співтовариство); 5) Демонстраційний ефект, посилений новими засобами міжнародної комунікації, а також початковим досвідом переходу до демократії в рамках третьої хвилі, який грав стимулюючу роль і служив моделлю для наступних зусиль щодо зміни режиму в інших країнах [13, с.24].

Для багатьох несоціалістичних автократичних систем ідеологічним виправданням авторитарного правління були апеляція до порядку і націоналізм. У більшості країн з недовготривалим демократичним (або квазідемократичним) правлінням обстановка крайньої дестабілізації і політичного хаосу, нерідко в поєднанні з погіршенням економічної ситуації і різким зниженням життєвого рівня, у значній частини населення асоціювалася саме з демократією. У багатьох країнах (особливо в Латинській Америці і Африці) це спрощувало здійснення переворотів і переходів до авторитарного правління. В ході безпосереднього функціонування останнього знаряддям легітимізації режиму є націоналізм, пов'язаний з висуненням і розвитком тези про загальнонаціональну єдність. У ряді випадків, як правило, в умовах кризи авторитарного правління, націоналізм виходить за рамки внутрішньої політики держави, перетворюється на засіб зовнішньополітичної експансії і одночасно має на меті зміцнити легітимність системи, що істотно похитнулася.

До числа найбільш важливих рис моделі ліберальної демократії відносяться домінуюча роль США як світового економічного, політичного і військового лідера, повне відділення в економіці фінансової сфери від виробничої і пов'язана з цим наявність величезної кількості нічим не забезпечених фінансових активів, поширення вшир інститутів ліберальної демократії безвідносно до того, чи існують для них необхідні умови і передумови. Глобальна криза виявила багато суперечностей і неспроможність цих складових колишньої неоліберальної парадигми. У той же час більшість держав (можливо, за винятком Китаю) виявилися не готовими до перегляду колишнього неоліберального курсу і в даний час не мають ефективної стратегії подолання кризи.

Необхідно відзначити, що в перспективі досить серйозними будуть соціальні та політичні наслідки нової (другої) хвилі глобальної кризи, яка може вибухнути приблизно в 2012-2013 рр.. Саме в цей період можливі нові великі потрясіння, пов'язані з кризою фінансової системи США і зі зміною колишнього світового порядку. У цей період можуть розпочатися глобальні геополітичні та гео економічні зміни, які неминуче торкнуться і України. Разом з тим саме ці потрясіння зможуть, нарешті, відкрити можливості для дійсно глибокої перебудови світового порядку, для формування «багатополюсного» світу, для впровадження і поширення принципово новітніх технологій (біотехнологій, нанотехнологій, нових екологічно чистих джерел енергії). Крім того, почнуться процеси вироблення нової моделі ліберальної демократії, що враховуватиме умови глобального світу XXI ст., його поліцентричний і поліцивілізаційний характер [14].

Як зазначає російський дослідник І.А. Чихарев в основі глобальної фінансово-економічної кризи, а також моделі неоліберальної демократії закладено «кризу світоуправління». Автор зазначає, що «організаційно-політична інфраструктура світового

співтовариства формується з кінця XV століття. У її центрі - управлінська діяльність держав-лідерів, інноваційних націй, які в умовах міжнародної конкуренції, проходячи відбір у великих військових конфліктах, створюють і розвивають основи сучасної світ-системи: технологічну (від каравел до систем глобального позиціонування), фінансову (від нідерландських банків до електронних бірж), інформаційну (від меркаторовських карт до геоінформаційних систем) та політичну (від договорів у Вестфалії до Об'єднаних Націй, ЄС і НАТО)». З кінця XIX століття, з появою і інтенсивним розвитком миттєвої комунікації, названі підсистеми якісно ускладнюються, проте організаційно-управлінська інфраструктура залишається принципово незмінною: система конкуренції провідних держав і жорсткого відбору лідера в першій половині XX століття набуває форми світових воєн [15].

Жорсткий конкурентний відбір успішно пройшли США, яким вдалося стати лідером у здійсненні інноваційного прориву (перше післявоєнне покоління людства, за оцінками О. Тоффлера, створило не меншу кількість продуктивних нововведень, ніж всі попередні покоління, разом узяті), зіграти визначальну роль в інформаційній революції, сконструювати глобальну економічну та фінансову систему [16]. До кінця 60-х - початку 70-х років XX ст. світ-система зіткнулася з низкою проблем, які формують порядок денний майбутнього циклу інновацій і не знаходять рішення з боку США: енергетична і екологічна проблеми, кластер проблем управління транснаціональною економічною активністю і фінансовими потоками, збільшення глобальної нерівності і політичне насильство тощо.

Протягом минулого століття народилися три світоуправлінських проекти, в яких ініціативи США були визначальними, але роль у здійсненні - суперечливою: Ліга Націй, ООН і Новий світовий порядок (перша постбіполярна світоуправлінська ініціатива Дж. Буша-ст.). В останніх двох випадках існувала принципова можливість якісної зміни організаційно-управлінської інфраструктури світ-системи, створення умов регулювання глобалізаційних процесів на багатосторонній основі, однак перемогла конкурентно-конфронтаційна світоуправлінська логіка. Ставка була зроблена на проект транснаціонального лібералізму, що передбачає розповсюдження нерегульованої моделі глобалізації на основі політичної інфраструктури «демократичного світу» і «розширення простору свободи».

Останнім концептам було надано особливого значення: відповідні силові стратегії були реалізовані в 2000-2008 рр. неоконсервативною адміністрацією Дж. Буша-мол. У результаті до середини першої декади XXI ст. рівень витрат на озброєння знову наблизився до показників кінця 1980-х років, США виявилися втягнутими у витратні військові операції. При цьому світова фінансово-економічна система зберігала тісну залежність від США, що багато в чому і стало фінансово-економічним підґрунтям сьогоденного критичного становища. Сучасна криза пов'язана з протиріччями декількох різноспрямованих політичних мегатрендів: інтеграція і керованість виступають проти поляризації і лібералізації.

Об'єктивна необхідність створення багатовимірних структур глобального управління протистоїть практиці побудови альтернативних коаліцій у світовій політиці за аналогією із союзами, що почали Першу світову війну. Найближчі десятиліття, ймовірно, стануть періодом конструювання коаліцій, можливі форми яких - від широких інтеграційних об'єднань-форумів (з недержавною участю) до класичних силових блоків. Можливості цих структур будуть, безсумнівно, оцінюватися з точки зору економічного потенціалу держав та інших утворень, які в них увійдуть. Головною проблемою майбутнього періоду трансформації міжнародної системи стане пошук оптимальних моделей глобальної організації

або декількох метарегіональних організацій, які в подальшому зможуть створити якісно нову організаційно-управлінську інфраструктуру міжнародної системи. Основні можливі формати-сценарії - реформована ООН, розширений ЄС, інші метарегіональні інтегруми, Ліга демократій.

Як вже зазначалося, у 1992 р. Френсіс Фукуяма опублікував свою роботу «Кінець історії та остання людина» (*The End of History and the Last Man*). У той час західний світ сприйняв як щось само собою зрозуміле його головну тезу: «Можливо, ми спостерігаємо не тільки кінець холодної війни», або епілог конкретного періоду післявоєнної історії, а й кінець історії як такої. На переконання вченого людство прийшло «до фінальної точки ідейної еволюції людства та універсалізації ліберальної демократії західного зразка як остаточної форми правління для всього світу» [17, с.197-202].

З цього приводу політичний оглядач телеканалу Russia Today Пітер Лавелль (*Peter Lavelle*) у своєму інтерв'ю радіо свободи в США заявив, що погоджуючись з Фукуямою і багатьма іншими вченими необхідно зазначити, що сьогодні вищенаведена фраза Фукуяма виглядає як мінімум недоречною, а то й повністю абсурдною. Все більше людей на Заході (за винятком декількох неоконсерваторів) і переважна більшість мешканців інших регіонів підвергають сумніву те, що нещодавно вважалося беззаперечним - наприклад, уявлення про роль держави в народному господарстві, про систему управління світовою економікою, і про доцільність контактів з організаціями» [18].

Пітер Лавелль вважає, що тема ліберальної демократії західного зразка монополізована самими Сполученими Штатами. Не можна не погодитись з політичним оглядачем в тому, що ідеєю демократії останні 20 років стільки разів зловживали, що вона практично втратила будь-яку корисність, перетворившись на ідеологічну «зброю масового ураження» в руках Заходу. Після закінчення «холодної війни» поняття «демократія» набуло лише одного значення - просування зовнішньополітичної програми Заходу. Те ж саме відноситься і до сфери міжнародної безпеки: «де тут можна виявити ліберальну демократію західного зразка? НАТО стверджує, що Росія не має права диктувати альянсу, які країни можуть до нього вступити, а які - ні. Але яке право має НАТО загрожувати іншим країнам, - в даному випадку Росії - продовжуючи процес власного розширення? Це що, демократичний підхід? Україна і Грузія перетворюються, якщо вже не перетворилися, в «неспроможні держави» (*failed states*), і цей колапс може мати далекосяжні наслідки у сфері безпеки для Росії [19].

Дослідник феномену демократії і трансформації сучасного світового порядку і міжнародної системи Ф. Фукуяма виходить з райдужної перспективи ліберальної демократії. Він хоче поставити крапку в історії інтелектуального песимізму, характерного для світового співтовариства і відбиває втрачені надії XIX ст. та XX ст. з його трьома світовими війнами (двома «гарячими» і однією «холодною»). Фукуяма констатує радикальну зміну світового порядку починаючи з 1985 року: розпад світової системи соціалізму, крах військових та інших авторитарних режимів, наростаючий рух передових країн до ліберальної демократії. Реальна демократія, на думку Фукуяма здатна дати простір громадянському суспільству в двох його іпостасях - вільному ринку та політичній конкуренції. Перша повинна будуватися на основі лібералізму, традиції якого сягають періоду підготовки перших буржуазних революцій, друга забезпечується представницькою демократією, що розповсюджує свої коріння аж до античності [20, с.85-87].

Демократія, на глибоке переконання Фукуяма означає гарантії прав передусім: цивільних (свобода громадянина по відношенню до його особи і власності); релігійних і взагалі світоглядних; і політичних - свобода від контролю в справах, які не впливають

безпосередньо на добробут суспільства в цілому таким чином, що зробили б подібне втручання необхідним. У своєму економічному прояві лібералізм - «визнання права вільної економічної діяльності та економічного обміну на базі приватної власності і ринків» [21, с.87] Поєднання демократії і лібералізму призводить передові суспільства до кінця історії прогресу. Відтак, на думку вченого історія має певну спрямованість і мету.

Фукуяма впевнений, що саме ліберальна демократія є вершиною розвитку історії людства. Кумулятивний ефект розвитку науки стає основою сучасних технологій, що гарантують вдосконалення промисловості і забезпечують високий рівень споживання, що покращає життя незалежно від соціальної приналежності і сприяє відмові від насильницьких революцій (цікаво, що ліберальну революцію вчений вважає ненасильницькою) і дає нову легітимність для ліберально-демократичного ладу. Наука і раціональна організація праці дають поштовх вдосконаленню суспільства, що приводить, у свою чергу, до ліберальної демократії. Розвиток капіталізму призводить до індустріалізації, яка в різні часи охоплює весь світ. Реальністю стає міжнародний поділ праці і централізація ринків при децентралізації прийняття рішень, що веде до формування постіндустріального суспільства. Справа в тому, що «демократія краще всього пристосована для роботи з груповими інтересами, що швидко виникають...» [22, с.184]. Це немислимо без ліберальної демократії, в якій раціональний поділ праці забезпечується високим рівнем освіти і доступом до прийняття політичних рішень через своїх представників. У кінцевому рахунку виникає середній клас, який вимагає участі в політиці і рівності прав.

Фукуяма також відзначає те, що ліберально-демократична держава має бути універсальною, тобто надавати рівні права людям, оскільки вони люди, а не представники тієї чи іншої соціальної групи, яка має бути однорідною, оскільки прагне подолати національний, релігійний і класовий поділ. Така держава стоїть на двох стовпах - вільній економіці та визнанні. Ліберальна система вперше в історії заснована на явному суспільному договорі і є вираженням згоди людей жити в ній, але при цьому підкорятися диктату демократичної більшості. Жага визнання лежить в основі таких історичних явищ, як аристократія, релігія і націоналізм. Всі вони відходять у бік і стають приватною справою громадян перед обличчям ліберальної демократії. З іншого боку, англосаксонський лібералізм залишає мало місця співтовариствам безпосередньої участі - міським та сільським громадам, політичним, релігійним, творчим співтовариствам за інтересами, в значній мірі і сім'ї. Лібералізм - потужний фактор гомогенізації суспільства, перетворення його в однорідну «речовину», рух якої передбачено на основі потреб життя, свободи і прагнення до щастя, найчастіше розуміється як потреба у власності. Умови життя в зоні «кінця історії» відрізняються від все ще історичного світу, що залишається в рамках доліберальної і додемократичної історії, яку розривають расовими, національними, релігійними, ідеологічними і класовими суперечностями. Для передових країн і регіонів історія закінчилася, почалося блаженне процвітання. Цей світ успадковує остання людина, за яким вже не буде першої людини або надлюдини Ніцше. Таким чином, в книзі Фукуяма сучасна ліберально-демократична думка доходить до останніх висновків і відкрито заявляє про те, що ліберальна традиція стоїть перед загрозою здійснення власної утопії - принаймні в певній частині світу [23, с.184].

Інший, не менш відомий дослідник демократії Фарід Закарія у статті «Якщо демократія занадто неліберальна, то це не демократія» відзначає, що стало очевидним відсутність прямої залежності між виборною демократією і реально діючою, консолідованою демократією. Демократія чи її відсутність залежать від дотримання чи недотримання в тій чи іншій країні принципу верховенства закону. У Сполучених Штатах ефективність

неоліберальної моделі демократії підтримується судовою владою, вершиною якої виступає Верховний суд. Деякі країни мають чималий досвід функціонування державної системи в умовах верховенства закону. При визначенні якості демократії принципове значення має незалежність судової системи. Свій внесок у становлення повноцінного правопорядку мають робити й засоби масової інформації. Слід також констатувати, що серед багатих країн по-справжньому недемократичних держав у світі не залишилося. З авторитарних країн тільки Сінгапур володіє розвинутою сучасною економікою. У всіх інших країнах з високим рівнем подушного ВВП існують режими ліберальної демократії. Ось чому прагнення до верховенства закону є необхідною умовою модернізації країни та підвищення добробуту її громадян [24].

Поряд з вищезазначеним до безумовних плюсів неліберальної моделі демократії необхідно віднести той факт, що вона набула здатності суттєво обмежувати застосування сили у дедалі ширшому діапазоні міжнародних конфліктних ситуацій. Як зазначає російський вчений В. Кулагін, «якщо все ж таки закономірність світової взаємодії демократичних держав не буде порушено у ХХІ ст., розширення поля демократії, яке відбувається в цей час у світі, означатиме й розширення глобальної зони світу. З цього, мабуть, складається перша й головна якісна відмінність системи міжнародних відносин, що формується, від класичної Вестфальської, в межах якої перевага авторитарних держав передбачала періодичність війн як між ними, так і за участю демократичних країн» [25, с.129].

Таким чином авторка дійшла до висновку що, криза неоліберальної моделі демократії поряд з іншими, наприклад світовою фінансово-економічною кризою є частиною глобальної системної кризи. Вона безпосередньо підсилює розвиток всіх суперечливих факторів і тенденцій, що впливає на напрямок подальшої трансформації міжнародної системи, котра з-за наявності багатьох протиріч входить у турбулентний період своєї еволюції.

Відсутність консолідованої позиції вчених щодо сутності і змісту такого поняття, як демократія тільки підсилює сумніви в багатьох країнах та регіонах світу щодо доцільності її запровадження, акцентуючи увагу на специфіці національних традицій, культурі та шляху розвитку. Ситуація погіршується послабленням позицій США на світовій арені і їх можливостями контролювати дотримання прав і свобод за неоліберальним зразком демократії в країнах, що використовують демократичні принципи лише як зовнішню ширму для прикриття недемократичних норм і процедур.

Враховуючи стрімкий розвиток нових індустріальних та постіндустріальних країн прискорюється зміна однополярного світового порядку, після краху біполярної міжнародної системи на багатополярний, з появою нових впливових акторів, зокрема країн БРІК, які завжди мали власний погляд на розвиток демократії з національною специфікою, котра не співпадає з класичними принципами неоліберальної демократії. Відтак, очікується поява нових моделей демократії і, більш того їхнє розповсюдження в світі. Новітні інформаційно-комунікаційні технології значно прискорюють ці процеси і є чинником не тільки повалення авторитарних режимів але і інструментом нав'язування альтернативних моделей демократизації, скажемо за китайським або російським зразком.

Список використаних джерел

1. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю.Новикова. - М.: ООО Издательство АСТ, 2003. - 603 с.

2. Huntington S. The Clash of Civilizations // Foreign Affairs. – 1993. – Summer. - Vol. 72. № 3. - P. 22 – 49.
3. Goldgeier J., McFaul M. A tale of two worlds: Core and Periphery in the Post Cold War Era/ J. Goldgeier, M. McFaul // International Organization. - 1992. - Spring. - P. 467-491.
4. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. / Эйзенштадт. Сравнительное изучение цивилизаций. – М: Аспект Пресс., 1999. – 416 с.
5. Там само.
6. Мачин И.Ф. История политических и правовых учений./ И.Ф. Мачин. – М.: Юрайт – Издат. 2003.
7. Цыганков А.П. Между либеральной демократией и сползанием в авторитаризм: предварительные итоги политического развития России // Социально-политический журнал, 1997. - № 1. - С. 15-17.
8. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century./ Samuel Huntington. - Norman and London, 1991.
9. Там само.
10. Там само.
11. Мельвиль А.Ю. Демократизация как глобальная тенденция?/ А.Ю.Мельвиль. // Глобальные социальные и политические перемены в мире. - М., 1997. - С. 99-122.
12. Schmitter Ph. Democratization, Waves of./ Ph.Shmitter // Encyclopedia of Democracy. - New York, 1995.
13. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century./ Samuel Huntington. - Norman and London, 1991.
14. Пантин. В.И.Кризис как рубеж мирового развития./ В.И. Пантин. – [Электронный ресурс] // Полис. - №2. - 2009. – Режим жоступу: http://www.polisportal.ru/crisis_pantin.html.
15. Чихарев. И.А. Кризис мироуправления./ И.А. Чихарев. – [Электронный ресурс] // Полис. - №2. - 2009. – Режим доступу: http://www.polisportal.ru/Chicharev_crisi.html.
16. Тоффлер Э. Третья волна. - М.: АСТ, 1999. - 784 с.
17. Fukuyama, Francis. The End of History and the Last Man. New York: Avon Books, 1992. — 417 p.
18. Peter Lavelle. At last the end of history./ Peter Lavelle. - [Электронный ресурс]/ «Radio Free Europe / Radio Liberty», США.- March 13, 2009 – Режим доступу: <http://www.globalsecurity.org/military/library/news/2009/03/mil-090313-rferl03.htm>.
19. Там само.
20. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек / Френсис Фукуяма; пер. с англ. М.Б.Левина. - М.: АСТ: АСТ Москва: Хранитель, 2007. – 558 с.
21. Там само.
22. Там само.
23. Там само.
24. Закариа Ф. Если демократия «слишком нелиберальна», то это не демократия – [Электронный ресурс]: // Международные процессы. - Том 8, № 2 (23). Май–август 2010. – Режим доступу до журналу: <http://www.intertrends.ru/twenty-first/012.htm>.
25. Кулагин В.М. Формирование новой системы международных отношений // Современные международные отношения / Под ред. А.В. Торкунова. - М.: МГИМО, 1998. - С. 221- 236.

ЗМІСТ

Макаренко Є.А. Відносини США і Європи у XXI столітті: прагматика і прогностика трансатлантизму.....	3
Погорська І.І. Європа у сучасній зовнішній політиці США: трансатлантизм і прагматика конкурентного партнерства.....	9
Рижков М.М. Інформаційно-аналітична діяльність міжнародних неурядових організацій.....	17
Шпак В.І. Видавнича продукція – складова інформаційного простору.....	24
Андрєєва О.М., Мусієнко К. Кіберзброя та аналіз її деструктивної діяльності на прикладі впливу вірусу нового покоління stuxnet на іранську ядерну програму.....	29
Даниленко С.І. Регулювання й саморегулювання інтернету в світі: стійкі тенденції утвердження громадянського права на комунікацію.....	35
Білан Н.І. Інтернет як простір різних видів соціальних комунікацій.....	46
Белоусова Н.Б., Мірошниченко Є.С. Новітні засоби інформаційно–психологічного впливу в діяльності терористичних організацій (на прикладі Анвар Аль–Авлакі).....	51
Валевська І.А. Інформаційні аспекти політичного аналізу в державній політиці.....	57
Годлюк А.М. Американське лідерство в XXI столітті.....	67
Ковальова О. І. «Війна з наркоторгівлею» в Мексиці: особливості та суперечності.....	72
Кучмій О.П. Стратегія інформаційної економіки КНР.....	85
Панченко Ж.О. Правові та соціально-політичні аспекти впровадження електронної демократії в Україні.....	94

Фесенко М.В. Структурно-функціональні особливості та закономірності розвитку міжнародної системи.....	108
Шевченко О.В. , Шевченко Г.В. Комунікативна взаємодія бізнесу і влади: сутнісні характеристики.....	120
Ялі М.Х. Китай після кризи: новий полюс чи центр сили?.....	126
Піпченко Н.О. Вплив російських соціальних медійних платформ на зовнішньополітичну комунікацію держави.....	134
Мельничук Н.Б. Особливості формування образу політичного лідера в сучасних умовах.....	140
Авраменко В.В. Проблеми легітимації конституції ЄС у французькій республіці в контексті національної безпеки.....	144
Вознюк Є.В. Передумови розвитку гендерної політики в Україні.....	149
Єдамова А. М. Глобалізація та інвестиційна політика різних країн світу.....	160
Кириченко І. Стратегічні імперативи національної інформаційної безпеки адміністрації Б. Клінтона.....	165
Кравченко Н.П. Правові засади діяльності консульської служби перехідних держав.....	172
Лісовська Н.В. Екологічний лізинг як перспективний напрям розвитку інноваційної економіки в інформаційну добу.....	179
Матвєєва О.В. Кібертероризм у контексті сучасних маргінальних процесів.....	184
Омецінська М. В. Особливості становлення вітчизняного меценатства.....	191
Пилипак М.І. Прикладні аспекти державного брендінгу.....	198

Присяжнюк О.С. Соціально-політичний вимір крос-культурних комунікацій в міжнародних відносинах.....	202
Прокаєва В.В. Роль ЮНЕСКО у збереженні культурних надбань людства.....	209
Ратніков М. І. Проблеми американо-турецьких відносин за минуле десятиліття.....	218
Соболєв Д.В. Еволюція механізмів інституту банкрутства: досвід для України.....	224
Тельпіс О.В. Антропологічна природа політичного лідерства в міжнародних відносинах.....	236
Черцова О.В. Криза неоліберальної моделі демократії.....	248

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 103

(Частина I)

Засновано 1996 року.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: д-р екон. наук, проф. Шнирков О. І.

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол № 5 від 28 грудня 2011 року.**

Підписано до друку 29.12.2011.
Наклад 1000 прим.

Відділ оперативної поліграфії
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 483–11–25